

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ
ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНЕ АГЕНТСТВО УКРАЇНИ
З ПИТАНЬ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу

В. І. Малімон

**СОЦІАЛЬНА
І ГУМАНІТАРНА
ПОЛІТИКА**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Івано-Франківськ

2012

УДК 304.4+322+323.1 (076.6)

ББК 66.3я73

М 19

Рецензенти:

Т. О. Бутирська доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

П. М. Петровський доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри державного управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

(лист МОНМС № 1/11-6428 від «08» травня 2012 р.)

Малімон В. І.

М 19 Соціальна і гуманітарна політика: навчальний посібник. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. — 352 с.

ISBN 978-966-428-241-0

Навчальний посібник містить теоретичний і фактологічний матеріал для проведення лекційних занять з дисципліни «Соціальна і гуманітарна політика». Навчальний посібник підготовлено відповідно до робочої програми навчальної дисципліни, чинного навчального плану підготовки магістрів за спеціальністю «Державна служба».

Посібник буде корисним для науковців, викладачів дисциплін «Соціальна і гуманітарна політика», «Управління соціальним і гуманітарним розвитком», аспірантів, слухачів, студентів, які навчаються за галузями знань «Державне управління» та «Публічне адміністрування», а також фахівців-практиків.

УДК 304.4+322+323.1 (076.6)

ББК 66.3я73

ISBN 978-966-428-241-0

© Малімон В. І.

© ФНТУНГ, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ТЕМА 1. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ	10
1.1. Сутність та основні ознаки соціальної держави . . .	10
1.2. Роль соціальної політики у становленні соціальної держави	15
1.3. Умови реалізації соціальної політики	23
1.4. Основні напрями та пріоритети соціальної політики	26
1.5. Принципи реалізації соціальної політики	36
ТЕМА 2. СУБ'ЄКТИ, МЕХАНІЗМИ І ІНСТРУМЕНТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	46
2.1. Людина як суб'єкт соціальної політики.	46
2.2. Держава та політичні партії в системі суб'єктів соціальної політики	51
2.3. Громадські організації як суб'єкти соціальної політики	60
2.4. Механізми та інструменти соціальної політики . . .	64
2.5. Моделі соціальної політики	71
ТЕМА 3. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН.	85
3.1. Соціальна політика в сфері розвитку соціально-класових відносин	85
3.2. Соціально-трудова відносина як об'єкт соціальної політики	95
3.3. Соціальна політика як чинник розвитку сімейно-шлюбних відносин	109
3.4. Особливості соціальної політики щодо розвитку демографічних відносин	118
ТЕМА 4. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	130
4.1. Соціальний захист та соціальне забезпечення . . .	130
4.2. Державні соціальні стандарти та нормативи	135
4.3. Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики держави	144

4.4.	Соціальна допомога та соціальні послуги для непрацездатних громадян	149
4.5.	Пенсійне забезпечення в умовах реформування вітчизняної пенсійної системи	154
ТЕМА 5.	ГУМАНІТАРНИЙ РОЗВИТОК ТА ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА.	171
5.1.	Сутність гуманітарного розвитку	171
5.2.	Пріоритети і перспективи гуманітарної політики Української держави	176
5.3.	Гуманітарний аудит та розробка і реалізація державних програм у гуманітарній сфері	188
ТЕМА 6.	ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОСВІТИ ТА НАУКИ	196
6.1.	Розвиток освіти в «організованому суспільстві»: українські реалії та перспективи	196
6.2.	Освіта та наука як основа механізму трансформаційної динаміки українського суспільства	204
6.3.	Освітня політика України в умовах глобалізації	219
ТЕМА 7.	ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ	229
7.1.	Культурна політика держави як чинник трансформації суспільних відносин.	229
7.2.	Нормативно-правові засади функціонування сфери культури в Україні	242
7.3.	Інституційне структурування і фінансова основа реалізації державної культурної політики в Україні	252
ТЕМА 8.	ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	263
8.1.	Стан сфери охорони здоров'я в Україні	263
8.2.	Ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я в Україні	273
8.3.	Історичний досвід та сучасний стан реформування системи охорони здоров'я в Україні	280
ГЛОСАРІЙ.		304
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ		325

ПЕРЕДМОВА

Після президентських виборів 2010 року Україна взяла курс на модернізацію всіх сфер життя. Основні завдання та принципи цієї модернізації визначені в президентській Програмі економічних реформ *«Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»*.

Стабілізація влади, започаткування стратегічних економічних і соціальних перетворень, збалансована і прагматична зовнішня політика надають Україні реальний шанс перетворитися з жертви кризи на будівничого посткризового світу.

Нова модернізаційна стратегія визначає низку базових пріоритетів.

Передусім — творення сучасної, конкурентоспроможної держави, визначальними характеристиками якої є верховенство права і розвинена правова культура, збалансована представницька демократія, сильне самоврядування, дисциплінований і мобільний державний менеджмент.

Другий пріоритет — гуманізація розвитку, що означає передусім збільшення соціальних інвестицій у людський капітал, формування сучасної інфраструктури життєзабезпечення. Відтак пріоритетами реформування було визначено: модернізацію систем освіти та охорони здоров'я; підвищення соціальних стандартів; становлення культури творчого використання вільного часу та розвитку національних культурних індустрій.

Третій пріоритет — запровадження прогресивної моделі розвитку, що поєднує тактику реформаційних змін зі стратегічними орієнтирами та пріоритетами соціально-економічного розвитку з метою забезпечення ефекту *«безперервної модернізації»*.

Четвертий пріоритет — зовнішня політика ствердження національних інтересів у глобалізованому світі (*Модернізація України — наш стратегічний вибір: Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — К., 2011. — С. 8-9*).

Термін *«політика»* використовується в даний час в декількох значеннях: як стратегія активності сукупності цілей, спрямованих дій індивіда, групи або держави та її органів по відношенню до однієї проблеми або до сукупності проблем, що стоять перед суспільством.

У іншому сенсі поняття «політика» (англ. — *politics*) відноситься до того середовища суспільного життя, де конкурують або протиборствують різні політичні (у значенні *policy*) актори. Політика — це простір, в якому конкурують особи або групи, що мають власну *policy*, тобто свої цілі, інтереси, ресурси і стратегії діяльності.

У навчальному посібнику політика розуміється передусім в першому значенні, тобто у вузькому сенсі слова. Іншими словами, політика — це сукупність цілей, напрямів, пріоритетів, завдань, засобів і заходів досягнення поставлених цілей. В той же час застосовуватиметься також друге, широке, розуміння політики.

На основі політичних підходів до трактування соціальної політики ми пропонуємо власне визначення соціальної політики: система заходів, що складаються з нормативної основи, стратегічного плану і практичної діяльності різних суб'єктів політики, направлених на створення умов для вирішення соціальних проблем і підвищення соціальної безпеки.

Стратегічною метою соціальної політики України є послідовне підвищення рівня життя населення на основі самореалізації кожного громадянина, зниження соціальної нерівності, відтворення економічної та соціальної ролі країни у світовому співтоваристві. Реформування соціальної політики відіграє принципово важливу роль у стратегії реформ, оскільки забезпечує перехід від пасивної патерналістської моделі побудови соціальних відносин до активної моделі суспільства, яке створює умови для власного життя і розвитку за рахунок ефективної праці.

Основою соціальної політики має бути пошук балансу між особистою відповідальністю громадян за власні життя, здоров'я, соціально-економічне становище та саморозвиток і відповідальністю держави за рівень життя її громадян, надання їм можливостей для самореалізації.

Підвищення рівня доходів населення, подолання бідності, зменшення майнового розшарування створюють підґрунтя для ефективного збереження і відтворення трудового потенціалу, розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, інших галузей соціальної інфраструктури (*Модернізація України — наш стратегічний вибір: Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — К., 2011. — С. 92*).

Гуманітарна політика держави ставить за мету гуманізацію всіх сфер та галузей суспільного буття, створення умов для максимальної самореалізації кожної особистості, спрямована на формування, розвиток і збереження фундаментальних загальноцивілізованих цінностей, які виступають базою та стержнем злагоди та співробітництва в суспільстві.

Навчальна дисципліна «Соціальна і гуманітарна політика» входить в систему спеціальних суспільних дисциплін, що забезпечують підготовку магістрів державного управління, державної служби. Ця навчальна дисципліна тісно пов'язана з філософськими, соціологічними, політологічними, економічними аспектами системного дослідження сучасного українського суспільства. В свою чергу, зміст дисципліни дає можливість застосовувати знання в практиці соціального управління, в проведенні соціальної роботи з різними категоріями населення.

Передумови — для вивчення дисципліни потрібні базові знання сутності, ролі і значення соціогуманітарної сфери для забезпечення життєдіяльності суспільства, а також основних напрямів і пріоритетів державної політики щодо її розвитку та реформування.

Мета вивчення дисципліни «Соціальна і гуманітарна політика» — сприяти формуванню грамотних спеціалістів, здатних правильно орієнтуватися в соціальному і гуманітарному просторі.

Завдання вивчення дисципліни «Соціальна і гуманітарна політика»:

- отримати теоретичні знання та практичні навички щодо управління соціальним та гуманітарним розвитком;
- опанувати засади соціального та гуманітарного захисту, духовної безпеки людини, суспільства та держави;
- ознайомити слухачів (студентів) із концептуальними засадами гуманітарної політики, особливостями управління державними установами соціальної сфери в сучасних умовах;
- доповнити та розширити знання слухачів щодо основ чинного національного та міжнародного законодавства в гуманітарній сфері;
- вдосконалити навички управління соціально-гуманітарною сферою в умовах трансформаційної фази розвитку суспільства.

Після вивчення дисципліни *слухачі (студенти) повинні знати:*

— сутність державної політики та принципи суб'єкт-суб'єктної та суб'єкт-об'єктних взаємовідносин у соціально-гуманітарній сфері;

— сучасний стан соціального захисту і духовної безпеки, соціальної і гуманітарної політики в Україні;

— основні напрями реалізації соціальної і гуманітарної політики в Україні, а також проблеми та шляхи їх вирішення;

— міжнародний передовий досвід державно-управлінської діяльності у сфері соціально-гуманітарного розвитку;

вміти:

— застосовувати принципи соціального управління, соціальної і гуманітарної політики до процесів соціального і духовного розвитку українського суспільства;

— демонструвати розуміння сучасних проблем соціального і духовного розвитку суспільства та принципів формування управлінських рішень для розв'язання цих проблем в Україні;

— визначати моніторингові критерії ефективності діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо управління соціально-гуманітарним розвитком території;

— розробляти пропозиції (проекти) до регіональних і галузевих програм соціально-економічного розвитку, цільових перспективних програм та комплексних заходів, спрямованих на задоволення соціокультурних потреб населення, застосовуючи методологію системного аналізу, а також наявні ресурси та технології впровадження державно-управлінських рішень;

— здійснювати прогноз можливих наслідків реалізації гуманітарних програм на місцевому та/або регіональному рівні на підставі використання сучасних інструментів та механізмів державного управління.

володіти вміннями:

— розробляти програми соціально-економічного і культурного розвитку території, галузі, установ, організацій;

— розробляти проекти нормативних актів щодо соціально-економічних процесів на підставі економічних, політологічних, соціологічних теорій, а також результатів моніторингу, соціологічних досліджень, аналізу статистичних показників суспільного життя;

— розробляти пропозиції щодо удосконалення чинної нормативно-правової бази;

— визначати показники соціально-економічного та культурного розвитку;

— здійснювати прогноз можливих соціальних наслідків економічних та управлінських реформ;

— готувати практичні рекомендації органам державної влади та місцевого самоврядування;

— оцінювати ефективність діючих форм і методів державного управління соціальним розвитком.

Для успішного оволодіння навчальним матеріалом передбачається вибір та застосування методів навчання з урахуванням специфіки завдань кожного з етапів роботи.

На етапі сприймання, осмислення та запам'ятовування навчального матеріалу передбачається використання таких методів навчання, як: лекція, бесіда, розповідь, самостійна робота з літературою та іншими джерелами інформації, демонстрування наочності тощо. На етапах формування умінь планується використання методів аналізу професійних ситуацій, вирішення професійних завдань, вправ, ділових ігор тощо.

Самостійна діяльність студентів (слухачів магістратури) складається з декількох напрямків: самостійна робота з теоретичним матеріалом, самостійна робота для підготовки до практичних занять та самостійно-кооперативна робота з колегами безпосередньо на практичних заняттях. Саме інтеграція різнопланових навчальних дій створює необхідні умови для засвоєння основних положень даної дисципліни.

ТЕМА 1.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Мета вивчення теми

Засвоїти базові категорії соціальної політики та її особливості в контексті становлення соціальної держави.

Основні питання

1. Сутність та основні ознаки соціальної держави.
2. Роль соціальної політики у становленні соціальної держави.
3. Умови реалізації соціальної політики.
4. Основні напрями та пріоритети соціальної політики.
5. Принципи реалізації соціальної політики.

Основні поняття: соціальна держава, соціальна сфера, соціальна модернізація, соціальна політика, мета соціальної політики, об'єкти та суб'єкти соціальної політики, пріоритети соціальної політики, функції соціальної політики, умови реалізації соціальної політики, принципи соціальної політики.

*Держава, яка не здатна видозмінюватися,
не здатна і зберегтися*

Едмунд Берк

1.1. Сутність та основні ознаки соціальної держави

Перехід України від тоталітарного до демократичного політичного режиму, її конституційне проголошення демократичною, правовою, соціальною державою та визнання людини найвищою суспільною цінністю обумовили необхідність активного поєднання економічної ефективності та соціальної справедливості, реального створення всіх необхідних умов для забезпечення гідного рівня життя громадян, їхнього вільного й всебічного розвитку шляхом формування основ соціальної держави.

Початок оформлення концепції *соціальної держави*, яка стала альтернативою ліберальній державі, сягає другої полови-

ни XIX ст. та пов'язаний з іменами таких відомих учених, як *Л. фон Штейн*, *І.Бентам*, *Дж.С.Мілля*, *Т.Грін*, *Л.Гобхауз*. Зокрема, значний вплив на розвиток зазначеної концепції здійснила праця *Дж.С.Мілля* «*Основи політичної економії*» 1848 р., в якій автор наголошував на необхідності заміни суспільної добродійності, що має випадковий характер, цілеспрямованою допомогою, надання якої має знаходитись під контролем держави [1]. Подібні ідеї відстоював й *І.Бентам*, який у праці «*Вступ до основ моральності та законодавства*» зосереджував увагу на необхідності заміни індивідуальної корисності загальною корисністю [2]. Значний вклад у розвиток концепції соціальної держави зробив німецький державознавець та економіст *Л. фон Штейн*, який у своїх працях вперше запроваджує до наукового обігу поняття «*соціальна держава*» та займається теоретичним обґрунтуванням необхідності втручання держави до життя громадян з метою встановлення суспільної рівності та підтримки особистої свободи, підняття знедолених верств суспільства до рівня багатих і сильних.

В першій половині XX ст. значний вплив на розвиток концепції соціальної держави здійснили погляди *Дж. Кейнса*, *А.Мюлер-Армака*, *Л.Ерхарда*. Запропоновані ними ідеї сформували ідеологічну основу економічної діяльності соціального типу держави. Наприклад, англійський економіст *Дж. Кейнс* у праці «*Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей*» 1936 р., наголошував на необхідності державного регулювання економічної сфери та створенні змішаного типу економіки, за якого матиме місце рівноцінний розвиток її державного та приватного секторів. Лише подібне державне втручання в економіку здатне запобігти виникненню економічних криз і поширенню безробіття. Окрім цього, автор наголошував, що державне втручання повинне передбачати проведення політики соціальних послуг і політики перерозподілу доходів між різними соціальними групами, кінцевим результатом якої має стати підвищення добробуту населення [3].

Окрім зазначених дослідників, великий внесок у розробку проблематики, пов'язаної зі становленням, розвитком та виокремленням різноманітних проблем функціонування соціальної держави, зробили такі зарубіжні вчені, як *П.Бергер*, *Е.Брігс*, *Дж. Вейт-Уілсон*, *Т.Ганслі*, *Р.Гудін*, *Р.Даль*,

Р.Дарендорф, С.Завадський, М.Кастельс, Х.Ламперт, Т.Майєр, Ч.Медісон, Л.Мізес, Дж.Ролз, С.Файн, М.Фріден, Ф. фон Хайек, У.Хаттон, Ф.Хоффер та ін. [4].

Соціальна держава за своєю природою є складним та багатоманітним явищем. Така багатоманітність знайшла своє вираження в значній кількості визначень цього поняття. Найбільш просте характеризує *соціальну державу як таку, що несе відповідальність за забезпечення деякого мінімуму добробуту своїм громадянам* [5, с. 130]. Проте воно розкриває його зміст лише поверхово, оскільки майже всі країни забезпечують деякий рівень добробуту деякому числу своїх громадян. Подальша конкретизація призводить до того, що в більшості випадків за основу береться якась характерна особливість такого типу держави, яка, на думку того чи іншого науковця, є визначальною та найкраще розкриває його зміст. Зокрема, німецький дослідник *А.Кайзер* такою характерною особливістю вважає досягнення в суспільстві соціальної справедливості. На його думку конституційно закріплений принцип соціальної держави передбачає *«державний вибір на користь однієї з найважливіших соціально-політичних цінностей, а саме — соціальної справедливості»*, яка є базовою передумовою забезпечення гідності та свободи людини в правовій державі» [цитата за 6, с. 48]. Подібної думки дотримується і російський вчений *М.Баглай*, який зазначає, що *«соціальною називається держава, яка бере на себе обов'язок піклуватися про соціальну справедливість, благополуччя своїх громадян, їхню соціальну захищеність»* [7, с. 119]. Російський вчений *П.Гончаров* наголошує на тому, що для такої держави передусім характерною є особлива діяльність в соціальній та економічній сфері, що й дає змогу досягати в суспільстві соціальної справедливості. Він зазначає, що соціальна держава *«являє собою особливий тип розвиненої держави, в якій забезпечується високий рівень соціальної захищеності всіх громадян за допомогою активної діяльності держави щодо регулювання соціальної, економічної та інших сфер життєдіяльності суспільства, встановлення в ньому соціальної справедливості та солідарності»* [8, с. 52; 4].

Вітчизняний вчений *О.Панкевич* головним призначенням соціальної держави вважає передусім створення необхід-

них умов для реалізації економічних, соціальних та культурних прав. Тому таку державу він визначає як *«державу, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня добробуту собі та членам своєї сім'ї; гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного людини існування і сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві»* [9, с. 47].

У зв'язку з багатоманітністю проявів соціальної держави серед науковців, які займаються дослідженням сутності цього явища, немає єдності щодо виокремлення його основних ознак. Як і у випадку з визначенням, одні науковці прагнуть охопити всю повноту проявів соціальної держави, інші зосереджують свою увагу переважно на декількох ознаках, залишаючи поза увагою інші, не менш важливі. Наприклад, вітчизняний вчений *О.Скрипнюк* наводить *сім головних ознак соціальної держави*: конституційні гарантії забезпечення основних прав особистості; наявність багатогалузевої економіки з різними формами власності; синтез планових та ринкових механізмів регулювання виробництва; турбота з боку державної влади про забезпечення загальної зайнятості населення; доступність освіти; державна підтримка малозабезпечених верств населення; наявність ефективно діючої системи охорони здоров'я та соціального захисту [10, с. 140].

Російський вчений *М.Волгін* також виокремлює сім основоположних ознак соціальної держави. На його думку, до них слід віднести наступні: правова основа соціальної політики; наявність системи соціального страхування; існування бюджетних соціальних виплат; існування державних систем соціального захисту, соціального забезпечення та забезпечення зайнятості; доступність соціальної підтримки всім, хто її потребує; відповідальність держави за рівень добробуту громадян; існування інститутів громадянського суспільства [11, с. 82].

В основу концепції соціальної держави покладено ідею відповідальності останньої за добробут своїх громадян та їхній всебічний розвиток. Відповідно, для такого типу держави характерною є специфічна діяльність в соціальній сфері, яка

здійснюється шляхом цілеспрямованої розробки та виваженого проведення соціальної політики. Метою цієї політики є забезпечення гідного рівня життя усіх громадян, недопущення різкого розшарування населення за рівнем доходів, досягнення в суспільстві соціальної злагоди та всебічного його процвітання.

Ще однією характерною ознакою соціальної держави є те, що реалізація основних напрямів її соціальної політики, функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки та, врешті-решт, досягнення в суспільстві соціальної справедливості, можливі лише за умов організації та здійснення державної влади на демократичних, правових засадах.

Соціальна держава, визнаючи людину найвищою суспільною цінністю та беручи на себе зобов'язання гарантувати своїм громадянам гідний рівень добробуту, поряд із забезпеченням громадянських і політичних прав проголошує та реалізує їхні соціальні, економічні й культурні права. Відповідно, така держава визнає пріоритет прав людини, закріплює їх на конституційному рівні та на рівні поточного законодавства, гарантує обов'язковість і послідовність їхнього забезпечення, цим самим втілюючи один із основних принципів правової, демократичної держави. Втілення принципу пріоритету прав людини гарантує, що, незважаючи на зміни правлячої еліти і, відповідно, політичного курсу держави, реалізація основоположних прав та свобод громадян не буде залежати виключно від волі цих еліт. Це є запорукою стабільного здійснення головних принципів соціальної держави. «*Правову основу соціальної держави, — зазначає М. Волгін, — складає сукупність внутрішньо-державних та міжнародно-правових актів, які проголошують та гарантують соціально-економічні права особи. В соціальній державі нормативно-правові акти закріплюють певні соціальні стандарти, дотримання яких складає конституційні обов'язки держави*» [11, с. 113].

Окрім цього, діяльність соціальної держави базується на реалізації й інших принципів демократичної, правової держави, зокрема, принципів верховенства права, законності, взаємної відповідальності держави та особи, поділу й незалежності трьох гілок влади, народовладдя. Відповідно до них відбувається організація всієї системи влади такої держави, встановлю-

ються межі її діяльності, здійснюється забезпечення політичної, економічної та духовної свободи всіх членів суспільства. Особливу роль у наповненні реальним змістом проголошених прав громадян відіграє ефективне функціонування сильної та незалежної судової гілки влади.

1.2. Роль соціальної політики у становленні соціальної держави

Загальноприйнятого або найширше вживаного визначення соціальної політики не існує — так стверджує англійський дослідник *Теренс М. Ганслі* [12]. У різних країнах визначають це поняття по-різному, хоча значна частина цих трактувань є досить схожою та має спільні положення. У багатьох визначеннях поняття соціальної політики пов'язане з низкою заходів уряду та інших організацій, спрямованих на підвищення добробуту і задоволення потреб як найменш захищених груп і індивідів, так і населення в цілому. Необхідність соціальної політики в суспільстві зумовлюється існуванням соціальної нерівності та обмеженим обсягом ресурсів, тому однією з найважливіших функцій соціальної політики є функція перерозподілу.

Український дослідник *А. Крупнік* пропонує наступну класифікацію визначень соціальної політики держави, а саме:

— перша, найбільш різноманітна група походить із ототожнення соціального та суспільного, тобто соціальна політика розглядається як «*суспільні дії з рішення проблем, які стосуються всього суспільства*». Мета соціальної політики — сприяти досягненню цілей суспільства;

— друга група враховує, в першу чергу, соціально-трудові відносини та орієнтована на їхню стабілізацію, регламентування відносин праці та капіталу, виключаючи екстремістські або радикальні варіанти розв'язання протиріч;

— третя група концепцій розглядає соціальну політику як вид суспільної діяльності, яка орієнтована на потенційно соціально небезпечні верстви населення — непрацевдатних, маргіналів, декласованих елементів, щоб через систему державної допомоги та суспільної благодійності забезпечити цим верствам мінімально прийнятний рівень задоволення їхніх потреб, до-

бробуту і таким чином захистити заможні верстви від «*можливої неконтрольованої люті*»;

— четверта група концепцій розглядає соціальну політику як інструмент, який пом'якшує негативні наслідки індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподільчих заходів. Як правило, дії в рамках такого підходу мають на меті втримати диференціацію доходів різних верств населення в безпечних межах, а засобом виступає податкова політика;

— п'ята група виходить із принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як базових цінностей сучасного громадянського суспільства та соціальної держави [13, с. 6-7].

У навчальному посібнику «*Управління соціальним і гуманітарним розвитком*» [15] автори розглядають соціальну політику як суспільний феномен, що поєднує в собі різноманітні, багатofакторні складові: конституційно-правові, інституціональні, управлінсько-регулятивні, саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні, громадські, гуманістичні, праксеологічні (ціннісні), комунікативні тощо. В результаті виділяють вузьке і широке розуміння соціальної політики.

У вузькому розумінні соціальна політика — це цілеспрямована діяльність, що має за мету здійснення соціального захисту, створення умов для формування безпечного соціального середовища людини, забезпечення соціальної безпеки. Соціальна політика в такому аспекті являє собою комплекс заходів, спрямованих на створення системи соціальних амортизаторів суспільних, зокрема ринкових ризиків, формування соціальних стандартів тощо. Тобто, соціальна політика у вузькому значенні — це діяльність суб'єктів соціально-політичного життя по формуванню соціальної безпеки людини і суспільства.

У широкому розумінні соціальна політика — це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку, здійснюється на основі певних принципів і засад, спрямована на соціальний розвиток, забезпечення оптимального функціонування і розвитку соціальних відносин. В такому аспекті соціальна політика — це система управлінських, регулятивних, саморегулятивних способів та форм діяльності суб'єктів, сукупність принципів, рішень, дій, що знаходять втілення в соціальних про-

грамах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб, збалансованості соціальних інтересів людини, соціальних груп суспільства, досягнення соціальних цілей, вирішення соціальних завдань, формування соціальних цінностей. У широкому розумінні соціальна політика — це система інституційних і надінституційних, державних і громадських, суспільних і особистих, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на соціальний розвиток, створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил [15, с. 74-75].

Соціальна політика становить систему заходів і механізмів, а також сукупність дій держави, спрямованих на регулювання та розвиток соціальної сфери з метою підвищення добробуту населення.

Об'єктом соціальної політики є процеси соціального розвитку, зокрема соціальні відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею своїх соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей [15, с. 75].

У соціологічному розумінні об'єктом соціальної політики є соціальна сфера суспільства, яка охоплює соціальну структуру, умови праці і життя, соціальні відносини, соціальні норми і соціальні інститути, що регулюють процес постійного виробництва цих складових.

Соціальна структура — це такий спосіб спільної діяльності людей, при якому вона набуває форми жорстко упорядкованого, регульованого, скоординованого цілого, спрямованого на досягнення конкретних цілей суспільства або окремих його груп. Аналіз соціальної структури включає вивчення соціального складу, соціальних зв'язків і відносин, соціальних норм, усталеності, стабільності організації, режиму керування, системи мотивації, символіки, традицій, способу життя.

Соціальний склад виражає приналежність індивіда до тієї або іншої групи за визначеними індикаторами. У цьому плані виділяють демографічну (стать, вік), професійно-кваліфікаційну (професія і класність), освітню, етнічну (приналежність до нації або етичної групи), поселенську (місто, селище міського типу, село) групи. Знання соціального складу дозво-

ляє керівництву фірм, корпорацій, підприємств грамотно розподіляти навантаження на працівників, обґрунтовано скласти графіки роботи, відпусток і т.п.

Важливим елементом соціальної структури є соціальна стратифікація, що виражає відносини соціальної нерівності в суспільстві, інституті, організації в залежності від обсягу влади, економічного становища, рівня освіти, престижу професії. На рівні соціальної групи стратифікація виявляється через постійне відтворення ієрархічно розташованих соціальних позицій (статусів), соціальних ролей (функціональне становище людини у відповідності з її статусом), форми діяльності (офіційні і неофіційні), правила взаємовідносин, лідерство, престиж, службову кар'єру, систему винагород, стиль поведінки, спосіб життя і т.п.

Говорячи про соціальну структуру як об'єкт соціальної політики, слід підкреслити особливу роль класової структури в перехідних суспільствах.

До об'єктів соціальної політики належать різні категорії населення, які виділяються на основі критеріїв, форми, інтенсивності вияву потреб. У відповідності з названими показниками можна виділити такі групи населення.

1. Вікові групи:

Діти. Їх основні потреби: медичне обслуговування; соціальне обслуговування, навчання.

Молодь. Її основні потреби: освіта; робота; дозвілля.

Люди похилого віку. Їхні основні потреби: соціальне забезпечення; охорона здоров'я; задоволення психологічних потреб.

2. Сім'я. Її потреби: матеріальне забезпечення; житлове будівництво; охорона здоров'я.

3. Колективи підприємств, установ, організацій. Їхні потреби: забезпечення зайнятості; охорона праці; організація відпочинку.

4. Соціально-професійні групи:

Різні професійні групи, які складаються на основі галузі праці, умов праці, а також спільного способу життя.

5. Територіальні групи:

Мешканці різних регіонів: Захід, Схід, Південь, Північ, мешканці міст та селищ.

До *суб'єктів соціальної політики* перехідного суспільства відносяться державні установи, політичні партії, профспілки, громадські об'єднання. Відрізняють основні й похідні суб'єкти в залежності від рівня відповідальності за розробку та впровадження цілей соціальної політики. Слід відзначити слабку сформованість недержавних інституцій як суб'єктів соціальної політики.

Зміст соціальної політики як регулятора розкривається через канали взаємозв'язку і функції її суб'єктів стосовно соціальної сфери суспільства [22].

М.Панченко, аналізуючи сутність державного управління соціальною сферою, виділяє дві основні особливості соціальної політики на сучасному етапі державотворення України:

а) соціальна політика розглядається як політика держави, внаслідок чого громадянське суспільство не може виступати в якості її повноправного суб'єкта. Взаємодія органів державної влади, суб'єктів господарювання і населення в рамках соціальної політики виявляється в тому, що держава визначає і забезпечує єдині мінімальні соціальні стандарти, контролює реалізацію встановлених соціальних гарантій і визначає генеральний напрямок розвитку соціальної політики;

б) соціальна політика трактується не як політика підтримки всіх громадян, а діяльність держави, спрямована на соціально уразливі верстви населення [17].

Такий підхід, на думку *М.Панченка*, виключає значну частину громадян країни з об'єктної сфери соціальної політики на державному рівні. При цьому людина не здобуває достатніх підстав для перетворення з об'єкта на суб'єкт соціальної політики.

Варто зауважити, що ефективність і результат здійснення соціально-політичних перетворень на етапі сучасного державотворення вирішальним чином залежить від цілеспрямованості, ініціативності, активності суб'єктів політики, включаючи соціальну. Модель соціальної політики тієї чи іншої держави залежить не тільки від ступеня соціальної орієнтації влади, але й від рівня соціальної активності і політичної свідомості людини як громадянина своєї держави. Тобто, необхідною умовою соціального прогресу має бути врахування потреб та інтересів людини як суб'єкта і об'єкта соціальної політи-

ки у прийнятті політичних рішень, за допомогою яких держава впливає на перерозподіл ресурсів і забезпечує прийнятний рівень добробуту для кожної людини [18].

Соціальна політика, здійснювана всіма зацікавленими суб'єктами, покликана удосконалювати спосіб життя людей, розвивати їхні позитивні якості: працьовитість, суспільну активність, відповідальність і моральність [19, с. 41]. Проте вміння адаптуватися до швидких соціальних змін у більшості громадян України поки ще не сформувалося, констатує *М. Панченко*. Він зазначає, що головним протиріччям сучасної соціальної політики є протиріччя між установкою на особисту відповідальність за свій добробут, що поступово формується, та слабкою соціальною позицією більшості громадян, що потребують державного соціального забезпечення. Дослідник наголошує на необхідності побудови нової, цілісної концепції соціальної політики, яка б сполучала в собі конструктивну й захисну функції: створення можливостей для реалізації здібностей громадян, прояву їхньої соціальної активності й одночасно, доступність основних життєвих благ для більшості населення з гарантією необхідного рівня соціального захисту [17].

Метою соціальної політики стає створення умов для стабільного соціального розвитку, формування та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття, самореалізації творчого соціального потенціалу людини, особистості, її сутнісних сил.

Цілі соціальної політики перехідного періоду можна розподілити на стратегічні і поточні.

Цілі стратегічного характеру:

- наповнення реформ соціальним змістом;
- розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства;
- активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;
- забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян;
- створення кожній людині можливостей реалізувати її здібності, одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту;

— стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу;

— забезпечення відтворення населення, оптимізація ситуації на ринку праці;

— гармонізація відносин між різними соціальними групами, формування почуття соціальної солідарності;

— формування ефективної системи соціального захисту населення;

— реформування пенсійної системи;

— розвиток соціальної інфраструктури, створення умов для виховання, освіти, духовного розвитку дітей, молоді;

— зміцнення сім'ї, підвищення її ролі в суспільстві.

Цілі поточного характеру:

— погашення заборгованості із заробітної плати та соціальних виплат;

— забезпечення прожиткового мінімуму;

— боротьба з бідністю, надання адресної допомоги;

— захист громадян від інфляції за допомогою своєчасної індексації доходів;

— обмеження безробіття та стимулювання зайнятості населення;

— створення екологічно та соціально безпечних умов життя;

— запобігання соціальній деградації тощо [14].

Що ж стосується конкретних *завдань соціальної політики*, то основними із них в умовах українського суспільства на етапі його трансформації є: створення умов для соціального розвитку і, насамперед, реалізації соціального потенціалу людини; сприяння розвитку соціальних відносин; створення умов для розвитку соціально-ринкових відносин, перетворення соціальних чинників в одну з домінант економічного зростання; розвиток соціально-трудова відносин; реформування системи соціального захисту, соціального страхування, пенсійного забезпечення; посилення адресності підтримки соціально незахищених верств населення; реформування ринку праці та зайнятості населення, забезпечення випереджаючого зростання вартості робочої сили; реформування системи охорони здоров'я; здійснення активної демографічної політики тощо [15, с. 76-77].

На думку *Л. Ярової*, можна виділити наступні завдання соціальної політики України:

— проведення активної політики на регіональному рівні щодо поліпшення соціальної підтримки населення, створення умов для реалізації його можливостей самостійно забезпечити свій добробут;

— повноцінне формування й дія механізму соціального захисту неблагополучних і вразливих категорій населення;

— інституціональні перетворення в соціально-побутовій інфраструктурі й соціально-культурній сфері з метою розширення можливостей одержання відповідних послуг населення, підвищення якості обслуговування жителів країни [20].

Відомий канадський фахівець із проблем соціальної політики *Т. М. Ганслі* відносить до *ознак і функцій соціальної політики* як регулятора:

— «заходи і програми, безпосередньо спрямовані на забезпечення соціальних винагород у формі прибутку або послуг, включно з освітою, здоров'ям, соціальним захистом та персональними соціальними службами (догляд за людиною, розвиток людини, реабілітація і профілактика);

— заходи, що регулюють приватну поведінку для потреб досягнення соціальних цілей, як-от прав та обов'язків громадян, забезпечення прав людини та правосуддя, заходи працевлаштування, заходи для захисту споживачів, заходи стосовно сім'ї;

— соціальні та інші місцеві заходи, як, наприклад, заходи з метою перерозподілу податків, фінансові заходи для надання робочих місць, забезпечення доступності перевезень, заходи з забезпеченням прав орендарів тощо» [12, с. 13].

О. Омельченко були виділені такі групи функцій соціальної політики:

I група — *функції забезпечення* — ті дії та заходи держави, які спрямовані на встановлення і забезпечення кожному члену суспільства мінімальних гарантій для задоволення органічних потреб;

II група — *функції безпеки та стабільності* — ті дії та заходи держави, які спрямовані на забезпечення соціальної стабільності суспільства, політичної стабільності, соціальної, екологічної, економічної безпеки;

III група — *функції розвитку* — ті дії та заходи держави, які спрямовані на розвиток усіх сфер соціальної інфраструктури;

IV група — *функції удосконалення* — ті дії та заходи держави, які спрямовані на створення відповідних умов для розвитку та реалізації потенціалу окремої особистості та суспільства в цілому.

Таким чином, виконання соціальною політикою усіх функцій у комплексі забезпечує формування відповідних умов для всебічного розвитку особистості та людського капіталу країни загалом.

Реалізація соціальної політики передбачає існування певного плану дій, послідовності заходів. Інструментом здійснення цих заходів може стати програмування соціального розвитку, яке передбачає формулювання цілей, визначення фінансових, організаційних, інформаційних засобів їх досягнення і реалізується у формі розробки соціальних програм. *О. Омельченко* вважає доцільним розглядати соціальну програму як *упорядковану послідовність конкретних узгоджених та пов'язаних між собою заходів, спрямованих на об'єкт соціальної політики задля досягнення поставлених цілей у зазначений строк*. Основними аспектами, які визначаються в таких програмах, повинні бути: проблеми, що вирішує програма; тривалість її дії; вибір кола осіб, на яких спрямована дія; принципи надання соціальної допомоги; джерела фінансування [21].

1.3. Умови реалізації соціальної політики

Важливою умовою успішного здійснення соціальної політики є створення в суспільстві сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів.

а) До об'єктивних умов соціального розвитку та здійснення соціальної політики відносять:

— трансформація суспільних відносин і, насамперед, формування стабільної соціально-ринкової економіки на основі багатоманітних відносин власності і, перш за все, утвердження в Україні повноцінного інституту приватної власності як основи ринкових перетворень, запровадження принципово нового способу упорядкування економічних відносин — ринкової саморегуляції (на основі процесів соціального управління

ня, державного регулювання економіки та об'єктивної саморегуляції економічного розвитку);

— реформування соціальних (соціально-класових, соціально-трудоових, сімейно-шлюбних, територіально-поселенських) відносин українського суспільства і, насамперед, соціально-класової структури за вирішальної ролі середнього класу на основі динамічних процесів соціальної мобільності;

— реформування політичної системи суспільства і, насамперед, базової складової політичних відносин — системи владних відносин, утвердження в суспільстві чинників саморегуляції політичного життя — системи стримувань і противаг;

— створення умов для динамізації духовного розвитку суспільства, реалізації людьми свого духовного потенціалу, духовної культури, формування нової системи світоглядно-ціннісних орієнтацій.

б) До суб'єктивних умов процесу соціального розвитку здійснення соціальної політики належать:

— здійснення соціального управління, реалізація соціальної політики на основі сучасних механізмів, інструментів, цілеспрямованої управлінської, соціальної діяльності, спрямованої на соціальний розвиток, освоєння суспільного буття, які були б адекватні вимогам об'єктивних закономірностей суспільного та соціального прогресу;

— недопущення в процесі соціального управління та реалізації соціальної політики щодо упорядкування процесів соціального розвитку застарілих механізмів та інструментів форм і методів директивного управління, здійснення децентралізації соціальної політики;

— забезпечення засобами соціального, державного управління умов для своєчасного вирішення суперечностей між новими суспільними відносинами в країні й проявами директивного управління в сфері суспільного і соціального розвитку зокрема [15, с. 77-78].

З огляду на зазначені суб'єктивні умови процесу соціального розвитку, здійснення соціальної політики завданням усіх суб'єктів упорядкування процесів соціального розвитку є забезпечення чіткого функціонування системи соціально-політичних інститутів, які є її суб'єктами, здійснення координації, узгоджувальної діяльності різних елементів системи,

усвідомленої спрямованості їх зусиль, формування оптимального співвідношення і підтримання необхідних пропорцій між ними, приведення до стрункої системи різноманітних дій усіх її учасників, спрямування різних форм, методів, засобів на одержання очікуваних результатів в соціальній сфері.

Головним завданням соціальної політики, спрямованої на соціальний розвиток, є досягнення відповідності, адекватності цілеспрямованої діяльності її суб'єктів, спрямованої на соціальний розвиток, і, насамперед соціальної сфери, вимогам об'єктивних закономірностей суспільного, соціального прогресу, сучасній логіці розвитку цивілізації.

Неодмінною умовою успішної реалізації соціальної політики є *соціальний моніторинг*, що проявляється в систематичному аналізі процесів соціального розвитку, які постійно змінюються і обумовлює зміст соціального регулювання, суб'єктивної діяльності суспільства, людини. Суттєвим у соціальній політиці є своєчасне внесення коректив у зміст та форми соціального регулювання тих процесів соціального розвитку, які безпосередньо чи опосередковано впливають на задоволення соціальних потреб людини і суспільства, соціальну безпеку особистості.

Умовою оптимізації соціальної політики є глибоке знання її суб'єктами не тільки закономірностей і тенденцій суспільного, соціального розвитку, що детермінують процес реалізації особистістю свого соціального потенціалу, а й інших різноманітних процесів життєдіяльності суспільства, які справляють вплив на добробут, соціальне самопочуття людини. Таким чином, завдання полягає у тому, щоб максимально повно враховувати у реалізації соціальної політики об'єктивні та суб'єктивні умови, які визначають стан соціального розвитку, а також активно впливати на них з тим, щоб ефективно й оптимально відбувався процес його функціонування.

Важливими умовами ефективною реалізації соціальної політики є: утвердження динамізму, механізму регулятивної діяльності в сфері соціального розвитку, збагачення соціального потенціалу суспільства, пошук її ефективних способів, форм, усунення тих форм, що не виправдали себе, малоефективних, тим більше — консервативних методів регулювання, що гальмують процес утвердження цінностей соціального буття, відмова від

будь-яких форм і методів управління, що породжують соціальне відчуження людини. До причин виникнення несприятливих тенденцій і труднощів в сфері соціального розвитку в сучасних умовах слід віднести застосування форм і методів директивного управління, спроба наповнити нові форми соціальної політики старим змістом, абсолютизація її малоефективних засобів, недооцінка гнучких та ефективних форм соціального регулювання, самореалізації особистістю свого соціального потенціалу, недостатній розвиток активних складових соціальної політики, переважання в ній пасивних форм тощо [15, с. 77-79].

Особливості реалізації соціальної політики в контексті демократизації політичного життя сучасної України проявляються в оптимізації процесів соціально-політичного реформування, що виявляється на рівні розширення суб'єктного поля соціальної політики, визнання гуманістичної основи перетворень у соціальній сфері, зміни пріоритетів і принципів соціального буття. Проте у реалізації соціальної політики в її наявному оформленні мають місце негативні наслідки демократизації. Головними з них є відсутність єдиної стратегії в соціальній сфері, що призводить до прийняття ситуативних рішень, зумовлених політичною кон'юнктурою та спрямованих на тимчасове поліпшення життєвого рівня окремих категорій населення.

Демократизація суспільних відносин розширює горизонти людського виміру політики, зокрема соціальної. Перехід до демократії — не самоціль, а шлях створення цивілізованої сучасної системи, стабільної, здатної до саморозвитку та створення всіх необхідних умов для нормального життя людини [18].

1.4. Основні напрями та пріоритети соціальної політики

До основних напрямів та пріоритетів соціальної політики на сучасному етапі, спрямованої на соціальний розвиток українського суспільства, слід віднести: соціальна політика по створенню умов для реалізації соціального потенціалу людини, соціальну політику щодо розвитку соціальних відносин, соціальна політика, що націлена на формування та забезпечення соціальної безпеки людини, її добробуту.

Соціальна політика щодо створення умов для реалізації соціального потенціалу людини.

До цього блоку входять такі напрями соціальної політики:

— *прискорене формування в Україні соціальної держави*, яка має стати головним суб'єктом стабільного соціального розвитку суспільства, гарантом реалізації соціальних прав та свобод людини, її соціального потенціалу, соціальної активності, забезпечення соціальної безпеки, зростання добробуту, втілення в життя принципу соціальної справедливості;

— *створення умов для поглиблення суспільного поля реалізації соціального потенціалу людини*, свободи вибору нею способів і форм освоєння та творення суспільного буття, соціальної самореалізації, збагачення змісту і напрямів альтернативної діяльності в процесі соціального, суспільного розвитку, забезпечення сталого людського розвитку, збагачення людського капіталу, якісних показників життєдіяльності особистості;

— *підтримання в суспільстві соціальної злагоди як важливої умови стабільного соціального розвитку на основі насамперед формування сталих процесів соціальної структурованості*, соціального миру та співробітництва, соціального партнерства, як різних класів, соціальних груп, прошарків суспільства, так і суб'єктів соціального регулювання суспільних відносин;

— *утвердження в суспільстві соціальної справедливості, як загальнолюдської суспільної цінності*, яка представляє собою захищені правом і усім суспільним устроєм можливістю доступу кожної людини до соціальних благ та інших суспільних цінностей, їх розподіл та використання з урахуванням власного вкладу в суспільство. Пріоритетом соціальної політики має стати наповнення соціальної справедливості, поряд з традиційною функцією розподілу матеріальних благ, новим ідеологічним та ціннісним змістом, що тісно пов'язаний зі свободою людини, можливостями самореалізації, переорієнтація змісту соціальної справедливості на гуманістичний аспект, зокрема на пріоритет прав людини, збереження її гідності шляхом задоволення не тільки конституційних, а й соціально-економічних прав.

— *формування в суспільстві нової соціальної культури*, яка ґрунтувалася б на системі загальнолюдських та національних духовних цінностей і, насамперед, на сучасних світоглядно-ціннісних орієнтаціях, цілісній системі знань, переконань,

парадигмі світобачення, в органічній єдності з суспільно-значущою діяльністю особистості з освоєння суспільного буття, збагачення процесу соціального розвитку, самореалізації соціального потенціалу людини, подолання суперечностей між усталеними, традиційними соціальними цінностями і новою системою соціальних цінностей.

Соціальна політика щодо розвитку соціальних відносин

Цей блок включає в себе такі основні напрями соціальної політики:

— *формування та розвиток соціально-ринкових відносин, соціально орієнтованого господарства* за яких економічна свобода ринку спрямовувалася б на посилення соціальної безпеки людини і суспільства, соціальної захищеності особистості, її незалежності від держави, створення умов для самореалізації соціального потенціалу людини, проявів її соціальної активності;

— *розвиток соціально-класових відносин*, на основі формування різноманітних елементів сучасної соціально-класової структури суспільства і розвитку потужного середнього класу як чинника соціально-політичної та економічної стабільності суспільства, на основі динамічних процесів соціальної мобільності;

— *забезпечення соціальної справедливості у розвитку етнонаціональних відносин* на основі зваженої державної, соціальної та етнонаціональної політики, основна мета якої полягає в забезпеченні умов вільного розвитку народів України, дотриманні конституційних прав і свобод та рівності громадян України усіх національностей перед законом, участі їх у всіх сферах життя суспільства, оптимальному врахуванні соціальних інтересів, створенні сприятливих умов для соціального розвитку, і, насамперед, забезпечення соціальної безпеки кожної нації, поєднання етнонаціонального, загальнолюдського, етнічного і соціального в національному.

— *розвиток соціально-трудова відносин* і, насамперед, ринку праці та зайнятості населення з метою підвищення ефективності використання трудового потенціалу, забезпечення продуктивної зайнятості скорочення прихованого безробіття, створення нових і ефективне використання наявних робочих місць, здійснення політики ефективної підтримки само-

зайнятості населення, підвищення його територіальної мобільності з метою перерозподілу робочої сили між регіонами;

— *розвиток сімейно-шлюбних відносин*, спрямованих на зміцнення соціальних, духовних, моральних, матеріальних підвалин сім'ї, ефективного виконання нею своєї репродуктивної, виховної, економічної, соціальної функції, розв'язання суперечностей, що виникли між сім'єю та державою і суспільством; переорієнтація соціальної політики на сім'ю, забезпечення прав і соціальних гарантій, що надаються сім'ї, її «роздержавлення»;

— *розвиток територіально-поселенських відносин*, регулювання соціально-просторових форм організації суспільства, насамперед розселення, соціально-культурними процесами урбанізації, а також міграційними процесами, дотримання необхідних пропорцій для розширеного відтворення частки міського і сільського населення;

— *розвиток соціально-демографічних відносин* на основі здійснення активної демографічної політики, головними завданнями якої є забезпечення розвитку народонаселення, зниження смертності в усіх вікових групах населення, особливо населення працездатного віку, подолання негативної тенденції зниження чисельності населення, підвищення тривалості життя, забезпечення розширеного відтворення населення;

— *регулювання міграційними процесами* з метою захисту національного ринку праці та інтересів громадян України, які працюють за її межами, сприяння процесу репатріації, повернення депортованих в Україну, вихідців з України та їх нащадків (з території України за національною ознакою), захист інтересів і прав українських працівників-мігрантів, збереження трудового та інтелектуального потенціалу держави, упорядкування зовнішньої трудової міграції громадян України;

— *здійснення захисту трудових прав громадян* (який є важливою складовою соціально-трудова відносин) насамперед на безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, законодавчо врегулювати систему державного нагляду і контролю за додержанням законів та інших нормативно-правових актів про працю;

— *реалізація соціальної політики в галузі охорони праці*, як важливого елементу соціально-трудова відносин, основними

завданнями якої є створення безпечних умов праці на виробництві, зокрема безпечних робочих місць, суттєве зниження рівня робочого травматизму та професійних захворювань, поліпшення стану гігієни праці та виробничого середовища, забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту;

— *розвиток соціально-діалогових, договірних відносин* між найманими працівниками та роботодавцями як чинника оптимізації соціально-трудова відносин, удосконалення відносин соціального партнерства з метою утвердження в суспільстві соціальної злагоди, громадського миру і демократії, збалансування інтересів різних класів, соціальних груп, верств населення, врегулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин у сфері праці і зайнятості, удосконалення співробітництва та взаємодії представницьких органів сторін соціально-трудова відносин, підвищення ролі держави як гаранта соціального партнерства.

Соціальна політика, спрямована на формування соціальної безпеки людини і суспільства

До зазначеного блоку включаються такі напрями соціальної політики:

— *створення умов для підвищення соціально-економічної активності населення, застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці*, які б сприяли посиленню спонукальних мотивів і стимулів активізації трудової діяльності, підвищенню заінтересованості працівників у кінцевих результатах, пошуку додаткових резервів підвищення продуктивності суспільної праці, посиленню адекватності мотиваційних механізмів продуктивної праці, динаміці та змісту соціально-економічних перетворень в країні;

— *забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини на основі здійснення зваженої активної політики доходів*, зменшення їх диференціації, запобігання бідності, обмеження соціального розшарування населення за рівнем доходів, стимулювання, формування стабільного платоспроможного попиту населення на основі самоствердження кожним трудівником свого добробуту, мікросхеми своєї соціальної безпеки відповідно до власного трудового внеску й міри соціально-економічної активності. Активна політика доходів має передбачати подолання диспропорцій, що утворилися (надмірне

майнове розшарування населення), повинна здійснюватись не шляхом штучного обмеження верхнього рівня доходів, а навпаки, їх легалізації та виведення з тіні, розширення прошарку людей, які користуються приватною власністю, отримуючи від цього доходи. Одним з принципових пріоритетів соціальної політики повинні стати стимулювання населення до набуття приватної власності та її ефективний захист. Пріоритетним напрямком соціальної та економічної політики, спрямованої на стаке підвищення рівня доходів та якості життя населення має стати забезпечення конкурентноспроможності національного виробництва у матеріальній сфері, завдяки випереджаючому підвищенню продуктивності праці, поліпшенню організаційної та технологічної структури національної економіки.

— *запровадження гнучкої, динамічної системи оплати праці* на основі призупинення падіння вартості робочої сили і забезпечення її випереджаючого зростання, глибокої структурної реформи заробітної плати, її випереджаюче зростання, формування її нової моделі, збільшення її частки в структурі суспільного доходу як головного джерела підвищення добробуту громадян, що ґрунтується на високій ціні робочої сили, наближення мінімальної заробітної плати до межі малозабезпеченості, підвищення рівня мінімальної заробітної плати, посилення впливу тарифної системи при визначенні заробітної плати. Важливим в цьому аспекті є також удосконалення механізмів визначення мінімальної зарплати (основу якої складає прожитковий мінімум), перехід на новий соціальний стандарт — регульованої мінімальної погодинної зарплати, посилення державного впливу на нормування праці, зменшення податкового навантаження як на фонд оплати праці, так і на доходи громадян, реалізація державних гарантій щодо індексації зарплати, яка підтримуватиме її стабільний реальний рівень, визначення розмірів зарплати через оцінку особистого внеску та ділових якостей працівників;

— *формування динамічної, гнучкої системи соціального захисту*, метою якої є забезпечення добробуту, прав і гарантій людини у сфері рівня і якості життя, соціального самопочуття особистості, яка передбачає кілька типів соціальних заходів, на основі розширення і поглиблення соціально-економічної бази, суспільного поля соціальної безпеки людини, посилення

соціальної захищеності особи, активного реформування існуючої системи соціального захисту, переорієнтація системи соціального захисту від забезпечення виживання окремих верств населення до розширеного відтворення соціальних умов, забезпечення соціальної безпеки людини;

— *розробка і впровадження у практику нової моделі соціального страхування* за всіма його видами загальнообов'язкового державного соціального страхування — пенсійного, медичного, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, на випадок безробіття, а також від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності на основі поєднання інтересів застрахованих громадян на засадах справедливого розподілу фінансового тягаря між ними, запровадження системи управління коштами загальнообов'язкового державного соціального страхування, перетворення системи соціального страхування з компоненту податкової, розподільчої системи, яка виконує не властиві їй функції соціальної допомоги, що здійснюються державою і профспілками, в надійний засіб мікро- і макроекономічного та соціального регулювання. Важливою складовою формування повноцінної системи соціального страхування має стати створення єдиної системи збирання, обліку та контролю за сплатою внесків шляхом запровадження єдиного соціального внеску, створення Державного реєстру соціального страхування;

— *реформування системи пенсійного забезпечення* з метою закріплення в межах національної системи пенсійного забезпечення населення кількох самостійних систем на основі як обов'язкового, так і добровільного страхування, зокрема державної системи з обов'язковим пенсійним страхуванням, і недержавної, що функціонує на засадах добровільного страхування, тобто впровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення:

вдосконалення солідарної системи пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень);

закріплення системи накопичувальних індивідуальних пенсійних рахунків;

запровадження системи недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян.

— *реформування системи соціальної допомоги, посилення її адресності на основі:*

підвищення обґрунтованості соціальної допомоги щодо її адресної направленості з урахуванням сукупного доходу сім'ї; поглиблення адресної соціальної підтримки малозабезпечених верств населення, в першу чергу не працездатних;

заміни системи пільг окремих категорій населення на адресну цільову допомогу, поетапний перехід до монетизації соціальних пільг;

розвиток мережі установ по наданню соціальної допомоги (насамперед територіальних центрів соціального обслуговування, житлових будинків для ветеранів війни та праці);

розробки єдиних принципів, критеріїв в наданні різних видів соціальної допомоги;

удосконалення методики визначення категорій, які отримують право на соціальну допомогу;

завершення створення єдиної бази даних отримувачів усіх видів соціальної допомоги;

запровадження моніторингу ефективності надання соціальної допомоги;

поглиблення всебічного вивчення цілісного уявлення про бідність, її критерії та вимірів з урахуванням світового досвіду;

розвиток системи життєзабезпечення і соціального обслуговування інвалідів, ветеранів війни і праці створення умов для соціально-трудової реабілітації інвалідів повернення їх до повноцінного життя;

— *удосконалення системи соціальних послуг*, які є комплексом правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги з метою підвищення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. Пріоритетами соціальної політики щодо удосконалення соціальних послуг, які надаються в формі матеріальної допомоги чи соціального обслуговування, є удосконалення надання таких

основних видів соціальних послуг як соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, послуги з працевлаштування, з професійної реабілітації, інформаційні, тощо;

— здійснення соціальної підтримки сім'ї, жінок, дітей, молоді на основі активних форм підтримки сім'ї (додатковому навчанню, перекваліфікації працівників), надання комплексної підтримки малозабезпеченим сім'ям, дотримання на практиці принципу рівності жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя, створення гнучкого механізму роботи з дітьми, впровадження системи соціальної роботи з молоддю та дітьми;

— здійснення соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи на основі створення належних умов їх життєзабезпечення, надійної системи державних, соціальних гарантій для всіх категорій постраждалих осіб;

— створення умов розвитку меценатства, благодійницької діяльності (неприбуткової, некомерційної діяльності організацій і окремих осіб), як важливого засобу інвестування соціальної сфери (зокрема фінансування об'єктів інфраструктури і малозабезпечених) перетворення благодійництва окремих осіб в політику держави, від окремих акцій до системи;

— глибока структурна реформа державної житлової політики на основі створення умов для розширення, стимулювання і децентралізації житлового будівництва у різноманітних формах за рахунок різних джерел фінансування, ринку будівельних послуг, зміни структури житлового фонду, стратегії будівництва, перехід на самоокупну плату за користування житлом і комунальними послугами та адресних субсидій цих витрат окремих категорій громадян, створення сприятливого житлового середовища;

— реформування системи охорони здоров'я населення з метою: забезпечення доступності медичної та медико-санітарної допомоги; санітарно-епідеміологічного благополуччя населення; здійснення моніторингу стану здоров'я населення: поєднання (збереження основних позицій) державної системи охорони здоров'я і створення ринку медичних послуг, впровадження страхової медицини;

— захист громадян як споживачів з метою здійснення постійного і ефективного державного контролю за дотриманням законодавства про захист прав споживачів, посилення контролю за додержанням вимог нормативно-правових актів, що регулюють відносини між громадянами як споживачами і суб'єктами господарювання, підвищення ефективності контролю за якістю товарів народного споживання, особливо продовольчих, формування та вдосконалення системи державної політики щодо захисту прав споживачів [15, с. 80-88].

Система цінностей для України передбачає, враховуючи положення *Програми економічних реформ на 2010-2014 роки*, формування основних напрямів бюджетної політики, орієнтованих на:

— забезпечення соціально-економічного розвитку України;

— спрямування фінансової та податкової політики на побудову ефективної держави;

— забезпечення зростання рівня життя громадян та виконання заходів з подолання та запобігання бідності відповідно до указу Президента України від 26 лютого 2010 року № 274 «*Про невідкладні заходи з подолання бідності*»;

— збереження та прискорення людського розвитку шляхом підвищення ефективності та забезпечення стабільності соціального захисту, поліпшення якості і доступності медичної допомоги та освіти;

— детінізацію економіки і доходів громадян, що забезпечить збільшення надходжень бюджетів та фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування без посилення фіскального навантаження та з дотриманням принципу справедливості при наданні суспільних послуг;

— створення сприятливих умов для бізнесу шляхом зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку, модернізації податкової системи;

— модернізацію інфраструктури та базових галузей економіки (зокрема енергетичної, вугільної, нафтогазової галузей, сільського господарства, житлово-комунального господарства, транспортного комплексу, оборонної промисловості), а також перехід від системи надання дотацій до системи самоокупності виробництва.

1.5. Принципи реалізації соціальної політики

Відомий науковець *Г. Лопушняк* під принципами державної соціальної політики пропонує розуміти такі основні засади, ідеї, положення, які є орієнтирами, вимогами її реалізації і відображають сутність соціальної держави.

Зважаючи на велике значення принципів формування та реалізації державної соціальної політики, науковець поділяє їх на загальні та специфічні. До *загальних* відносить ті, що є властивими для всіх видів державної соціальної політики, а саме такі принципи: соціальної справедливості, публічності і прозорості, відкритості, участі, відповідальності, ефективності, відповідності (узгодженості), верховенства права, самозабезпечення та самозахисту, солідарності, співучасті, рівності можливостей, рівноправності, субсидіарності, об'єктивності, демократизму, соціального партнерства, гармонійності розвитку людини, стабільності і безперервності, директивності, трипартизму, єдності теорії і практики, взаємозв'язку, зіставності та порівнянності, історичності, гнучкості, пріоритетності, своєчасності, наукової обґрунтованості та принцип бюджетного контролю.

Специфічні принципи підкреслюють особливі ознаки певного виду державної соціальної політики (політики розподілу і перерозподілу суспільного продукту, державної політики зайнятості і охорони праці, державної політики у соціальній сфері, державної демографічної політики, державної соціологічної політики, державної політики у сфері соціального захисту населення та державної політики гармонізації соціально-економічних інтересів) або її підвиду (наприклад, державної молодіжної політики, державної сімейної політики, державної політики у сфері освіти та ін.).

Урахування цих теоретичних підходів до трактування принципів і розуміння їх суті дозволить на практиці більш ефективно формувати і реалізовувати державну соціальну політику, що, у свою чергу, суттєво вплине на розвиток суспільних відносин, збільшення тривалості життя населення, зменшення рівня безробіття, удосконалення системи соціального захисту і соціального забезпечення населення, підвищення рівня освіти і здоров'я нації, збільшення доходів громадян [32].

Автори навчального посібника «*Управління соціальним і гуманітарним розвитком*» [15] виокремили цілий ряд принципів реалізації соціальної політики.

Принцип єдності об'єктивного і суб'єктивного в реалізації соціальної політики.

Зазначений принцип передбачає врахування в соціальній політиці всієї різноманітності об'єктивних і суб'єктивних чинників, які обумовлюють соціальний розвиток соціальної сфери життя суспільства.

Ефективне здійснення соціальної політики можливе як результат органічної єдності об'єктивного і суб'єктивного. Співвідношення між ними демонструє ступінь урегульованості процесів соціального розвитку, ефективність здійснення соціальної політики. Застосування у практиці соціальної політики даного принципу означає насамперед пізнання і врахування об'єктивних законів суспільного розвитку в цілому і соціальної сфери зокрема, свідоме використання їх у процесі реалізації такої політики. Реалізація його дає змогу своєчасно виявити і розв'язати суперечності процесу соціального розвитку, формування і збагачення цінностей суспільного буття.

Принцип взаємозв'язку об'єктивної соціальної саморегуляції і цілеспрямованої діяльності у здійсненні соціальної політики.

Цей принцип означає, що реалізація багатогранних завдань соціальної політики має ґрунтуватися на діалектичній єдності процесів конструктивної саморегуляції соціального розвитку і цілеспрямованій регулятивній діяльності по здійсненню, реалізації основних засад соціальної політики.

Процеси об'єктивної соціальної саморегуляції в соціально-економічному розвитку пов'язані насамперед з функціонуванням ринкових відносин. Ринок має бути соціальним за своєю суттю і постає як об'єктивний саморегулятор соціально-економічного життя, багатьох процесів, що обумовлюють розвиток соціальної сфери і соціальної політики. Складовими елементами такої саморегуляції, що безпосередньо чи опосередковано впливають на соціальний розвиток, є процеси соціальної мобільності, соціально-демографічні відносини, пов'язані з відтворенням населення, ринок праці, що формується на основі попиту і пропозиції робочої сили, міграційні процеси, орієн-

тація трудових ресурсів на власні сили, а не на державу, процеси, пов'язані із створенням умов для соціального самозахисту людини, самозайнятості населення, саморегулювання структурних елементів фінансової системи соціального страхування тощо. Об'єктивна соціальна саморегуляція формує умови для розмаїття форм самоздійснення людини, передусім у сфері соціально-економічних відносин, сприяє повнішому розкриттю і самореалізації її трудового потенціалу, самовіддачі в трудовому житті на основі життєздатних мотиваційних механізмів продукуючої праці і створенню умов для розширення та поглиблення простору соціальної активності, утвердженню нової, позитивної логіки соціальної динаміки особистості і суспільства.

Цілеспрямований процес здійснення соціальної політики стає найбільш ефективним, коли її суб'єкти створюють умови для найповнішої взаємодії соціального (зовнішнього) регулювання соціального розвитку та свідомого (внутрішнього) саморегулювання особистістю свого соціального потенціалу.

Принцип комплексності соціальної політики.

Комплексність соціальної політики полягає у взаємопов'язаності різноспрямованої, багатогранної діяльності всіх її суб'єктів, структур та рівнів, спрямована на соціальний розвиток, збагачення суспільного буття, процес його відтворення.

Комплексність соціальної політики зумовлена необхідністю тісного взаємозв'язку, узгодженої спільної діяльності багатьох самостійних суб'єктів, що здійснюють її, організованих систем, кожна з яких характеризується своїми, властивими тільки їй способами цілеспрямованого впливу на соціальний розвиток. Вона викликана потребою об'єднання зусиль різних суб'єктів соціальної політики з метою підтримки потрібних пропорцій між різними компонентами, засобами системи, узгодження дій різних органів, організацій, окремих осіб, що освоюють суспільного буття. Важливим завданням комплексного підходу до здійснення соціальної політики є узгодження діяльності кожного її суб'єкта, визначення його завдань, концентрація уваги на кардинальних проблемах розвитку соціального розвитку, оптимального функціонування тих чи інших складових суспільного буття, що детермінують такий розвиток.

Комплексність соціальної політики передбачає виявлення особливостей та спрямованості різних форм, методів, засобів

впливу, що використовуються в процесі її здійснення, наповнення їх новим, адекватним до сучасних умов суспільного життя змістом, максимальне виявлення внутрішніх резервів кожного з них, посилення тих чи інших сторін, моментів, які б дозволили оптимально реалізувати їх у процесі соціального розвитку. Комплексність у соціальній політиці передбачає об'єднання зусиль державних, громадських організацій, політичних партій, громадсько-політичних формувань, господарських органів, колективів та інших суб'єктів з метою формування тієї системи соціальних цінностей суспільства, особистості, які найповніше впливатимуть на становлення і збагачення соціального потенціалу, соціальної активності людей.

Нарешті, комплексність соціальної політики означає, що вона має здійснюватись не на основі епізодичних розрізнених рішень, безсистемних заходів, а формуватись на основі збалансованої, зваженої багаторівневої та цілісної системи цілеспрямованої діяльності суспільних суб'єктів, спрямованої на соціальний розвиток і збагачення суспільного буття, соціальної сфери, задоволення соціальних потреб та інтересів людини протягом усього життя.

Принцип пріоритету соціальних інтересів людини, особистості

Він передбачає підпорядкування всієї багатоманітності цілеспрямованої діяльності щодо соціального розвитку, по освоєнню соціального простору, реалізації соціальних програм соціальним інтересам людини, створенню адекватних умов для самореалізації її соціального потенціалу, захисту соціальної суб'єктивності особистості, соціальної безпеки.

Основною умовою ефективної реалізації даного принципу є цілеспрямована діяльність суб'єктів соціальної політики, направлена на розширення можливостей для соціальної самореалізації особистості, суспільного поля задоволення її соціальних потреб і інтересів. Забезпечення пріоритету соціальних потреб і інтересів людини можливе шляхом утвердження свободи особистості як неодмінної умови ефективної реалізації її соціального потенціалу, його найповнішого використання в конкретних умовах життєдіяльності суспільства. Поглиблення об'єктивних і суб'єктивних умов для задоволення соціальних потреб і інтересів людини передбачає розширення простору со-

ціального розвитку, що має на увазі вільний вибір особистістю соціальних пріоритетів і цінностей, способів та форм їх освоєння. Істотним у здійсненні такого вибору є формування умов для розширення альтернативності соціальної діяльності особистості, засобів особистісної самореалізації, різноманітних форм соціального самоствердження.

Принцип єдності організаційних і самоорганізаційних засад у реалізації соціальної політики

Єдність організації та самоорганізації у здійсненні завдань соціальної політики, пошук ефективних організаційних структур, які були б гнучкими, динамічними, різноманітними, адекватними механізмові процесу соціального розвитку, є важливою умовою оптимальних форм реалізації такої політики.

Перебудова організаційної структури соціальної політики передбачає утвердження гнучкого, демонополізованого механізму суб'єктних відносин на всіх рівнях організації, який має замінити жорстку, командну систему ієрархічної організації соціального життя. При цьому слід виходити з того, що ефективними можуть бути лише ті організаційні системи, які найкраще пристосовуються до збурюючого впливу зовнішніх факторів. Таким системам, як правило, властиві внутрішня самоорганізація, самодостатність, що є джерелом їх саморозвитку, багатогранного функціонування, яке не допускає жорстких, командних форм організації суспільного буття.

Сьогодні важливою умовою оптимізації процесу організації у здійсненні соціальної політики є всебічна його демократизація, постійне поєднання зовнішнього (відносно людини) управлінського, регулятивного впливу з її внутрішньою самостійністю та активністю щодо реалізації соціального потенціалу, неприпустимість заорганізованості, яка бюрократизує організацію.

Самоорганізація в реалізації соціального потенціалу особистості спрямована насамперед на розвиток її соціальної творчості, індивідуально-особистісної об'єктивної соціальності людини, активне включення її в загальний процес самореалізації, самовдосконалення. Особливо важливе завдання самоорганізації в соціальному самоздійсненні полягає в розкріпаченні розуму, соціальної енергії, саморухові до вищих форм соціальної куль-

тури, соціальної самозрілості розумних засад, що ведуть до збагачення суспільного буття людини і суспільства.

Принцип активного характеру соціальної політики

Активний характер у здійсненні соціальної політики передбачає насамперед цілеспрямовану діяльність її суб'єктів, направлену на створення умов для ефективного соціального розвитку, найповнішої реалізації соціального потенціалу людини і суспільства, сутнісних сил особливості у процесі соціального розвитку.

Сьогодні особливо важливим напрямком здійснення активної соціальної політики є цілеспрямована діяльність, направлена на утвердження соціальної стабільності суспільства, його соціального розвитку в основі якої лежить надійна соціальна безпека людини, її добробут соціальна захищеність. У цьому зв'язку вищими пріоритетами активної соціальної політики має стати дієва система заходів, спрямована на стимулювання людського потенціалу, зростання економічної активності населення як самодостатньої цілі. Маючи на меті підвищення рівня соціальної безпеки, підвищення добробуту населення, соціального захисту людини, соціальна політика має виходити з реального стану економіки країни, не абсолютизуючи при цьому політику збільшення доходів саму по собі. Навіть в умовах значного послаблення соціальної безпеки населення, його добробуту, соціальної захищеності, істотного зниження рівня життя більшості, що є характерним для України, соціальна допомога підтримка з боку держави не може мати загального, тотального характеру, а повинна бути адресною, мати диференційований характер з урахуванням ступеня захищеності людини, її віку, соціального статку, працездатності та інших чинників і стосуватися насамперед найбільш вразливих верств населення.

Саме *активна соціальна політика*, спрямована на соціальний розвиток суспільства, якраз і повинна створити стабільну, надійну соціальну базу для ринкових, соціальних перетворень, перетворення соціального чинника у важливу домінуючу прискореного економічного зростання, формування умов, що гарантуватимуть соціальну безпеку населення, яка, однак, має створюватись насамперед самим населенням, кожним працюючим. Активна соціальна політика має бути спрямована на дієву

підтримку потенційно активних, підприємливих громадян, на створення умов для їхньої творчої соціально-економічної активності розширення соціального простору і свободи саморегуляції і самореалізації їхнього потенціалу.

Принцип єдності централізованих та децентралізованих засад у реалізації соціальної політики

Реалізація цього принципу означає децентралізацію та «роздержавлення» соціальної політики, перерозподіл повноважень в її здійсненні між центром та регіонами на користь останніх з метою забезпечення ефективного й оптимального функціонування такої політики як основного способу, інструменту регулювання процесів соціального розвитку.

Оптимізація змісту, способів та форм реалізації соціальної політики можлива на основі створення її нової моделі соціальної політики, її всебічної демократизації, яка б поєднувала цілісність з різноманітністю. Поєднання тенденцій цілісності й різноманітності має відбуватись на основі зміщення акцентів у здійсненні соціальної політики, і насамперед у створенні умов для посилення соціальної безпеки людини, гарантування її соціального захисту, на місцеві та регіональні органи влади і управління. Такі органи здатні ефективно реалізувати більшість завдань соціальної політики, оскільки можуть у цьому процесі враховувати різноманітні конкретні соціально-економічні особливості, культурно-історичні традиції регіону, місцевості. Зазначене робить соціальну політику більш гнучкою, динамічною, значно адекватнішою потребам суспільної практики, суспільного буття. Децентралізація в соціальній політиці не тільки не ослабить ефективність її реалізації, а посилить її як цілісну систему, дозволивши кожному суб'єктові, елементу його структури на тому чи іншому вертикальному або горизонтальному рівні зосередитись на вирішенні своїх завдань [15, с. 89-107].

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Милль Дж.С.* Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Милль Джон Стюарт; [пер. В.Б.Боброва]. — М. : Эксмо, 2007. — 1038 с.
2. *Бентам И.* Введение в основания нравственности и законодательства = An Introduction to the Principles of Morals and Legislation / Иеремия

- Бентам. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. — 415 с.
3. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М.Кейнс; [пер. с англ. Н.Н.Любимов]. — М. : Гелиос АРВ, 1999. — 352 с.
4. *Батура Н.Ю.* Політичні передумови та чинники становлення соціальної держави / Н.Ю.Батура : дис. ... канд. політ. наук. — К., 2009. — 238 с.
5. *Вейт-Уилсон Дж.* Государство благосостояния : проблема в самом понятии [Электронный ресурс] / Джон Вейт-Уилсон // Pro et Contra. — Лето 2001. — Том 6. — № 3. — С. 128-157. — Режим доступа : <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/procontra/56013.htm>.
6. *Скрипнюк О.В.* Соціальна, правова держава в Україні : проблеми теорії і практики / О.В.Скрипнюк; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України; Інститут міжнародних відносин Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. — К. : Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2000. — 598, [1] с.
7. *Баглай М.В.* Конституционное право Российской Федерации : [учебник для юрид. вузов и фак.] / М.В.Баглай. — [2-е изд.]. — М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — 760 с.
8. *Гончаров П.К.* Социальное государство : сущность и принципы / П.К.Гончаров // Вестник Российского университета дружбы народов. — Сер. : Политология. — 2000. — № 2. — С. 46-59.
9. *Панкевич О.З.* Соціальна держава : проблеми загальної теорії / О.З.Панкевич. — Львів : Львівський юридичний інститут МВС України, 2004. — 176 с.
10. *Скрипнюк О.* Принципи соціальної та правової держави : єдність чи конфронтація? / О.Скрипнюк // Людина і політика. — 2001. — № 1. — С. 137-143.
11. *Волгин Н.А.* Социальное государство : [учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «Социальная работа»] / Н.А.Волгин, Н.Н.Гриценко, Ф.И.Шарков. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. — 414, [1] с.
12. *Ганслі Теренс М.* Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / М.Ганслі Теренс. — К. : Основи, 1996. — 238 с.
13. *Крупнік А.С.* Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства / А.С.Крупнік : дис. ... канд. політ. наук. — Одеса, 2002. — 169 с.
14. *Стойка А.* Критерії формування та реалізації соціальної політики : теоретичний аспект / А.Стойка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/...3/.../DU310_44.pdf.

15. *Управління соціальним і гуманітарним розвитком* : навч. посіб. / За заг. ред. В.А.Скуратівського, В.П.Трощинського. — К. : НАДУ, 2008. Частина 1. — 523 с.
16. *Крюков О.І.* Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави / О.І.Крюков [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ardu/2010_1/doc/1/04.pdf.
17. *Панченко М.* Соціальна сфера і соціальна політика та їх співвідношення в аспекті державного управління соціальною сферою / М.Панченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Soc_Gum/Ardu_o/2009-1/R_5/Panchenko.pdf.
18. *Лисенко Ю.В.* Соціальна політика України в людському вимірі : особливості та проблеми втілення на шляху демократизації / Ю.В.Лисенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Vdakk/2010_4/41.pdf.
19. *Горбатенко В.П.* Стратегія модернізації суспільства : Україна і світ на зламі тисячоліть / В.П.Горбатенко : монографія. — К. : Академія, 1999. — 240 с.
20. *Ярова Л.* Головні завдання сучасної соціальної політики в контексті євроінтеграції України / Л.Ярова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_3/45.pdf.
21. *Омельченко О.І.* Соціальна політика держави в умовах ринкових трансформацій / О.І.Омельченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/soc_gum/Uproz/2010.../u1003ome.pdf.
22. *Яременко О.* Соціальна політика як регулятор взаємовідносин соціальних структур і соціальних інститутів / О.Яременко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=252>.
23. *Доронін О.Д.* Соціальна політика : екскурс в історію / О.Д.Доронін // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць — Одеса : Юридична літ-ра, 2003. — Вип. 17. — С. 343-349.
24. *Скуратівський В.А.* Соціальна політика / В.А.Скуратівський, О.М.Палій : навч. посіб. — К. : УАДУ, 2002. — 360 с.
25. *Ярова Л.* Соціальна політика Європейського Союзу : етапи розвитку і правова база / Л.Ярова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/.../search.php3?...>
26. *Стрежнева М.* Проблемы социальной политики в Европейском Союзе / М.Стрежнева // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 8.
27. *Сергеев А.Е.* Влияние процесса расширения Европейского Союза на формирование единой европейской социальной политики / А.Е.Сергеев : автореф. дис. канд... ист. наук : спец. 07.00.15 —

история международных отношений и внешней политики / А.Е.Сергеев. — Нижний Новгород, 2009.

28. *Каргалова М.В.* Роль социального измерения в процессе европейской интеграции / М.В.Каргалова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.edc.spb.ru/activities/conferences/40years/kargalova.html>.
29. *Левченко А.П.* Социальная политика предприятия в условиях становления социально ориентированной рыночной экономики : автореф. дис. канд. экон. наук : спец. 08.00.05 — Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда) / А.П.Левченко. — Саратов, 2009.
30. *Вайнштейн Г.И.* Европейская идентичность : желаемое и реальное / Г.И.Вайнштейн // Политические исследования. — 2009. — № 4.
31. *Ярова Л.* Особливості європейської соціальної політики / Л.Ярова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2010_2/40.pdf.
32. *Лопушняк Г.С.* Принципи формування та реалізації державної соціальної політики / Г.С.Лопушняк [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ardu/2010_1/doc/1/10.pdf.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте сутність поняття «соціальна держава».
2. Визначте основні ознаки соціальної держави.
3. У чому полягає зміст вузького і широкого розуміння соціальної політики?
4. Визначте мету соціальної політики в Україні.
5. Яка основні цілі соціальної політики?
6. Дайте характеристику принципів соціальної політики.
7. Охарактеризуйте особливості європейської соціальної політики.
8. Розкрийте пріоритети соціальної політики в сучасних умовах.
9. Визначте співвідношення понять «соціальна сфера» і «соціальна політика».
10. Як визначити ефективність соціальної політики?

ТЕМА 2.

СУБ'ЄКТИ, МЕХАНІЗМИ І ІНСТРУМЕНТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Мета вивчення теми

Засвоїти знання про основні суб'єкти, механізми та інструменти соціальної політики.

Основні питання

1. Людина як суб'єкт соціальної політики.
2. Держава та політичні партії в системі суб'єктів соціальної політики.
3. Громадські організації як суб'єкти соціальної політики.
4. Механізми та інструменти соціальної політики.
5. Моделі соціальної політики.

Основні поняття: об'єкти та суб'єкти соціальної політики, людина як суб'єкт соціальної політики, держава як суб'єкт соціальної політики, політичні партії як суб'єкти соціальної політики, громадські організації як суб'єкти соціальної політики, механізми соціальної політики, інструменти соціальної політики, моделі соціальної політики.

*Велич душі розкривається не у великому,
а в повсякденному.*

Мішель Монтень

2.1. Людина як суб'єкт соціальної політики

Проблема людини в політиці, участі людини в політичному житті завжди хвилювала мислителів. Ідея взаємовідносин людини і політики тією чи іншою мірою розроблялася та висвітлювалася у творах *Арістотеля, Н.Макиавеллі, Т.Гоббса, Ж.-Ж.Руссо, Ш.Л.Монтеск'є, І.Канта, Ф.Гегеля, М.Вебера, К.Ясперса, Т.Парсонса, Е.Фромма* та багатьох інших. Дослідження проблем теорії і методології політичної діяльності, місця людини і особистості в політичній системі суспільства на сучасному етапі проводять *В.Бабкін, В.Горбатенко, В.Воронкова, І.Алексєєнко, І.Кресіна*, Особливого значен-

ня набувають дослідження, які містять елементи комплексного аналізу громадянського суспільства і соціальної держави, їх взаємодії та ролі в такій взаємодії людини, міра реалізації соціально-політичних прав і свобод громадян. У цьому питанні викликають інтерес розробки *О.Скрипнюка, В.Баркова, В.Співака, Ю.Корнілова, Т.Семигіної, А.Сіленко, Е.Гансової, В.Римського, Т.Сидоріної, С.Смирнова, Н.Волгіна* та ін.

У демократичному суспільстві політика здійснюється людьми для людей. Тому активна участь особи в політичному житті, роль людини як суб'єкта політики має вагоме значення.

Політична діяльність індивідів може здійснюватись як *політична участь* (участь громадян у політичному житті суспільства) і як *політичне функціонування*.

Американський соціолог *Х.Макклоскі*, наприклад, визначає *політичну участь* як «добровільну діяльність, завдяки якій члени суспільства беруть участь у виборі правителів і, прямо чи опосередковано, у формуванні державної політики». Завдяки політичній участі, по-перше, створюються умови для якнайповнішого розкриття потенціалу особи, що є необхідною передумовою ефективного вирішення суспільних завдань. По-друге, політична участь сприяє встановленню тісного взаємозв'язку політичних інституцій із громадянським суспільством, контролю за діяльністю політико-управлінських структур з боку народу.

Політичне функціонування — забезпечення участі політичних інституцій (державних установ, політичних партій, громадських організацій) в управлінні спільними справами.

Об'єктивні характеристики політичної діяльності та суб'єктивне сприйняття політики людиною, її розуміння власної ролі в ній служать підставою для вирішення кількох рівнів участі:

— реакція (позитивна або негативна) на імпульси, що надходять із політичної системи чи з її інституцій, не пов'язана з необхідністю високої активності людини; епізодична участь у політиці;

— діяльність, пов'язана з делегуванням повноважень; участь у виборах (місцевих або державного рівня), референдумах тощо;

— участь у діяльності політичних і громадських організацій — партій, груп тиску, профспілок, молодіжних політичних об'єднань тощо;

— виконання політичних функцій у межах державних інституцій, у т.ч. із засобами масової інформації.

— професійна, керівна політико-ідеологічна діяльність;

— участь у позаінституціональних політичних рухах і акціях, спрямованих на докорінну перебудову існуючої політичної системи [1].

Головними принципами у взаємодії між людиною і державою у сфері соціальної політики можна назвати законність, політичний, плюралізм, соціальну справедливість, демократизм, гуманізм. Гуманітарний підхід у трактування змісту соціальної політики набуває особливої значущості, оскільки реалізація відповідних заходів на практиці вимагає формування установок і цінностей індивіда як компетентного і активного учасника політичного життя суспільства. Практика сьогодення виявляє тенденції небажання і невміння формування активної соціальної політики на галузевому і місцевому рівнях. Як зазначає дослідник **В.Соболев**, це свідчить про невисокий рівень компетентності й професіоналізму людей, зайнятих формуванням і впровадженням соціальної політики, не кажучи вже про участь пересічних громадян у її формуванні і реалізації. А тому саме держава (як суб'єкт) займає пріоритетне місце у здійсненні і реалізації соціальної політики.

Вітчизняна дослідниця **Л.Четверікова** [15] підтримує ідею про те, що *соціальна політика — полісуб'єктна*, оскільки не тільки держава є суб'єктом соціальної політики (як це було за радянських часів). Окрім держави, існує низка недержавних суб'єктів соціальної політики. *У демократичному суспільстві соціальна політика є спільною функцією демократичної держави і недержавних суб'єктів громадянського суспільства. Суб'єктами соціальної політики є: державні установи; органи місцевого самоврядування; позабюджетні фонди — суспільні, релігійні, добродійні; недержавні об'єднання, комерційні структури та бізнес; профспілки, громадяни.* Отже, можемо говорити про те, що суб'єктом соціальної політики є як держава, так і громадянське суспільство.

У складній структурі суб'єктів соціального розвитку і здійснення соціальної політики *безпосереднім і основним суб'єктом є людина, особистість*. Демократизація суспільства передбачає здійснення політики людьми для людей. Тому активна участь особи в політичному житті, роль людини як суб'єкта політики має вагоме значення, особливо в соціальній політиці як важливого внутрішньому напрямку державної політики [2].

Суб'єктно-психологічна залежність суспільного життя від індивідуального укорінена в самій його природі. Адже суспільство виникло і отримало розвиток у зв'язку з потребою людини вижити біологічно, а надалі — стати і бути душевно-духовною істотою. Отже, суспільство у цьому розумінні є, насамперед, умовою, засібом, інструментом, способом забезпечення індивідуального існування і розвитку кожної окремої людини. суспільства є нічим іншим, як функцією окремої людини. Розвиток суспільства знову ж таки є похідною від бажання кожного і всіх жити краще і актуалізувати свої індивідуальні сутнісні сили. Навіть тези про соціалізацію та інтеріоризацію не здатні спростувати чи знецінити індивідуально орієнтований суб'єктний психологічний підхід до інтерпретації суспільного життя та його феноменів. Адже не абстрактне суспільство надає молодому чоловікові можливість стати людиною, а конкретні емпіричні особи: батьки, вихователі, учителі, автори книжок тощо. У свою чергу, старші передають досвід людства молодшим не прямо, а пропустивши його через себе, зробивши досвідом власним, індивідуально-психологічним.

Отже, індивідуально зорієнтована інтерпретація суспільно-політичного життя не обмежується тільки питанням про індивідуальні потреби, необхідність і неможливість задоволення яких, примусили людей згуртуватися у політичні спільноти. Досить переконливим є погляд на суспільство як специфічне осереддя засобів і умов, яке кожна окрема емпірична людина створює і використовує для свого власне людського розвитку і яке передає наступним поколінням. Тільки у такому розумінні (у поєднанні з живою душевно-духовною природою конкретної людини) суспільство може розглядатися не як уявне, надіндивідуальне, епіфеноменальне утворення, а як реальна жива система, що за визначенням не може мати самостійної мети, надбудованої над метою і сенсом життя конкретної людини.

Суспільно-політичне життя є найважливішою умовою, але не причиною життя індивідуального. Ніяке суспільство ніколи самотужки не зможе породити ні генія, ні злочинця. Як геній, так і злочинець є витвором індивідуальної людської життєдіяльності: переважно завдяки соціальним умовам, але, нерідко і всупереч їм.

Отже, тільки людина як окрема жива істота, а не якийсь надіндивідуальне, безтілесне суще, може мислитися справжнім суб'єктом суспільно-політичного життя. В кожній емпіричній людській істоті закладений потенціал політичної активності, як активності, спрямованої на встановлення оптимальних стосунків зі своїм соціальним оточенням. І в залежності від різних умов (внутрішніх і зовнішніх) цей потенціал так чи інакше актуалізується. В когось у формі висловленого собі наодинці невдоволення політичною ситуацією, що склалася, а в когось у формі активної самовідданої політичної боротьби за свободу свого народу чи за його краще життя. І саме тому, що кожний індивід є потенційним суб'єктом політичної діяльності, історія знає видатних політичних діячів, зусиллями яких те чи інше суспільство і людство в цілому розв'язувало суперечності свого існування і подальшого розвитку.

Проте, як відомо, ця потенція далеко не завжди знаходить для себе можливість актуалізації, або ж набуває неадекватних, спотворених форм вияву, коли за зовнішньою суб'єктністю приховується войовнича об'єктність. І це має свої пояснення.

Розвиток суспільного організму супроводжується постійним і далеко не завжди прогнозованим ускладненням соціально-економічних, соціально-політичних і соціально-психологічних відношень і відносин. Кількісні зміни переходять у якісні. Одні з них призводять до розвитку, інші — надовго знецінюють досягнуте. Тому кожна зріла людина так чи інакше повинна визначитись і знайти своє місце в суспільно-політичній ситуації, що постійно змінюється. При цьому можливі різні прояви її активності, зокрема, як: просоціальної чи асоціальної; конструктивної, чи деструктивної, зацікавленої чи індиферентної; провладної чи опозиційної; адаптивно-присосовницької чи революційно-перетворювальної, широко- чи вузькомасштабної; організованої чи стихійної, компромісної чи безкомпромисної тощо. Однак, за великим рахунком, всі існуючі різновиди

індивідуальних політичних позицій і стратегій можуть бути укладені в два протилежні типи, а саме: об'єктної і суб'єктної політичної активності. Об'єктної — коли людина не вважає за можливе чи навіть потрібне протистояти тому в суспільно-політичному житті, що її не влаштовує і погоджується (більш чи менш свідомо і відкрито) на те, щоб доленосні питання за неї вирішували інші. Суб'єктної — коли вона вважає себе автором власного життя і починає активно боротися за свої соціальні права, за устрій, владу, курс і напрям соціального розвитку, які, на її думку, є найбільш прийнятними і перспективними для неї [3].

Розглядаючи людину як суб'єкта соціальної політики, можемо зазначити, що активна політична позиція, свідоме самовизначення — необхідна умова розвитку і соціальної сфери суспільства, і особистості зокрема.

Отже, аналізуючи проблему місця людини в сучасному політичному житті країни, враховуючи реалії соціально-економічної ситуації, можемо вважати, що тільки за умов формування соціальної держави і відкритого громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на створення необхідних економічних, соціально-політичних, духовно-культурних умов можливий гармонійний розвиток особистості. Реалізація інтересів людини як суб'єкта політики визначається її соціальним становищем, здатністю впливати на діяльність політичної влади, а тому проблема становлення людини як суб'єкта соціальної політики в Україні існує. Головним завданням українського суспільства на сьогодні є формування свідомого, активного, відповідального громадянина як невід'ємної умови становлення і функціонування правової і соціальної держави [2].

2.2. Держава та політичні партії в системі суб'єктів соціальної політики

Суб'єкти соціальної політики потребують підтримання необхідного співвідношення між її складовими, застосовуваними формами та засобами впливу на об'єкт, а також узгодження зусиль державних, політичних, громадських, господарських та інших організацій, трудових колективів і єдності інституціональних та інших суб'єктів.

Це потребує виокремлення в системі основного координуючого суб'єкта, який поєднував би зусилля і багатогранну діяльність інших учасників цього процесу. Серед інституціональних структур (*інституціоналізація* — це процес впорядкування і формалізації соціальних зв'язків), які здійснюють соціальну політику в цій сфері, вирішальну роль відіграє держава. *Держава є основним суб'єктом соціальної політики*, що покликаний виконувати координуючу, організуючу роль у регулюванні процесів функціонування та розвитку соціального буття. За потенціалом держава як суб'єкт соціальної політики переважає можливості інших суб'єктів цього процесу [5].

Тривалий час діяльність держави як суб'єкта соціальної політики в Україні була малоефективною, а іноді й деструктивною, що гальмувало повноцінний процес соціального розвитку. Основними проявами такої соціальної політики держави були ігнорування соціальних потреб людини, неврахування в соціальній політиці її інтересів; нав'язування людині таких правил соціальної поведінки та діяльності, що обмежували її автономію й унеможливлювали вільний вибір способів самореалізації власного соціального потенціалу; відтворення одноманітності суспільних — соціальних, економічних, політичних, духовних — відносин, що обмежувало, стримувало розкриття соціального, духовного потенціалу людини; формування соціального відчуження людини від повноцінного соціального буття.

Логіці світових процесів суспільного розвитку відповідає тенденція зменшення впливу держави на різні сфери соціального буття, що зумовлюють самореалізацію соціального потенціалу людини й утвердження громадянського суспільства з властивими йому регулятивними механізмами, які сприяють розвиткові процесів саморегулювання. Однак і за цих умов роль держави як суб'єкта соціальної політики залишається дуже вагомою, значною, тому що процеси об'єктивної саморегуляції мають як конструктивний, так і деструктивний характер, тобто не є абсолютно самодостатніми для розвитку суспільства.

Проте в перехідний період, на етапі суспільної, соціальної трансформації роль держави в упорядкуванні соціальних процесів є головною: саме держава має створити основні способи та форми оптимального, ефективного соціального розви-

тку; саме цей суб'єкт соціальної політики має бути основним чинником на шляху об'єктивізації суб'єктивного; саме держава є основним чинником створення умов для формування процесів саморегуляції соціально-економічного буття.

Тому процесові суспільних, соціальних перетворень в українському суспільстві відповідає тенденція посилення ролі держави в упорядкуванні процесів соціального розвитку, соціуму взагалі. У процесі суспільної трансформації, руйнування командно-адміністративних форм державного управління й поступового утвердження механізмів соціальної саморегуляції відмова держави від процесів регулювання соціальною сферою неминуче призведе до переважання стихійних чи навіть хаотичних механізмів саморегуляції, зниження діалектичної сталості процесів функціонування соціального буття, зростання соціальної напруженості.

Отже, нова філософія державної соціальної політики має полягати в тому, що не слід відмовлятися від держави як її суб'єкта, а докорінно змінити зміст і форми її діяльності в цій сфері суспільного буття. В основу такої філософії мають бути покладені вироблені державою загальні принципи та орієнтири щодо реалізації соціальної політики, які б забезпечували людині, соціальним спільностям право на повноцінний соціальний розвиток. Держава повинна не нав'язувати спущені «згори» форми, способи розв'язання соціальних проблем виходячи з якоїсь уніфікованої програми чи жорсткого шаблону, а раз і назавжди відмовитись від функції оперативного втручання в ті чи інші сфери життєдіяльності людини, функціонування соціального буття, що сприяють його збагаченню.

Важливим у державному регулюванні процесів, що впливають на розвиток соціального, має стати принцип диференційованого підходу, який виходив би не з одноманітності, а з багатогранності, розмаїття життя певної соціальної спільності, ураховував неповторність кожної конкретної ситуації, проблеми, специфіку виникнення й прояву суперечності у певній сфері. Для держави, яка здійснює регулятивну діяльність із соціального розвитку, що відбувається на засадах загальних принципів, політика у сфері соціальних відносин має стати політикою людини, в основу якої покладено соціальну ініціативу, самодіяльність людини [4].

Держава повинна створювати умови для найпродуктивнішої самореалізації такої ініціативи, творчості у сфері соціального самоутвердження. Водночас державне регулювання досліджуваного процесу має враховувати, що та чи інша ініціатива «знизу», соціальна самодіяльність, самореалізація поряд з прогресивними, творчими моментами містить деструктивні моменти.

Істотним у діяльності держави як суб'єкта соціальної політики є створення нею для кожної людини, соціальної спільності, групи рівності способів життєдіяльності в освоєнні соціального буття, індивідуальних способів реалізації соціального потенціалу кожного. На практиці це означає створення державою на основі розроблених нею концептуальних принципів здійснення соціальної політики умов і надання прав для багатогранних, різноманітних способів соціальної людської життєдіяльності.

Потрібно створити такі умови для соціального розвитку, які б ураховували різноманітні особливості людей, соціальних спільностей, груп, їх традиції, менталітет, регіональні особливості розвитку, етнічний склад населення. Важливо, щоб таке державне регулювання цим процесом будувалося не на імпульсивній імпровізації, а на чітких загальних принципах за допомогою індивідуальних засобів, демократичних засад, виключно ненасильницьких методів, з науковим обґрунтуванням тих чи інших питань, і метою державного регулювання має бути розв'язання специфічних соціальних проблем певної соціальної спільності, групи в поєднанні з інтересами народу загалом.

Держава має здійснювати регулятивну діяльність, спрямовану на соціальний розвиток як безпосередньо, так і опосередковано, створивши відповідні економічні, соціально-політичні й духовні передумови для збагачення соціального потенціалу суспільства. Держава покликана бути головним знаряддям свідомого й планомірного розв'язання суперечностей процесу розвитку й функціонування соціальної сфери.

Регулятивна діяльність має передбачати постійний пошук найраціональніших форм і способів поєднання прогресивних протилежностей з урахуванням інтересів людей, соціальних спільностей, насамперед соціальних класів, верств, груп, народу загалом, з використанням як основного регулятивно-

го механізму власної зваженої соціально-економічної політики, державного прогнозування та координування. Тим самим держава буде здатна не лише створювати об'єктивні умови для свідомого й планомірного розв'язання суперечностей у сфері соціального буття, а й безпосередньо регулювати й розв'язувати ці суперечності.

Процес суспільної трансформації поступово створює умови для того, щоб людина позбулася тотальної залежності від держави, від владних структур, які перетворювали її на слухняного виконавця команд, і долучилася до загальнолюдських соціальних цінностей, насамперед до її природних прав. Пріоритетним у цьому процесі є всебічний розвиток демократії, що забезпечувала б автономію і невіддільні соціальні права індивідуальності. Однак безперечні зрушення, що намітилися в суспільстві щодо розвитку демократії, стикаються з низкою суперечностей, проблем, що існують у суспільстві.

Зокрема, є *суперечність між потребою в розвитку демократичних засад щодо збагачення змісту соціального буття, створення умов для самореалізації соціального потенціалу людини і відсутністю в суспільстві глибоких демократичних традицій, наявними залишками тоталітаризму, командно-адміністративної системи*, що звужує соціальний простір людини. Звідси прояви в суспільстві охлократичних тенденцій, що йдуть на зміну державній автократії, низькій політичній, соціальній культурі людей. Повільність, непослідовність соціальних реформ, непривабливість національних соціальних реалій значною мірою гальмують процес формування державними структурами нової системи соціальних цінностей.

Важливими базовими засадами розвитку демократичних процесів у суспільстві, у сфері соціального буття є самодисципліна особистості, відповідальність індивідуальності, які б на основі соціальної, морально-етичної саморегуляції забезпечували поряд з державним регулюванням соціальних процесів реалізацію демократичних принципів соціальної життєдіяльності людини.

Багато говорячи сьогодні про свободу реалізації соціального потенціалу людини, якої справді бракувало в минулі роки, ми часто забуваємо як про відповідальність, так і про правові межі тієї свободи, що є безперечною цінністю будь-якого ци-

вілізованого суспільства. Свобода ніколи не може бути свавіллям, можливістю здійснення будь-яких вчинків. Утвердження свободи соціального самоздійснення людини передбачає насамперед її внутрішню самоорганізацію, свідоме саморегулювання цінностей соціального буття, керування власними вчинками і соціальними діями [4].

У контексті зазначеного суттєве завдання держави як суб'єкта соціальної політики полягає у створенні в суспільстві умов для соціальної безпеки людини, для реалізації нею своїх соціальних прав, а також усвідомлення нею власної відповідальності за рівень свого добробуту. Жодна соціальна програма, яку реалізує держава, навіть у складний для розвитку час не повинна здійснюватися за рахунок людини, одного соціального класу, соціальної групи, верстви в інтересах іншої. Кардинальні зміни в державному регулюванні соціальним розвитком мають відбуватися в напрямку гуманізації державних структур (сьогодні часто відбуваються процеси їх дегуманізації), зрушень національних державних пріоритетів до першочергового забезпечення соціальних прав людини, визнання пріоритету індивідуальних прав кожної особистості.

Кожна інституціональна форма організації соціального буття і здійснення соціальної політики, маючи безперечні позитивні аспекти, пов'язані зі стабільністю, упорядкованістю соціальних взаємодій, водночас містить елементи деструктивності, консервативності, деінноваційності. Тому абсолютизація ролі соціальних інститутів, держави в системі організації соціальних зв'язків, розвитку соціального буття, реалізації соціальної політики тією чи іншою мірою пов'язана із загрозою десоціологізації людини, деіндивідуалізації, знеособлення, зниження чинників свідомої саморегуляції соціального захисту та соціальної безпеки.

Перебільшення ролі держави як суб'єкта реалізації соціальної політики, необґрунтована віра в її необмежені можливості у здійсненні соціального захисту й соціальної благодійності неминуче гальмують життєздатний потенціал особистісної саморегуляції соціального потенціалу людини й суспільства. А тому ніколи не слід перебільшувати роль держави в регулюванні соціальних процесів, її діяльності як суб'єкта соціальної політики.

Більше того, абсолютизація ролі й місця держави в суспільному, зокрема соціальному, житті істотно гальмує процес самореалізації соціального потенціалу людини, особистісних засад соціального буття, посилює тенденції державного патерналізму. Водночас недооцінювання ролі держави як суб'єкта соціальної політики так само неприпустимо, адже вона завжди є й буде головною інституціональною структурою в системі суб'єктів управління, регулювання процесів соціального розвитку суспільства.

Політичні партії у структурі суб'єктів соціальної політики

Серед суб'єктів соціальної політики важливе місце посідають політичні партії. Місце і роль їх як суб'єктів соціальної політики зумовлені ефективністю їх політики, зв'язком із життям, народом, здатністю специфічними для них засобами збагачувати соціальний потенціал суспільства. Соціально-політичне значення діяльності політичних партій визначається також активністю залучення громадян до вдосконалення соціального буття, мірою спрямованості діяльності цих суб'єктів на утвердження в суспільстві соціально-політичної злагоди, соціального миру й стабільності на основі вільного вибору людиною як політичних, так і соціальних пріоритетів.

Діяльність партій, політичних структур загалом, для яких характерні плюралізм, багатогранність концепцій і принципів, може бути ефективною й конструктивною лише тоді, коли вона іманентно є певною системою загальних ідей, цінностей, які поділяють усі партії. Такою ідеєю, цінністю, очевидно, могла б стати загальнонаціональна ідея утвердження соціальної єдності, соціальної злагоди суспільства, соціального миру, створення умов для стабільного рівня соціального добробуту, соціальної безпеки людини й суспільства.

Реалізація такої ідеї, цінності — це сфера діяльності, що здатна об'єднати більшість політичних партій, груп, інших політичних формувань. Збіг одного з основних інтересів усіх політичних партій має консолідувати їхні зусилля щодо досягнення соціального, національного, громадянського миру, єдності суспільства, його соціальної злагоди [4].

Оптимізації діяльності політичних партій як суб'єктів соціальної політики сприятиме здійснення ними низки основоположних принципів, моментів. Найважливішими серед них є:

— визнання принципів демократичного консенсусу важливим фактором самоорганізації діяльності політичних партій як суб'єктів соціальної політики, недопущення ними ізоляціонізму й протиборства;

— підведення реалізму під політичні платформи діяльності партій у сфері соціальних відносин, перегляд директив, лозунгів, закликів щодо необхідності підвищення рівня добробуту людей з позицій їх практичності;

— рішуча відмова від однобічної спрямованості політичної діяльності на основі суб'єктно-об'єктних відносин, що склалася в багатьох політичних організаціях;

— утвердження в суспільній свідомості розуміння діалектичного характеру соціальної єдності суспільства, яка передбачає його розвиток на основі розв'язання суперечностей у соціальній сфері, плюралізму поглядів, ідей, думок;

— здійснення глибоких зрушень в ідейно-моральній діяльності політичних партій з формування громадської, соціальної культури на основі зміцнення їх зв'язків з масами, розгортання діалогу з людьми з найскладніших проблем соціального розвитку;

— утвердження в роботі механізму зворотного зв'язку, функціонування якого є найважливішою умовою ефективного процесу виявлення особливостей соціального розвитку суспільства, його суперечностей, стану соціального добробуту, соціальної безпеки конкретної людини;

— недопущення абсолютизації ідеологічної роботи в загальному процесі формування соціальної культури, відмова від віри у всесилля пропаганди як фактора утвердження соціальних цінностей;

— зміщення шкали пріоритетів у партійній роботі із сфери державного й господарського управління в галузь політики, ідеології, моралі виховання, «людинознавства», значне місце в якому має посісти політичне прогнозування розвитку й збагачення соціального простору і вивчення соціального самопочуття людини в ньому;

— постійний пошук шляхів, засобів, методів удосконалення й оновлення механізму реалізації політичними партіями, їх організаціями своєї ролі в соціальній сфері, зокрема і як важливого суб'єкта реалізації соціальної політики.

Наприклад, розглянемо основні програмні положення щодо розвитку соціальної сфери *партії Регіонів* і партії «*Батьківщина*». Так, у Програмі *партії Регіонів* зазначено: «Головним завданням Партії регіонів у соціально-економічній сфері є розбудова сучасної економічно розвинутої соціально орієнтованої держави, яка забезпечує постійне зростання добробуту своїх громадян. У країні мають органічно поєднуватися політика прискореного економічного зростання з ефективною соціальною політикою. Збільшення особистих доходів громадян забезпечується відповідно до рівня росту валового внутрішнього продукту. Це дасть можливість не лише підвищити купівельну спроможність наших співвітчизників, але й дасть їм змогу збільшувати свої заощадження, а держава гарантуватиме не тільки збереження капіталів українців, але й їхнє примноження.

Партія регіонів забезпечить реальне підвищення добробуту народу та примноження багатства держави, випереджаючий ріст соціальних стандартів над показниками інфляції.

Соціальна політика партії Регіонів ґрунтується на реальних можливостях економіки, на точних економічних розрахунках, впровадженні найкращого світового досвіду в розв'язанні соціальних проблем» [6].

У програмі партії «*Батьківщина*», у свою чергу, зафіксовано:

«*Батьківщина*» — всенародна, патріотична, центристська партія. Це партія нової суспільної ідеології, що органічно поєднує соціальну солідарність із захистом індивідуальних прав і свобод людини. Партія тих, хто виступає за побудову незалежної і суверенної держави, громадянського, економічно і духовно здорового суспільства, за справедливість та соціальний захист громадян. Вона вважає своїм головним завданням *ліквідувати бідність в Україні, створити достойні умови для життя всього народу: тим, хто сумлінно працює, молоді, пенсіонерам, багатодітним сім'ям, інвалідам, реально забезпечити отримання безкоштовної освіти і медичної допомоги.* Ця

партія — лідер опозиційних демократичних сил України, яка вела непримиренну боротьбу проти кримінально-олігархічного владного режиму.

В соціальній сфері Партія наполягає на подоланні суперечності між декларованою необхідністю забезпечення соціального захисту і фактичною безправністю основної маси населення та усуненні несправедливого майнового розшарування суспільства на дуже багатих і дуже бідних.

Людина, сім'я, добробут і якість життя — найвищі соціальні цінності, забезпечення яких ставить перед собою «Батьківщина» [7].

2.3. Громадські організації як суб'єкти соціальної політики

Перспективи розбудови демократичної, соціальної, правової та економічно незалежної держави в Україні тісно пов'язані зі становленням і повноцінним функціонуванням інститутів громадянського суспільства, зокрема — громадських організацій. Доцільність їх участі в розробці та здійсненні заходів соціальної політики з огляду на зростаючу різноманітність і значення індивідуальних і суспільних потреб і цінностей є незаперечною. Водночас на практиці не відбувається системних зрушень щодо партнерства держави і громадських організацій у регулюванні процесів соціального розвитку.

Суб'єктність громадських організацій у сфері соціальної політики зумовлена їхньою роллю у процесах, що уможливають та забезпечують реалізацію основних функцій соціальної політики, а саме:

— *соціофундаментальної*, тобто підтримання стабільності та упорядкованості суспільства як цілісної соціальної системи;

— *соціоінтегративної*, завдяки якій людина незалежно від її соціального, етнічного, релігійного походження, статі, стану здоров'я, по-перше, не відчуває себе ізольованою, по-друге, отримує можливість реалізувати свій соціальний потенціал;

— *соціально-адаптивної*, під час виконання якої суб'єкти соціальної політики та соціальних програм допомагають тим соціальним групам, які через низку причин не спроможні брати участь у суспільному виробництві, засвоювати альтернативні види соціально-корисної діяльності;

— *соціопродуктивної*, зміст якої в основному зводиться до підтримання у людини потреби і здатності до активного життя;

— *соціодинамічної*, яка спрямована на постійний розвиток якостей людини або соціальних спільнот та способів їхнього життя;

— *функції удосконалення соціальної інфраструктури*, завдяки якій можливо реалізувати цілі соціальної політики [8].

Розгалужена система недержавних громадських організацій є необхідною умовою демократії, одним із загальноприйнятих і найбільш поширених критеріїв якої є можливість громадян брати реальну участь в управлінні, у вирішенні як державних, так і громадських справ. Суспільство не може бути демократичним, якщо воно позбавлене таких можливостей. Тільки створюючи сприятливі умови для розкриття творчого потенціалу громадян і подолання їх соціальної інертності, суспільство отримує спроможність до саморозвитку способом участі народу в процесі демократизації. Одним з елементів, що складає основу громадської активності, є прагнення групи населення задовольнити свої спільні інтереси [9, с. 3].

Процес становлення громадянського суспільства дослідники [10] умовно поділяють на декілька основних етапів.

Першим етапом є об'єднання суспільства навколо ідей та цінностей, притаманних громадянському суспільству, та визнання цих цінностей такими, що є основними у визначенні векторів поведінки, у процесі прийняття тих чи інших рішень.

Другим етапом виступає інституціоналізація громадянського суспільства. На цьому етапі відбувається створення організацій, осередків, різноманітних рухів, які, власне, здійснюють цілеспрямовану діяльність, зорієнтовану на закріплення у суспільстві ідей та цінностей, визнаних основними на першому етапі. Необхідною умовою другого етапу є проведення діалогу між інститутами громадянського суспільства, налагодження між ними зв'язків як у рамках безпосередньо конкретної держави, так і на міжнародному рівні. На цьому етапі також відбувається діалог з державою. Остання перед фактом становлення громадських інституцій має визнати наявність у суспільстві потенціалу самоорганізації та окреслити правове поле діяльності таких організацій, адже існування прописаних правових норм надає можливість для більш глибокої і повноцінної

взаємодії між громадянським і державним секторами. Коли вказаний процес відбувся, інституційно організовані, поєднані функціональними та комунікативними зв'язками елементи громадянського суспільства.

Третім етапом є активна взаємодія громадянського суспільства з державою. Для повного здійснення такого переходу громадські організації повинні бути взаємопов'язаними, становити певну спільноту, перебувати у постійному контакті. Проте це зовсім не значить, що кожна громадська організація, кожна інституція громадянського суспільства не може водночас прагнути досягнення своїх конкретних цілей, які сприяють розбудові та становленню громадянського суспільства, хоч і мають свою специфіку або зорієнтовані на окремі елементи суспільного організму. Досвід роботи громадськості, зокрема громадських об'єднань та громадських організацій, досвід перемог та поразок у роботі зумовлює актуальну на сьогодні потребу визначення місця і ролі «*третього сектору*» у суспільстві.

Громадські організації здійснюють свою діяльність на демократичних засадах, якими є добровільність членства та неприбутковість. Головні цілі та завдання їх діяльності полягають у задоволенні і захисті законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів громадськості, сприянні реалізації громадських ініціатив шляхом усебічної підтримки професійних та громадських починань, залученні найширших верств громадськості до розбудови відкритого громадянського суспільства в Україні.

Важливу роль громадські організації відіграють при розробці та реалізації різноманітних програм, а також у співпраці з іншими громадськими організаціями, участі у програмах іноземних та міжнародних громадських (неурядових) організацій, проведенні міжнародних заходів відповідно до чинного законодавства України, організації та видання нових газет, журналів, самостійне здійснення інших видів інформаційної діяльності або спільно з іншими організаціями на некомерційній основі.

Ще одна з функцій громадських організацій — це сприяння розвитку громадянської свідомості. Особливо важливим напрямом убачається налагодження послідовної роботи з ініціативними групами та громадськими організаціями в малих містах та сільських районах, розробка та реалізація спільно

з усіма зацікавленими особами ініціатив, які наразі є найбільш важливими для громадськості та суспільства.

У процесі співпраці між громадськими організаціями та органами місцевого самоврядування зростає довіра громадян до влади. Виявлення громадської ініціативи, через яку громадяни захищають свої інтереси, а також активна діяльність місцевих недержавних організацій сприяють налагодженню діалогу між громадянами та органами влади. Такий діалог можливий за умови контролю за якістю надання державних послуг на місцевому рівні, а також зміцнення спроможності недержавних організацій залучати громадян до процесу формування політики. Ця спроможність передбачає, зокрема, такі навички: проведення громадських слухань; здійснення опитувань щодо якості державних послуг; дослідження державної політики за галузями; організація тренінгів для журналістів; заснування консультативних органів, де державні службовці працюють разом з представниками громадських організацій [10].

Утвердження дієздатних громадських організацій у сфері соціальної політики є закономірним і необхідним процесом на даному етапі розвитку демократичного суспільства в Україні. Водночас це є базисом посилення соціального характеру держави.

Досвід країн сталої демократії переконливо свідчить, що громадські організації успішно працюють над розв'язанням багатьох соціальних проблем, при цьому сприяючи самореалізації громадян, орієнтуючи їх на широку суспільну активність. Однак слід взяти до уваги, що теоретичні здобутки зарубіжної науки та практика їх застосування в українських умовах неодмінно мають зазнати певного коригування. Це обумовлено насамперед специфікою історико-правового та політичного розвитку України, обставинами економічного та соціально-психологічного характеру. Не буде перебільшенням сказати, що ми повинні пройти через надзвичайно важливе і відповідальне випробування зрілості української державності, а саме — забезпечення умов для повноцінного функціонування усіх ключових суб'єктів соціальної політики, насамперед — держави і громадських організацій. Зрозуміло, що це потребує наявності міцних інтегральних підвалин у діяльності

самих громадських організацій, а також законодавчого закріплення за ними власних, окремих від державних, функцій [8].

2.4. Механізми та інструменти соціальної політики

Важливим питанням соціальної політики постає проблема формування механізму її практичного впровадження. Однак ні зарубіжні, ні вітчизняні дослідження з проблем соціальної політики не дають чіткого визначення цього поняття, його елементного складу та алгоритму формування. Загалом у науковій літературі прослідковується два підходи: визначення механізму політики через вибір сукупності інструментів (*Пол М. Браун, О. Іванова, Лесли А. Пал*) та формування відповідного ресурсного забезпечення (*П. Шевчук, М. Волгін* та ін), які є досить звуженими й не враховують усіх аспектів реалізації політики.

Соціальна політика знаходить свій вияв в управлінні, регулюванні соціальних процесів, а тому механізм її впровадження може бути визначено через механізм управління, регулювання, тобто тієї складової частини системи управління, що забезпечує вплив на фактори та чинники, від яких залежить результат функціонування та розвитку об'єктів соціальної політики.

При цьому прихильники першого підходу серед елементів механізму виділяють систему органів управління, відповідні підсистеми, структури цих органів та систему правових норм. Представники другого підходу визначають: систему управління, соціальні і правові норми, способи визначення цілей, управлінський процес; об'єкти, суб'єкти управління, взаємовплив між ними чи методи впливу; сукупність практичних заходів, засобів, важелів, стимулів, форм, способів впливу.

Дотримуючись структурно-функціонального напряму, дещо ширше підходить до визначення механізму управління *М. Круглов*, який до його елементного складу відносить: цілі; завдання управління; фактори управління, тобто ті властивості та елементи об'єкту, його зв'язки з оточуючим середовищем, на які здійснюється вплив в інтересах досягнення поставлених цілей; методи впливу на ці фактори; ресурси управління, при використанні яких реалізується вибраний метод управління та забезпечується досягнення поставлених цілей.

Дотримуючись такого підходу, вихідними елементами для формування механізму управління соціальним розвитком є конкретний об'єкт соціальної політики та певні цілі щодо зміни стану цього об'єкта, які трансформуються в низку завдань управління. Далі мають бути визначені фактори управління, на які слід впливати з тим, щоб виконати ці завдання. Слід при цьому зауважити, що соціальна система є складним об'єктом управління, тому виявлення усієї сукупності факторів, які впливають на її функціонування та розвиток, потребує визначення певного ряду простих об'єктів, який може бути представлено у вигляді дерева чи сукупності взаємопов'язаних елементів. Це полегшує постановку конкретної цілі соціальної політики, визначення завдань її досягнення та конкретизацію факторів, які забезпечують виконання поставлених завдань. Крім того, в умовах обмежених ресурсів постає завдання визначення пріоритетності факторів, значущість яких визначається цілями управління. Для досягнення кожної цілі існує свій ряд пріоритетності факторів, виявлення яких виступає одним з основних завдань формування конкретних механізмів управління соціальним розвитком [13, с. 141-142].

У відповідності до природи факторів управління вибираються методи впливу. Водночас слід зауважити, що в управлінні, регулюванні суспільних процесів широко використовуються різні види методів управлінського впливу, однак їх застосування має здійснюватися в комплексі, що забезпечить ефективність та дієвість механізму управління соціальними процесами.

Нарешті визначається сукупність ресурсів, за допомогою яких організовується управлінський вплив на фактори управління та які також можуть мати різну природу й формуються в результаті взаємного впливу. Якщо ж неможливо сформувавши необхідний набір ресурсів, слід переглянути набір методів та факторів управління.

Результатом формування і дії механізму управління буде приведення стану об'єкта соціальної політики відповідно до поставлених цілей. Таким чином, *комплексний механізм управління соціальним розвитком* є сукупністю різних за природою способів цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на їх діяльність та на фактори й чинники, від яких залежить ре-

зультат соціального розвитку, задля досягнення цілей соціальної політики.

При цьому залежно від факторів управління, які можуть мати економічну, соціальну, організаційну, політичну і правову природу, виокремлюють економічні, мотиваційні, організаційні, політичні та правові механізми, які формуються під впливом права та які мають застосовуватися у комплексі [13, с. 143].

Важливим при аналізі механізмів та інструментів соціальної політики є методи впливу на соціальні процеси. У загальноприйнятому розумінні термін «метод» означає спосіб чи прийом здійснення чого-небудь, засіб досягнення поставленої мети. Виходячи зі специфіки управлінської або регулятивної діяльності:

Метод управління соціальним розвитком визначається як *сукупність інструментів, важелів, засобів впливу на соціальні процеси та діяльність суб'єктів соціальної політики* [13, с. 144].

В практиці управління напрацьовано цілий арсенал управлінських методів, однак єдиного підходу до їх класифікації не сформовано. Дослідники класифікують методи державного впливу на процеси суспільного розвитку за цілою сукупністю критеріїв, як-то: *суб'єктів впливу* (державні, громадські, ринкові); *об'єктів впливу* (галузеві, функціональні); *характеру впливу* (прямі, непрямі); *рівнів впливу* (загальнодержавні, місцеві); *часу дії* (довгострокові, короткострокові); *масштабів втручання* (загальні, часткові); *способу прийняття* (правові, неправові); *характеру дії* (стримувальні (обмежуючі), стимулюючі, комплексні).

Один із сучасних українських дослідників проблем соціального розвитку *П.Шевчук*, визначаючи цілі соціальної політики, вважає найголовнішою її метою — в межах усіх без винятку держав — надання особливого захисту та допомоги недієздатним та нужденним групам населення, не заперечуючи, щоправда, й такої мети як створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого соціального потенціалу людини, особистості, її сутнісних сил [14]. Відповідно, соціальну політику він вважає одним із видів регулювання держави, «яка називається

ся державою загального добробуту та взяла на себе обов'язки забезпечувати певний добробут населення», відзначаючи водночас, що найбільш цілісним і лаконічним визначенням цього поняття слід вважати те, яке є ширшим, ніж держава загального добробуту, і включає програми, служби та заходи, що переслідують соціальні цілі, охоплюючи різноманітні сфери життєдіяльності членів суспільства (виробничу, духовну, побутову), регулюючи стосунки між суспільством, колективом, особою не тільки у кожній із цих сфер, але й і в зонах їхньої взаємодії [11].

Інструменти соціальної політики — це *специфічні засоби, знаряддя, за допомогою яких здійснюється реалізація соціальних зобов'язань держави* [13, с.147].

Ефективність досягнення мети забезпечується правильним вибором сукупності інструментів. В свою чергу, вибір знаряддя політики має супроводжуватися відповіддю на запитання, яким фактично доступним є перелік інструментів управління.

Слід відмітити відсутність сталого підходу до визначення сукупності знарядь політики та їх групування, відмічається широкий спектр їх класифікації. Зокрема, залежно від ступеню законного примусу виділяють саморегулювання, спонукання, видатки, державне регулювання, державна власність (*Б.Дурн*). Подібну класифікацію запропоновано *П.Брауном*, який до знарядь політики відносить переконування (інформування), видатки, регулювання, альтернативне забезпечення товарами і послугами. Більш докладний аналіз інструментів запропоновано *К.Гудом*, який, по-перше, ділить їх на детектори (засоби виявлення) та ефектори (засоби виконання), по-друге, виділяє чотири класи ресурсів влади, які можна використовувати як засоби виявлення чи виконання. Це: центральність (перебування в центрі інформаційної чи суспільної мережі); владні повноваження (право офіційно вимагати, забороняти, гарантувати та судити); фінансові ресурси (грошові запаси); організація (володіння людьми з різноманітними професіями, землею, будівлями, матеріалам та обладнанням).

Вітчизняні науковці у галузі державного управління та регулювання, як зазначалося, поділяють інструменти за змістом впливу, приналежності до певного виду методів управлін-

ня та/чи регулювання (правові, економічні, адміністративні, соціально-психологічні).

Усі названі інструменти можуть використовуватися у будь-якому напрямі державної політики, в тому числі і соціальному. Перелік інструментів, які використовуються переважно у соціальній політиці визначено *Т. М. Ганслі*.

Використовуючи підходи до класифікації інструментів політики вітчизняних фахівців та враховуючи перелік знарядь, запропонованих зарубіжними фахівцями, передусім *Т. М. Ганслі*, система інструментів соціальної політики може бути представлена чотирма блоками залежно від змісту знаряддя політики (рис. 2.1.):

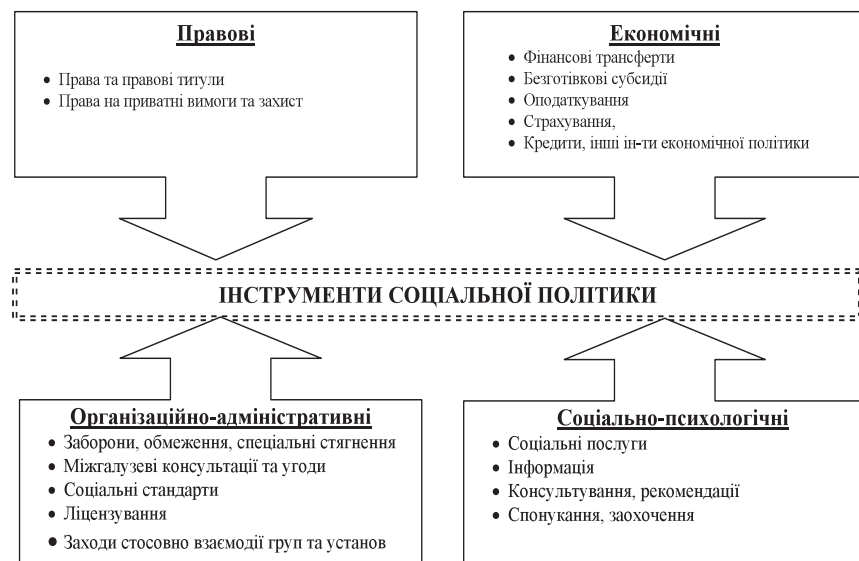

Рис. 2.1. Каталог основних інструментів соціальної політики [13, с. 149]

Соціальна робота є надзвичайно важливим інструментом соціальної політики. При цьому соціальна політика, визначаючи зміст, спрямованість, нормативно-правову базу соціально-педагогічної роботи, водночас є і методологічною, організаційно-практичною основою, яка диктує методи, форми і технології соціальної роботи.

Проте соціально-педагогічна робота є не лише засобом реалізації соціальної політики. Вона, завдяки наявності зворотного зв'язку, виступає своєрідним соціальним індикатором, який показує реальні наслідки соціальної політики, рівень її життєвості і ефективності. Саме система соціально-педагогічної роботи як діяльність з надання матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної допомоги людині, сім'ї, групі осіб, котрі потрапляють у складну життєву ситуацію, засвідчує зміст і спрямованість соціальної політики, реальні можливості суспільства і держави у сфері соціального захисту і підтримки людини.

Успішно реалізовувати соціальну політику і належно вести соціально-педагогічну роботу можуть лише люди, які відповідають певним професійно-якісним характеристикам. При цьому слід брати до уваги не лише якості особистості, але й ціннісні характеристики даної професійної діяльності, оскільки незаперечні їх взаємодія і єдність.

Цінності професійної діяльності можна визначити як певну домінуючу потребу (служити своєю професією на благо інших людей), яка орієнтує (чи акумулює) професійно-особистісну активність соціального педагога чи соціального працівника на досягнення цієї гуманної цілі.

Однією з передумов успіху, ефективності соціально-педагогічної роботи є вміння спеціаліста визначати проблеми і потреби на різних рівнях: індивідуальному, міжособистісному і суспільному [12].

Одним з основних інструментів в Україні вважається *фінансова допомога*, за допомогою якого намагаються покращити всі існуючі соціальні негаразди. Часто доволі ефективним виявляється *надання безготівкової допомоги*. Прикладами такої допомоги є житлові субсидії, часткове зменшення вартості товарів та послуг. Можливо варто було б поширити вже існуючу практику талонів на харчування.

Оподаткування. Важливим аспектом застосування цього інструмента в Україні на сьогодні є введення податкових пільг (для малозабезпечених сімей, на утриманні яких знаходяться важко хворі або інваліди, котрі потребують постійного догляду і при відсутності останнього підпадають під опіку держави; для молодого подружжя при народженні дитини; для сімей,

які усиновлюють, беруть на утримання (*fostering*) дитину або людину похилого віку; для безробітних, що починають власний бізнес.

Послуги. Перекваліфікація на більш конкурентоспроможну спеціальність, хоча з першого погляду потребує більше затрат, ефективніша за наслідками ніж довготривале надання допомоги по безробіттю; послуги по догляду вдома самотніх інвалідів та похилих в багатьох випадках вдало замінюють утримання у будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів.

До групи інструментів соціальної політики, що використовуються для профілактичних заходів, можна віднести:

Консультавання, рекомендації чи заохочення бажаної діяльності.

Консультаційні та рекомендаційні програми щодо підтримання здорового способу життя; планування сім'ї; професійно-орієнтаційне консультування.

Спеціальні стягнення за персонально чи соціально небезпечну поведінку засобом штрафів, додаткових податків. Наприклад, зловживання алкоголем та тютюном веде не тільки до «саморуйнування», але й має вплив на оточуючих (зокрема «пасивне куріння») що призводить до зростання витрат на лікування осіб, що постраждали внаслідок цього. В деяких країнах, що можна запозичити і Україні, встановлено штрафи за паління в громадських місцях.

Для вирішення деяких проблем в сфері зайнятості, соціального захисту, використовуються *різноманітні угоди*. А саме: міжнародні угоди між країнами щодо регламентації трудової міграції, пенсійного забезпечення мігрантів; угоди між соціальними партнерами: тарифні угоди, про субсидування модернізації нерентабельних чи застарілих виробництв для запобігання безробіттю та інші.

Заходи стосовно взаємодії груп населення та установ. Інструмент, на який варто звернути пильну увагу і який найменш використовується в Україні, головним чином, через нерозробленість механізму застосування, недосконалість правового регулювання. Це може бути впровадження пенсійних програм за місцем роботи, створення інших соціальних програм, доповнюючих або альтернативних державним [16].

2.5. Моделі соціальної політики

Питання щодо класифікації моделей соціальної політики є дискусійним, а тому серед дослідників відсутня єдина точка зору на неї. Це обумовлено тим, що більшість країн світу, які реалізують свою соціальну політику, мають як спільні, так і специфічні ознаки. Комісія Європейського Союзу з розробки уніфікованої моделі соціальної політики для європейських країн виділяє дві основні моделі соціальної політики: «*Бісмарковську*» та «*Беверіджську*».

Модель Бісмарка. Основною характерною рисою цієї моделі є те, що вона передбачає жорстку систему взаємозв'язку між рівнем соціального захисту й успішністю (тривалістю) професійної діяльності працівника. Виходячи з цього, соціальні права людини за даною моделлю обумовлюються тими відрахуваннями, які виплачуються працівником впродовж усього активного життя. Соціальні виплати набувають форми відкладених платежів (страхових внесків). З цією метою страхові каси, керовані працедавцями та найманими працівниками на паритетній або розподільчій основі, збирають обумовлені колективними договорами відрахування із заробітної плати. З них формуються різноманітні професійні страхові фонди та здійснюються соціальні виплати (відповідальність за фінансову рівновагу і збереження коштів несе правління страхових кас). «*Бісмарковська*» модель соціальної політики виходить з того, що соціальний захист людини має бути незалежним від держави, її фінансового, бюджетного забезпечення (виключення стосується тільки сімей із недостатніми можливостями активної трудової діяльності, для яких існує система національної солідарності, що реалізується через муніципальні соціальні служби для малозабезпечених, або добродійність). Але соціальна діяльність забезпечених служб розглядається лише як допоміжна.

Модель Беверіджа. Цю модель започаткував у 1942 р. голова комітету соціального страхування та соціальних служб Великої Британії *Беверідж*, який запропонував увести в цій країні систему соціального захисту, яка передбачала страхування на випадок безробіття, непрацездатності, медичної допомоги, виходу на пенсію чи у відставку, похоронних витрат, а також грошової допомоги матерям, удовам, розлученим,

дітям. «*Беверіджська*» модель передбачає, що будь-яка людина, незалежно від її соціально-трудової активності, має право на мінімальний соціальний захист (наприклад пенсійне страхування передбачає соціальні пенсії, які на відміну від професійних, покликані забезпечити мінімальний прибуток усім людям похилого віку незалежно від їх відрахувань від заробітної плати) в разі хвороби, старості або іншої причини погіршення свого добробуту. Джерелом фінансування основних складових системи соціального захисту є державний бюджет, який формується з податків. В основі «*беверіджської*» моделі лежить принцип національної солідарності, який ґрунтується на концепції розподільчої справедливості. Саме «*беверіджська*» модель була покладена в основу ідеї «*держави загально-го добробуту*», у відповідності до якої людина має бути опікувана суспільством, державою «*від колиски до могили*». Модель Беверіджа в соціальній політиці реалізують насамперед скандинавської країни, а також Великобританія.

В залежності від географічного розташування західних країн *модель Бісмарка* також називають європейською (або «*континентальною*»), а *модель Беверіджа* — північною (або «*нордичною*») [13, с. 108-109].

Р.Тітмус виділив три моделі: *залишкову, інституційно-перерозподільчу та модель індустріальних досягнень*. В основу цієї класифікації було покладено принцип розподілу державної соціальної допомоги.

Р.Мішра поклав в основу класифікації такі критерії, як ступінь втручання держави, потреби як підґрунтя для соціальних програм, спектр соціальних послуг, охоплення населення соціальними програмами, розмір соціальних виплат, відсоток національного прибутку, що витрачається на соціальну сферу, застосування перевірки нужденності під час призначення соціальної допомоги, статус клієнтів, роль недержавних організацій тощо. Вчений виділив *залишкову, інституційну та соціалістичну* моделі, наголошуючи на тому, що моделі відрізняються не стільки фундаментальними принципами, скільки історичними умовами, в яких вони формувалися.

Наступна класифікація належить *Г.Еспінг-Андерсену*, який запропонував схему, що розрізняє держави загального добробуту на основі змін у системах стратифікації, ступеня

розширення соціальних прав і суспільно-приватної організації соціального забезпечення.

Відповідно до його схеми, США, Канада та Австралія є прикладом «*ліберальної*» держави загального добробуту, з помірним соціальним захистом, яка протиставляє одержувачів соціальної допомоги й решту громадян, а також частину своїх функцій передає громадянському суспільству як суб'єктові соціальної допомоги.

Франція, Німеччина й Італія належать до «*консервативної корпоратистської*» моделі держави загального добробуту. У такій державі соціальні права є невід'ємною частиною визначених статусів. Для цієї моделі визначальним є принцип субсидіарності, згідно з яким на допомогу людині мають прийти насамперед інститути громадянського суспільства, і лише в разі їхньої неефективності — держава. Великого значення за цієї моделі набуває система страхування.

І, нарешті, Швецію, Данію, Норвегію та Нідерланди *Г.Еспінг-Андерсен* зараховує до *соціально-демократичної (скандинавської) моделі* держави загального добробуту. Така модель передбачає розширення соціальних прав і прагне до ліквідації соціальної нерівності. Вона ґрунтується на забезпеченні добробуту для всіх представників суспільства [17].

В *американській моделі соціальної політики* присутній лібералізм. Система базується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку й обмеження захисту лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. Загалом при такій моделі забезпечується досить високий рівень і якість життя основної частини населення.

Більшість американців (85 %) становлять «*середній клас*» населення за рівнем достатку. Належність до середнього класу означає, що люди добре живуть, мають машини, користуються відпусткою і здатні сплатити, хоч би частково, навчання своїх дітей в університеті. Такі люди працюють на фабриці, управляють магазинами або є кваліфікованими вчителями, медичними працівниками. Сюди відносять фермерів, поліцейських, комівояжерів. Відність в Сполучених Штатах визначити важко. Як правило бідною вважається сім'я з трьох чоловік, річний дохід якої становить 8000 доларів або менше.

Заходи для подолання бідності різноманітні. Один із заходів — це надання допомоги у соціальному забезпеченні, що являє собою щомісячні суми, які виплачуються державою тим особам, чий дохід не забезпечує таких основних потреб, як їжа, дах і одяг.

Поворотним моментом у формуванні соціальної політики був 1935 рік (прийняття основоположного закону про соціальне страхування в рамках «Нового курсу» президента **Ф. Рузвельта**). «Велика депресія» 1929-1932 рр. розорила ціле покоління американців, із її безпрецедентного безробіття і зuboжіння почалося і поступово посилювалося втручання держави в регулювання соціальної сфери.

Адміністрація Рузвельта вперше офіційно визнала відповідальність держави за соціальний захист громадян. Були введені державне соціальне страхування у формі двох основних програм (пенсійне забезпечення та компенсація по безробіттю) і дуже обмежена програма державної допомоги найбільш вразливим, голодуючим. Однак, переконаність в тому, що соціальне страхування фактично знищує необхідність у прямій допомозі незможним, надовго залишилася домінуючим фактором формування соціальної політики в США. Закон 1935 р. встановлював принципи відмінності між соціальним страхуванням, коли державні програми фінансувалися за рахунок внесків найманих працівників і підприємців, і фінансованими з бюджету програмами допомоги, які розглядалися як громадська благодійність (на відміну від інших країн, де виражених відмінностей між соціальним страхуванням та забезпеченням не проводилося). Рузвельт ставився до допомоги як до явища, яке підтримує особисту незалежність і підприємливість, руйнує трудову етику і т. д., державна допомога розглядалася як тимчасова міра, виправдана надзвичайними обставинами.

Подальший розвиток державної соціальної політики в США відзначений наступними етапами: 1939 р. — поширення страхування на членів сімей застрахованих; 1956 р. — введення страхування з непрацездатності та інвалідності; середина 60-х років ХХ ст. — заснування системи медичного обслуговування: окремо — для людей похилого віку («*Медікер*») і офіційно визнаних бідними осіб («*Медикайд*»); 1975 р. — введення системи індексації пенсій і багатьох видів допомог.

На початку 60-х років ХХ ст. у США в рамках побудови «Великого суспільства» президент **Л. Джонсон** офіційно оголосив про початок боротьби з бідністю. Закон 1962 р. встановив законодавчі основи бюджетного фінансування програм допомоги як складової частини політичної стратегії держави, спрямованої на створення суспільства загального добробуту [18].

У 1990-і рр. адміністрацією **Клінтона** у якості допомоги шести мільйонам глав сімей, т.зв. «працюючим біднякам», було піднято до 4,25 дол. за годину федеральний мінімум зарплати. У рамках об'єднаного федерального бюджету був створений цільовий інтегрований фонд соціального страхування з заборорою використання коштів фонду для фінансування будь-яких державних програм, крім страхових. Були звільнені від сплати податків т. зв. *індивідуальні пенсійні рахунки*. Адміністрація **Барак Обами** започаткувала також широко-масштабну реформу у системі освіти та охорони здоров'я.

Ліберальна модель соціальної політики є характерною і для *Великобританії*. Основними принципами даної моделі є мінімальна залученість держави в ринкові відносини, обмежене застосування заходів державного регулювання, соціальна підтримка громадян здійснюється за рахунок розвинених систем страхування виплат. Державою використовуються незначні трансфертні платежі, отримані внаслідок сплати податків, для надання допомоги та субсидій певним верствам населення. Матеріальна допомога має адресну спрямованість і надається лише на підставі перевірки її необхідності.

Значний вплив на соціальні програми Великобританії мають демографічні зміни, в тому числі і старіння населення. Старіння населення потребує збільшення видатків не тільки на пенсії, але й на охорону здоров'я. В основі соціального забезпечення є три види виплат: пенсії та допомоги в національній системі страхування, які передбачають фіксовані відрахування від заробітної плати всіх громадян, в яких прибуток становить 39 фунтів стерлінгів в тиждень і вище; універсальні допомоги; вибіркові допомоги, які обумовлені перевіркою того чи потребує такої допомоги особа, чи ні.

Незважаючи на різноманітну систему виплат також існують податкові пільги та знижки, які впливають на розподіл ресурсів між різними групами населення і можуть бути альтер-

нативною прямим державним виплатам. Існує також соціальне забезпечення за місцем роботи. Велика кількість підприємців забезпечують допомоги у зв'язку з хворобою, вагітністю та пологами, звільненню у розмірах, які перевищують встановлений державою мінімум. Цікавим способом здійснення пенсійного забезпечення є пенсія за місцем роботи, яка замінює частину державної пенсії. Фірми, які здійснюють приватне страхування, отримують податкові субсидії. Збільшення пенсій та допомог випереджує ріст інфляції. На підтримку охорони здоров'я, освіти та пенсійного забезпечення надходить більш як 2/3 соціального бюджету [18].

Шведська модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія та інші країни) — найбільш соціалізована, тобто економіка найбільшою мірою працює на задоволення потреб членів суспільства.

Вона відзначається надзвичайно високою часткою ВВП, яка розподіляється через бюджет (понад 50%), акумулюванням у руках держави значних фінансових ресурсів, домінуванням ідеї рівності та солідарності у здійсненні соціальної політики, активною упереджувальною політикою, профілактичними заходами у сфері зайнятості, жорсткою політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення, що забезпечується в основному за державні кошти.

Тут соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, яке має чітко виражену соціальну спрямованість, тобто соціальна політика виступає як мета економічної діяльності держави.

Обов'язки держави у сфері забезпечення добробуту й соціальних прав громадян закріплені Конституцією Швеції 1974 року. Шведська модель соціальної політики вирізняється лібералізмом щодо таких питань сімейної політики, як незаконно народжені діти, розлучення, гомосексуалізм, сексуальна просвіта. У Швеції також ліберально ставляться й неабияк підтримують самотніх матерів та їхніх дітей. Відносно толерантне ставлення й до спільного проживання без реєстрації шлюбу. Ця модель заохочує контроль над народжуваністю.

Швеція — країна, яка вважається зразком «третього», або ж соціал-демократичного шляху, сучасного розвитку в Європі. Інші або розпались (Югославія), або значною мірою (особливо, коли йдеться про вільний ринок послуг і розвиток малого

та середнього бізнесу) відійшли від соціалістичних постулатів (Норвегія, Данія, Фінляндія).

Сьогодні ця країна — одна з найрозвиненіших держав, де найкращі досягнення в сфері забезпечення громадян. Деякі аналітики відзначають змішаний характер шведської економіки, яка поєднує ринкові відносини й державне регулювання.

Інша характерна риса післявоєнної Швеції — специфіка відносин між працею та капіталом на ринку праці.

У шведській політиці вочевидь переважають два чинники: повна зайнятість і вирівнювання прибутків. Активна політика на високорозвиненому ринку праці й винятково великий державний сектор (при цьому мається на увазі передусім сфера перерозподілу, а не державна власність) розглядаються як результати цієї політики.

На парламентських виборах у вересні 2010 року правоцентристська коаліція здобула перемогу над представниками лівого, соціал-демократичного табору, якому шведи значною мірою завдячують зростанням свого добробуту в минулі десятиліття. Лише з 1976-го по 1982-й і в 1991-1994 роках консерваторам удавалося правити Швецією замість есдеків. Голосування поставило перед шведським суспільством і політиками нові виклики і завдання, з якими, за уявленням сучасних шведів, успішніше впораються партії саме консервативного спрямування. Соціал-демократи, отримавши трохи більше 30% голосів, виявилися у становищі опозиції, маючи із союзниками — зеленими і лівими — 156 мандатів проти 173, які отримав консервативний блок правоцентристів під гаслом «Альянс за Швецію» на чолі з прем'єр-міністром **Фредриком Рейнфельдом**.

Скасовується безплатна вища освіта, очевидно, будуть внесені певні зміни до трудового законодавства з метою стимулювати зайнятість. Знижується роль і вплив профспілок. Глобальна криза і вимога урізати держвитрати зумовили нові обмеження у фінансуванні пенсійного забезпечення, медицини. Водночас було знижено податки. Правлячий «Альянс за Швецію» також продовжує політику приватизації держпакетів акцій у великих фірмах. Загалом на руку консерваторам зіграло те, що їхні заходи виявилися дієвими і своєчасними саме в період глобальної кризи, і національна економіка змогла її

в цілому безболісно пережити. Тому для того, щоб «шведська модель» держави високого добробуту громадян залишалася життєздатною, її необхідно реформувати.

Якщо в багатьох країнах запорукою благополуччя вважається жорстка бюджетна економія на підвищенні рівня життя, то в *Норвегії* саме підвищення рівня життя і, відповідно, купівельної спроможності населення офіційно визнається основою зростання всієї економіки. Звичайно, після сплати податків (в середньому це 30-40% номінальної заробітної платні) і повернення кредитів банкам сума, що залишилася, вже не так велика — близько 2,0-3,0 тис. дол. Потрібно сказати, що практично кожен норвежець винен банкам, оскільки і житло, і машину, і меблі він придбав, як правило, в кредит, розплачуючись потім 20-25 років. Але ціна цього «життя у позику» цілком виправдана: норвежці з молодих років одержують все необхідне для комфортного життя, хоча і вимушені платити кожного місяця досить пристойні суми банку — від 5 до 10 тис. крон (1,0-2,0 тис. дол.).

Соціально-економічна політика норвезького уряду ґрунтується на основі обліку промислових і соціальних інтересів усіх регіонів країни. Пріоритет віддається розвитку національної промисловості, що базується на розвитку конкурентоспроможного бізнесу, сприянню відкриттю нових підприємств і створенню нових робочих місць. На ці ж цілі Норвезький фонд промислового і регіонального розвитку виділяє спеціальні гранти.

Величезну роль у формуванні державної соціальної політики відіграють органи місцевого самоврядування. Питання охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення входять у їхню компетенцію. Кожна комуна (кількість яких в Норвегії — 435) має свою муніципальну раду, котра опікується питаннями місцевого самоврядування. Комуни та інші регіональні органи влади мають власний бюджет, до якого входять і урядові субсидії. Ці кошти витрачаються за рядом напрямів соціальної політики.

Не менш важливою, але вже економічною умовою є наявність коштів для фінансування системи соціального захисту і соціальної допомоги, що утворюються завдяки бюджетно-податковій політиці (у країні діє прогресивна податкова система).

До основних прямих податків належать: майновий податок, рентні платежі, податок на прибуток корпорацій (базова ставка становить 28%) і прибутковий податок з приватних осіб, крім зазначених існують ще і місцеві (комунальні) податки, наприклад, на воду.

Але основна частина доходів бюджету Норвегії поступає від шельфової економіки (нафти і газовидобування), причому держава оподатковує нафтовий прибуток 78% податком. Надходження від нафтовидобутку настільки великі, що урядом в 1990 році було вирішено організувати спеціальний *Державний нафтовий фонд*. У 2006 році він був перетворений на Державний пенсійний фонд, об'єднаний із Фондом національного страхування під єдиною назвою — *Державний пенсійний фонд — Глобал (The Government Pension Fund — Global)*. Величина Фонду досягла в травні 2008 року астрономічної суми — понад 2,359 трлн. крон (або 463,5 млрд. дол. за поточним курсом долара на 01.05.2008 р. — 1 дол. = 5,09 крон), що становить приблизно 97,8 тис. дол. на кожного мешканця країни.

У Норвегії всі громадяни є членами державних фондів страхового і пенсійного забезпечення, що охоплюють надання медичної допомоги, отримання пенсій через старість або через інвалідність, поліпшення умов життя сімей, що мають дітей.

У Норвегії найвищі галузеві зарплати в 2007 р. виплачувалися в нафтогазовій і гірничодобувній промисловості, в середньому — 52 тис. крон (більше 10 тис. дол. на місяць). Заробітна плата управлінського персоналу ненабагато перевищує оплату праці працівників промисловості (вищий склад управлінського персоналу одержує в середньому 62,8 тис. крон або 12,3 тис. дол.). Співвідношення між найбільш високим і мінімальним рівнями оплати праці становить 2:1.

Варто додати наступне: щоб отримувати допомогу з безробіття людина має заробити не менше 105 тис. крон (20,6 тис. дол.) за останній рік, і тоді вона одержуватиме допомогу в розмірі 62% від заробітку від року до двох років. У країні розвинена і нематеріальна державна допомога з безробіття: існує єдина система реєстрації вільних вакансій, підготовки і перепідготовки кадрів на численних безкоштовних курсах.

Криза останніх років не оминула і цю країну. З осені 2007 року рівень безробіття в Норвегії підвищився, проте воно залишається на низькому рівні за історичними і світовими стандартами. У 2008 році її показник становив 2,6%, у кінці 2009 року воно досягло майже 5%. Згідно з оцінками статистичного управління *Statistics Norway*, середній рівень безробіття в 2010 і 2011 роках становить 4,7%, або 125 000 осіб.

Ще одним важливим завданням соціальної політики є адаптація іммігрантів до умов життя в Норвегії. У основі імміграційної політики лежить принцип мультикультурного розвитку, що означає участь іммігрантів у житті норвезького суспільства на тих же умовах і з тими ж обов'язками, які має корінне населення. Фінансування цієї діяльності здійснює уряд, але організація практичної роботи (проведення курсів норвезької мови, перепрофілювання або навчання іммігрантів) входить в компетенцію місцевої влади. Згідно зі статистичними даними, у Норвегії в 2007 році було зареєстровано 125 тис. іммігрантів (приблизно 2,7% населення країни). За останні 10 років кількість іммігрантів подвоїлася. Найбільше число іммігрантів-біженців прибуло із Ірану, Іраку і Боснії (приблизно по 10 тисяч осіб із кожної країни); іммігранти із Туреччини і Польщі в основному прибувають до країни по трудовій візі. У I кварталі 2008 року кількість іммігрантів, що працюють в різних галузях норвезької економіки, становила 30 тис. осіб. Іммігранти виконують ті роботи, за які корінні жителі братися не хочуть: прибирання приміщень, догляд за тяжкими хворими і т.ін. Протягом багатьох років вони отримували за свою працю значно меншу плату, ніж офіційна, але кілька років тому в Норвегії був прийнятий закон, згідно з яким оплата праці має здійснюватися за таки принципом: однакова оплата за одну і ту ж працю, незалежно від того, корінний житель її виконує чи іммігрант [19].

Деяко схожа зі норвезькою — *німецька модель* (ФРН, Франція, Австрія), яка характеризується високими обсягами ВВП, що перерозподіляється через державний бюджет (близько 50%), створенням розвиненої системи соціального захисту на основі залучення коштів держави та підприємців.

Незважаючи на те, що у ФРН витрачаються великі державні кошти на соціальне забезпечення, грошові виплати мають

суттєво менше значення як джерело доходу населення, ніж, наприклад, у Швеції. Це, безперечно, пов'язано з меншими податковими надходженнями. Рівень оподаткування доходу населення у ФРН можна порівняти із США, однак він значно нижчий, ніж у Швеції. Проте внески працівників на соціальне страхування значно вищі, ніж в інших країнах. Дані про розподіл доходів свідчать, що 20% населення ФРН з найвищими доходами мають найбільшу частку сукупного доходу населення порівняно з іншими країнами.

Водночас частка сукупного доходу, що належить 20% населення з найнижчими доходами, наближається до середнього значення по країнах ОЕСР. Очевидно, німецька система запобігання зубожінню працює так само добре, як і шведська, і набагато краще, ніж американська. Якщо за межу бідності взяти 50% середнього подушного сімейного доходу, то виявиться, що лише 7,4% сімей, або 8,5% населення, бідні. Це один з найкращих показників у країнах ОЕСР.

Доходи перерозподіляються переважно по горизонталі в межах професійних груп, переважно від економічно активного населення до пенсіонерів. Хоча вертикальний перерозподіл порівняно скромний, він життєво важливий для людей з низькими доходами. За даними 1980 р., 20% найбідніших отримували б лише 0,2% сукупних доходів населення, якби не соціальні трансферти, завдяки яким вони мали 6,9% сукупних доходів. Межа бідності визначається відповідно до законодавчо встановленої вартості споживчого кошика, достатнього для способу життя, що не принижує людської гідності. Сім'ї з доходами на рівні або нижче межі бідності мають право на адресну соціальну допомогу. Межа бідності постійно утримується на відносно скромному рівні, що становить близько 20% середньої заробітної плати (за вирахуванням податків). Отже, соціальна допомога не перешкоджає збереженню стимулів до праці. У рівновазі соціального й ринкового тут перевага віддається вимогам ринку праці [20].

Японська модель соціальної політики передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливе використання робочої сили (система довічного найму з певними сучасними модифікаціями), домінування психології колективізму, солідарності в доходах, досягнення консенсусу між різними

суб'єктами у вирішенні соціально-економічних проблем, виділення питань підвищення життєвого рівня населення в ранг національних пріоритетів.

Японія — один зі світових лідерів як за високими темпами старіння населення, так і за низькими показниками народжуваності. Нинішня чисельність жителів — 127 млн., за прогнозами уряду, на 2055 рік зменшиться до 82-99 млн. осіб. А лави японської трудової армії тануть швидшими темпами.

Єдино можливим виходом із ситуації, що склалася, правляча Ліберально-демократична партія вважає залучення 10 млн. трудових мігрантів (протягом найближчих 50 років).

Основний офіційний канал постачання Японії закордонної робочої сили — надання прав на працевлаштування іноземним студентам і стажерам. Молоді люди, прибульці переважно з Китаю, можуть або щодня підробляти в режимі неповної зайнятості після навчання, або, повчившись кілька місяців, укладати тимчасовий трудовий контракт.

Модель розвитку соціальної сфери і соціального захисту в адміністративно-командній економіці — превалювання ідеї вторинності соціальної сфери щодо виробництва; жорсткий контроль державою соціальних відносин; зрівняльний принцип розподілу (егалітаризм), низький рівень доходів; визнання зарплати, отриманої на державних підприємствах, їх основним джерелом; заохочення колективних форм споживання, у тому числі в «*натуральному вираженні*» (надання безоплатного житла, відпочинку, соціальних послуг тощо), на шкоду більш ринковим грошовим трансфертам; незацікавленість в особистих збереженнях та інвестуванні [21].

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Людина як суб'єкт політики та основні параметри її діяльності* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-1673.html>.
2. *Лисенко Ю.В.* Проблеми становлення людини як суб'єкта соціальної політики в Україні / Ю.В.Лисенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.socialscience.com.ua/journal_content/80/d99c5718b6d5304e3244fd.
3. *Татенко В.* Психологічна реабілітація пересічного суб'єкта політики / В.Татенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n30texts/tatenko.htm>.

4. *Суб'єкти соціальної політики: держава* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18576.
5. *Ягодка І.* Соціальна інфраструктура і політика / І.Ягодка : навч. посіб. — К., 2000.
6. *Програма партії* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.partyofregions.org.ua/ua/about/program>.
7. *Програма партії* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://batkivshina.kharkov.ua/ukr/about_party/program.shtml.
8. *Москаленко С.* Проблема суб'єктності громадських організацій у сфері соціальної політики в Україні / С.Москаленко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2010_1/txts/10msospu.pdf.
9. *Бутирська Т.О.* Оптимізація взаємодії державної влади і громадянського суспільства (управлінський аспект) / Т.О.Бутирська : автореф. дис. канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. — К., 2004. — 20 с.
10. *Матвійчук А.В.* Громадські об'єднання як інститути громадянського суспільства / А.В.Матвійчук // Наукова парадигма. — 2008. — № 74. — С. 97-108.
11. *Основи політичної науки.* За ред. Б.Кухти. У 4-х частинах. — Львів : Кальварія, 1998. — Ч. 3. Політична свідомість і культура. — С. 459.
12. *Капська А.Й.* Соціально-педагогічна робота як інструмент соціальної політики / А.Й.Капська [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=263>.
13. *Управління соціальним і гуманітарним розвитком* : навч. посіб. / За заг. ред. В.А.Скуратівського, В.П.Трощинського. — К. : НАДУ, 2008. Частина 1. — 523 с.
14. *Шевчук П.І.* Соціальна політика : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / П.І.Шевчук. — [2-е вид.]. — Львів : Світ, 2005. — 400 с.
15. *Четверікова Л.* Сучасна парадигма метасоціального інституту : історико-теоретичні виміри соціальної держави / Л.Четверікова, Ю.Привалов. — Львів : Астролябія, 2007. — 152 с.
16. *Іванова О.* Використання інструментів соціальної політики в Україні / О.Іванова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukma.kiev.ua/ua/наука/confer/dni_nauki/arhiv/DS_1998/social_s/soc_scho/ivanova.htm.
17. *Сіленко А.* Чи є альтернатива державі загального добробуту? / А.Сіленко // Нова політика. — 2000. — № 1. — С. 32-35.
18. *Американська модель соціального захисту населення* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pilga.in.ua/node/740>.
19. *Сумцов В.Г.* Соціальна політика Норвегії : аспекти реалізації / В.Г.Сумцов, О.А.Колесник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/VSUNU/2011_10_1/Sumcov.pdf.

20. Соціально орієнтована ринкова економіка ФРН [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18573.
21. Бригадир М.Б. Теоретичний аналіз моделей соціальної політики / М.Б. Бригадир [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpnarpv_ppn/2009_50/09bmbmsp.pdf.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте сутність поняття «*суб'єкт соціальної політики*».
2. Визначте роль людської особистості в системі соціальних відносин.
3. Держава як суб'єкт соціальної політики в сучасних умовах.
4. Громадські організації як суб'єкти соціальної політики.
5. Що входить у поняття «*механізм державного регулювання соціальної сфери*»?
6. Які Ви знаєте інструменти соціальної політики?
7. Опишіть основні фінансові інструменти соціальної політики.
8. Охарактеризуйте основні моделі соціальної політики.
9. Проаналізуйте норвезьку модель соціальної політики.
10. Яка із моделей соціальної політики найбільш конструктивно може бути реалізована у сучасній Україні?

ТЕМА 3.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Мета вивчення теми

Засвоїти знання про особливості соціальної політики в сфері розвитку соціальних відносин.

Основні питання

1. Соціальна політика в сфері розвитку соціально-класових відносин.
2. Соціально-трудова відносина як об'єкт соціальної політики.
3. Соціальна політика як чинник розвитку сімейно-шлюбних відносин.
4. Особливості соціальної політики щодо розвитку демографічних відносин.

Основні поняття: клас, класова структура, соціально-класові відносини, соціальна стратифікація, ринок праці, трудова міграція, сім'я, сімейна політика, охорона дитинства, демографічна політика.

Мистецтво політики є мистецтвом робити так, щоб кожному було вигідно бути добродійцем.

Клод Гельвецій

3.1. Соціальна політика в сфері розвитку соціально-класових відносин

Основа соціальної структури суспільства становлять соціально-класові відносини. Тому серед основних пріоритетів, напрямків соціальної політики одне з основних місць належить соціальній політиці, спрямованій на розвиток та оптимальне функціонування соціально-класових відносин. Цей напрямок є основним у соціальній політиці, мета якої полягає в розвитку соціальної структури суспільства.

Класи є основними і провідними елементами соціальної структури суспільства. Представники різних напрямів в соці-

альній філософії приділяли цьому питанню виняткову увагу, ставлячи його в центр розгляду структурної організації не лише соціальної сфери, але і суспільства в цілому. В даний час найбільш широко поширеними є напрями, що традиційно йдуть від **К.Маркса**, **М.Вебера**, представників структурного аналізу (**Е.Дюркгейм**, **Т.Парсонс** і ін.).

Так, **К.Маркс** і **Ф.Енгельс**, розробляючи теорію класів, пов'язували їх виникнення і існування з економічною основою суспільства, певними фазами суспільного виробництва, стосунків власності і обміну. В даний час методологія марксизму при розробці теорії класів широко використовується в соціальної філософії неомарксизму. Представники даного напрямку при визначенні класів до їх характеристик, даних **К.Марксом** і **Ф.Енгельсом**, додають нові ознаки, що виникли в постіндустріальному суспільстві. Для них характерне критичне відношення до капіталізму як суспільного устрою. Неомарксистичні вважають правомірними розглядати структуру класів не лише щодо відношення до власності, розподілу праці і величини доходу, але і по їх положенню на ринку праці, рівню освіти і професіоналізму, доступу до інформації, володіння функцією контролю.

У сучасній соціальній філософії в питанні визначення класів також широко представлена традиція, що йде від **М.Вебера**, диференціюючи їх на основі величини доходу, участі у владних структурах і престижу. У визначенні класів **М.Вебер** вводить поняття *статусу*, яке є головним і узагальнювальним показником їх сутності і визначає місце в класовій структурі. Послідовники **М.Вебера** пропонують різні моделі його класової концепції. На їх думку, в сучасному суспільстві процес соціального розшарування призводить до появи все нових і нових соціально-класових груп і прошарків, ускладнення їх взаємодії і підвищення соціальної мобільності.

Окреме місце в розробці проблеми класів і соціально-класової структури в сучасній соціальній філософії належить представникам структурно-функціонального напрямку. Особливе місце серед них за всебічністю і глибиною аналізу займають роботи **Е.Гідденса**, який відзначає зміни класового поділу в постіндустріальному суспільстві. Новий зміст отри-

мують не лише ознаки класів, але і трансформуються їх роль в соціально-політичному житті. На його думку, *класи визначаються як «великі групи людей, що володіють схожими економічними ресурсами»*. З цього виходить їх нерівність за такими ознаками, як володіння багатством, рід занять, спосіб життя і ін. Аналізуючи класову нерівність в сучасному суспільстві, **Е.Гідденс** відзначає, що *«традиційне значення класу слабшає, але класові відмінності як і раніше складають основу економічних нерівностей»*. У постіндустріальному суспільстві він виділяє вищий, середній і нижчий класи і як критерій їх диференціації розглядає відмінності ринкових можливостей індивідів, а також зростання ролі освіти, технічної кваліфікації, положення у владних структурах. Отож, на його думку, *«клас продовжує мати величезний вплив на наше життя, починаючи з очікуваної тривалості життя і загального фізичного стану і закінчуючи доступністю освіти і добре оплачуваної роботи»* [2].

Значний інтерес до проблеми класів проявляють французькі структуралісти. Так, **П.Бурдьє** розглядає клас як сукупність агентів з схожою позицією в соціальному просторі. Найцікавішим елементом концепції Бурдьє є поняття *габітусу* — системи властивих індивідам диспозицій мислення і дії. Габітус як матриця сприйняття і класифікуючих практик є найважливішим елементом в процесі класової стратифікації. Габітус — активне структуруюче начало. Він визначає політичні думки і поведінку класів. **П.Бурдьє** вважає, що *«ми завжди розглядаємо політичні явища крізь призму нашого габітусу»* [1].

Представники теорії стратифікації вважають, що поняття «клас» у сучасних умовах уже не спрацьовує і має бути замінене на поняття «*страта*» (від. лат. *stratum* — *шар*) чи «*соціально-група*», а концепція *соціально-класових відносин* — на теорію *соціальної стратифікації*.

Згідно з теорією *соціальної стратифікації* соціальні групи різняться становищем у системі соціальної нерівності певного суспільства; становищем соціальних груп у системі володіння владою; рівнем доходів; престижем особистості чи соціальної групи, її соціальним статусом; рівнем освіти. Більшість представників теорії соціальної стратифікації виходять з цього, що

соціальне розшарування індивідів у системі соціальних статусів відбувається на основі таких критеріїв соціальної нерівності: різних доходів; престижу професії; доступу до влади; рівня освіти.

Серед моделей соціальної стратифікації, що прийняті в західній соціології, найвідомішою є модель американського соціолога *У. Уотсона*. Досліджуючи соціально-стратифікаційні процеси, він та його колеги спочатку орієнтувались на просту триланцюгову систему класового поділу суспільства на класи: вищий, середній і нижчий. Однак учені дійшли висновку, що в кожному з укрупнених класів слід виокремлювати проміжні класи. У результаті модель *У. Уотсона* набула такого вигляду:

Вищий вищий клас — представники впливових і багатих династій, які мають значні ресурси влади, багатство і престиж у масштабах держави.

Нижчий вищий клас — банкіри, відомі політики, власники великих фірм, які досягають вищих статусів під час конкурентної боротьби чи завдяки різноманітним якостям.

Вищий середній клас — бізнесмени, які досягають успіху, наймані управліючі фірм, відомі юристи, лікарі, видатні спортсмени, наукова еліта. Представники цього класу вважаються багатством нації.

Нижчий середній клас — наймані працівники: інженери, середні й дрібні чиновники, викладачі, наукові працівники, керівники підрозділів на підприємствах, висококваліфіковані робітники. Нині цей клас в розвинених західних країнах найчисельніший.

Вищий нижчий клас — наймані робітники, які створюють додаткову вартість у суспільстві. Цей клас у багатьох відношеннях залежить від вищих класів щодо отримання засобів до існування, постійно бореться за поліпшення умов життя.

Нижчий нижчий клас — бідні, безробітні, бездомні, іноземні робітники та інші представники маргінальних груп населення [6, с. 186-187].

За даними досліджень Інституту соціології НАН, якщо на початку 1990-х співвідношення доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших українців складало 12/1, у 2002 році — до 30/1, то до 2010-го воно зросло до 40/1.

Ще більший розрив між багатими і бідними в Бразилії і Китаї (50/1), а абсолютна першість серед учасників дослідження *ОЕСР* належить ПАР, де 10% найбільш заможних людей багатші за 10% найбідніших в 147 разів.

Для порівняння: у Німеччині, Данії і Швеції, за інформацією *Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)*, цей показник становить 6/1. А в усьому світі в середньому найбільш заможні багатші за найбідніших лише в дев'ять разів, і за останні 30 років цей розрив не надто змінився — на початку 1980-х він становив 7/1.

При цьому українці заробляють переважно на їжу: 52% своїх доходів вони проїдають. Для порівняння: американці проїдають 12,8% заробітку, британці — 8,5%, німці — 9,8% (*Кореспондент*. — 2011. — № 51).

Однією з ознак соціально-економічної нерівності в сучасному українському суспільстві є нерівний доступ до сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), або так звана цифрова нерівність. Ідеться про комп'ютер, доступ до Інтернету і користування електронною поштою. Найактивнішим користувачем ІКТ є молодь, однак соціально-економічна нерівність, зумовлена в даному випадку комп'ютерною грамотністю, доступом і затребуваністю ІКТ, розділяє не тільки молодь і людей старшого віку, й спостерігається у самій молодіжній групі. Яскраво ілюструє коливання частки домашніх користувачів Інтернету рівень зумовленості доступу до ІКТ фінансовими можливостями. За даними *Інституту соціології НАН України*, у групі респондентів із середньо подушними доходами сім'ї нижче офіційного прожиткового мінімуму користувачі домашнього Інтернету становлять менше 6%, тоді як більше чверті опитаних родин, де цей доход перевищує подвійний розмір прожиткового мінімуму, є користувачами *Всесвітньої електронної мережі*.

У сучасному українському суспільстві значущість соціокультурних детермінант соціально-економічної нерівності внаслідок глобального збільшення цінності цього активу не тільки зростає, а й формуються їхні нові виміри як на рівні ресурсів, так і конкретних культурних практик: форм споживання товарів і послуг, змістовного наповнення дозвілля, власне культур-

них практик (читання, творчості, відвідування музеїв тощо), зовнішнього самовираження та життєвих диспозицій. У цьому контексті цікавою є гіпотеза *О. Куценко*, відповідно до якої в умовах ціннісно-інституціональної невизначеності та неконсистентності параметрів соціальної структури відбувається відокремлення цінності культурного капіталу від цінності багатства та влади; це розширює можливості адаптації, ціннісної та цільової орієнтації індивідів компенсації ресурсних можливостей для реалізації життєвих шансів [3].

Показником структурних змін в українського суспільстві є наявні тенденції міжгенераційної та внутрішньогенераційної соціальної мобільності. За даними щорічного моніторингу *Інституту соціології НАН України, С. Оксамитна* визначає такі найбільш загальні тенденції соціальної мобільності: зменшення кількості працівників першої категорії: менеджерів та професіоналів, висококваліфікованих спеціалістів розумової праці з вищою освітою; збільшення кількості дрібних власників, самозайнятих і фермерів у цілому в 2-2,5 рази; найбільш масовими класовими категоріями серед чоловіків є працівники фізичної праці, серед яких суттєво зросла частка кваліфікованих робітників; негативною є тенденція збільшення кількості жінок, зайнятих напів- та некваліфікованою фізичною працею при зменшенні частки професіоналів; у межах міжпоколінняної мобільності зафіксовано: суттєве зменшення переміщень на довгі дистанції; самовідтворення категорії працівників фізичної праці; у середовищі сімей службового класу зафіксована тенденція, не характерна для суспільств з розвиненим економічним розвитком: зменшення самовідтворення класової належності та переміщення вихідців із таких сімей від занять розумовою до занять рутинною нефізичною та фізичною працею [5].

Водночас досить поширеною є ситуація «*статусної неузгодженості*», коли рівень доходів не відповідає рівню освіти та кваліфікації, тим самим створюючи підстави для невдоволення та зростання соціальної напруженості.

З'являються «*нові*» нерівності як наслідок змін у сфері права власності, розподілу ресурсів, включеності до конкретних соціальних мереж/орбіт, у характері, розмірі та структу-

рі робочого і вільного часу тощо. Тіньовий сегмент економіки і корупція, з одного боку, підсилюють (поглиблюють) нерівність, з іншої — заглиблюють її латентність. Незаконна приватизація, привласнення суспільної власності, засобів виробництва та інших ресурсів сформували нерівність шансів економічної і фінансової поведінки. Системна криза довіри і відсутність механізмів суспільного контролю негативно впливають на формування суспільних норм і правил, що призводить до інституціалізації неправових практик, які, в свою чергу, виступають вагомим фактором соціально-економічної нерівності. Низький технологічний та інноваційний рівні виробництва формують запит на робочу силу невисокої кваліфікації і консервують прошарок малозабезпечених, звужуючи їх шанси на покращення матеріального статку. А програми соціальної допомоги і низький соціальний стандарт прожиткового мінімуму не виконують функцію соціального захисту і відтворюють «*нерівність бідності*». Надлишкова поляризація населення за соціально-економічним статусом, яка базується на розподілі ресурсів і доступі до них, а також на перерозподілі тіньового сегменту фінансово-економічної діяльності, призводять до того, що в українському суспільстві одночасно існують «*нерівність бідності*» і «*нерівність багатства*». Це означає, що у великої частки населення не вистачає ресурсів, і одночасно з цим формується прошарок, для якого виникає дефіцит цілей існування. Нерівність перед законом, що зумовлена силою влади, грошей і зв'язків, а також інституціалізацією корупції, ускладнює сприйняття справедливості/несправедливості соціально-економічної нерівності в українському суспільстві.

Трансформації детермінант соціально-економічної нерівності призводять до принципової зміни природи нерівності. У радянський час вона базувалася на нерівності щодо розподілу благ, а в останні 30 років ключовою стає нерівність щодо доступу до ресурсів. У даному випадку «*ресурси*» трактуються як широка категорія, до якої відносяться: матеріально-грошові активи, доступність до якісних послуг з укріплення та розвитку власного капіталу та потенціалу, наявність можливостей брати участь у діяльності громадських об'єднань та політич-

них партій, наявність можливостей впливати на прийняття соціально-політичних рішень, потенціал соціальних зв'язків та інші нематеріальні активи, які посилюють нерівність [4, с. 545-547].

Практика свідчить не про зникнення класів (може йтися лише про послаблення ролі й позицій у суспільстві традиційних класів і відносин між ними), а про якісні зміни в системі соціально-класових відносин. У сучасному суспільстві зменшується соціальна значущість таких класоутворюючих ознак теорії «*ортодоксального марксизму*», як відношення до засобів виробництва, власності тощо. Нові класові виміри розширюють соціальне поле класоутворюючих ознак і охоплюють багатомірну гаму, комбінацію соціальних, духовних ресурсів людини й суспільства, культурно-діяльнісного потенціалу особистості, що виявляється у процесі освоєння нею динамічного соціального простору, простору соціальних нерівностей і не зводиться лише до одного виду суспільних ресурсів.

Із формуванням капіталістичних відносин та ідеологічного колапсу диференціація культурних детермінант поглиблюється. З'являються рухливі соціокультурні середовища, що розмежовуються на основі загальних ціннісних установок, смаку, життєвого стилю, габітусу. детермінанти соціально-економічного статусу формуються не тільки на основі формального рівня освіти, а й потенціалу підвищення кваліфікації, знання, досвіду, використання соціальних мереж [4, с. 25-27].

Основою соціодинаміки сучасного розвитку суспільства, його соціальної стабільності, функціонування його соціально-класової структури стає *середній клас*. На думку вчених, *середній клас* — соціальна група, яку в західній соціологічній традиції визначають: *за професійним складом* як групу неручної праці, що посідає місце між вищим і робітничим класом (тобто неручна праця в ієрархії статусів визнається престижнішою за ручну, але соціально нижчою, ніж володіння великою власністю або заняття політикою), *за розміром* — найчисленнішою серед соціальних груп розвинених західних суспільств, *за функціями* — такою, що відтворює високопрофесійну робочу силу, інвестиційною, соціально консолідаційною і політичноцентриською, *за структурою* — гете-

рогенною, що складається із (*Структурні* виміри сучасного суспільства : навчальний посібник / За ред. С.Макеєва. — К., 2006. — 372 с.). *Середній клас* — це основа самодостатності розвитку соціально-класових відносин, важливий чинник, що саморегулює розв'язання суперечностей між двома протилежностями (полюсами соціальної ієрархії, що є результатом відтворення та організації соціальної нерівності), не спричиняє значного загострення соціального напруження між верхніми й нижчими верствами вертикального зрізу соціальної піраміди. *Середній клас* — це *соціальний стабілізатор, упорядковуючий фактор розвитку багатомірних процесів соціальної нерівності*, регулятор її припустимих меж, функціонування соціальної ієрархії загалом. Потужний середній клас у соціальній ієрархії — чинник економічної, політичної стабільності громадянського суспільства, його позитивної соціодинаміки, що забезпечує свободу і незалежність особистості [6, с. 201].

У більшості країн з розвинутою економікою чисельність середнього класу дорівнює близько 60% населення. Як основний платник податків середній клас формує державний та місцеві бюджети, визначає споживчу поведінку населення і параметри внутрішнього ринку, через накопичення та участь у різноманітних системах страхування забезпечує інвестиційний потенціал, завдяки домінуванню в громадських і політичних організаціях визначає поведінку електорату та моральні стандарти суспільства, через участь у виборчому процесі виконує функції носія демократії та політичних свобод.

Згідно з даними *Світового банку* за майновим станом *до середнього класу у країнах, що розвиваються, зараховують громадян, дохід яких становить від 4 до 17 тисяч доларів на рік*.

Традиційними індикаторами, які беруться за основу для аналізу характеристик середнього класу є: *матеріально-майновий стан, професійний статус, рівень освіти*. Результуючим чинником ідентифікації представника середнього класу є активна громадянська позиція.

Одним з головних стратифікаційних критеріїв належності до середнього класу виступає рівень доходу (в розрахунку на душу населення), достатній не тільки для задоволення пер-

шочергових життєвих потреб (в їжі, одязі, необхідних товарах споживання, житлі), але й для реалізації зростаючих потреб.

Серед них, в першу чергу, слід виділити:

— придбання престижних та коштовних товарів тривалого користування (сучасної побутової техніки, комп'ютерів, засобів масової комунікації (мобільних телефонів, супутникових антен), нових автомобілів;

— поліпшення житлових умов, придбання житла більш високої якості, наближеної до світових стандартів;

— можливості відкладення частини отриманих грошових доходів для інвестування в розвиток власного бізнесу (для підприємців), власну освіту або освіту своїх дітей;

— заощадження коштів на майбутнє (купівля іноземної валюти, коштовностей);

— турбота про власне здоров'я та здоров'я членів своєї сім'ї, можливість отримання повноцінного курортно-санаторного лікування, відпочинку за кордоном.

Другим критеріальним показником належності до середнього класу є професійний статус громадянина — це, передусім, кваліфіковані працівники, так звані «білі» та «сині» «комерці». Нарешті, окремим критерієм ідентифікації представника середнього класу є рівень освіти, що формує відповідну політичну та правову культуру особистості.

Важливим індикатором при аналізі стану розвитку середнього класу є показники членства громадян в політичних партіях та громадських організаціях. Разом з тим, ці показники в Україні не відповідають відповідним стандартам країн Європейського Союзу: якщо в Україні на 10 тис. населення існує 11 зареєстрованих організацій, то в Естонії — 201 організація, а в Хорватії — 85.

Стратегічними кроками державної політики на шляху формування середнього класу, на думку експертів *Національного інституту стратегічних досліджень*, мають стати:

— створення умов для розвитку малого бізнесу та стимулювання інвестиційної й інноваційної діяльності підприємств шляхом послаблення податкового тиску. З цією метою через прийняття відповідного закону України доцільно провести фінансову амністію доходів малих підприємств та надалі запровадити податкові канікули для малого бізнесу;

— збільшення на законодавчому рівні вартості частки праці в одиниці продукції товарів та послуг;

— запровадження обов'язкової диференціації оплати праці в залежності від кваліфікації працівника (рівень освіти, трудовий стаж тощо);

— розгортання програм будівництва соціального та комунального (муніципального) житла із залученням коштів фізичних осіб-забудовників, на законодавчому рівня має бути закріплена практика вилучення з обсягу доходів фізичних осіб, що підлягають оподаткуванню, коштів, спрямованих на будівництво (придбання) житла економ-класу зазначеними особами;

— активізація громадянської активності шляхом удосконалення процедур щоденної прямої демократії (налагодження систематичної роботи дорадчих структур, особливо на місцевому рівні; удосконалення законодавчого поля застосування практики місцевих референдумів) [9].

3.2. Соціально-трудові відносини як об'єкт соціальної політики

Соціально-трудові відносини — це сукупність відносин, що виникають в процесі виробництва й привласнення матеріальних і духовних благ у всіх сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, розподілі, обміні, споживанні).

В залежності від змісту соціально-трудових відносин, прийнято розглядати соціально-трудові відносини у вузькому і широкому значенні.

У *вузькому значенні соціально-трудові відносини* виступають системою відносин між роботодавцями — власниками засобів виробництва та населенням — власниками робочої сили щодо задоволення попиту перших на працю, а других — на робочі місця, які є джерелом їх існування.

В *широкому розумінні соціально-трудові відносини* — це відносини між найманими працівниками, роботодавцями та державою з приводу нормативно-правового чи договірного вирішення питань щодо застосування праці, підготовки до неї чи відтворення праці, регулювання соціальних процесів.

Основними категоріями в сфері соціально-трудових є «сторона соціально-трудових відносин» і «суб'єкт соціально-трудових відносин».

Сторона соціально-трудо­вих відносин — це носій первинного права у соціально-трудо­вих відносинах: найманий працівник, власник (роботодавець), держава.

Найманий працівник — це працездатна людина, котра уклала трудовий договір із представником підприємства, громадської організації чи держави, для якої робота за наймом є головним джерелом засобів існування та індивідуального відтворення. *Роботодавець* — наймає працівників для виконання роботи, може бути представлений різними особами в залежності від узаконеної форми власності: державні підприємства, акціонерні товариства, громадські організації, приватні підприємства тощо.

Суб'єкт соціально-трудо­вих відносин — це юридична або фізична особа, яка володіє первинним або делегованим первинним носієм правом у соціально-трудо­вих відносинах [6, с. 226].

Система соціально-трудо­вих відносин є динамічною і зазнає певних змін через різні причини економічного, політичного, соціального, технологічного, культурного, релігійного характеру тощо. Водночас глибокі зміни, що постійно відбуваються в соціально-трудо­вих відносинах, слід розглядати передусім у контексті трансформацій, які відбуваються в суспільному виробництві в цілому. Ці зміни є наслідком таких глибинних соціально-економічних процесів, як: а) розвиток продуктивних сил, нова структура та якість робочої сили; б) трансформація форм і методів організації виробництва; в) трансформація відносин власності; г) роздержавлення в соціально-економічній сфері та підвищення ролі соціального партнерства; г) піднесення якості життя й створення об'єктивних передумов демократизації, гуманізації відносин між «працею» та «капіталом»; д) глобалізація економіки.

Держава регулює соціально-трудо­ві відносини, використовуючи організаційно-правові, мотиваційні, соціально-освітні, соціального захисту та соціально-психологічні механізми:

— *організаційно-правовий* (визначає правове поле розвитку соціально-трудо­вих відносин; сукупність адміністративно-правових методів, організаційно-правових чинників впливу у вигляді формування законодавчої бази розвитку соціально-трудо­вих відносин; їх договір­ного регулювання на партнер-

ських засадах, поступового запровадження корпоративної культури; передбачає постійне вдосконалення колективно-договір­ного регулювання та контролю за виконанням трудо­вих угод);

— *мотиваційного забезпечення* розвитку соціально-трудо­вих відносин: (передбачає комплекс економічних, фінансово-кредитних, інвестиційних важелів, що визначають стан оплати праці і доходів, формуючи певну економічну мотивацію соціальних партнерів до співробітництва, підвищення ефективності праці);

— *соціально-освітній* (передбачає розвиток соціальної сфери, розвиток людського капіталу підприємств та організацій, забезпечення безперервного освітнього та професійного розвитку робочої сили, підвищення її конкурентоспроможності, кадрове забезпечення соціального партнерства);

— *соціального захисту* (система соціальних гарантій і пільг, адекватних етапу ринкових перетворень та економічній ситуації в країні, стану зайнятості);

— *соціально-психологічного забезпечення* трансформації трудового менталітету та запровадження корпоративної культури (сукупність засобів політичного, культурного, психологічного впливу на трудову свідомість у напрямі заміни патер­налістських установок на партнерські, засвоєння цінностей корпоративної культури, формування працівника ринкового типу з орієнтацією на конкурентоспроможність).

Поряд із державними регуляторами відносин, в економіці ринкового типу головним є використання *системи саморегуляції* трудо­вих процесів, переміщення трудо­вих ресурсів, зайнятості. Така система ґрунтується на створенні соціально-економічного середовища, умов життєдіяльності і праці, що впливають на всіх без виключення учасників соціально-трудо­вих відносин [6, с. 232-234].

Основним критерієм оцінки соціально-трудо­вих відносин прийнято вважати *якість трудового життя* — сукупність вла­стивостей, які характеризують умови праці, умови виробничого життя і дозволяють врахувати ступінь реалізації інтересів працівника і використання його здібностей.

В Україні ст. 43 *Конституції України* гарантує право кожному на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку вільно обирає або на яку вільно погоджується фізична особа, що досягла певного віку. За загальним правилом прийняття на роботу за трудовим договором осіб молодше 16 років не допускається. Проте ст. 188 *Кодексу законів про працю України* [10] встановлює, що за письмовою згодою одного з батьків або особи, що його замінює (усиновителів, піклувальника), як виняток, допускається прийняття на роботу неповнолітніх, які досягли 15 років. Реалізація людиною своїх професійних здібностей може втілюватись у різних організаційно-правових формах: трудових відносинах, через укладення цивільно — правових договорів (договір підряду, тощо), шляхом самозайнятості (підприємницька діяльність, незалежна професійна діяльність: наукова, літературна, освітня, приватна нотаріальна, адвокатська, тощо).

Право громадян на працю забезпечується державою, шляхом створення умов для ефективної зайнятості населення, сприяння працевлаштуванню, підготовки і підвищення трудової кваліфікації, у разі необхідності перепідготовки осіб, вивільнених у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці.

За даними *Державної служби статистики середньооблікова* кількість штатних працівників підприємств, установ і організацій (далі — підприємства) у жовтні 2011 р. становила 10,5 млн. осіб.

Скорочення показника спостерігалось в сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах (на 11,0 тис. осіб), на підприємствах діяльності транспорту та зв'язку (на 5,4 тис. осіб), переробній промисловості (на 5,0 тис. осіб), готелів та ресторанів (на 4,1 тис. осіб). Водночас середньооблікова кількість штатних працівників зросла порівняно з вереснем в освіті (на 21,8 тис. осіб), а також на підприємствах з виробництва електроенергії, газу та води (на 6,2 тис. осіб).

У жовтні 2011 р. кількість працівників, які перебували у відпустках без збереження заробітної плати (на період припинення виконання робіт), становила 23,3 тис. осіб.

Кількість працюючих у режимі неповного робочого дня (тижня) з економічних причин у жовтні 2011 р. становила

288,9 тис. осіб, або 2,7% кількості штатних працівників. У Львівській області у такому режимі працювало 4,5% штатних працівників, у Запорізькій, Івано-Франківській та Чернігівській — 4,0%, у Миколаївській — 3,6%.

Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, на 1 грудня 2011 р. становила 439,5 тис. осіб. За допомогою в працевлаштуванні до цієї установи у листопаді 2011 р. звернулося 132,1 тис. незайнятих громадян (у листопаді 2010 р. — 149,0 тис.). Кількість зареєстрованих безробітних на 1 грудня 2011 р. становила 413,1 тис. осіб, або 22,8% всіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених підприємствами, установами й організаціями до служби зайнятості, у листопаді 2011 р. становила 73,2 тис. (у листопаді 2010 р. — 74,0 тис.). За сприяння державної служби зайнятості у листопаді 2011 р. було працевлаштовано 43,8 тис. осіб (у листопаді 2010 р. — 49,4 тис. осіб). Серед працевлаштованих незайнятих осіб половину становили жінки або молодь у віці до 35 років.

Із Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в листопаді 2011 р. на допомогу по безробіттю було витрачено 263,6 млн. грн. Середньооблікова кількість безробітних, які її отримували впродовж зазначеного місяця, становила 312,0 тис. осіб. Розмір допомоги по безробіттю в середньому на одного безробітного становив 845 грн., що складало 85,8% законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати (985 грн.).

Зовнішня трудова міграція

Незбалансованість вітчизняного ринку праці, низький рівень доходів, загального добробуту, якості життя населення, зневіра у покращання соціально-економічної ситуації посилюють бажання українських громадян мігрувати за кордон з метою працевлаштування. Це актуалізує завдання розробки ефективних інструментів регулювання міграційних процесів та удосконалення державної міграційної політики.

Вагомий вплив міграції на економічний та соціальний розвиток, збільшення її обсягів та інтенсивності в Україні обумовлює важливість дослідження міграційних процесів.

Головним чинником еміграції з України стає відмінність в оплаті праці, натомість рівень безробіття відіграє лише додаткову стимулюючу роль при прийнятті рішення стосовно тимчасового виїзду закордон. Головними країнами призначення для українських громадян, на частку яких припадає близько 90 % усіх трудових мігрантів є Росія, Італія, Чехія, Польща, Іспанія, Португалія та Угорщина.

Соціологічні дослідження, проведені *Державною службою статистики* спільно з *Міжнародною організацією з міграції* дозволяють говорити про те, що нижня межа чисельності українських громадян, які працевлаштовані за кордоном складає 1,3 млн. осіб. Однак, можна стверджувати, що реальна кількість українських робітників за кордоном є вищою, оскільки за даною методологією до зовнішніх трудових мігрантів віднесені громадяни України працездатного віку, які займалися оплачуваною економічною діяльністю на території інших країн постійно, сезонно або тимчасово (включаючи тих, які працювали без офіційного статусу).

Одним із головних позитивних наслідків трудової еміграції можна розглядати фінансові надходження від українських робітників з-за кордону. Статистичні дані, оцінки окремих фахівців, українських і міжнародних організацій щодо об'ємів цих коштів досить різняться та базуються на неповних даних. Наприклад, Світовий банк, який щороку публікує дані про трансферти міграційного капіталу між країнами світу, оцінив розмір міграційного капіталу, що спрямовується в Україну, на рівні 944 млн. дол. надходжень грошових переказів у 2007 році. За офіційними даними Національного банку України за 2008 рік в Україну надійшло поточних трансфертів на загальну суму 4,2 млрд. дол. США, а переведено за кордон — 1,1 млрд. дол. США. Обсяг грошових переказів, отриманих від працюючих за кордоном, складав у 2008 р. 2,1 млрд. дол. США [7].

За три квартали 2011 року українці переказали з-за кордону 5,126 млрд доларів. За даними НБУ, 679 мільйонів доларів із цієї суми (або 13,25 %) було ввезено до країни нелегальними каналами, 2,402 мільярдів або 46,9 %, — через коррахунки банків, ще 2,045 мільярдів (39,9 %) надійшло через міжнародні платіжні системи.

З початку 2011 року в Україну надійшло 2,92 мільярдів доларів як оплата праці українців за кордоном, ще 1,389 мільярдів забезпечили грошові надходження від українців, які працюють за кордоном більше року.

Таким чином, мінімум як 4,309 мільярдів грошових надходжень з-за кордону забезпечили українці, що працюють за кордоном.

Ще 817 мільйонів Нацбанк відніс до статті *«інші приватні трансферти»*.

Найсерйознішу проблему становить *«відплив мізків»*, що обумовлює погіршення якісних характеристик зайнятих. Хоча підготовка спеціалістів впродовж років незалежності не лише не скорочувалася, а й зростала, Перший всеукраїнський перепис населення 2001 р. зафіксував погіршення показників рівня освіти молодих поколінь. За оцінками експертів, в 1990-ті рр. Україна втратила 15-20 % свого інтелектуального потенціалу внаслідок еміграції та переходу фахівців на роботи, що не потребували професійної праці та фахових знань [15].

Ці втрати не компенсуються в результаті повернення мігрантів на батьківщину. По-перше, виконуючи за кордоном у більшості некваліфіковану роботу, мігранти втрачають кваліфікацію. По-друге, повернення часто пов'язане з завершенням трудової кар'єри: значна частина мігрантів, які повертаються, не є в Україні економічно активними. По-третє, набуті за кордоном знання та вміння часто неможливо використати в Україні внаслідок труднощів визнання зарубіжних дипломів, відсутності механізму визнання кваліфікації, набутої під час практичної роботи.

Вплив відсутності одного або й обох з подружжя на сімейні відносини та виховання дітей є незаперечно негативним. Якщо в цілому по Україні у порівнянні з 1995 р., який можна вважати роком розгортання трудової міграції, кількість розлучень залишається практично незмінною і становить 3,8 на тисячу населення, в охоплених масовою міграцією регіонах коефіцієнт розлучень помітно збільшився: в Івано-Франківській області з 2,5 до 3,0, в Чернівецькій — з 3,3 до 3,8, в Тернопільській — з 2,1 до 3,1.

За оцінками колишнього Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, всього в Україні нараховується до

200 тис. неповнолітніх, у яких один, або й обоє батьків виїхали на роботу за кордон. Найбільша їх частка в охоплених міграцією регіонах. Наприклад, в Чернівецькій області таких дітей 11 %, а є райони, де й 28 %. Причому, за свідченням місцевої влади, понад половину цих дітей проживали в умовах відсутності одного чи обох батьків більш, ніж 3 роки. 47 % з них проживали з одним з батьків, 43 % — з бабусею і (або) дідусем, близько 4 % — з братами і сестрами. Разом з тим, 5 % дітей мігрантів проживали з більш далекими родичами, 0,5 % — у знайомих або сусідів, 0,2 % — самі. Саме з останніми групами, очевидно, пов'язана проблема бездоглядності дітей внаслідок трудової міграції батьків.

За оцінками, з числа проблемних сімей з дітьми, що потрапили у поле зору соціальних служб (у всеукраїнській базі даних нараховується приблизно 180 тис. таких сімей), 12 % становлять сім'ї, де хтось із дорослих виїхав на роботу за кордон [15].

Проблема з дітьми мігрантів інколи виникає й у тих випадках, коли батьки вивозять своїх неповнолітніх дітей за кордон. Часом вони перебувають там без належних документів (хоча батьки мають дозвіл на перебування, вони не можуть отримати дозволу на возз'єднання сімей і привозять дітей за туристичними візами), тобто не мають доступу ані до належної освіти, ні до медичного обслуговування.

До того ж більшість мігрантів працюють за кордоном за наймом, проте, за даними обстежень, трудовий контракт мають лише третина з них, решта — усну домовленість. Причому лише половина тих, хто має контракт, охоплена соціальним страхуванням. Головна причина соціальної незахищеності — нелегальне працевлаштування (за даними обстеження *Державної служби статистики*, чверть заробітчан не мали жодних дозволів на проживання та працевлаштування в зарубіжній державі). Проте інколи позбавлені можливості скористатися своїми виплатами в соціальні фонди країн перебування й мігранти, які працюють цілком легально. На перешкоді — відсутність міждержавних угод про соціальне страхування.

Для врегулювання питання пенсійного забезпечення українців, котрі працюють в країнах, з якими міждержавні угоди

відсутні, а також тих, кого не охоплено соціальним страхуванням через нелегальну працю за кордоном, в Україні запроваджено порядок добровільного пенсійного страхування. Проте на сьогодні лише поодинокі мігранти скористалися такою можливістю. На 01.01.2011 р. в Пенсійному фонді України було зафіксовано лише 4765 чинних договорів про добровільне пенсійне страхування громадян України, які перебувають за кордоном. Основна причина цього — недовіра до фінансових інститутів держави, яка в роки кризи посилилася. Мігранти зазвичай не наважуються вкладати до Пенсійного фонду значні кошти, які могли б забезпечити їм відносно високу пенсію, а сенсу робити невеликі внески і отримати в результаті мінімальну пенсію немає. Адже в разі повернення в Україну, національне законодавство в будь-якому разі гарантує своїм громадянам мінімальні пенсійні виплати. Так само члени сімей мігрантів, які залишаються на батьківщині, отримують соціальні виплати на загальних підставах.

Таким чином, основний тягар соціального забезпечення трудових мігрантів несе Україна. Це, по-перше, збільшує навантаження на соціальні фонди, до яких під час роботи за кордоном мігранти не роблять жодних внесків, по-друге, спричиняє втрату соціальних внесків, які мігранти сплачують в країнах працевлаштування, проте скористатися з них у більшості випадків не можуть, по-третє, обмежує соціальний захист мігрантів через врахування їхнього страхового стажу лише в Україні. Останнє може спричинити бідність їхніх родин, а, отже, необхідність виплати адресної соціальної допомоги [15].

Шляхи реформування ринку праці

На загальнодержавному рівні доцільно визначати нормативно-правове регулювання, стратегічне планування, контроль та нагляд за здійсненням органами виконавчої влади повноважень, а також встановлювати:

- професійні стандарти;
- мінімальний та максимальний розмір допомоги з безробіття;
- перелік професій за якими здійснюються професійне навчання,

— перенавчання та підвищення кваліфікації у відповідності з органами державної служби зайнятості;

— перелік пріоритетних категорій безробітних громадян, які мають труднощі при працевлаштуванні, та щодо яких органами державної служби зайнятості реалізуються спеціальні програми;

— квоти на залучення та використання іноземної робочої сили;

— перелік пріоритетних професій, за якими доцільно залучати та використовувати іноземну робочу силу без встановлення квот.

Органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування повинні забезпечувати: моніторинг ситуації на ринку праці, розробку прогнозу попиту та пропозиції на ринку праці в розрізі професійно-кваліфікаційних груп; спираючись на результати моніторингу на державному та регіональному рівнях, розробляти державні та регіональні прогнози попиту та пропозиції в розрізі професійно-кваліфікаційних груп, уточнювати стратегії та плани розвитку професійної освіти, уточнювати пріоритети та плани в галузі регулювання ринку праці, планувати залучення іноземних фахівців, регулювання розподілу трудових ресурсів, розробку та реалізацію програм підвищення територіальної мобільності робочої сили, регулювання залучення та використання іноземної робочої сили; розробку та реалізацію програм з інформування населення щодо ситуації на ринку праці, професійної орієнтації молоді, здійснення проєктів, що спрямовані на популяризацію робітничих професій [11].

Особливого значення за сучасних умов набувають такі основоположні документи *МОП (Міжнародної організації праці)*:

— Конвенції 29 і 105 (Примусова й обов'язкова праця);

— Конвенція 87 (Свобода об'єднання у профспілки);

— Конвенція 98 (Право на переговори щодо укладання колективного договору);

— Конвенції 100 і 111 (Рівна оплата праці чоловіків і жінок за рівну працю; попередження дискримінації);

— Конвенції 135 (Конференції представників робітників);

— Конвенції 138 і Рекомендації 146 (Мінімальний вік працюючих);

— Конвенція 155 і Рекомендації 164 (Безпека праці й охорона здоров'я);

— Конвенції 159 (Професійна реабілітація й особи, що працюють за наймом/непрацевдатні);

— Конвенція 177 (Надомна праця).

У 1998 р. з ініціативи Дорадчої Ради були опрацьовані стандарти регулювання ринку праці, які апелюють до «соціально-відповідального бізнесу» — *SA 8000 (Social Accountability)* й положення якого ґрунтуються на зазначених документах ООН та МОП. 31.12.2008 р. було ухвалено *Міжнародний стандарт соціальної відповідальності бізнесу — SAI 8000 (Social Accountability International)* [12].

В тексті *SAI 8000* сформульовані 8 особливих пріоритетних передумов, без дотримання яких неможливо перейти до виконання дев'ятої умови, яка, власне, стосується соціально-відповідального бізнесу. До зазначених восьми передумов відносяться такі зобов'язання бізнесу: не використовувати працю дітей (*Child labor*); не використовувати примусову працю (*Forced labor*); дотримуватися засадничих умов безпеки середовища праці (*Workplace safety and health*); підтримувати свободу об'єднання працівників у добровільні професійні спілки (*Freedom of Association and Right to Collective Bargaining*); не застосовувати дискримінації (*No Discrimination*); не застосовувати щодо працівників заходів фізичного або психічного примусу (*Discipline*); дотримуватися правових норм припустимого часу праці (*Working hours*); надавати винагороду за працю, не нижчу встановленої правовою нормою (*Remuneration*).

Виконання зазначених вступних передумов дає можливість представника бізнесу перейти до реалізації наступної дев'ятої вимоги, яка стосується етики бізнесу та його суспільної відповідальності за примноження (а не розтринькування) людського капіталу (*Management system for Human Resources*).

Важливим є прийняття загальнодержавних й територіальних програм зайнятості населення, які повинні бути спрямовані на: сприяння розвитку та структурній перебудові економіки, створенню умов для направлення вивільнюваних працівників, у першу чергу, на рентабельні виробництва й у пріоритетні сектори національної економіки; запобігання розви-

ткові безробіття і його скорочення шляхом підвищення економічної заінтересованості підприємств у створенні додаткових робочих місць, переважно із гнучкими формами зайнятості; поліпшення системи відтворення робочої сили в поєднанні з розвитком робочих місць, професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації населення, ефективне використання трудових ресурсів; захист безробітних і їх сімей від негативних наслідків безробіття та забезпечення зайнятості громадян, які потребують соціального захисту і нездатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці; формування матеріальної, кадрової, інформаційної, фінансової та науково-методичної бази державної служби зайнятості; сприяння зайнятості населення, яке проживає в сільській місцевості.

В цьому контексті, на нашу думку, доцільно ознайомитися із зарубіжним та вітчизняним досвідом. Як приклад, наведемо деякі дані щодо допомоги безробітним у період Другої Речі Посполитої.

У 1924 році в Другій Речі Посполитій був створений Фонд безробіття, який 24 жовтня 1934 року реорганізували у Головне управління фонду праці при Міністерстві соціального забезпечення. У квітні 1935 року на території Станиславівського воєводства створили Бюро фонду праці, яке безпосередньо підпорядковувалося Головному управлінню.

В компетенцію воєводського Бюро входило: відрахування із зарплат працюючих податку на випадок втрати роботи (у зв'язку з безробіттям); контроль за цими грошима та розпорядження ними; статистика безробіття; фінансування будівництва доріг, каналізацій, адміністративних будинків силами безробітних; надання грошової та натуральної допомоги тим, хто втратив роботу та ін.

У повіті було створено 12 Комітетів фонду праці і 3 міські — у Станиславові, Стрию та Коломиї.

Згідно із Циркуляром Головного управління фонду праці від 18 листопада 1935 року, безробітною визнавалася здатна до праці особа, єдиним доходом для якої була наймана праця, яку вона втратила. Зрозуміло, що ця особа мала звернутися до Бюро фонду праці. Непридатними до роботи вважалися діти до

15 років, люди старші 65 років та ті, що втратили 2/3 працездатності (мають книжку інваліда).

Безробітні поділялися на тих, хто мав право на допомогу у зв'язку з безробіттям, та тих, хто такого права не мав. Не могли отримувати допомогу непридатні до праці; безробітні, які брали участь у страйках; ті, хто мав заборгованість при сплаті податків у зв'язку з безробіттям, а також ті безробітні, які пропрацювали менше 20 тижнів.

Основним видом допомоги були статутні виплати, буквально — «статутні переваги», які здійснювалися протягом 13 тижнів, але були досить скромними. Наприклад, у Станиславівському воєводстві в квітні 1935 року було зареєстровано 1060 безробітних, які отримали 21593 злотих 85 грош, тобто по 20 злотих кожен, а в квітні 1936 року кількість безробітних зменшилася до 583 чол., яким виплатили 17190 злотих 04 гроші, тобто — по 29 злотих.

Спеціальна допомога залежала в основному від складу родини безробітного: чим більша родина, тим більший процент виплат. Так, безробітним працівникам розумової праці з 1927 року виплачували спеціальну допомогу, яка становила: для самотнього — 30%; з родиною в 1-2 особи — 35%; 3-5 осіб — 40%; більше 5 осіб — 50% від попередньої місячної заробітної плати. Однак при цьому встановлювалася найвища межа зарплати: для самотнього — 150 зл., для безробітного з родиною в 1-2 чол. — 185 зл., а якщо родина була більша — 200 злотих. Отже, безробітні розумової праці в середньому отримували від 70 до 100 зл. спеціальної допомоги, а це таки немала сума. Такої спеціальної допомоги на терені Станиславівського воєводства було виплачено у 1935/36 рр. (з квітня 1935 р. до квітня 1936 року) — 126844 зл., у 1936/37 рр. — 58492 зл., а у 1937/38 роках — 76372 зл.

Виплачувалася безробітним також соціальна допомога, яка включала в себе допомогу «зимову» та допомогу на дітей. Наприклад, у Станиславівському повіті у 1937/38 роках допомоги «зимової» було виплачено 1433 зл. Для дітей безробітних влітку організовувалися табори відпочинку, також допомагали продуктами. Роздавали навіть цукор і кавову суміш («мішанку»). Каву та цукор протягом 1935/36 років отримало 4000 дітей віком від одного місяця від роду і до завершен-

ня шкільного навчання. Всього у Станіславівському повіті за вказаний період дітям безробітних було роздано 2100 кг. цукру та 4500 кг. кавової суміші. А загалом у грошовому вимірі соціальної допомоги було виплачено у 1935 році — 3247 зл., у 1936 році — 77000 зл., а у 1937 році — 33155 зл.

Для підприємств та організацій, які створювали нові робочі місця, надавалася низькопроцентна або й безпроцентна позика. Наприклад, фабрика кожухів «*Века*» у Тисмениці у 1937 році отримала позики 30000 зл. готівкою та 30000 зл. під гарантію Бюро фонду праці, майстерня «*Гута-скло*» отримала 8000 зл. на побудову нової печі, Спілці праці жінок в Коломиї було надано 2500 зл. для механізації праці. Надавалися дотації також підприємствам та організаціям, які не скорочували працівників.

Для набуття безробітними нових професій за рахунок Бюро фонду праці організовувалися фахові курси. Наприклад, у 1937 році був організований 3-місячний курс готельної справи, який проходив у Яремчі, 3-місячні курси переносної торгівлі в Станіславові, 10-денні курси продавців та обліковців, приватний семінар охоронців та ін.

Безробітних працівників розумової праці не залучали до фізичних робіт. Для них створювалися окремі робочі місця, хоч часто і тимчасові — від 1 до 9 місяців. Такі безробітні виконували офісну («*бюрову*») роботу, займалися підрахунками, інспекцією, були посередниками у пошуку надомної роботи. Наприклад, таку роботу в 1937/38 роках надали «*Товариство рільниче*» у Станіславові, яке прийняло 3-х безробітних на 3 місяці, Станіславівський «*Зв'язок молоді*» надав роботу безробітному на 2 місяці, ринок промисловий забезпечив роботою 2 працівників на 9 місяців, *Товариство польських харцерів* найняло інструктора на 8 місяців, *Товариство опіки над дівчатами* потребувало посередника на 6 місяців — список можна продовжувати. Робота хоч і була тимчасова, але все-таки давала безробітному заробіток, близький до середнього, який виплачувався з бюджету Бюро фонду праці. Наприклад, інструктор польських харцерів за 8 місяців заробив 800 зл., а «*Зв'язок молоді*» платив працівнику 120 зл. щомісяця.

Крім того, щоб безробітні могли якось забезпечити себе і родину продуктами харчування, їм виділялися городні ділянки. Цікаво, що ініціатором роздачі городів у Станіславові

виступили громадські організації *Зв'язок стрілецький* та *Товариство городніх ділянок*, які звернулися до Магістрату з проханням надати земельні ділянки для безробітних членів товариств. Міська рада задовольнила їхнє клопотання, але вирішила наділяти городами усіх міських безробітних. В 1935/36 роках було виділено 77 ділянок по 400 м. кв. на Діброві (район парку) і над Бистрицею. У 1936/37 роках число ділянок зросло до 135 — на Діброві та на Гірці. Города безробітним надавалися також у Калуші, Стрию, Коломиї. Призначався спеціальний інструктор, який навчав безробітних городньої справи. На обладнання городів Бюро фонду праці у 1937/38 роках загалом витратило 13179 зл., з них: на створення ділянок — 9779 зл., на роботу трактора — 2400 зл., на виїзди інструктора — 500 зл., на преміювання найкращих ділянок — 500 зл.

Працювати у воєводському Бюро фонду праці чи в його локальних комітетах було престижно. Проте не всі бажаючі могли потрапити туди на роботу, адже весь штат установи воєводського рівня, наприклад, у 1936 році нараховував лише 19 працівників: директора (інж. Груша Ігнацій), 16 урядників та 2 возних. Найбільшу зарплату отримував директор — 857 зл. щомісячно, урядники — від 445 до 170 зл., возні — від 170 до 130 зл.

Крім урядових організацій, пошуками роботи для безробітних займалися у Станіславові також приватні бюро посередництва праці Й. Бугайчука, А. Джігановського, М. Крушельницького і частково кооперативи, громадські та релігійні організації [13].

3.3. Соціальна політика як чинник розвитку сімейно-шлюбних відносин

Серед напрямків соціальної політики по розвитку соціальних відносин важливе місце належить регулюванню сімейно-шлюбних відносин. Сімейно-шлюбні відносини, детермінуючись тими чи іншими сферами суспільних і насамперед соціально-економічних відносин, в свою чергу здійснюють суттєвий зворотний вплив на суспільне буття, розвиваючись водночас відносно самостійно. Тому підвищення ефективності процесу регулювання сімейно-шлюбних відносин, пошук шляхів його оптимізації займає одне з пріоритетних місць в структурі соціальної політики.

Одним з пріоритетних завдань процесу регулювання сімейно-шлюбних відносин є створення всебічних умов для зміцнення сім'ї як соціальної основи суспільства, підвищення її ролі в його життєдіяльності.

Сьогодні цінність сім'ї і довіра до неї залишаються стабільно високою у суспільній свідомості. Так, за даними *Інституту соціології НАН України*, останніми роками (1994-2008) за рівнем довіри у населення сім'я займає перше місце серед усіх соціальних інститутів [14].

Головним завданням суб'єктів соціальної політики щодо розвитку сімейно-шлюбних відносин є створення ними умов для повноцінного та успішного виконання сім'єю своїх основних функцій (*таблиця 3.1*).

Функції сім'ї є способом прояву нею своєї життєдіяльності, соціальної активності щодо освоєння суспільного буття. Такі функції відображають досить складну систему взаємозв'язків сім'ї і держави, сім'ї і суспільства, сім'ї та особи. Процес розвитку суспільства, його гендерних процесів, його соціодинаміки не залишає незмінним сутнісний зміст основних соціальних функцій сім'ї, вносить в них багато нового, що детерміновано новими соціально-економічними, духовними реаліями у суспільній життєдіяльності.

За даними *Всеукраїнського перепису 2001 року*, майже 90% населення на момент перепису проживало у складі сім'ї. Вибіркові соціально-демографічні дослідження 2008 і 2009 років засвідчили, що частка таких осіб не зменшується. Найбільш поширеною сім'єю в сучасній Україні є проста сім'я (тобто шлюбна пара з дітьми чи без дітей). У складі такої сім'ї або простої сім'ї з одним з батьків подружжя чи іншим родичем на момент перепису 2001 року проживало 65%, а за даними вибіркового соціально-демографічного дослідження «Сім'я і сімейні відносини» (2009 р.) — більше 70% населення репродуктивного віку (15-49 років). Складні сім'ї (тобто ті, які складаються з двох чи більше шлюбних пар) не є типовими для сучасної України, їх відсоток незначний.

В 2000-2009 рр. у країні щорічно, окрім високосних років, які вважаються несприятливими для одруження, утворювалося понад 300 тисяч сімей, а у передвисокосних — понад 400 тисяч [14].

Важливою характеристикою шлюбності є вік взяття шлюбу. В Україні, як і в інших країнах Європи, відбуваються поступові зміни вікової моделі шлюбності: зростає як середній, так і медіанний вік взяття шлюбу, в тому числі першого (*табл. 3.2*).

Таблиця 3.1.

Функції сім'ї

Групи функцій	Сфера сімейної діяльності	Загальна характеристика
Економічні	Екзистенційна	Економічне утримання та догляд за неповнолітніми та непрацездатними членами сім'ї
	Виробнича	Формування приватної власності, організація сімейного виробництва, забезпечення фінансової незалежності сім'ї в цілому та окремих її членів
	Господарсько-побутова	Організація побуту, ведення домашнього господарства, побутове обслуговування одних членів сім'ї іншими
Демографічні	Репродуктивна (прокреативна)	Біологічне відтворення населення, задоволення потреби в дітях
	Збереження здоров'я та життя	Підтримка та відновлення фізичного, т.ч. репродуктивного, здоров'я усіх членів сім'ї, догляд та турбота за хворими
Соціально-культурні	Виховна	Формування особистості, її соціалізація, прищеплення певних норм, правил та зразків поведінки, підтримка культурної безперервності суспільства, задоволення потреби у батьківстві, самореалізації у дітях
	Дозвілєва (рекреаційна)	Організація раціонального відпочинку, соціальний контроль у сфері дозвілля, задоволення потреб у спільному проведенні вільного часу
	Соціального контролю	Моральна регламентація поведінки членів сім'ї, відповідальності та зобов'язань між ними, регламентація та контроль сексуальних відносин
Соціально-психологічні	Психотерапевтична	Надання емоційної підтримки, психологічного захисту, задоволення потреби в щасті та любові
	Комунікативна	Духовне спілкування та взаємозбагачення членів сім'ї, розвиток особистісних якостей

Таблиця 3.2.

Середній вік взяття шлюбу в Україні у 2001-2009 рр.

Роки	Всі шлюби (років)		Перші шлюби (років)	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
2001	29,58	26,68	25,46	22,71
2002	29,54	26,57	25,55	22,74
2003	29,45	26,48	25,59	22,84
2004	30,06	27,08	25,84	23,07
2005	29,99	27,03	25,94	23,23
2006	29,75	26,82	25,92	23,29
2007	29,63	26,77	26,00	23,43
2008	30,18	27,31	26,28	23,66
2009	30,35	27,44	26,53	23,95

Однією з найбільш гострих проблем української сім'ї залишається нестабільність шлюбних відносин та вірогідність розпаду сім'ї внаслідок розлучення. Високий рівень розлучуваності сформувався ще за радянських часів, а найвищі показники спостерігалися у середині 1990-х років. У 2000-2009 рр. спостерігається позитивна тенденція до зниження розлучуваності як в абсолютному (кількість розлучень), так і у відносному вимірі, тобто у розрахунку на 1000 населення. Якщо в 2000 році було зареєстровано 197,3 тис. розлучень (4 розлучення на 1000 наявного населення), то в 2009 р. — 145,4 тис. (3,2%).

Разом з тим, Україна (поряд з Росією та Республікою Білорусь) залишається у трійці «лідерів» за рівнем розлучуваності населення в Європі. Розпад шлюбу негативно впливає на життя всіх членів родини. Однак найбільшу небезпеку він становить для сім'ї, у якій є неповнолітні діти. У разі розірвання шлюбу відбувається руйнування того природного осередку розвитку дитини, яким є повна сім'я з матір'ю та батьком. Здебільшого сім'ї, які розпадаються, мають спільних дітей і щороку тисячі дітей переживають розлучення батьків. У 2007 році таких дітей було 123,8 тис., у 2008 р. — 113,4 тис., у 2009 р. — 96,9 тис [14].

Дослідження свідчать, що головною причиною розлучення є напруження у морально-психологічних, емоційних стосунках подружжя; почуття відчуженості, ревності, подружня зрада, незадоволеність інтимним життям. Емоційне напруження підсилює невирішеність матеріальних і житлових проблем. Крім того, вагомим чинником розпаду сім'ї є алкоголізм одного з її членів. Характерно, що алкоголь «вважає» сім'ї як в містах, так і в селах.

Хоча розвиток сім'ї на всій території України відбувається в одному напрямку, однак спостерігаються певні регіональні відмінності сучасних демографічних трансформацій, пов'язані з особливостями традицій шлюбної і сімейної поведінки населення. У західних областях — Закарпатській, Львівській, Волинській, Рівненській, Тернопільській, Івано-Франківській, Чернівецькій — населення характеризується збереженням традиційних сімейних цінностей: більш раннім віком укладання шлюбу, низьким рівнем розлучуваності та позашлюбної народжуваності, а також незначною часткою повторних шлюбів. Сім'ї в цьому регіоні зазвичай мають більше дітей, менш поширеними є неповні сім'ї. Разом з тим, на півдні та сході країни рівень розлучуваності залишається значно вищим, поширені повторні та незареєстровані шлюби, що загострює відповідні демографічні та соціальні проблеми.

В Україні 8 млн. 80 тис. дітей. З них — 98 тисяч дітей-сиріт і тих, хто позбавлений батьківської опіки (травень 2011 року). Лише третина цих дітей підлягає всиновленню. При цьому ризик стати сиротою на сході країни втричі-вчетверо більший, ніж на заході.

На першому місці серед форм улаштування українських дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, сьогодні — всиновлення. За ним — опіка і піклування, як правило, в сім'ях родичів. Потім — прийомні сім'ї та ДБСТ (дитячі будинки сімейного типу). В інтернатний заклад дитина може потрапити лише тоді, коли вичерпано всі можливості влаштувати її в сім'ю. Але навіть поміщення дитини в інтернат не позбавляє орган опіки та піклування обов'язку продовжувати шукати їй сім'ю.

Розглянемо чинники, що формують державну сімейну політику України. Починаючи з 1993 р. одним із пріоритетних

завдань державної політики щодо сім'ї в Україні визначено її матеріальну підтримку. Тобто, всі заходи, що були спрямовані на інститут сім'ї, проходили в рамках здійснення державної соціальної політики України.

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [15] встановив «гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів, віку, стану здоров'я дітей тощо». Даний нормативний акт визначив «право на державну допомогу по вагітності та пологах, при народженні дитини, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, за хворою дитиною і за дитиною-інвалідом та в інших випадках». У цих випадках призначалися грошові виплати. Новим стало право отримувати допомогу при догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку не тільки працюючій матері, але й тими з працюючих членів родини, хто фактично здійснював догляд. Звичайно, що такий норматив виходив із зайнятості на ринку праці, де жіноча праця була більш затребувана. Поступового оформлення набирала адресна допомога окремим сім'ям. Вона зазначається постановами Кабінету Міністрів України: «Про надання одноразової державної допомоги сім'ям, що виховують дітей, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи, та дітей, у яких видалено щитовидну залозу» (1996 р.); «Про гарячі обіди дітям-сиротам та дітям із малозабезпечених сімей» (1996 р.).

У 1995 р. було прийнято «Національну програму планування сім'ї» пріоритетним завданням якої було визнано подолання демографічної кризи.

Прийнята у 1996 році Конституція України закріпила основні принципи і аспекти взаємин сім'ї і держави. Основним Законом визнано: «вільна згода на шлюб чоловіка та жінки, рівність прав та обов'язків подружжя у шлюбі та сім'ї» (ст. 51), що юридично підтвердило практику визначення гендерної рівноваги в сім'ї чоловіка та жінки. Закріплюється заборона будь-якого насильства над дитиною у сім'ї (ст. 5). Визначено право на «достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (ст. 8). Конституційно норми визначили функціональні межі держави та сім'ї в оновленому суспільстві. Повна відпові-

дальність покладена на державу за «утримання дітей-сиріт і дітей позбавлених піклування. Держава забезпечує «правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства, дитинства, включаючи оплату відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» (ст. 24). Визначається мета призначення соціальних виплат та виплат: «забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого Законом» [16].

Державна соціальна політика доповнилася законами України «Про прожитковий мінімум» 1999 року, «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» 2000 року. Призначення даних нормативних актів — «забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям», тобто надання адресної допомоги.

Визначається перспектива розробки напрямку державної сімейної політики — політика «здійснення соціального партнерства сім'ї та держави на основі розподілу відповідальності між батьками, дітьми, іншими членами сім'ї і державою, сприяння захисту сім'ї від злиднів та обмежень, пов'язаних з вимушеною міграцією, надзвичайними ситуаціями техногенного і природного характеру».

Ваги окремого напрямку в державній політиці набуває проблема молодих сімей. Пріоритетними завданнями державної політики України стосовно молодих сімей стало забезпечення правового та соціального захисту сім'ї; забезпечення високого рівня життєдіяльності сім'ї, належних умов для фізичного, інтелектуального, морального, освітнього та духовного розвитку дітей; формування в молоді відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я, планування сім'ї тощо.

У 1999 році прийнято Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок, Концепцію державної сімейної політики, програму «Українська родина». Усі ці документи зазначають, що формування державної сімейної політики є «одним із пріоритетних напрямків діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування» та визначається, що «державна сімейна політика має стати складовою соціальної політики».

«Національна програма планування сім'ї», програма «Репродуктивне здоров'я. 2001-2005» визначили реалізацію наступних завдань: забезпечення політичної, соціальної, економічної бази для впровадження заходів, спрямованих на поліпшення демографічної ситуації в країні; допомога сім'ям і окремим особам у розв'язанні питань, пов'язаних з дітонародженням, посилення контролю за виконаним законодавства про охорону праці жінок; забезпечення правового та соціального захисту сім'ї, підвищення доступності та поліпшення якості медичної допомоги з питань охорони репродуктивного здоров'я; подальший розвиток служб виховання підлітків та молоді щодо формування відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я; залучення засобів масової інформації, розробка і видання інформаційних матеріалів для пропаганди здорового способу життя, планування сім'ї, відповідального батьківства; проведення заходів щодо профілактики захворювань ВІЛ-інфекцією; залучення громадських організацій до роботи з пропаганди збереження репродуктивного здоров'я.

В 2006 році приймається «Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року» та Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації на період до 2015 року». Програма передбачає, що основні ресурси та зусилля будуть спрямовані на: соціально-економічну підтримку молодих сімей; заохочення сімей до народження дітей; планування сім'ї тощо.

У 2007 р. урядом розроблено *Програму підтримки сім'ї на період до 2010 року*. Серед основних завдань *Програми* були визначені: удосконалення нормативно-правової бази з питань сім'ї для її належного розвитку та виконання соціальних функцій; всебічне зміцнення правових, моральних та матеріальних засад сімейного життя; запровадження правової, психологічної, педагогічної та медичної системи для повноцінного виховання дітей у сім'ї; підвищення економічної активності та самостійності сімей, оптимізація їх соціального захисту, передусім тих, що мають дітей; створення цілеспрямованої підготовки майбутніх батьків до подружнього життя тощо [17].

5 березня 2009 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права

дитини» на період до 2016 року», в якому зазначається, що Україна, як член міжнародного співтовариства, бере участь у діяльності зі створення сприятливого для дітей середовища, в якому гідний розвиток і захист їх прав забезпечується з дотриманням принципів демократії, рівності, миру, соціальної справедливості з урахуванням моральних засад і традиційних цінностей українського суспільства, спрямованих на зміцнення сім'ї та морального здоров'я дітей в Україні.

21 вересня 2011 року у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання на тему: «*Інститут сім'ї в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення*».

Учасники слухань висловилися за доцільність рекомендувати Верховній Раді прискорити розгляд та прийняття законопроектів про внесення змін до Закону «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (щодо визначення статусу одиноких батьків та про внесення змін до Сімейного кодексу (щодо підвищення рівня мінімального шлюбного віку). Як зазначалося під час обговорення, доцільно було б також рекомендувати уряду розробити та внести на розгляд Верховної Ради законопроекти: про загальні засади державної сімейної політики; про внесення змін до Закону «Про соціальні послуги» щодо запровадження соціального замовлення соціальних послуг; про внесення змін до Закону «Про місцеве самоврядування» щодо повноважень органів місцевого самоврядування з розвитку системи соціальних послуг в громаді з підтримки вразливих сімей з дітьми, формування засад відповідального батьківства; про внесення змін до Сімейного Кодексу та Закону «Про охорону дитинства» щодо трактування поняття «сімейний патронат» та запровадження альтернативних сімейних форм догляду за дітьми.

Учасники обговорення також підкреслили, що при підготовці проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік треба передбачати окремим рядком видатки для пільгового довгострокового державного кредитування молодих сімей та одиноких молодих громадян на будівництво (реконструкцію), придбання житла та на реалізацію програми часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла.

16 грудня 2011 року появився Указ Президента України «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні», відповідно до якого Кабінету Міністрів України доручено ужити невідкладних заходів щодо активізації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, спрямованої на поліпшення захисту особистих і майнових прав дітей, їх соціального захисту, забезпечення врахування в такій роботі рекомендацій Заключних спостережень Комітету ООН з прав дитини за підсумками розгляду третьої та четвертої зведених періодичних доповідей про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини, а також посилення відповідальності за виконання вимог законодавства у сфері охорони дитинства та передбачати під час доопрацювання проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» та розроблення проектів законів про Державний бюджет України на наступні роки кошти для проведення незалежної експертизи (випробувань) якості продукції для дітей, насамперед дитячого харчування, у відповідних лабораторіях та інших установах, акредитованих згідно із законодавством на право проведення таких робіт.

3.4. Особливості соціальної політики щодо розвитку демографічних відносин

Демографічна політика має об'єктом свого впливу специфічні соціальні відносини, пов'язані з регулюванням вирішальних і досить тонких процесів формування сім'ї, сімейних відносин, народження і смерті, кількості, якості та структурних зрушень населення, його міграційних рухів, фізичного, інтелектуального і духовного здоров'я нації, середню тривалість і рівень життя населення.

Населення — безперервно відтворююча себе сукупність людей, основний елемент соціальної структури. Поряд з природним середовищем населення є найпершою умовою життя і розвитку суспільства, передумовою й суб'єктом історичного процесу.

Ідеї демографічної політики як складової соціально-економічної політики переважають в матеріалах Концепції демографічного розвитку України. «Демографічна політика — це не самотійна гілка державної політики. Вона повинна

входити невід'ємною складовою до всіх напрямів діяльності держави» — вважає **Е.Лібанова**, директор Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Варто зауважити, що ідея демографічної політики як аспекту соціально-економічної політики не є новою в науковому світі. Німецький демограф **М.Момберт** писав: «Немає політики населення, окрім господарчої політики, яка б враховувала проблеми населення». **А.Кваша** та деякі інші російські демографи розглядають демографічну політику як елемент, складову соціально-економічної політики в цілому, оскільки саме соціально-економічні процеси через ряд опосередкованих механізмів формують різну інтенсивність розвитку населення, темпи та пропорції його змін.

Автономний характер демографічної політики обстоюють **Л.Ноджак**, **Д.Валентей**, **Е.Рассет**. Аналізуючи окремі дані про демографічний розвиток світу та окремих континентів, **Л.Ноджак** доводить, що деморозвиток кожного суспільства демонструє значну автономність по відношенню до загальних соціально-економічних умов. А це означає, що розвиток демографічних процесів не є тотожний розвитку всього суспільства.

Аргументом на користь відносної самостійності демографічної політики є специфічний об'єкт, своєрідність цілей, на досягнення яких вона спрямована, форм та методів, які вона використовує.

На думку авторів посібника «Управління соціальним і гуманітарним розвитком», демографічну політику слід розглядати як систему принципів, підходів, механізмів, комплекс послідовних заходів держави, спрямованих на створення об'єктивної (духовної, соціальної, економічної, політичної) та суб'єктивної (демографічної) основи для природного відтворення населення, соціальної мобільності та міграційних процесів з метою досягнення бажаного в довготерміновій перспективі типу демографічного розвитку у інтересах суспільства в цілому та кожної людини зокрема.

Об'єктом демографічної політики виступає сфера відтворення населення.

Метою демографічної політики є досягнення бажаного в довготерміновій перспективі типу відтворення населення.

Умовою раціонального та ефективного здійснення демографічної політики, спрямованої на досягнення бажаного типу відтворення населення, забезпечення сприятливого демографічного розвитку суспільства, є обґрунтування механізмів її формування та здійснення. Це, насамперед, науково обґрунтовані концептуальні, програмні засади демографічного розвитку, належне нормативно-правове, організаційно-функціональне та фінансово-економічне забезпечення демографічної політики, надійний механізм оцінки ефективності її реалізації.

Демографічна політика має спрямовуватися на подолання негативних тенденцій і явищ та забезпечувати раціональне відтворення сукупного людського потенціалу з кращими його якісними і структурними характеристиками.

Стратегічним завданням демографічної політики є забезпечення демографічної безпеки людини і суспільства. Коли йдеться про демографічну безпеку, то традиційно як критерій використовують коефіцієнт природного зменшення населення. Індикаторами демографічної безпеки є коефіцієнт природного приросту населення, коефіцієнт смертності немовлят, коефіцієнт міграції, коефіцієнт відтворення населення, коефіцієнт економічного навантаження на суспільство та організаційної точок зору, враховувати інтереси людини і суспільства.

Щоб стати ефективним інструментом цілеспрямованого впливу на демографічні процеси, демографічна політика має бути достатньо стабільною в своїх основних напрямках. Адже демографічним процесам властива певна інертність, а тому результати демополітики проявляються тільки по збігу доволі тривалого проміжку часу. Разом з тим, вона повинна бути досить гнучкою, здатною реагувати на змінні особливості кожного поточного моменту. Іншими словами, демографічна політика повинна базуватися на сталій стратегії та гнучкій тактиці [6, с. 272-274].

Демографічна ситуація в Україні

Чисельність наявного населення в Україні на 1 листопада 2011 р. становила 45655,2 тис. осіб. Упродовж січня-жовтня 2011 р. чисельність населення зменшилася на 123,4 тис. осіб, що в розрахунку на 1000 наявного населення становило 3,2 особи. Водночас у восьми регіонах країни зафіксовано при-

ріст населення: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Рівненська, Чернівецька області, м. Київ та Севастополь (міськрада) (від 3,6 до 0,3 особи на 1000 наявного населення). Зменшення чисельності населення країни відбулося за рахунок природного скорочення — 136,7 тис. осіб, водночас зафіксовано міграційний приріст населення — 13,3 тис. осіб.

Порівняно із січнем-жовтнем 2010 р. обсяг природного скорочення зменшився на 30,3 тис. осіб, або з 4,4 до 3,6 особи в розрахунку на 1000 наявного населення. Природне скорочення спостерігалось у 22 регіонах країни, і тільки в м. Києві, Закарпатській, Рівненській, Волинській та Чернівецькій областях зареєстровано природний приріст населення (відповідно 3901, 3098, 2805, 665 і 112 осіб).

Залишається суттєвим перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених: на 100 померлих припадало 75 народжених. У січні-жовтні 2011р. було зареєстровано 2656 випадків мертвонароджень, що на 87 менше порівняно з відповідним періодом минулого року. Кількість дітей, померлих у віці до 1 року, зменшилася на 56 осіб. Основними причинами смерті дітей віком до 1 року були: окремі стани, що виникають у перинатальному періоді; природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії; зовнішні причини смерті; деякі інфекційні та паразитарні хвороби; хвороби нервової системи; хвороби органів дихання, що ілюструє наведена нижче діаграма. Залишається значною частка немовлят, причина смерті яких медичними працівниками не була встановлена, — 4,9%.

Серед причин смерті населення України у січні-жовтні 2011 р., як і в січні-жовтні 2010 р., перше місце посідали хвороби системи кровообігу, друге — новоутворення, третє — зовнішні причини смерті. У січні-жовтні 2011 р. у 12 регіонах країни зафіксовано міграційний приріст населення, в 15 регіонах — міграційне скорочення. Майже половина прибулих в Україну зареєструвала своє місце проживання у 5 регіонах: м. Києві, Одеській та Донецькій областях, Автономній Республіці Крим і Дніпропетровській області. Серед прибулих в Україну впродовж січня-жовтня 2011 р. іммігранти з країн СНД становили 77,3%, решта (22,7%) — з інших країн. Серед

вибулих з України 44,5% виїхали до країн СНД і 55,5% — до інших країн.

Основною демографічною проблемою сучасної України є суттєве відставання від розвинених європейських країн за показником очікуваної тривалості життя. За даними *Всесвітньої організації охорони здоров'я* у 2002 році за цим показником наша країна відставала від країн *Центральної та Східної Європи (ЦСЄ)* на 5,5, а від країн Євросоюзу — на 10,9 року. Надлишкова передчасна смертність (до 65 років) обумовлює втрату майже 11 років загальної тривалості життя, що на 3 роки більше, ніж в країнах ЦСЄ, і на 6 років більше, ніж в країнах ЄС. Різниця у тривалості життя чоловіків і жінок в Україні перевищує 11 років, тоді як в економічно розвинених країнах цей показник становить 5-6 років. Ризик смерті для чоловіка у 20-24 роки перевищує такий для жінки у 3,3 рази, а імовірність смерті у працездатному віці для чоловіка сягає 37%.

Головними складовими необоротних демографічних втрат є високі рівні смертності дітей віком до 1 року та чоловіків працездатного віку (через надмірну смертність від хвороб системи кровообігу та внаслідок зовнішніх дій). Останній показник є одним з найвищих в Європі.

Основними причинами втрат здоров'я, зростання смертності та зниження очікуваної тривалості життя є низький рівень і несприятливі умови життя та праці значної частини населення, низька ефективність існуючої системи охорони здоров'я, поширеність шкідливих звичок та нехтування нормами здорового способу життя.

На тлі зменшення інтенсивності стаціонарних міграцій значного поширення набули зовнішня трудова міграція, рух біженців, транзит нелегальних мігрантів.

Зарубіжний досвід реалізації демографічної політики

У Програмі дій *Міжнародної конференції з питань народонаселення і розвитку* (Каїр, 1994 р.) констатується, що уряди повинні створити необхідні внутрішні інституціональні механізми і сприятливе середовище на всіх рівнях суспільства з тим, щоб забезпечити гарантії, що фактори народонаселення необхідним чином враховуються при прийнятті рішень і в ад-

міністративному процесі всіх відповідних урядових установ, які відповідають за економічну, екологічну і соціальну політику і програми.

Демографічна політика націлена не стільки на підвищення народжуваності, скільки на підтримку на рівні, який відповідає сучасним європейським стандартам, умов життя усіх демографічних груп і в першу чергу підростаючого покоління та населення похилого віку, створення умов для безконфліктного демографічного та соціально-економічного розвитку.

Сучасна демографічна політика розвинених країн спрямована як на регулювання кількісних демографічних параметрів, так і на збереження і вдосконалення якісних його параметрів, відтворення населення відповідної якості.

Незважаючи на активну позицію, уряди всіх країн Європи підкреслюють, що невтручання в особисте життя індивіда, сім'ї, вільний вибір моделі поведінки, у тому числі демографічної, є принциповим моментом їх способу життя і що намічені цілі досягаються не тиском на особистість, а створенням умов для розвитку у бажаному напрямку.

Слід зауважити, що США ще в 1974 р. проголосили свій *Меморандум національної безпеки*, де конкретно було вказано, що зростання населення в країнах, котрі розвиваються, становить загрозу національним інтересам США, а також про наміри цієї держави тримати демографічні процеси цих країн під власним контролем. Для реалізації геополітичних й одночасно стратегічних задумів країнам третього світу ідеологами всесвітніх організацій було вигадано «соціальне пугало» — загрозу перенаселення. Ними виділяються величезні гроші на геноцид, завуальований дуже витонченими гуманними за формою та нищівними за змістом фразами: «відповідальне материнство», «планування сім'ї», «право жінки розпоряджатися власним тілом» (не бажаючи сказати правди, що дитина в лоні матері не є апендицитним додатком, але окремою людською особою, що вже давно засвідчили досягнення в галузі ембріології). Однак історія виродження народів бере свій початок ще в більшовицькій Росії, коли безпосередній ідеолог «сексуальної революції» *А. Коллонтай* обіцяла «радість вільного кохання» і «повнокровне задоволення статевих потреб робітничого класу» [19]. Результатом реаліза-

ції її теорії «шклянки води» стало збільшення кількості розлучень, падіння рівня статевої моралі, сексуальне розбещення неповнолітніх, а також зростання «дурних» (венеричних) захворювань, усе це закінчилось легалізацією абортів у 1920 р. В СРСР і державним забезпеченням його проведення. Це призвело до такого падіння чисельності населення, що у 1936 р. Сталін заборонив аборти.

Щось подібне відбувалося і на Північноамериканському континенті: 1921 р. *М. Зангер* в США засновує «Лігу з контролю народжуваності» (ABCL). Головною метою цієї організації було визволення від «плювотиння людства», до яких відносилися бідні верстви населення, а також негри, євреї, слов'яни; зокрема *М. Зангер* писала: «Через секс людство може досягти великого духовного просвітлення... Стара традиційна мораль з її переконаннями про гріх, з її осудом вільних сексуальних зв'язків і проституції поступово відмирає... Цю революцію не зупинити» [20]. Слід зауважити, що консультантом *М. Зангер* був німецький психіатр професор *Е. Рудин*, штурбанфюрер СС, що завідував масовою стерилізацією населення на окупованих територіях.

М. Борман, засуджений за злочини проти людства на Нюринберзькому процесі, казав: «Обов'язком слов'ян є працювати на нас. Плідність слов'ян є небажаною. Нехай використовують презервативи, роблять аборти — чим більше, тим краще. Освіта є небезпечною». У 1942 р. у Берліні з'явилися пропозиції до плану «Ост» доктора *Ветцеля*, начальника відділу колоніальної політики Німеччини, який пропонував: «...Є багато шляхів підриву біологічної сили народу... Мета політики по відношенню до населення на російських територіях буде полягати в доведенні народжуваності росіян до більш низького рівня ніж у німців... Треба показати яких великих засобів потребує виховання дітей... Треба говорити про велику небезпеку, на яку наражається жінка, народжуючи дітей. Поряд з тим слід розгорнути широку кампанію протизапідних засобів... Слід пропагувати також добровільну стерилізацію. Поряд з цими заходами в галузі охорони здоров'я не повинні чинитися ніякі перешкоди розлученням. Не слід допускати будь-яких пільг багатодітним, не надавати грошової допомоги у вигляді нарахувань до заробітної платні [20]».

У 1942 р. «Ліга» була переіменована в «Асоціацію планування сім'ї», а згодом в «Міжнародну федерацію планування сім'ї» (IPPF), яка нині має свої філії майже в усіх країнах світу і використовує напрацьовані методи *М. Зангер* для зменшення народжуваності в країнах, що розвиваються, таким чином визначаючи механізми демографічної політики (чи радше етноциду). За сприянням цієї організації у більшості країн Європи та Америки був легалізований аборт: у Швеції — в 1946 р., Великобританії — 1967 р., США — 1973 р., Франції — 1979 р. У НДР у 1972 р. відразу після прийняття цього закону, народжуваність зменшилася за рік на 23 %, а у березні 1973 р. було зареєстровано 143 тис. абортів, що у три рази більше ніж у 1971 р. Важливо зазначити, що відразу ж держава почала запроваджувати дії, що нібито мали стимулювати народжуваність, однак це не давало позитивних результатів.

У 1992 і 1994 рр. в Ріо-де-Жанейро та Каїрі відбулися міжнародні конференції з питань народонаселення, однак про розвиток мова не йшла, головний акцент робився на політиці обмеження народжуваності і в цих цілях планувалося виділити до 2012 р. на відповідні програми 50 млрд. дол., значна частина цих коштів мала надходити від міжнародних фондів Всесвітнього банку, ЮНФПА, ВООЗ, ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, МФПС, Ради з питань народонаселення, а також США та Японії, інша ж частина — з державної казни, зокрема з галузі освіти та охорони здоров'я.

У 1996 р. Конгрес США прийняв соціальну реформу, в якій проголошувалося, що шлюб є основою процвітання суспільства, а підтримка батьківства і материнства становить основу успішного виховання і розвитку дітей. Але бюджетне фінансування сексуальної «просвіти» в цій країні було припинено і вже з 1997 р. почали втілювати програму «Дошлюбна чистота».

Щороку в США з державного бюджету виділяється 70 млн. дол. на освітні програми, метою яких є виховання у моральній чистоті, що передбачає зокрема формування світоглядних переконань, які уможливають збереження цноти і в майбутньому подружньої вірності. Ці програми (їх нараховують більше сотні) розраховані на дітей і підлітків у віці від 9 до 18 років і діють у 25 штатах. Гроші виділяються у вигляді грантів

різним громадським, релігійним організаціям, а також медичним закладам. За даними *Національного центру медичної статистики*, ці програми дають досить обнадійливі результати. Так, за сім років після їх запровадження, кількість підлітків, що ведуть сексуальне життя, зменшилася на 9%. Потужними просвітницько-виховними заходами в цій країні є щорічне проведення «*Маршу за життя*», в якому беруть участь понад сотні тисяч осіб. Об'єднані навколо цінностей людського життя без огляду на конфесійну приналежність, представники різних релігійних спільнот організують щорічні акції, присвячені річниці легалізації абортів в США, і відзначають їх як *День національної трагедії*. На національному рівні діє також організація «*Stop Planned Parenthood International*», котра виступає проти планування сім'ї в такому форматі, як це пропагує «*Міжнародна федерація планування сім'ї*» [19].

До країн, де законодавство чітко стоїть на позиціях охорони прав ненародженої дитини, відносяться країни Південної Америки та басейну Карибського моря, а також європейські держави Андорра, Сан-Марино, Ліхтенштейн, Монако; в Ірландії, на Мальті, в Об'єднаних Арабських Еміратах, Єгипті, Анголі, Сирії, Ємені, Ірані, Афганістані, Шрі-Ланці, на Філіппінах та в інших країнах аборт допускається лише при загрозі життю жінки. У 2006 р. в Нікарагуа був прийнятий закон, за яким забороняється робити аборт навіть при загрозі життю жінки; лікар, що порушить законодавство, несе кримінальну відповідальність у вигляді ув'язнення і позбавлення волі на 6 років [19].

У такій ситуації для України важливо запозичити той позитивний досвід морально-соціальних механізмів демографічної політики, ефективність яких поступово усвідомлюється органами управління інших держав, оскільки за уроки сексуальної революції, які нам намагаються «наполегливо викладати» вищезазначені міжнародні організації, наша держава ще буде довго розплачуватися здоров'ям і життям своїх громадян.

Для виходу з демографічної кризи необхідно відмовитись від програми планування сім'ї, впровадити політику відродження традиційних сімейних і моральних цінностей. Такі заходи не повинні носити примітивно агітаційного характеру,

але бути професійно підготовленою і проведеною кампанією, спрямованою на зміну суспільної думки щодо цього питання.

При зміні концепції державної демографічної політики, на нашу думку, слід провести такі заходи:

— аналіз усіх прийнятих законодавчих і нормативних відомчих актів у світлі проблеми демографічної безпеки;

— припинення фінансування всіх заходів щодо контролю над народжуваністю: абортів, реклами і роздачі протизаплідних засобів, діяльності організацій, що займаються їхнім поширенням;

— скасування програм планування сім'ї і проекту статевого виховання школярів;

— зміна інформаційної політики в бік популяризації національних сімейних традицій та припинення трансляції фільмів та програм, що розхиляють сімейні підвалини, шляхом законодавчого регулювання, переговорів з керівниками приватних ЗМІ;

— формування містобудівної концепції відповідно до демографічних інтересів держави, заохочення приватного домоволодіння тощо.

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Бурдые П.* Социология политики / П.Бурдые. — М. : Socio-Logos. 1993. — 336 с.
2. *Giddens A.* The Growth of the New Middle Class / The New Middle Class. Life-Styles, Status Claims and Political Orientations. Edited by J.Vidich. — N.-Y. : New York University Press, 1995. — P. 111.
3. *Куценко О.* Статус культурних нерівностей в современной социологии // Новые социальные неравенства / О.Куценко / Под ред. С.Макеева. — К. : Институт социологии НАН Украины, 2006. — С. 55-73.
4. *Детермінанти* соціально-економічної нерівності в сучасній Україні : монографія / [О.М.Балакірева, В.А.Головенько, Д.А.Дмитрук та ін.]; За ред. канд. соціол. наук О.М.Балакіревої; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. — К., 2011. — 592 с.
5. *Оксамытна С.* Образование : новые тенденции воспроизводства традиционного неравенства / С.Оксамытна // Новые социальные неравенства : Под ред. С.Макеева. — К. : Институт социологии НАН Украины, 2006. — С. 116-148.

6. *Управління соціальним і гуманітарним розвитком* : навч. посіб. / За заг. ред. В.А.Скуратівського, В.П.Трощинського. — К. : НАДУ, 2008. Частина 1. — 523 с.
7. *Стаканов Р.Д.* Вплив трудової еміграції на макроекономічний розвиток України / Р.Д.Стаканов. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 — світове господарство і міжнародні економічні відносини. — К., 2010. — 22 с.
8. *Жадан О.В.* Роль держави в системі соціально-трудова відносин [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/2011_1/files/DU111_42.pdf.
9. *Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства в Україні.* Аналітична записка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/article/265>.
10. *Кодекс законів про працю України.* — Х. : ТОВ «Одісей»; 2010. — 136 с.
11. *Системні вади ринку праці України та пріоритети його реформування.* — К., НІСД, 2010. — 47 с.
12. *Social Accountability International* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.saintl.org>.
13. *Храбатин Н.* Без роботи в Станиславові : як допомагали безробітним сто років тому / Н.Храбатин // Галицький кореспондент. — 2011. — 10 листопада. — № 45 (324).
14. *Становище сімей в Україні (за підсумками 2000-2009 років): Щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді.* — Київ, 2010. — 227 с.
15. *Малиновська О.* Наслідки міжнародної міграції населення України та політико-управлінські дії щодо їх врегулювання. Аналітична записка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.
16. *Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність.* — К. : Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. — 400 с.
17. *Чеховська І.В.* Чинники формування державної сімейної політики України / І.В.Чеховська // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 824-830 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11civru.pdf>.
18. *Офіційний сайт Державної служби статистики.* — <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. *Назар Н.О.* Міжнародний досвід реалізації демографічної політики / Н.О.Назар [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://194.44.242.244/e-journals/DeBu/2009-1/doc/5/09.pdf>.
20. *Петровский Н.* Секретный удар / Н.Петровский [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nextpresident.ru/index.php?option=com_content&task.
21. *Гаврилова Т.С.* Некоторые аспекты взаимосвязи демографических и экономических процессов в Чили / Т.С.Гаврилова // Проблемы народонаселения и социально-экономическое развитие стран Латинской Америки; отв. ред. В.В.Вольский. — М., 1971. — С. 170.
22. *Рейтерович І.В.* Особливості функціонування фінансово-політичних груп інтересів у системі публічної політики / І.В.Рейтерович [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=285>.
23. *Волгин Н.А.* Японский опыт решения экономических и социально-трудова проблем / Н.А.Волгин. — М. : ОАО «Изд-во «Экономика», 1998. — 255 с.
24. *Семигіна Т.* Соціальна політика у глобальному вимірі / Т.Семигіна. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2003. — 252 с.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте сутність поняття «клас».
2. Назвіть основні класоутворюючі ознаки.
3. Які основні показники соціальної структури сучасного українського суспільства ?
4. Кого в Україні можна віднести до середнього класу?
5. Перерахуйте основні проблеми становлення середнього класу в Україні.
6. Назвіть основні причини безробіття в Україні.
7. Проаналізуйте регіональні особливості ринку праці в Україні.
8. Які Ви знаєте функції сім'ї?
9. Проаналізуйте роль сім'ї в умовах сучасного інформаційного суспільства.
10. Охарактеризуйте основні тенденції демографічних процесів у світі.

ТЕМА 4.
**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

Мета вивчення теми

Засвоїти знання про основні складові системи соціального захисту

Основні питання

1. Соціальний захист та соціальне забезпечення.
2. Державні соціальні стандарти та нормативи.
3. Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики держави.
4. Соціальна допомога та соціальні послуги для незапрацездатних громадян.
5. Пенсійне забезпечення в умовах реформування вітчизняної пенсійної системи.

Основні поняття: соціальний захист, соціальне забезпечення, державні соціальні стандарти, споживчий кошик, життєвий мінімум, мінімальна зарплата, соціальне страхування, соціальна допомога, соціальні послуги, пенсія, пенсійне забезпечення, солідарна пенсійна система, накопичувальна пенсійна система, недержавні пенсійні фонди.

*Наш прогрес вимірюється не достатком
тих, хто вже має багато, а тим,
чи здатні ми достатньо
забезпечити тих, хто має дуже мало.*

Ф.Рузвельт

4.1. Соціальний захист та соціальне забезпечення

В Україні поняття «*соціальний захист*» почали широко вживати лише на етапі переходу до ринку і як його атрибут, хоча в тій чи іншій формі соціальний захист завжди був притаманний українському суспільству.

Формуванню сучасних систем соціального захисту у світі сприяло усвідомлення необхідності створення соціальних амор-

тизаторів ринкових ризиків. Багато людей ще й нині не сприймають термін «*соціальний захист*» щодо населення загалом, вважаючи, що він стосується лише найнужденніших, або, як часто нині висловлюються, незахищених верств населення. Дедалі частіше *соціальний захист передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини.*

Залежно від мети, яку переслідує соціально-правовий захист, в літературі виокремлюють наступні його напрямки: а) соціально-правовий захист найбільш уразливих верств населення; б) заохочення та відзнаку громадян за особливі заслуги перед суспільством та державою; в) стимулювання окремих видів суспільно корисної діяльності або праці у відповідних умовах; г) гарантування відповідного матеріального рівня життя залежно від правового статусу особистості та від особливого виду їх службової діяльності [1, с. 30].

Слід зазначити, що в нормативно-правових актах здебільшого вживається термін «*соціальний захист*», а в літературі — «*соціальне забезпечення*». Відповідно до ст. 46 Конституції України за громадянами закріплюється право саме на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законами України.

У юридичному словнику *соціальний захист* розглядається як система державних гарантій для реалізації прав громадян на працю і допомогу на час безробіття, підтримання життєвого рівня населення через перегляд мінімальних розмірів основних соціальних гарантій за умов зростання цін на споживчі товари і послуги; надання державної допомоги і пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, які виховують дітей; матеріальне забезпечення при досягненні пенсійного віку, тимчасової або постійної втрати працездатності, втрати годувальника [2, с. 604].

П.Рабінович доводить, що «*соціальне забезпечення*» є більш вдалим терміном, ніж «*соціальний захист*», тому що у контексті «*забезпечення прав і свобод (а, отже, й потреб) людини*» є ширшим, більш містким і включає три елемен-

ти (напрями) державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини: 1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загально соціальних гарантій); 2) охорону прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання порушенням прав і свобод, їх профілактики); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [4, с. 9].

Н. Болотіна відзначає, що *соціальне забезпечення* — це певні можливості людини отримати від держави, а також інших закладів, за уповноваженням і дозволом держави, на умовах і в порядку, передбаченому законодавством, а також договором матеріальне забезпечення у разі настання соціальних ризиків, за яких особа втрачає здоров'я та (або) засоби до існування, не може завдяки своїм власним зусиллям (своєю працею) забезпечити себе та своїх утриманців [5, с. 24].

З макроекономічної точки зору, *соціальне забезпечення* — це система управління соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення. Як соціально-економічна категорія, соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків [3, с. 361].

Соціальна захищеність знаходиться в органічній єдності з державно-правовим визначенням соціальної політики, ефективність якої визначається не тільки рівнем економічного розвитку країни, а і правовим розумінням та закріпленням в нормативних актах принципу соціальної справедливості і гарантій соціального захисту громадянина. При цьому слід відзначити, що нормативне визначення принципу соціальної справедливості і соціального захисту в конституційному праві та інших галузях права не є гарантією їх реалізації, а фактичне втілення їх у життя можливе лише за умови проведення відповідної соціальної політики, в процесі реалізації тих чи інших соціальних норм.

Соціальний захист є основним завданням соціальної політики, що ставить за мету забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня й якості життя.

Соціальний захист являє собою комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [6, с. 372].

Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту та відповідної нормативно-правової бази; *економічні заходи* — формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів. В економічному сенсі соціальний захист — це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства.

Мета соціального захисту — забезпечення добробуту та гідного рівня життя для кожної особи, покращення соціального самопочуття людини, впевненості в своєму майбутньому. Під поняттям добробуту розуміється не тільки матеріальний добробут, але й соціальний, тобто створення таких умов життя, в яких людина може фізично і розумово розвиватись, реалізувати свої здібності, задовольняти власні, і водночас суспільно позитивні, потреби й інтереси. Потреби диференціюються залежно від віку, статі, місця проживання, освіти і соціального статусу людини.

Найважливішим завданням соціального захисту є забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, сприяння динамічному і гармонійному розвитку людей, соціальна справедливість та зниження рівня бідності, які забезпечують суспільству стабільність, громадянський мир і успішний економічний розвиток.

До активних соціально-захисних заходів, якими продовжують оперувати державні органи влади в трансформаційний період, належать такі: встановлення та періодичний перегляд мінімальних споживчих бюджетів прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, створення фондів соціальної допомоги, пенсійних фондів, зміна оплати праці, індексація доходів та зарплати, формування державних страхових фондів на непередбачені обставини, тобто заходи, що входять у сферу

державного регулювання через використання механізмів забезпечення соціального захисту. Охоплюючи значний спектр соціальної підтримки населення, маючи свою логічну структуру та послідовність, ці заходи і механізми їх реалізації покладені в основу розробки цільових програм як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Вони включають також механізми реалізації програм, наприклад таких, як оподаткування заробітної плати та доходів населення, ціноутворення тощо.

Вважається, що формою державного регулювання соціального захисту є розробка системи показників, які характеризують стан і динаміку зростання рівня життя населення. До таких показників слід віднести: обсяг та структура доходів населення, споживання матеріальних благ і послуг; соціальні гарантії малозабезпеченим верствам населення; стан споживчого ринку.

Узагальнюючими показниками оцінки соціального стану є фактичний та перспективний баланси грошових доходів та витрат населення. У ньому відображені джерела грошових надходжень, їх обсяг, структура. Розрахунки використовуються для визначення пропорцій між доходами та роздрібним товарообігом, заощаджень та можливих платних послуг. Ці показники балансу показують стан соціального забезпечення населення та дозволяють визначити ступінь забезпеченості його грошовою готівкою, скласти уявлення про реальні доходи населення, загалом його платоспроможність. Такі розрахунки є складовою визначення перспектив розвитку певних галузей економіки держави та конкретних регіонів [7].

Одним з напрямів удосконалення механізмів соціального захисту населення має стати підвищення ролі неурядових громадських організацій у розвитку всеохоплюючої системи соціальної допомоги. Для поліпшення їх діяльності в напрямі соціального захисту населення необхідно розробити юридичні, нормативно-правові основи благодійності, передбачити певні податкові пільги при запровадженні у життя соціальних проектів та програм, здійснення яких сьогодні не забезпечено або недостатньо забезпечено урядом країни. Неурядові громадські організації здатні також підсилити стан соціального захисту окремих соціально незахищених верств населення (діти, молодь, жінки, особи похилого віку, багатодітні сім'ї, інваліди тощо) [11].

4.2. Державні соціальні стандарти та нормативи

Право кожного на гідний рівень життя відповідно до міжнародних стандартів включає в себе наступні елементи: (1) право на здійснення необхідних для підтримання гідності і для вільного розвитку його особистості прав у економічній, соціальній та культурній сферах; (2) право на такий життєвий рівень, який необхідний для підтримання здоров'я та добробуту його сім'ї, що включає право на достатнє харчування, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування; право на соціальне забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості чи іншого випадку втрати засобів до існування із незалежних від особи обставин; (3) право на постійне покращення умов життя; (4) право на свободу від голоду, що забезпечується прийнятими державою індивідуальних та колективних заходів щодо удосконалення виробництва, розподілу та споживання.

Гідний рівень життя як мета загальнодержавної соціальної політики має конституційне закріплення у різних державах: «*гідний життєвий рівень*» (Азербайджан, Білорусія, Молдавія), «*достатній рівень життя*» (Вірменія), «*достатній життєвий рівень*» (Україна), «*гідне життя*» (Російська Федерація).

Україна проголошена соціальною державою, яка здійснює політику, спрямовану на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Саме вона має обов'язок забезпечити всім громадянам такий мінімум соціальних можливостей та соціальної захищеності, які необхідні для підтримання гідного людини життя нормального задоволення її матеріальних та духовних потреб. В даній нормі право на життя наповнюється соціальним змістом та перетворюється на право на гідне життя, реалізація якого повинна здійснюватись державою, в т. ч. в системі соціального захисту населення та соціального забезпечення. При цьому основні зобов'язання держави не можуть бути делеговані іншим суб'єктам. Не вирішивши соціальних питань, держава не може розраховувати на активну участь своїх громадян у суспільному та державному житті (народжувати дітей, здійснювати трудову діяльність, брати участь в управлінні державними справами тощо). Соціально-правовий обов'язок держави як гаранта

соціальних прав людини знайшов своє відображення у ст. 16 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Тут, зокрема, проголошується, що держава гарантує забезпечення основних потреб громадян на рівні встановлених законом державних соціальних стандартів і нормативів. Одним з базових соціальних стандартів є споживчий кошик.

Споживчий кошик — асортимент товарів та послуг, що характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людини або сім'ї. Цей набір використовується для розрахунку мінімального споживчого бюджету, виходячи з вартості споживчого кошика у діючих цінах.

Переглядати споживчий кошик уряд зобов'язаний кожні 5 років — згідно з Постановою Кабміну № 656 від 14 квітня 2000 року «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення». Але востаннє це робили ще у 2000-му році.

Була спроба переглянути вміст споживчого кошика 26 жовтня 2010 року, коли у Верховній Раді зареєстрували законопроект № 7297 «Про внесення змін до Закону України «Про прожитковий мінімум» щодо формування споживчого кошика». У проекті ініціювали, щоб споживчий кошик Верховна Рада затверджувала щороку окремим законом до початку розгляду держбюджету. Пропонувалося також переглянути набір продуктів та товарів з урахуванням потреб пенсіонерів та непрацездатних осіб у лікарських препаратах та медпослугах. Переглянути набір пропонували й особам від 6 до 18 років з урахуванням їхніх потреб у галузі освіти, зокрема доступі до мережі Інтернет, придбанні навчальної літератури. Але 1 грудня 2010 року законопроект було відхилено та знято з розгляду.

У діючому споживчому кошику (грудень 2011 року) на харчування родини з 3 осіб (2 дорослих і 1 дитина) на місяць передбачено: 20 кг. хліба, 2 кг. борошна, 3 кг. круп, 0,3 кг. бобових, 0,9 кг. макаронів, 22 кг. картоплі, 6 кг. капусти, 4 кг. помідорів, по 2 кг. моркви, огірків та буряків, 1,7 кг. цибулі та часнику, 10 кг. фруктів, 4 л. соку, 10 кг. різного м'яса, 2 кг. ковбас та м'ясопродуктів, 0,4 кг. сала, 2 кг. риби, 0,6 кг. осе-

ледців, 1,5 кг. масла, 0,3 кг. маргарину, 1,5 л. олії, 4 кг. сиру, 1 л. сметани, 50 яєць, 5 кг. цукру, 10 гр. меду, 2,6 кг. кондитерських виробів, 25 л. молока та кисломолочних напоїв, 0,01 гр. чаю, 0,03 гр. какао.

За даними *Міністерства економіки України*, раціональний споживчий кошик (розроблений у відповідності з науково обґрунтованими нормами задоволення раціональних потреб людини) повинен складатися: 30 % — продукти харчування; 47 % — непродовольчі товари; 23 % — послуги.

Насправді ж, за даними *Державної служби статистики*, українці витрачають на харчування 52 % своїх доходів (удвічі більше) — це є найвищим показником у Європі. Для прикладу, у Німеччині на харчування родина витрачає 9,8 % родинного бюджету.

Діючий кошик (грудень 2011 року) складається з 297 найменувань. В американському аналозі — 300 пунктів, у німецькому — 475.

Дані споживчого кошика повинні перераховуватись кілька разів на рік. На сайті Верховної Ради України зазначено, що середній споживчий кошик українця у 2009 році становив до 1500 гривень на місяць. Отже, враховуючи 9,1 % інфляції у 2010 році та 4,4 % у 2011 році, на даний момент мінімальний розмір продуктів та послуг на одного українця має складати близько 1700 гривень на місяць. Отож, середньостатистична сім'я з 3 осіб на рік потребує як мінімум 61,5 тисячі на забезпечення своїх основних потреб.

Між тим, прожитковий мінімум у 2011 році (який держава вираховує на підставі споживчого кошика) становить 953 гривні на місяць на 1 людину. На рік на родину з 3 осіб виходить трохи більше 34 тисяч.

У оновленому кошику мають з'явитися: хліб заварний та багет, олія оливкова, ківі, капуста пекінська, кондиціонери, блендери, міксери, дрилі, тонометри, підготовчі курси до вступу у ВНЗ, послуги няні, послуги лікарень, манікюр, оренда житла, страхування особистого транспорту, миття легкового автомобіля, дизельне пальне, матеріали мастильні, ноутбуки, USB флеш-накопичувачі, памперси дитячі, годинники наручні, парасольки, засоби побутової хімії.

Правовою основою для встановлення та врахування при реалізації державою конституційної гарантії громадян на достатній життєвий рівень є Закон «Про прожитковий мінімум» [8]. Відповідно до ст. 6 Закону «Про державні соціальні стандарти та соціальні гарантії» [9] базовим державним соціальним стандартом в Україні є прожитковий мінімум.

На його основі визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти.

Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього (мінімального) для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Базовими величинами, на основі яких встановлюються державні соціальні стандарти, в т. ч. прожитковий мінімум, є *соціальні норми та нормативи*. Вони слугують показниками необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, а також забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Соціальні норми та нормативи є вартісним вираженням відповідного споживчого кошика. Він являє собою певний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, призначених для споживання населенням і окремими його групами і забезпечення їх потреб на відповідному нормативному рівні. Звичайно, вартісна величина достатнього рівня проживання є не однаковою для всіх людей та залежить від їх віку, можливості виконувати певний вид трудової чи іншої суспільно-корисної діяльності тощо. Саме тому при встановленні соціальних нормативів законодавець керується принципом наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення, а також диференційованого за ознаками соціально-демографічного підходу до визначення цих нормативів.

Прожитковий мінімум розраховується на місяць на одну особу і при цьому окремо визначається стосовно основних соціальних і демографічних груп населення. Тобто, встановлюється прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років; від 6

до 18 років, а також окремо — для працездатних осіб та для тих, що втратили працездатність.

При обчисленні розміру прожиткового мінімуму враховуються дві складові його обсягу: фізіологічна (вартісне вираження матеріальних цінностей, необхідних для існування особи) та соціальна (набір духовних цінностей мінімально прийнятого рівня життя). При цьому фізіологічна складова прожиткового мінімуму формується з метою забезпечення повноцінного функціонування та розвитку здорового організму людини, зважаючи на її вікові критерії, а також задоволення організму працюючої особи у відтворенні працездатності, збереження працездатності для безробітного, відновлення у необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила. Друга, соціальна складова спрямована на: (1) задоволення мінімальної потреби громадян у житлі, організації побуту, користуванні транспортом, закладами культури, у підтриманні зв'язку з навколишнім середовищем; (2) задоволення потреби громадян у користуванні закладами освіти, охорони здоров'я; (3) визначення житлово-комунальних послуг (з водопостачання, тепlopостачання, газопостачання, електропостачання, водовідведення, утримання та експлуатації житла та прибудинкових територій, сміттєзбирання, утримання ліфтів) виходячи із соціальної норми житла та нормативів споживання зазначених послуг тощо.

Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг.

Набір продуктів харчування формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування, виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності, з урахуванням рекомендацій *Всесвітньої організації охорони здоров'я*.

Набір непродовольчих товарів формується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в сфері економіки з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами влаштування побуту.

У сфері соціального забезпечення прожитковий мінімум застосовується для встановлення мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також інших соціальних виплат, виходячи з вимог Конституції України та законів нашої держави. Він також має юридичне значення при визначенні права на призначення соціальної допомоги та державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування й забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування тощо.

Водночас, попри всю свою значущість прожитковий мінімум не є єдиним державним соціальним стандартом в Україні.

Крім нього, широко використовується інший вагомий показник — *рівень забезпечення прожиткового мінімуму*. Він визначається як реальний державний соціальний стандарт, що є слугує критерієм для визначення особи нужденною. Щорічно цей мінімум закріплюється у законі про Державний бюджет та використовується для призначення державних соціальних допомог.

Так, відповідно до статті 12 Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» встановлено прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі: з 1 січня — 1017 гривень, з 1 квітня — 1037 гривень, з 1 липня — 1044 гривень, з 1 жовтня — 1060 гривня, з 1 грудня — 1095 гривень та для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення:

дітей віком до 6 років: з 1 січня — 893 гривні, з 1 квітня — 911 гривень, з 1 липня — 917 гривень, з 1 жовтня — 930 гривень, з 1 грудня — 961 гривня;

дітей віком від 6 до 18 років: з 1 січня — 1112 гривень, з 1 квітня — 1134 гривні, з 1 липня — 1144 гривень, з 1 жовтня — 1161 гривень, з 1 грудня — 1197 гривень;

працевдатних осіб: з 1 січня — 1073 гривні, з 1 квітня — 1094 гривні, з 1 липня — 1102 гривні, з 1 жовтня — 1118 гривень, з 1 грудня — 1134 гривні;

осіб, які втратили працевдатність: з 1 січня — 822 гривні, з 1 квітня — 838 гривень, з 1 липня — 844 гривень, з 1 жовтня — 856 гривень, з 1 грудня — 884 гривень.

Мінімальна заробітна плата — законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт) (стаття 95 Кодексу законів про працю України; стаття 3 Закону України «Про оплату праці»).

До мінімальної заробітної плати не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється і переглядається відповідно до статей 9 і 10 Закону України «Про оплату праці» та не може бути нижчим від розміру прожиткового мінімуму для працевдатних осіб.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників. З 01.12.2011 року мінімальна зарплата — 1004 грн. У проекті Державного бюджету на 2012 рік передбачено мінімальну заробітну плату у середньому за рік 1098 грн. При цьому розмір її буде підвищено до величини прожиткового мінімуму для працевдатних осіб. Таким чином, у 2012 році розмір мінімальної заробітної плати збільшиться проти 2011 року на 135 грн., або на 14 %.

Роботодавець не має права встановлювати працівнику заробітну плату нижче мінімальної. Водночас у деяких випадках місячна заробітна плата може виплачуватися в розмірі, який менше рівня мінімальної заробітної плати (наприклад, якщо працівник працює в умовах неповного робочого часу або в разі невиконання працівником установленої норми виробітку).

Зауважимо: у зв'язку зі зміною формулювання визначення мінімальної заробітної плати з 1 січня 2010 року виникла необхідність встановлення мінзарплати в погодинному розмірі. Мінзарплату в погодинному розмірі на 2010 рік було встановлено ст. 53 Закону про Держбюджет-2010. Кабінет Міністрів України в постанові № 330 установив механізм її визначення та застосування. Згідно з п.п. 2 п. 1 Постанови № 330 мінімальна зарплата в погодинному розмірі визначається шляхом ділення місячного розміру мінімальної зарплати на середньомісячну норму тривалості робочого часу за рік при 40-годинно-

му робочому тижні. Цей показник застосовується на всіх підприємствах, де встановлено погодинну оплату праці, а також фізичними особами — підприємцями, що використовують працю найманих працівників, для яких установлено погодинну оплату праці.

При цьому встановлення погодинної оплати праці не є підставою для зменшення нормальної тривалості робочого часу, а передбачене законодавством підвищення мінзарплати в погодинному розмірі не є підставою для збільшення нормованих завдань, установлених на годину праці.

Мінімальна заробітна плата в погодинному розмірі застосовується на підприємствах усіх форм власності, а також фізичними особами — підприємцями, які використовують найману працю, якщо ними встановлено погодинну оплату праці із застосуванням нормованих завдань та обліком фактичного робочого часу.

Відповідно до статті 13 Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» установлено мінімальну заробітну плату:

у місячному розмірі: з 1 січня — 1073 гривень, з 1 квітня — 1094 гривень, з 1 липня — 1102 гривень, з 1 жовтня — 1118 гривень, з 1 грудня — 1134 гривні;

у погодинному розмірі: з 1 січня — 6,43 гривні, з 1 квітня — 6,56 гривні, з 1 липня — 6,61 гривні, з 1 жовтня — 6,7 гривні, з 1 грудня — 6,8 гривні.

Середня заробітна плата — по підприємству, установі — економічний показник, який характеризує розмір нарахованої заробітної плати, яка припадає на одного працівника підприємства, організації; визначається поділом загальної суми нарахованої заробітної плати на середню чисельність працівників.

Одночасно з метою зменшення грошового розриву між посадовим окладом працівника I тарифного розряду єдиної тарифної сітки і мінімальною заробітною платою Законом України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» передбачено підвищити посадовий оклад працівника I тарифного розряду єдиної тарифної сітки та встановити його у такому розмірі: з 1 січня — 773 гривні, з 1 квітня — 794 гривні, з 1 липня — 802 гривні, з 1 вересня — 807 гривень, з 1 жовтня — 823 гривні та з 1 грудня — 839 гривень на місяць. Приріст се-

редньорічного розміру посадового окладу працівника I тарифного розряду єдиної тарифної сітки становитиме 25,5 відсотка.

Неоподатковуваний мінімум доходів громадян — грошова сума розміром у 17 гривень, встановлена пунктом 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України, яка застосовується при посиланнях на неоподатковуваний мінімум доходів громадян в законах або інших нормативно-правових актах, за виключенням норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги.

Використовується в деяких галузях права для розрахунків розміру штрафів, стягнень, визначення розміру судових витрат.

З січня 2004 року при оподаткуванні замість поняття неоподатковуваний мінімум було введено поняття *податкова соціальна пільга*, яка розповсюджується лише на доходи громадян у формі заробітної плати і обмежена у використанні (використовується граничний показник доходу, для якого податкова соціальна пільга застосовується). Величина податкової соціальної пільги складала в 2004 р. — 61,5 грн., 2005 р. — 131 грн., 2006 р. — 175 грн., 2007 р. — 200 грн., 2008 р. — 257,5 грн., 2009 р. — 302,5 грн., 2010 р. — 434,5 грн., 2011 р. — 494,5 грн.

Івано-франківська газета «Галицький кореспондент» у 2008 році запровадила для дослідження реальних споживчих можливостей українців умовний «індекс борщу та вареників». Індекс враховує роздрібні ціни на складники, потрібні для приготування страв, і розмір середньої заробітної плати в області. За підрахунками журналістів газети «Галицький кореспондент», в докризовому 2008 році на одну середню зарплату можна було приготувати 43 обіди з борщу і вареників для родини з 3-4 осіб. На початку 2010-го — вже лише 34 таких обіди. А на початку 2011-го року — тільки 27.

Для порівняння журналісти підраховали, який був «індекс борщу» сто років тому. За основу було взято скромний набір продуктів для зовсім невеличкої каструлі борщу: яловичина 150 гр., буряк 250 гр., капуста 350 гр., картопля 200 гр., морква 50 гр., цибуля 20 гр., сметана 20 гр., сало 50 гр., квасоля 100 гр. Часник, зелень, перець, помідори, приправи

в розрахунок не бралися. Отже, за цінами 1928 року, банячок борщу господині обійшовся би у 98 грош. У 2011 році ж він коштував щонайменше 21 грн. *На свою зарплатню молодий вчитель у 1928 році міг наварити щонайменше 265 порцій борщу. Його колега у 2011 році — тільки 30 порцій.*

І насамкінець, варто звернути увагу й на якість продуктів. Місцева влада ані в 2011 році, ні вісімдесят років тому назад суттєво вплинути на ціноутворення не могла. Однак за якістю харчів станіславівський муніципалітет стежив пильно. 9 листопада 1922 року станіславівський воєвода затвердив *Норми якості споживчих товарів*. Згідно з цими нормами, жирність незбираного молока, а також стерилізованого чи пастеризованого, повинна була становити щонайменше 28%. Жирність сметани встановлювалася в межах 15-20%. Важливим було застереження, що в сметані не має бути жодних домішок! Кефір повинен бути виготовленим з цільного молока, а в іншому разі тип молока вказувався на етикетці. Для масла встановлювалися такі норми: найменша жирність — 80%, вода — не більше 18%, сіль — до 3%, кислотність не більше 8% (*Галицький кореспондент*. — 2011. — 21 квітня).

4.3. Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики держави

Велику роль у забезпеченні добробуту населення держави відіграє соціальне страхування.

Початок загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та створенню перших державних страхових органів у світовій практиці було покладено прийняттям у Німеччині перших страхових законів, що поширювалися на всю територію і заклали підґрунтя для однієї з моделей прогресивного соціального законодавства. Системний підхід до запровадження загальнообов'язкового державного соціального страхування в Російській імперії, також і на українських землях, був започаткований III Державною Думою, яка під впливом посилення хвилі робітничого руху 23 червня 1912 р. прийняла пакет страхових законів.

З появою СРСР систему соціального страхування було серйозно реформовано для пристосування до більшовицької моделі суспільного розвитку. З усіх колишніх республік СРСР

саме в Україні діяльність органів соціального страхування набула найбільшого розмаху. Це пояснювалося частковим збереженням на цій території окремих страхових органів (лікарняних кас, страхових кас), залученням до організації соціального страхування досвідчених страхових працівників, реальною підтримкою ідей соціального страхування радянськими, господарськими та профспілковими органами на місцях. Уже наприкінці 1922 р. в Україні було сформовано основні ланки страхової мережі, хоч остаточну побудову низових страхових органів за єдиним проектом на місцях було завершено лише у грудні 1926 р.

Система органів соціального страхування в Україні будувалася за територіальним принципом. Страховими органами на місцях виступали страхові каси, страхові пункти та страхові уповноважені. Безпосереднє керівництво здійснювало *Головне управління соціального страхування*, яке входило в структуру НКСЗ, а із 1923 р. — НКП УСРР. У своїй діяльності управління керувалося директивами як республіканського, так і союзного наркоматів праці, однак в оперативно-фінансовій сфері підпорядковувалося виключно Центральному управлінню соціального страхування у Москві. Для координації дій страхових органів у системі виконавчої влади, а також із господарськими та профспілковими органами, у лютому 1926 р. було створено міжвідомчий колегіальний орган — Всеукраїнську раду соціального страхування, що входила до структури відповідної союзної ради. Із проголошенням курсу на модернізацію економіки страхові каси були замінені виплатними пунктами на підприємствах, а в основу побудови страхової мережі було покладено галузевий принцип. Через ліквідацію наркомату праці керівництво соцстрахом передали профспілкам, а починаючи із 1937 р., переважну більшість функцій соціального страхування делегували Народному комісаріату соціального забезпечення.

Із реорганізацією соціального страхування на початку 1930-х рр. фінансова система соцстраху зазнала кардинальних змін. Намагання влади використати страхові кошти для фінансування реконструкції народного господарства негативно вплинули на структуру бюджету соціального страхування. У видатках страхових органів була суттєво зменшена частка страхових виплат із подальшим спрямуванням коштів на матеріально-

побутове забезпечення робітників. При обслуговуванні застрахованих рекомендувалося переходити від грошових та індивідуальних до колективних і натуралізованих форм забезпечення, надаючи перевагу в забезпеченні робітникам провідних галузей промисловості. Страхові допомоги при цьому використовувалися як методи заохочення для підвищення продуктивності праці, стимулювання соціалістичного ставлення до праці, активного впровадження нових форм праці через соціалістичне змагання та ударництво. З 1937 р. кошти соціального страхування стали невід'ємною часткою державного бюджету, якими органи влади розпоряджалися на власний розсуд.

Невід'ємною складовою радянського соцстраху 1920-30-х рр. було пенсійне страхування. Вже до початку 1925 р. на утримання страхових органів були передані всі інваліди найманої праці та сім'ї, що втратили годувальника, а з 1928 р. за рахунок коштів соцстраху вперше було запроваджено пенсії через старість, що поширювалися на деякі категорії промислових робітників. Крім забезпечення пенсіями власного контингенту застрахованих, на страхові органи України покладалося завдання з обслуговування підопічних наркомату соціального забезпечення, який через обмеженість державних асигнувань у нових умовах господарювання опинився в скрутному становищі. Розміри страхових пенсій були нижчими від задекларованих, але вищими від пенсій, що виплачували органи соціального забезпечення. За рахунок страхових коштів забезпечувалося також утримання застрахованих в інвалідних установах та колективах інвалідної кооперації. Реформування пенсійного страхування на початку 30-х рр. ХХ ст. виявилось у законодавчому розширенні кола осіб, позбавлених прав на пенсійне забезпечення, проведенні періодичних «чисток» пенсіонерів, переході від грошових до трудових форм забезпечення пенсіонерів, розробленні цілісної системи залучення інвалідів до трудових процесів у спеціально створених підприємствах та закладах інвалідної кооперації. Стимулювання інтенсивності праці та зміцнення трудової дисципліни реалізовувалося через встановлення переваг у пенсійному забезпеченні застрахованих для робітників провідних галузей економіки, ударників, стахановців, переможців соціалістичного змагання. З 1 травня 1937 р. функції з призначення страхових пенсій, їх виплати непрацю-

ючим пенсіонерам передавалися до НКСЗ УСРР, що свідчило про повернення останнім функцій, відібраних з переходом до нової економічної політики [14].

Перебудова суспільно-економічної системи України з початку 90-х років ХХ ст. створила для населення країни радикально нову ситуацію, яка почала характеризуватися незвичайно високим рівнем соціальних ризиків: втрати місця роботи, підвищення вартості життя, при одержанні належної медичної допомоги та якісної професійної освіти.

Протидіяти соціальним ризикам, які поширювалися як за частотою, так і за наслідками, попередня соціалістична система соціального захисту не була спроможна, перш за все за відсутністю розвиненої системи соціального страхування. У СРСР соціальне страхування відігравало незначну та допоміжну роль в організації економічного життя суспільства. Основним інститутом соціального захисту було соціальне забезпечення, яке в нових умовах не витримувало навантаження з боку все більшої кількості потенційних акцепторів.

При вирішенні задачі запровадження дієвої системи соціального страхування, виконавчі та законодавчі органи держави за останні роки розробили законодавчу базу соціального страхування, яка регламентує діяльність основних суб'єктів правовідносин в даній сфері, створили соціальні фонди: Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків, які не входять до системи інституцій, що фінансуються з державного бюджету України.

Це дозволило сформувати значну за обсягом ресурсну базу для цілей соціального захисту працюючих та членів їх сімей. Забезпечити її функціонування на постійної та незалежної від бюджетів всіх рівнів основі, з принциповою відмінністю від радянської моделі державного соціального забезпечення, для якої була характерна залежність, більш ніж на 60 %, від державного бюджету.

Сформовані фінансові інструменти та механізми соціального страхування дозволили в умовах масштабних змін економічної та соціальної сфери попередити поширення надзвичайних

форм бідності населення, забезпечити прийнятне в цих умовах соціальне забезпечення пенсіонерів.

Інституційними характеристиками соціального страхування є передусім:

— ресурси соціального страхування, які складаються з частини зарезервованої заробітної плати, котра повинна бути достатньо великою за обсягом, — біля 30-50 % від розміру, що сплачується працівнику та формується з урахуванням видів соціальних ризиків та періодів виплат по ним, а також рівня заміщення (розміру пенсій та допомоги до заробітної плати), який знаходиться у діапазоні 50-70 % від середньої заробітної плати кваліфікованих працівників;

— пропорції розподілу страхового навантаження між роботодавцями та працівниками, для яких типовим є співвідношення: 2/3 її обсягу покладається на роботодавця та 1/3 — на працівника; в окремих країнах держава надає дотації деяким видам соціального страхування;

— імперативні вимоги ефективного функціонування соціального страхування — автономність бюджетів фондів соціального страхування від державних бюджетів всіх рівнів;

— тісний зв'язок розмірів страхових виплат (пенсій, допомоги) з розмірами заробітної плати та страхових тарифів, а також страховим періодом.

Слід також відзначити *деякі переваги інституту соціального страхування*, який вигідно відрізняється від інших інститутів соціального захисту:

— соціальне страхування більш надійно та стабільно функціонує з причини масштабності страхового обсягу та всебічної підтримки держави;

— загальне фінансове навантаження не є тяжким з того, що обов'язковість за законом забезпечує регулярний та масовий обсяг страхових надходжень;

— норми страхового захисту забезпечують широке коло профілактичних та реабілітаційних послуг.

При цьому соціальне страхування дозволяє наблизити сферу соціального захисту безпосередньо до працюючих, їхніх родин та трудових колективів, надати її регулюванню ринковий характер. Це можна досягнути за допомогою активної участі персоналу та роботодавців в управлінні соціальним стра-

хуванням, що життєво важливе для подолання більш непродуктивного, але все ще широко розповсюдженого з часів радянського минулого авторитарно-командного стилю управління в сфері соціального захисту [15].

4.4. Соціальна допомога та соціальні послуги для непрацездатних громадян

У будь-якій державі, навіть з високим рівнем економічного розвитку, існують певні категорії громадян — непрацездатні та працездатні особи, які не мають можливості здійснювати трудову діяльність в силу об'єктивних причин, або які мають низькі доходи, тому вони потребують посиленої державної підтримки.

Одна з функцій і обов'язок держави — зменшити нерівність у розподілі доходів між громадянами. Рівень доходів є найважливішим показником добробуту, оскільки визначає можливості матеріального та духовного життя кожної особи. Надаючи соціальну допомогу, держава пом'якшує соціальні проблеми суспільства.

Державна соціальна допомога — це система виплат у грошовій або натуральній формі, яка фінансується з державного і місцевого бюджетів та надається найменш захищеним категоріям населення [6, с. 452].

Соціальна допомога орієнтована на громадян, об'єктивні можливості яких не дозволяють їм підтримувати суспільно визнані рівень та спосіб життя, тобто це населення з низькими доходами (наприклад, багатодітні сім'ї) та соціально незахищені люди (наприклад, інваліди з дитинства).

Соціальна допомога охоплює окремі види забезпечення, які практично неможливо здійснити на принципах соціального страхування, надається найменш захищеним категоріям населення, як правило, в індивідуальному порядку.

Соціальна допомога зорієнтована на індивідуальну нужденість одержувача.

Розмір соціальної допомоги пов'язаний лише з нинішнім станом особи чи сім'ї, він визначається як на основі перевірки їх доходу і розмірів особистого майна та засобів існування, так і за певними критеріями, без перевірки доходу.

Основною функцією соціальної допомоги є зменшення негативних наслідків бідності в суспільстві шляхом надання ко-

роткотермінової адресної допомоги малозахищеним верствам населення або надання додаткової допомоги до вже існуючих джерел існування.

Основне завдання соціальної допомоги — полегшення матеріального стану людей, які опинилися в скрутному становищі, незалежно від їх трудової діяльності.

Мета виплати соціальної допомоги — доведення рівня доходу особи до суспільно визначеного мінімуму з урахуванням низки факторів (складу сім'ї, стану здоров'я, існування інших виплат тощо).

Соціальна допомога має принципові відмінності від соціального страхування, зокрема:

— фінансування та виплати соціальної допомоги забезпечуються державним та місцевими бюджетами, тобто соціальна допомога фінансується не зі страхових відрахувань, а з податкових надходжень;

— надається найменш захищеним і найбільш нужденним категоріям населення;

— розмір допомоги не пов'язаний з попередніми доходами чи життєвим рівнем і не залежить від раніше сплачених страхових внесків;

— надається лише у випадку неможливості для одержувача самостійно вийти зі скрутного становища за рахунок власних доходів і майна;

— розмір соціальної допомоги, на відміну від виплат по соціальному страхуванню, визначається, виходячи зі ступеня бідності об'єкта допомоги та наявних ресурсів;

— у системі соціальної допомоги не вимірюється ризик настання тієї чи іншої події, натомість поняття ризику — основоположне в соціальному страхуванні.

Соціальна допомога може бути у вигляді грошової допомоги, соціальних і фінансових пільг, субсидій, компенсацій, а також у вигляді необхідних товарів і побутових послуг у натуральній формі (талони на харчування, право безоплатного проїзду в транспорті, медикаменти тощо).

Соціальна допомога поділяється на два види — *універсальну* та *адресну*.

Універсальна соціальна допомога надається за умови настання певних обставин всім особам, які мають право на її

отримання відповідно до встановлених критеріїв, незалежно від матеріального стану цих осіб.

Це групи населення, яким державна соціальна допомога надається в чітко визначених законодавством розмірах і не залежить від сукупного доходу сім'ї (наприклад, допомога на поховання, одноразова допомога при народженні дитини). Вона надається одноразово чи щомісячно у фіксованих розмірах. Суми виплат можуть змінюються в залежності від розміру прожиткового мінімуму.

На відміну від універсального виду допомоги, *адресна соціальна допомога* безпосередньо пов'язана з рівнем добробуту її отримувачів, вона надається у тому випадку, якщо сукупний дохід осіб, які претендують на допомогу, є нижчим за встановлений рівень.

Адресну соціальну допомогу отримують особи, які не в змозі забезпечити собі грошовий або натуральний прибуток для задоволення потреб у розмірі прожиткового мінімуму. Розмір допомоги визначається в залежності від сукупного доходу сім'ї і не має стабільного розміру. Адресна соціальна допомога призначається розрахунковим шляхом з урахуванням середньомісячного сукупного доходу громадян (наприклад, допомога малозабезпеченим сім'ям, житлові субсидії) [6, с. 459].

На даний час в Україні існує декілька видів державної соціальної допомоги:

— субсидія для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг;

— допомога сім'ям з дітьми;

— допомога малозабезпеченим сім'ям;

— державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам;

— державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошове забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях;

— інші допомоги.

На місцевому рівні функцію соціальної допомоги здійснюють соціальні служби, які найбільше наближені до населення і забезпечують його соціальними послугами. Механізми ор-

ганізації, функціонування, ресурсного забезпечення діяльності соціальних служб людьми та фінансами визначені в Законі України «Про соціальні послуги» [11] від 19 червня 2003 року.

Соціальні служби — підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання, а також громадяни, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Серед державних соціальних служб — це територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, будинки-інтернати, реабілітаційні центри для інвалідів, соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді тощо.

Соціальні послуги — комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Складними життєвими обставинами визначено обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).

Відповідно до статті 5 Закону України «Про соціальні послуги» основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання соціальних послуг:

- за місцем проживання особи (вдома);
- у стаціонарних інтернатних установах та закладах;
- у реабілітаційних установах та закладах;
- в установах та закладах денного перебування;
- в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах соціального обслуговування;
- в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Відповідно до Закону можуть надаватися такі види соціальних послуг:

— *соціально-побутові послуги* — забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;

— *психологічні послуги* — надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

— *соціально-педагогічні послуги* — виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

— *соціально-медичні послуги* — консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;

— *соціально-економічні послуги* — задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

— *юридичні послуги* — надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб,

які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо);

— *послуги з працевлаштування* — пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

— *послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями* — комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість;

— *інформаційні послуги* — надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги);

— *інші* соціальні послуги [11].

4.5. Пенсійне забезпечення в умовах реформування вітчизняної пенсійної системи

Пенсійне забезпечення — важлива складова системи соціального захисту населення як нинішніх пенсіонерів, так і працюючих громадян, які повинні в процесі трудової діяльності заробити гідну пенсію.

Громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених цим Законом.

Іноземні громадяни та особи без громадянства, які проживають в Україні, мають право на пенсію нарівні з громадянами України на умовах, передбачених законодавством або міждержавними угодами.

Пенсійне забезпечення громадян України, що проживають за її межами, провадиться на основі договорів (угод) з іншими державами.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про пенсійне забезпечення» право на трудову пенсію мають особи, зайняті суспільно корисною працею, при додержанні інших умов, передбачених Законом:

а) особи, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, кооперативах (у тому числі за угодами цивільно-правового характеру), незалежно від використовуваних форм власності та господарювання, або є членами колгоспів та інших кооперативів, — за умови сплати підприємствами та організаціями страхових внесків до Пенсійного фонду України;

б) особи, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, — за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;

в) члени творчих спілок, а також інші творчі працівники, які не є членами таких спілок, — за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;

г) інші особи, які підлягають державному соціальному страхуванню;

д) працівники воєнізованих формувань, які не підлягають державному соціальному страхуванню, особи начальницького і рядового складу фельд'єгерської служби Міністерства зв'язку України;

е) вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти;

є) особи, які стали інвалідами у зв'язку з виконанням державних чи громадських обов'язків або у зв'язку з виконанням дій по рятуванню людського життя, охороні державної, колективної та індивідуальної власності, а також по охороні правопорядку;

ж) особи, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;

з) члени сімей осіб, вказаних у цій статті, і пенсіонерів з числа цих осіб — у разі втрати годувальника.

Право на соціальну пенсію мають усі непрацездатні громадяни на умовах, що визначаються Законом.

Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися у будь-який час після виникнення права на пенсію.

При цьому пенсії за віком і по інвалідності призначаються незалежно від того, припинено роботу на час звернення за пенсією чи вона продовжується. Пенсії за вислугу років призначаються при залишенні роботи, яка дає право на цю пенсію.

Виплата пенсій здійснюється з коштів Пенсійного фонду України.

Пенсійний фонд України є самостійною фінансово-банківською системою, не входить до складу державного бюджету України, формується за рахунок коштів, що відраховуються підприємствами і організаціями (в тому числі й тими, що використовують працю громадян за угодами цивільно-правового характеру) на заходи соціального страхування за тарифами, диференційованими залежно від небезпечності, шкідливості, тяжкості робіт та стану інших умов праці, страхових внесків громадян, які займаються підприємницькою діяльністю, обов'язкових страхових внесків громадян, а також коштів державного бюджету України.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» суб'єктами солідарної системи є:

— застраховані особи, а в окремих випадках, визначених Законом, — члени їхніх сімей та інші особи;

— страхувальники;

— Пенсійний фонд;

— уповноважений банк;

— підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є:

— особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів;

— підприємства, установи, організації та фізичні особи що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення;

— Накопичувальний фонд;

— недержавні пенсійні фонди;

— юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами;

— зберігач;

— страхові організації.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія — щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених Законом; пенсіонер — особа, яка відповідно до Закону отримує пенсію, довічну пенсію, або члени її сім'ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи у випадках, передбачених Законом.

На кінець 2009 року частка пенсіонерів у складі населення України становила 28,6%, а за прогнозами, у 2015 р. сягне 31% [20, с. 204]. На 10 платників страхових внесків припадало майже 9 осіб пенсійного віку, і ця тенденція в майбутньому буде лише посилюватися. Згідно із демографічними прогнозами, населення України у працездатному віці зменшиться з 27,2 млн. у 2009 році до 22,9 млн. у 2025 році та 17 млн. у 2050 році. До того ж, слід мати на увазі, що кількість платників внесків на пенсійне страхування є суттєво меншою, ніж кількість працездатних осіб.

Водночас, за збереження існуючих параметрів, чисельність населення пенсійного віку збільшиться з 11,7 млн. у 2009 році до 14 млн. у 2050 році. Як наслідок: якщо у 2009 році на 100 платників внесків припадало 88 пенсіонерів, то вже у 2025 році їх кількість зрівняється, а у 2050 році на 100 платників внесків припадатиме 125 пенсіонерів. Це означає, що за відсутності реформ коефіцієнт заміщення з сьогоднішніх 49% може впасти у 2050 році до 35%.

Отож, з метою зменшення соціальних ризиків у майбутньому, 8 липня 2011 року Верховна Рада України прийняла в цілому Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [13].

8 вересня 2011 року Голова Верховної Ради України Володимир Литвин підписав закон про пенсійну реформу й напра-

вив його на підпис Президенту Віктору Януковичу. 9 вересня 2011 року Президент України Віктор Янукович підписав Закон України № 3668-VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».

Законом передбачається внесення низки змін до 22 законодавчих актів, у тому числі законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», «Про прокуратуру», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державну службу», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус народного депутата України», «Про судоустрій і статус суддів».

Законом пенсійний вік для жінок підвищено до 60 років, страховий стаж підвищено до 30 років для жінок і до 35 — для чоловіків. Пенсійний вік чоловіків-держслужбовців підвищено до 62 років. Розмір максимальної пенсії для осіб, які втратили працездатність, обмежується на рівні 7840 гривень. Також закон зменшує з 90 % до 80 % заробітну плату для нарахування пенсій для держслужбовців.

Закон «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» має на меті впровадження пенсійної реформи, сутність якої полягає в переході до *трирівневої пенсійної системи*:

Перший рівень — це солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, в якій усі кошти, що перераховуються підприємствами та застрахованими особами до Пенсійного фонду України, одразу ж виплачуються нинішнім пенсіонерам.

Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування базується на засадах солідарності і субсидування та здійсненні виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Обов'язкові відрахування до Пенсійного фонду (35,2% : 33,2% — роботодавець, 2% — працівник) робляться зазвичай бухгалтерією працівника при нарахуванні йому заробітної зарплатні. По суті, Пенсійний фонд — великий «грошо-

вий мішок», куди спочатку йдуть всі відрахування з заробітних плат, а потім йде розподіл серед пенсіонерів. Слід зауважити, що органи Пенсійного фонду ведуть чіткий персоніфікований облік надходжень страхових внесків кожного українця. Пенсійний фонд забезпечує роботу єдиного автоматизованого банку відомостей про застрахованих осіб. Пенсійний фонд на сьогодні забезпечує нарахування та виплату «державних» пенсій. Тенденція, яка спостерігається в Україні (так само, як і в багатьох країнах) досить сумна: скорочення питомої ваги працюючого населення та збільшення кількості пенсіонерів.

Другий рівень — накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення полягає в тому, що частина внесків у Пенсійний фонд України буде направлена в державний Накопичувальний пенсійний фонд України. Внески будуть мати персоніфікований характер і враховуватися на індивідуальних пенсійних рахунках.

Кошти Накопичувального фонду будуть інвестуватися в економіку України з метою захисту їх від інфляції, одержання інвестиційного доходу, забезпечення потреб держави в джерелах фінансування довгострокових інвестиційних проєктів. Все це повинне сприяти загальному економічному зростанню країни.

Керування пенсійними коштами здійснюють спеціальні компанії по управлінню активами (зараз вони вже керують активами недержавних пенсійних фондів), обрані на конкурсній основі. Ці компанії діють із дотриманням законодавчо встановлених обмежень щодо напрямків інвестування для забезпечення захисту інтересів громадян і стабільного збільшення їх коштів. Безпосереднє зберігання пенсійних активів здійснює Зберігач — банківська установа, яка буде контролювати використання цих коштів.

Кошти, які будуть враховуватися на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, будуть їхньою власністю. Люди зможуть скористатися ними при досягненні пенсійного віку або, в окремих випадках (наприклад, у випадку інвалідності), раніше цього терміну.

Виплати з Накопичувального пенсійного фонду України будуть здійснюватися додатково до солідарної пенсії довічно

або одноразово. Другий рівень пенсійної системи буде впроваджуватися в Україні з 2012 року, після створення системи державного нагляду та регулювання, а також необхідної інфраструктури.

Впроваджуватись другий рівень буде лише після формування необхідних економічних передумов та створення відлагодженої і ефективної системи державного нагляду та регулювання у цій сфері, а також необхідної інфраструктури.

Третій рівень — система недержавного пенсійного забезпечення. В цій системі можуть брати участь добровільно як фізичні особи, так і юридичні особи-роботодавці.

Система недержавного пенсійного забезпечення (третій рівень пенсійної системи) створена для формування додаткових пенсійних накопичень за рахунок добровільних внесків фізичних осіб і роботодавців. Недержавне пенсійне забезпечення, як передбачено законодавством, здійснюється:

— недержавними пенсійними фондами (НПФ) шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;

— страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

— банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Недержавні пенсійні фонди

НПФ у багатьох країнах світу є одним з основних інструментів для підвищення рівня пенсійного забезпечення населення.

Історія розвитку недержавних пенсійних фондів пов'язана з ім'ям *А.Гамільтона* (відомого фінансиста та політичного діяча перших років незалежності США). У 1801 р. *А.Гамільтон* брав участь у розробці проекту заповіту капітана Р.Ренделла, якій побажав частину свого майна (нерухомість у Нью-Йорку та акції одного з потужних комерційних банків США) виокремити для створення спеціального пенсій-

ного фонду з метою підтримки старих моряків. Пенсії морякам виплачувались з доходів від використання цього майна. *А.Гамільтон* запропонував створити спеціальну корпорацію, яка б розпоряджалася майном майбутнього пенсійного фонду. З цього періоду (1806 р.) і починається розвиток НПФ.

У Російській імперії ще 6 грудня 1827 року було видано царський указ про «государеві» пенсії, які були досить скромними, виплачувались нерегулярно та призначалися в окремих випадках і окремим людям. З огляду на невеликі масштаби «покриття» таким пенсійним забезпеченням та його незначну ефективність тодішній уряд був змушений підтримати ініціативу військових чиновників і службовців Міністерства шляхів сполучення, спрямовану на утворення *пенсійних кас* — прообразів сучасних недержавних пенсійних фондів (НПФ). Першу таку касу було засновано у 1858 році для забезпечення пенсіями службовців Варшавсько-Віденської залізниці, 25 червня 1859-го утворено Пенсійну касу військово-сухопутного відомства, а з 1 вересня 1860 року в Санкт-Петербурзі почала діяти Пенсійна каса інженерів шляхів сполучення.

Отож, службовці залізниць отримували право на дві пенсії: державну (за особливі заслуги) і емеритальну (слово «*емеритура*» означає «*вислуга років*»), або, як на сьогодні, професійну (за багаторічну сумлінну працю) — з відповідної пенсійної каси. Остання слугувала вагомою мотивацією довгострокової роботи на залізницях, де були такі каси.

Особи, які служили в земствах, а це були вчителі, лікарі та деякі інші категорії службовців, не мали до початку 1860-х років ніяких привілеїв, у тому числі й пенсій. Природно, що ці люди з невеликим жалуванням увесь час намагалися перейти на іншу, більш престижну і забезпечену службу. Як результат, земства втрачали хороших працівників. Щоб утримати їх на службі, земства вирішили взяти на себе зобов'язання з пенсійного забезпечення таких працівників за умови, що останні вислужать встановлений мінімум років, як це робилося відносно державних службовців. Ідучи назустріч побажанням земств, царський уряд у 1863 році узаконив земські пенсійні каси.

Пенсійне забезпечення службовців того часу здійснювали:

1. Пенсійні системи для державних службовців, до яких належали:

- пенсійні каси військових чиновників, Міністерства юстиції, Відомства імператриці Марії;
- пенсійні каси народних вчителів і вчительок;
- пенсійні каси службовців Міністерства шляхів сполучення.

2. Пенсійні системи міст і земств (найвідомішими були Чернігівська та Катеринославська емеритальні каси, засновані відповідно у 1888-му та 1896 році).

3. Пенсійні системи приватних підприємств та об'єднань підприємців гірничо-видобувної промисловості, транспорту, машинобудування (наприклад, *«Сберегательно-эмеритальная касса служащих Товарищества пароходства по Днепру и его притокамъ»*).

4. Пенсійні каси банків.

5. Товариства взаємодопомоги та страхування за професійною або корпоративною ознакою (наприклад, Товариство взаємодопомоги кадетів Сумського кадетського корпусу).

Участь у деяких касах була добровільною, але у більшості з них на той час превалював елемент обов'язковості. Їхніми учасниками і водночас вкладниками в обов'язковому порядку ставали державні службовці, у тому числі офіцери армії та флоту, залізничники, військові чиновники, гірничі інженери, юристи, а також вчителі, які мали статус державних і земських (по-сучасному — муніципальних) службовців. Статути всіх кас затверджувалися царськими указами або відповідними міністрами (промисловості і землеробства, шляхів сполучення тощо).

Перші каси були досить подібні до сучасної солідарної системи — кожен, хто поступав на службу, був зобов'язаний сплачувати певний відсоток заробленого. Ці суми спрямовувалися на виплати тим учасникам каси, які звільнилися на пенсію. В більшості кас вільні кошти розміщувалися під відсотки в банківських установах, вкладалися у державні облігації тощо, щоб за рахунок отриманого прибутку також виплачувати пенсії. У свою чергу, такі платники внесків також могли розраховувати на отримання виплат по закінченні служби. Розмір виплат у кожній касі розраховувався на підставі спеціальних таблиць, які встановлювали досить чітку і прозору залежність пенсії від суми внесків і вислуги років. При цьому

виплати з пенсійної каси здійснювались її учаснику незалежно від отримання інших доходів або подібних виплат зі скарбниці.

Основним джерелом пенсійних виплат з емеритальної каси були внески тих, хто перебував на службі. Проте з часом з'ясувалося, що каси емеритального типу є фінансово нестійкими та не в змозі забезпечити своїм учасникам достатню пенсію. Щоб виплачувати пристойну пенсію і запобігти дефіциту коштів в умовах зростання кількості пенсіонерів (що спостерігаємо сьогодні у солідарній пенсійній системі України), необхідно було або збільшити відрахування з учасників каси, або змусити залізниці додатково платити за своїх службовців. У цих умовах було здійснено перехід до інших принципів фінансування і виплат пенсій. Беручи до уваги складність покриття дефіциту емеритальних кас, вирішено було перетворити їх на пенсійні каси страхового типу, що діяли за принципом: *«не сплачувати пенсіонеру більше від тієї суми, що обліковується на його пенсійному рахунку»*.

Першою за таким принципом почала працювати *«Пенсионная Касса служащих на Юго-Западных железных дорогах»*, яку було засновано 1 січня 1877 року. Надалі цей принцип було покладено в основу діяльності сучасних НПФ.

Учасниками каси в обов'язковому порядку ставали всі особи, незалежно від статі, що перебували на постійній службі на Південно-Західних залізницях. Ці залізниці охоплювали сполученням територію від Гродно та Білостока до Одеси і Бендер та від Бреста до Києва.

Кошти каси формувалися з таких джерел:

- щомісячних внесків учасників у розмірі 6% окладу та одноразових внесків з винагород (10%), а також при збільшенні грошового утримання;
- доплат скарбниці (надалі — роботодавця) на рахунок кожного учасника у розмірі 50% (надалі — до 100%) щомісячного внеску;
- доходів з капіталу та майна каси, головним чином з інвестиційного прибутку від розміщення активів каси в інструменти, що дають дохід (облігації, депозити тощо);
- випадкових надходжень (продаж не витребуваного багажу, суми штрафів тощо);
- добровільних пожертв.

Учасникам каси відкривались індивідуальні пенсійні рахунки, на яких обліковувалися внески та щорічний прибуток від операцій каси, що в середньому становив 3-4% річних. Ці кошти (по-сучасному — пенсійні активи) і були фінансовою основою пенсійних виплат. Разом з пенсіями за вислугу років призначалися і пенсії за інвалідністю, пенсії у зв'язку з втраченою годувальника (вдові і сиротам). Розмір виплати визначався залежно від тривалості служби учасника каси, його працездатності та суми накопичень на його особистому рахунку. Крім того, до уваги брався вік особи, якій призначалася пенсія, оскільки виплати мали тривати впродовж визначеної розрахунковими (актуарними) методами кількості років життя пенсіонера — від початку виплат до його смерті. Якщо ж річна сума пенсії становила менше третини останнього окладу службовця, він мав право отримати з пенсійної каси її капіталізовану вартість, тобто всю суму накопичень, обліковану на його особистому рахунку. Таке правило існує і в сучасних НПФ.

За зразком цієї каси були започатковані інші каси на казенних і приватних залізницях. Так, 30 травня 1888 року набрало чинності *«Общее положение о пенсионных кассах российских частных железных дорог»*. Після появи цього закону постало питання про створення єдиної пенсійної каси і для службовців казенних залізниць, тому 3 червня 1894 року було видано відповідне положення.

Загальний бюджет пенсійних кас залізничників у 1909 році становив колосальну на той час суму — 245 мільйонів рублів (!). До того ж пенсійна каса службовців казенних залізниць була у ті роки найбільшою у світі за кількістю учасників — 480 тис. осіб. Тому такі масштаби вимагали проведення необхідних розрахунків для визначення потреб у внесках і виплатах, щоб надалі забезпечити надійне функціонування і фінансову стійкість пенсійних кас. У 1900 році актуарієм *С.Савичем* на замовлення залізничного комітету Міністерства шляхів сполучення було видано підручник *«Элементарная теория страхования жизни и трудоспособности»*. Використання теорії дало змогу фахівцям залізниць доповнити статuti пенсійних кас детальними таблицями розрахунку пенсійних виплат, які базувалися на досить точній галузевій статистиці щодо смертності та інвалідності. Цікавим є той факт, що *актуарні розра-*

хунки для «Пенсійної каси інженерів шляхів сполучення» було виконано у 1908 році на період аж до 2062-го (!) за методикою професора Київського університету А.Граббе, яка практично без змін використовується сьогодні страховими компаніями та пенсійними фондами на Заході.

Для завідування справами загальної пенсійної каси залізничників було засновано головний комітет, місцеві комітети на залізницях, управління справами каси, діловодства каси при місцевих комітетах (філії адміністратора пенсійного фонду, як на сьогодні). Членами таких комітетів мали право бути особи, які вислужили на залізниці не менше трьох років та отримували жалування не менше 1000 рублів.

Значна увага приділялася питанням інвестування пенсійних коштів. Для цього було створено спеціальний комітет, який формував інвестиційну політику. З метою отримання інвестиційного прибутку кошти каси розміщувалися в державні цінні папери (облігації, дохід за якими було гарантовано урядом), облігації залізниць, закладні приватних земельних банків (подібні до іпотечних цінних паперів), облігації Московського та Санкт-Петербурзького кредитних товариств, банківські депозити.

За прикладом залізничників почали утворюватися пенсійні каси для інших службовців. Зупинимось лише на особливостях однієї з тих, що працювали в Україні. З 1870 року на території Полтавської, Чернігівської, Харківської, Катеринославської, Таврійської губерній діяла *«Пенсійна каса народних вчителів і вчительок»*, досвід якої було узагальнено її учасником *Д.Любченком*.

Всі учасники каси поділялися на обов'язкових і добровільних членів. В школах, що фінансувалися за рахунок скарбниці, членство вчителів у пенсійній касі було обов'язковим. Обов'язкові члени сплачували 6% жалування, а ще 6% за них сплачувала скарбниця (державний бюджет) чи земство (місцевий бюджет). Добровільні учасники каси мали робити внесок 12% жалування, але членство для них не було обов'язковим.

Вже тоді було запроваджено систему персоніфікованого обліку учасників на паперових носіях. Справами каси опікувалися та займалися:

— управління каси (аналог адміністратора сучасного пенсійного фонду);

— комітет каси (рада фонду, як на сьогодні);

— рада Міністерства народної освіти (держава).

Повна пенсія призначалася за умови 15 років служби і членства в касі. Якщо вчитель мав 10 років служби і членства в касі, то він мав право на отримання менших сум. Ті, хто вислужив менше двох років, не одержував нічого. Особам, які отримали захворювання на службі, мали на утриманні неповнолітніх дітей тощо, призначалися посилені пенсії. Наприклад учителеві, який у 1911 році мав вислугу 36 років та одержував жалування у 760 руб., призначалася посилена пенсія 668 руб. При цьому була чітка диференціація розміру пенсії від віку вступу на службу та стажу (вислуги років). Маючи вислугу 15 років і жалування в 360 руб., вчитель, який поступив на службу в 20 років, мав право отримувати пенсію 65 руб., якщо ж вислуга була 20 років — 106 руб., а за умови 25 років вислуги — 166 руб. Якщо вчитель служив більш як 25 років і сплачував обов'язкові внески після 25 років, то розмір пенсії з емеритури суттєво не збільшувався. Очевидно, це робилось з метою «омолодження кадрів» економічними методами. Поряд з пенсіями за вислугу років призначалися і пенсії за інвалідністю, пенсії по втраті годувальника (вдові і сиротам).

В умовах зростання цін пенсійна каса звернулася у 1909 році до Державної Думи та земств із пропозицією збільшити відрахування на рахунки обов'язкових учасників з метою забезпечення розмірів пенсійних виплат особам, що вислужили більше 25 років, до 100 % жалування. І цю пропозицію було підтримано державою і місцевими органами влади у 1910 році. Так, Закон «Про віднесення на рахунок скарбниці частини пенсій народних вчителів і вчительок...» вносив такі зміни до статуту пенсійної каси (текст в перекладі *Олександра Ткача*):

«1. Пенсійна каса народних вчителів і вчительок має на меті забезпечення учасників каси та їхніх сімей пенсіями, незалежно від тих, що будуть ними отримуватися на підставі загальних законів, інших статутів і височайших повелінь...»

Також цим законом встановлювались і джерела фінансування пенсійної каси:

— внески обов'язкових учасників каси на свою користь — 6 % жалування;

— внески добровільних учасників каси — 12 % жалування;

— відрахування з коштів державного казначейства.

До речі, ціни в серпні 1914 року у Києві були такими: 1 кг свинини — 40-60 коп., телятини — 30-40 коп., пуд (16 кг) борошна пшеничного — 2 руб., крупи гречаної — 2 руб., рису (імпортного) — 4,6 руб. Зарплати дрібних чиновників становили 50-60 рублів на місяць, середніх — 100-150, високопосадовців — від 200 рублів. Робітники на будівництві (муляри, столяри, пічники) отримували до 2 руб. на день.

Таким чином, кошти на фінансування вчительських пенсій у пенсійній касі (по-сучасному — корпоративному недержавному пенсійному фонді) формувалися роботодавцем (державою) з бюджету і службовцями (учасниками каси) — з власного жалування. Саме держава опікувалася фінансуванням і функціонуванням пенсійних кас (недержавного пенсійного фонду) державних (земських) службовців.

Пенсійна каса народних вчителів і вчительок у 1911 році нараховувала 100 тис. учасників, або 50 % від загальної кількості вчителів Російської імперії, а її активи становили значну на той час суму — 8,5 млн. руб.

Таким чином, у дореволюційній Україні функціонували три «рівні» пенсійної системи, досить подібні до сучасних:

1) державна (бюджет) — для окремих громадян;

2) приватна емеритальна (аналог солідарної пенсійної системи);

3) приватна накопичувальна (сучасні НПФ).

Відомо, що у 1897 році в Україні успішно функціонували понад 200 пенсійних кас — аналогів сучасних НПФ.

Про ефективність такої «багаторівневої» системи свідчить той факт, що наприкінці XIX ст. пенсія полковника, виплачувана йому скарбницею, становила 575 руб. на рік, тоді як виплата з пенсійної каси, куди він впродовж 35 років служби щомісяця сплачував 6 % жалування, — 863 руб. Тобто, вже тоді «люди государеві», на відміну від сучасних держслужбовців, покладались у пенсійному питанні не тільки на державу, а здебільшого на власні сили.

Зазначені вище три «рівні» системи відповідно забезпечували і пенсійні виплати з трьох джерел, представлених:

- 1) скарбницею (бюджетом);
- 2) емеритурою, а згодом — пенсійною касою страхового типу, участь в якій була обов'язковою як для працівника, так і для роботодавця;
- 3) пенсійною касою або страховою компанією чи комерційним банком, участь у сплаті внесків до яких була добровільною.

Головний висновок з короткого екскурсу в нашу пенсійну історію: НПФ в Україні слід вважати не чужоземним запозиченням або передчасним явищем, а відновленням незаслушено забутих джерел, що існували в минулому і можуть бути корисними сьогодні та в майбутньому [27].

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Сіленко А.* Політично-правові аспекти розвитку соціальної сфери : забезпечення прав людини / А.Сіленко // *Право України.* — 1999. — № 1. — С. 30-32.
2. *Юридичний словник-довідник* / За ред. Ю.С.Шемшученка. — К. : Аконіт, 1996. — 809 с.
3. *Панасюк О.Т.* До проблеми соціального забезпечення державних посадових осіб / О.Т.Панасюк, Д.С.Гоменюк // *Форум права.* — 2010. — № 2. — С. 359-362 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10potdpo.pdf>.
4. *Рабінович П.М.* Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П.М.Рабінович. — Х. : Основа, 1997. — 242 с.
5. *Болотіна Н.* Право соціального забезпечення України : системно-структурний аналіз / Н.Болотіна // *Право України.* — 2001. — № 3. — С. 24-29.
6. *Управління соціальним і гуманітарним розвитком* : навч. посіб. / За заг. ред. В.А.Скуратівського, В.П.Трощинського. — К. : НАДУ, 2008. Частина 1. — 523 с.
7. *Бондаренко Ю.М.* Удосконалення державних механізмів регулювання соціального захисту населення / Ю.М.Бондаренко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-2/doc/4/07.pdf>.
8. *Про прожитковий мінімум* : Закон України від 15 липня 1999 р. № 966-XIV // *Відомості Верховної Ради України.* — 1999. — № 38. — Ст. 348.

9. *Про державні соціальні стандарти та соціальні гарантії* : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III // *Відомості Верховної Ради України.* — 2000. — № 48. — Ст. 409.
10. *Синчук С.* Гарантування гідного рівня життя особи у сфері соціального забезпечення / С.Синчук // *Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид.* — 2011. — Вип. 52. — С. 234-242.
11. *Про соціальні послуги* : Закон України від 19 червня 2003 р. № 966 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-15>.
12. *Круглов О.М.* Функції соціального страхування України в умовах подолання негативних наслідків світової фінансової кризи : теоретичний аспект / О.М.Круглов // *Форум права.* — 2011. — № 2. — С. 463-467 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11komkta.pdf>.
13. *Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи* : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3668-VI. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3668-17>.
14. *Мельничук О.А.* Соціальне страхування в радянській Україні (20-30-ті рр. XX ст.) / О.А.Мельничук. — Вінниця : «Едельвейс і К», 2009. — 372 с.
15. *Карамішев Д.* Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики держави / Д.Карамішев, Л.Карамішев [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011-1/doc/3/02.pdf.
16. *Бортнік С.В.* Управління фондами соціального страхування в Україні / С.В.Бортнік [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=263>.
17. *Про збір та облік єдиного соціального внеску* : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12162.html>.
18. *Міжнародна організація праці* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ilo.org>.
19. *Біла С.* Роль держави в управлінні розвитком недержавних пенсійних фондів / С.Біла [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/3/04.pdf>.
20. *Україна в 2005-2009 рр.* : стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / За заг. ред. Ю.Г.Рубана. — К. : НІСД, 2009. — 655 с.
21. *Мосейко В.В.* Генезис пенсионных систем как проявление социальной функции государства / В.В.Мосейко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rusrand.ru/Doklad5/Moseiko.pdf>.
22. *Барр Николас.* Пенсионная головоломка. Предварительные условия и возможные варианты политики при разработке систем пенсионно-

- го обеспечения / Николас Барр // Вопросы экономики. — 2002. — № 29. — Режим доступа : <http://imf.org/External/Pubs/FT/issues/issues29/rus/issue29r.pdf>.
23. Дегтярь Л.С. Мировой опыт пенсионных реформ и реформирование пенсионной системы в России. Актуальные проблемы совершенствования пенсионного законодательства в Российской Федерации (к вопросу о пенсионной реформе). Основные проблемы социально-го развития России — 46 / Л.С.Дегтярь // Аналит. вестн. Совета Федерации ФС РФ. — 2002. — № 33 (189). — Режим доступа : http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/2002/VSF_NEW200802141555/VSF_NEW200802141555_p_006.htm.
  24. МакТаггарт Г. Досвід реформування пенсійної системи у країнах Східної Європи та СНД у порівнянні з проведенням пенсійної реформи в Україні / Г.МакТаггарт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pension.kiev.ua/files/dosvid-porivn-Ukr.pdf>
  25. Розвиток пенсійних систем країн Східної Європи // Цінні папери України. — 2009. — № 11 (553). — 19 берез. — Режим доступу : http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=553&pub=3941.
  26. Яшник Г.Л. Зарубіжний досвід реформування системи пенсійного забезпечення / Г.Л.Яшник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Yashnyk.pdf>.
  27. Ткач О. Недержавні пенсійні фонди : до забутих джерел / О.Ткач // Дзеркало тижня. — 2011. — 8 липня.
  28. Скуратівський В. Державне регулювання фінансового забезпечення пенсійних систем : досвід країн Європейського Союзу / В.Скуратівський, О.Линдюк // Вісник НАДУ. — 2011. — № 1. — С. 206-217.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте сутність поняття «соціальний захист».
2. Співвідношення соціального захисту і соціального забезпечення.
3. Чи застаріло соціальне забезпечення як інститут?
4. Головні складові соціального захисту.
5. Функції соціального захисту.
6. Чи ефективно функціонує система соціального забезпечення?
7. Соціальне страхування в системі соціального захисту.
8. Соціальна допомога в системі соціального захисту.
9. Основні складові системи соціального захисту в Україні.
10. Основні перешкоди на шляху здійснення пенсійної реформи.

ТЕМА 5.

ГУМАНІТАРНИЙ РОЗВИТОК ТА ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

Мета вивчення теми

Засвоїти знання про концептуальні засади гуманітарного розвитку та гуманітарної політики.

Основні питання

1. Сутність гуманітарного розвитку.
2. Пріоритети і перспективи гуманітарної політики Української держави.
3. Гуманітарний аудит та розробка і реалізація державних програм у гуманітарній сфері.

Основні поняття: гуманітарна сфера, гуманітарний розвиток, цілі гуманітарного розвитку, гуманітарна політика, гуманітарні пріоритети, людський капітал, гуманітарні проекти, гуманітарний аудит, Громадська гуманітарна рада.

*Минуле і сьогодення — наші засоби,
тільки майбутнє — наша мета.*

Б.Паскаль

5.1. Сутність гуманітарного розвитку

У глобалізованому світі третього тисячоліття розвиток держави стає можливим лише завдяки ефективній реалізації її людського потенціалу. Як європейська за своєю цивілізаційною належністю держава Україна має спиратися у своєму розвитку на людиноцентричну систему цінностей, основу якої становлять свобода, справедливість і солідарність. Зазначена система вже довела свою ефективність та відповідає практичним потребам сучасного суспільного життя.

Сьогодні в Україні розгортається процес змін, що мають на меті всебічне забезпечення інтересів людини, сприяння її прагненню жити й творити в гармонії зі своїми духовними цінностями, суспільством, природою. Спираючись на цей підхід, Україні потрібно забезпечити цілісну політику гуманітарного

розвитку, адекватну модернізації суспільства в межах загальноєвропейських тенденцій.

Гуманітарний розвиток України є процесом удосконалення суспільства у напрямі наближення до потреб людини в усіх сферах суспільного життя, створення умов для максимального розвитку національної культури, розкриття творчого потенціалу й самореалізації кожної особистості відповідно до її потреб та інтересів.

Гуманітарний розвиток України уособлює прагнення нації до формування суспільства, яке ґрунтується на гуманістичних засадах, на повазі до гідності людини — загальних ідеалах людства й забезпеченні всебічного соціального поступу. Вони окреслені в основоположних документах світової спільноти, що фіксують універсальні стандарти прав людини, — *Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права* та факультативних протоколах до них; *Гельсінському підсумковому акті щодо безпеки та співробітництва у Європі*.

Державна стратегія гуманітарного розвитку України ґрунтується на нормативних положеннях зазначених міжнародно-правових актів щодо забезпечення загальнолюдських цінностей свободи, рівності та солідарності, сформульованих у *Декларації тисячоліття* Організації Об'єднаних Націй, затвердженій резолюцією 55/2 Генеральної Асамблеї від 8 вересня 2000 р. Поряд з цим, зазначена стратегія спирається на загальнонаціональні цінності українського суспільства, такі як: формування спільної ідентичності, політична стабільність, толерантність, відповідальність, соціальна справедливість, захист економічних та соціальних прав людини [4].

Основоположним критерієм гуманітарного розвитку країни, інтегральним показником соціального благополуччя є стан здоров'я та тривалість життя населення. Здоров'я населення — частина національного багатства, важлива передумова соціально-економічного поступу країни. Завдання держави полягає у створенні умов для реалізації кожною людиною свого права на довге здорове життя, а також у формуванні й поширенні настанов на здоровий спосіб життя, відповідальне ставлення до здоров'я.

Основними завданнями гуманітарного розвитку є: оптимізація соціальних відносин і забезпечення прав людини; покращення якості життя; налагодження ефективної системи охорони здоров'я і утвердження здорового способу життя; гармонізація системи «людина — природа»; формування загальнодоступної, демократичної освітньої системи і вдосконалення наукового простору; науково-технічна модернізація та впровадження інноваційних проектів; інтеграція національної культури у європейський культурний простір та міжнародне співробітництво у гуманітарній сфері; досягнення структурної змістовності, узгодженості культурних інституцій, збереження високих здобутків у сфері мистецтва.

Стан гуманітарного розвитку України характеризується поєднанням суперечливих та іноді протилежних за спрямованістю процесів. З одного боку, відповідно до доповідей *ПРООН щодо людського розвитку*, Україна є країною з високим рівнем розвитку людського потенціалу (*76-те місце в Доповіді 2011 р.*), хоча її місце в рейтингу коливається між групами країн із середніми та високими показниками (в 1990 р. Україна посідала 45-те місце, а у 2009 р. — 85-те). З іншого боку, неможливо заперечувати наявність в українському соціумі кризових явищ, зумовлених як складнощами на шляху системних перетворень в Україні, так і погіршенням соціально-економічної ситуації у світових масштабах. Безперечно, процеси демократизації та ринкових перетворень зумовили зростання творчої активності громадян, виникнення громадських об'єднань, зростання кількості різноманітних ринкових послуг, зокрема і в гуманітарній сфері. Разом з тим процес неефективної модернізації українського суспільства призвів до певних проявів морально-етичної та правової аномії. До того ж дедалі виразнішою стає тенденція до скорочення участі держави в підтримці програм, пов'язаних з гуманітарним розвитком, що має наслідком зменшення її впливу на формування життєвих цінностей і орієнтацій населення.

Гуманітарна сфера дедалі більше перетворюється на системотворюючий і стратегічно важливий чинник розвитку держави; проникаючи в усі інші суспільні сфери, вона трансформується і перетворює ці сфери на якісно новий гуманітарний простір, стан справ у якому є безпомилковим індикатором

науково-технологічного, культурно-інформаційного, освітнього рівня країни, квінтесенцією її досягнень і здобутків у цих галузях.

Гуманітарна складова державної політики спрямована на формування умов для реалізації соціальних та культурних прав людини, її творчих, інтелектуальних та культурних можливостей, втілення принципів соціальної справедливості, підтримку соціальної солідарності на основі демократичних цінностей та громадянських прав і свобод, протидію проявам ксенофобії, шовінізму, расизму, будь-яких форм дискримінації за релігійною, мовною чи національно-етнічною ознаками, забезпечення доступу до національного культурного продукту на українському та світовому ринках.

Відповідно до вищезазначеного *основними принципами гуманітарного розвитку є:*

- загальногуманітарна спрямованість соціальної та культурної політики;
- пріоритет прав людини та громадянських свобод як критерій оцінки ефективності діяльності держави та рівня розвитку суспільних відносин у країні;
- орієнтація на пошук загальнонаціонального консенсусу в гуманітарних питаннях (мови, релігії, історії та ін.), що спричиняють дискусії в суспільстві;
- забезпечення соціального й правового захисту громадян;
- орієнтація на демократичні стандарти побудови міжкультурних, міжетнічних та міжрелігійних відносин та їх побудова за принципом єдності у різноманітті;
- демократизація культурного життя, що означає зменшення впливу держави на зміст культурного продукту, який виробляється в Україні;
- модернізація культурного життя при одночасному збереженні національно-культурної спадщини всіх народів, що проживають в Україні;
- відкритість до наукового, міжкультурного, міжрелігійного співробітництва задля забезпечення інтеграції України в європейський та світовий гуманітарний простір;
- широкий діалог між громадськістю та державною владою при розробці й реалізації програм суспільного розвитку.

Дотримання зазначених принципів забезпечить гармонізацію суспільних відносин, гуманізацію всіх сфер суспільного життя та сприятиме інтеграції України в європейське і світове співтовариство.

Національні пріоритети гуманітарного розвитку України зорієнтовані на створення сприятливих умов для розвитку людського потенціалу, забезпечення реалізації прагнень громадян України до побудови соціальних відносин, що ґрунтуються на засадах свободи, рівності, справедливості, відповідальності. Це передбачає:

- досягнення нової якості життя на основі підвищення рівня добробуту населення, подолання надмірної майнової нерівності та крайніх форм бідності, дієвого соціального захисту вразливих верств;
- впровадження пріоритетів здорового способу життя, гармонізацію людського й природного середовища, підтримку сім'ї та сприяння народженню й вихованню дітей;
- визнання фізичної культури і спорту як пріоритетного напрямку гуманітарної політики держави, чинника всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя; гарантування рівних прав та можливостей громадян у сфері фізичної культури і спорту;
- запобігання соціальному сирітству, подолання дитячої безоглядності та безпритульності;
- подолання всіх форм насильства щодо дітей та молоді, забезпечення сприятливих умов для вільного від насильства розвитку особистості;
- формування суспільства знань, де знання та можливості їх практичного застосування стануть важливим засобом самореалізації й розвитку особистості, ключовими чинниками людського розвитку;
- сприяння соціальній активності громадян, становленню громадянського суспільства;
- створення умов для культурної та політичної консолідації українського народу як модерної європейської спільноти;
- формування орієнтації на універсалістські моральні цінності [1].

5.2. Пріоритети і перспективи гуманітарної політики Української держави

Будь-якій державі, а надто демократичній, притаманна гуманітарна функція. Вона полягає насамперед в організаційному й фінансовому забезпеченні розвитку культури, освіти, науки та інших галузей гуманітарної сфери. Реалізується ця функція через державну гуманітарну політику. Оскільки політику здебільшого визначають як діяльність, спрямовану на одержання, здійснення (використання) й утримання влади, передусім державної, то *гуманітарну політику у найзагальнішому вигляді можна визначити як використання державної влади в гуманітарній сфері життєдіяльності певного суспільства* [3, с. 3].

Проблематика сфери гуманітарної політики тією чи іншою мірою була предметом наукового розгляду таких відомих українських фахівців, як *В. Горбулін, С. Здіорук, В. Скуратівський, В. Трощинський, С. Чукут* та ін.

Серед сучасних комплексних наукових праць гуманітарної проблематики на теренах України на особливу увагу заслуговує монографія «*Гуманітарна політика Української Держави в новітній період*» за редакцією *С. Здіорука*. Характерною особливістю авторського методологічного підходу є акцентування на духовності, духовному потенціалі особистості як неодмінній складовій гуманітарної сфери, на важливості державно-церковних відносин. Автор зазначає, що «*гуманітарний розвиток суспільства — це процеси зростання можливостей людини, її добробуту, безпеки, здоров'я та духовності*». При цьому гуманітарна політика держави виявляється у послідовному вжитті заходів, спрямованих на підтримку й інтенсифікацію цих процесів згідно з визначеними пріоритетами та загальнонаціональними інтересами, а її сутністю має стати створення умов для виявлення, формування й розвитку творчого потенціалу особи та суспільства в цілому [5, с. 13].

Із змістовного боку *гуманітарна політика* являє собою *сукупність цілей, принципів, механізмів і конкретних заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного гуманітарного розвитку суспільства, розкриття і збагачення його інтелектуального потенціалу, забезпечення всебічної духовно-творчої реалізації особистості та необхідної для цього соці-*

одинаміки освіти, науки, мистецтва, літератури та інших складових духовного життя [9, с. 41].

Первинним, базовим суб'єктом гуманітарної політики є людина, суспільно активний людський індивід — особистість. Реалізуючи свою життєдіяльність люди з необхідністю вступають у величезну кількість взаємозв'язків поміж собою, утворюючи різні об'єднання, спільноти, серед яких найбільш загальною спільністю є суспільство в цілому.

В системі чинників, які сприяють утвердженню людини як суб'єкта гуманітарної політики, особлива роль належить створенню умов для перетворення людини з об'єкта політики, зокрема соціальної, гуманітарної, на активний, самостійний і творчий суб'єкт процесу соціального і духовного розвитку. Самореалізації людини у сфері соціогуманістичного розвитку має сприяти створення умов для утвердження самостійності людини, її самоідентифікації, самоусвідомлення, збагачення на основі соціокультурного плюралізму, розширення соціального і духовного простору в її діяльності як суб'єкта гуманітарної політики. Створення умов для реалізації потенціалу людини як суб'єкта гуманітарної політики пов'язане також з формуванням можливостей для всебічної індивідуалізації особистості, свободи вибору нею напрямів, способів та форм самореалізації в гуманітарній сфері.

Особливо важлива роль в утвердженні людини як повноцінного суб'єкта гуманітарної політики належить створенню правових гарантій захисту прав людини, зокрема в гуманітарній сфері. Зміцнення правових засад посилення ролі людини як суб'єкта гуманітарної політики передбачає приведення національного законодавства, в тому числі в гуманітарній сфері до міжнародних правових стандартів, імплементації норм міжнародного права у національну правову систему. Пріоритетом в даному контексті є також забезпечення ратифікації міжнародних угод в гуманітарній сфері, зокрема конвенцій з питань прав та свобод людини.

Серед суб'єктів гуманітарної політики особливо важлива роль належить державі.

В умовах командно-адміністративної системи державне управління гуманітарною сферою зводилося до директивних методів керівництва, з жорсткою централізацією та механізмом

вертикальних зв'язків. Деформуючий вплив тоталітарної системи державного управління гуманітарною сферою проявився насамперед у звуженні з об'єктивних і суб'єктивних причин реалізації людиною свого духовного потенціалу; безпосередньому втручанні держави у духовне життя суспільства, закони функціонування культури; маніпулюванні суспільною свідомістю; придушенні свободи творчості; одержавленні та ідеологізації культури; нав'язуванні людині таких правил поведінки в гуманітарній сфері, які виключають вільний вибір способів самореалізації особистості в соціокультурній сфері тощо.

Процес суспільної, політичної трансформації зумовлює необхідність утвердження нового механізму взаємодії держави і громадянського суспільства, реформування державної політики у сфері соціокультурного розвитку, функціонування нової філософії діяльності держави як суб'єкта гуманітарної політики. Саме правова, соціальна держава має створити умови для повноцінного духовного розвитку особи і суспільства, надання людині права виявляти та реалізовувати свої світоглядно-ціннісні орієнтації, задовольняти різноманітні потреби та інтереси у сфері гуманітарного розвитку на засадах соціокультурного плюралізму.

Повноцінне функціонування держави як суб'єкта гуманітарної політики забезпечується чітким виконанням усіма гілками влади своїх конституційних обов'язків щодо управлінського впливу на духовне життя суспільства. Ці обов'язки розподіляються таким чином:

1) Президент України: є гарантом додержання прав і свобод людини в усіх сферах, в тому числі й гуманітарній; у щорічних посланнях до Верховної Ради України визначає стратегію розвитку гуманітарної сфери, її основні цілі й пріоритети; утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади гуманітарної сфери; створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи державного управління розвитком гуманітарної сфери; призначає половину складу Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення; присвоює вищі спеціальні звання діячам культури, нагороджує державними нагородами та президентськими відзнаками громадян України за внесок у розвиток вітчизняної культури.

2) Верховна Рада України: визначає засади гуманітарної політики; затверджує загальнодержавні програми національно-культурного розвитку; затверджує і контролює бюджетні витрати на гуманітарну сферу; призначає і контролює діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, дотримання прав і свобод громадян в усіх сферах суспільного життя, в тому числі й у гуманітарній; законодавчо визначає порядок застосування мов, основи виховання, освіти і культури; встановлює систему оподаткування та пільг підприємницької діяльності в культурних галузях; призначає половину складу Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення, впливаючи у такий спосіб на їх функціонування та ін.

3) Кабінет Міністрів України: забезпечує проведення фінансової, інвестиційної та податкової політики держави у сфері освіти, науки й культури; розробляє й здійснює загальнодержавні програми гуманітарного розвитку; спрямовує і координує роботу галузевих міністерств і відомств гуманітарної сфери.

Важлива роль у реалізації гуманітарної політики держави належать місцевим державним адміністраціям. Вони безпосередньо забезпечують механізм впровадження в щоденну практику принципів та загальнонаціональних програм гуманітарного розвитку, адаптуючи їх до специфіки, потреб і можливостей своїх регіонів.

Впливовими суб'єктами гуманітарної політики є політичні партії та громадські організації. Будучи виразниками потреб та інтересів різних соціальних верств та груп громадянського суспільства, вони активно впливають на гуманітарні процеси різними засобами. Політичні партії пропонують свої програми духовного розвитку та механізми їх здійснення, які намагаються впровадити у життя через владні відносини, участь у політичному житті країни (у структурах державної влади різних рівнів, органах місцевого самоврядування), вплив на масову свідомість та ін. способами.

Громадські організації своєю активною громадянською позицією, конкретними заходами справляють помітний вплив на перебіг гуманітарного життя та формування політичних підходів, моделей, концепцій розвитку цієї сфери. Сприяючи розвитку народних мистецтв і промислів, відродженню національних звичаїв і традицій, підтримуючи творчу діяльність окремих

митців, колективів, закладів, пропагуючи кращі духовні цінності свого народу і світової культури різні товариства, фонди, спілки тощо суттєво коригують гуманітарний розвиток суспільства, його духовно-ціннісні орієнтації, методи й засоби задоволення наявних потреб.

Складна, неоднозначна взаємодія усіх суб'єктів гуманітарної політики створює загальну картину духовного життя суспільства, зумовлює його особливості й тенденції історичного поступу [9, с. 49-53].

Сучасна гуманітарна політика Української держави має своєю головною метою максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення гідних умов для реалізації усіх її інтелектуальних і творчих можливостей. Вона має спрямовуватися передусім на підвищення освітнього, наукового та інформаційно-комунікативного потенціалу країни, поліпшення здоров'я громадян, формування здорового способу життя, створення умов для підвищення трудової та творчої активності населення, подолання бідності і формування на цій основі нової якості життя.

Важливою складовою такою політики є узгодження загальнодержавних інтересів з інтересами всіх громадян, що проживають на теренах України, розвиток їх культурної, мовної та релігійної самобутності, формування української загальнонаціональної ідентичності.

Україна має перегорнути сторінку *«дикого капіталізму»*, започаткувати формування цивілізованих ринкових відносин, де держава, органи місцевого самоврядування та бізнес матимуть спільну відповідальність за стан справ у країні. Необхідні передумови виконання цих завдань має забезпечити Програма економічних реформ на 2010-2014 роки *«Зможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»*, що охоплює всі сфери суспільного життя.

Визначальним гуманітарним пріоритетом України є подолання бідності, яка набула застійного характеру. Згідно із *Цілями розвитку тисячоліття* Україна зобов'язалася до 2015 року зменшити частку бідного населення до 18,4%. Натомість у 2009 році цей показник збільшився до 25%, що значною мірою було зумовлене гострою фазою світової фінансово-економічної кризи. До того ж було втрачено тенденцію зни-

ження абсолютної бідності, і 2010 рік не приніс змін на краще: реальні доходи українців упали на 10%, рівень бідності зріс на 0,4% і досяг 26,4% (12,5 млн. осіб).

Доходи, нижчі за прожитковий мінімум, отримують 23% міських і 38% сільських жителів України. Базові соціальні виплати істотно не впливають на масштаби бідності: потреби найменш захищених верств не задовольняються, а нерівність доступу до соціальних благ, вади ринку праці та суспільної інфраструктури заважають бідним громадянам вирватися з тенет зубожіння. Дієва соціальна політика підміняється збільшенням різноманітних видів грошової соціальної допомоги та численних пільг, не підкріплених можливостями бюджетного фінансування. Глибокі деформації механізму державного регулювання процесів перерозподілу коштів між багатими та бідними, висока поляризація суспільства сприймаються громадянами як прояви соціальної несправедливості. Отже, бідність — це не лише постійне джерело соціальної напруженості та виклик національній безпеці, а й вагомий чинник гальмування стійкого розвитку України та її успішної інтеграції до європейської та світової економічної спільноти.

Стратегія подолання бідності має будуватися на визнанні того, що цієї мети не можна досягти виключно шляхом підтримки нужденних. На зміну соціальній політиці, орієнтованій на проблеми середньостатистичної людини, має прийти політика, сконцентрована на потребах конкретних соціальних груп.

Важливим гуманітарним критерієм ступеня розвитку та добробуту суспільства є рівень здоров'я населення, який значно впливає на процеси і результати економічного, соціального та культурного розвитку країни, демографічну ситуацію і стан національної безпеки.

Сучасний стан громадського здоров'я в Україні можна охарактеризувати як кризовий, про що свідчать негативні тенденції в тріаді статистичних показників — відтворення населення (медико-демографічні дані), розвитку дітей і запасу фізичних сил у дорослого населення (показники фізичного розвитку) та адаптації населення до умов навколишнього середовища (захворюваність, інвалідність). При цьому чинниками цих негативних тенденцій є всі основні детермінанти здоров'я, на

які вказують експерти ВООЗ: соціально-економічне становище, стан довкілля, якість харчування та питної води, зростаюче розшарування населення за рівнем доходів, наявна організація надання медичної допомоги тощо. Сьогодні українська система охорони здоров'я не здатна задовольнити потреби населення у медичній допомозі, забезпечити доступність, якість і своєчасність надання медичної допомоги та послуг з охорони здоров'я, забезпечити належний рівень профілактики захворюваності, смертності тощо.

Тому серед основних пріоритетів політики реформ є неухильне зростання рівня добробуту людей, суттєве поліпшення функціонування системи охорони здоров'я, підвищення якості та доступності медичних послуг, запровадження стимулів для здорового способу життя та належних умов праці.

Зміцнення здоров'я населення потребує державної політики, спрямованої на розвиток відповідних соціальних ресурсів, що здійснюватиметься на національному, регіональному, індивідуальному рівнях.

Важливою умовою гуманізації суспільного розвитку є реалізація такої політики, яка б об'єднувала суспільство, враховувала інтереси та потреби абсолютної більшості громадян України, які часто не співпадають. Необхідність вироблення таких підходів є особливо гострою у сфері мовної політики та питаннях історичної пам'яті, деякі з яких штучно загостріються в умовах політичного протистояння. Адже без визначення чітких принципів і концептуальних положень державної політики у сфері ідентичності національний поступ і модернізація країни будуть суттєво ускладнені або й неможливі.

Серед *головних пріоритетів і перспектив гуманітарної політики* України необхідно відзначити:

- формування єдиного національного гуманітарного простору як складової європейського цивілізаційного ландшафту;
- збереження й популяризація культурної спадщини Українського народу;
- розвиток вітчизняної системи освіти — забезпечення рівного доступу громадян до якісної освіти світового рівня, підвищення престижності освіти і професії вчителя, освіта протягом життя;

— розвиток української науки — збереження наукового потенціалу, зміцнення зв'язку між наукою і освітою та наукою і виробництвом, ефективне використання інноваційного потенціалу науки;

— реалізація культурної політики на основі гуманістичних ідеалів та цінностей, соціального прогресу, культурного діалогу, толерантності та взаємної відповідальності;

— впровадження ефективних інформаційно-комунікаційних технологій в освітню, наукову та культурну галузі;

— інтенсифікація розвитку національного сектору культурних індустрій;

— заохочення міжконфесійного та міжцерковного діалогу на основі рівноправних відносин Української Держави з усіма релігійними організаціями.

Державне управління гуманітарним розвитком передбачає розроблення системи програмних і прогностичних документів: коротко-, середньо- та довгострокових прогнозів, основним компонентом яких будуть складові соціально-культурного, освітнього та наукового рівнів, а також короткострокових прогнозів і програм галузевого, регіонального та державного рівнів. Забезпечення гуманітарного розвитку передбачає формування скоординованих дій у всіх сферах суспільного життя, адекватної переорієнтації соціальних, екологічних та економічних інститутів держави, посилення державного стимулювання зацікавленості громадян, юридичних осіб і соціальних груп у вирішенні завдань усебічного гармонійного розвитку людини. Для цього необхідно здійснити поступове реформування системи управління гуманітарним розвитком, обґрунтоване розмежування повноважень між центром та регіонами в зазначених сферах, розподіл конкретних функцій між органами управління.

Діяльність органів, відповідальних за гуманітарну політику або пов'язаних з нею (комітети Верховної Ради України, управління Адміністрації Президента України, міністерства, комітети та консультативно-дорадчі органи Кабінету Міністрів України), позначена дублюванням функцій, браком чіткості в механізмах контролю за виконанням рішень, постійними змінами апаратів виконавців після кожної зміни влади. Реорганізація діяльності органів, відповідальних за гуманітарну політику, повинна забезпечуватися такими заходами:

— формування програм у відповідних сферах гуманітарного розвитку на рівні галузевих міністерств із чітким зазначенням механізмів вирішення питань у цих сферах на державному, регіональному та місцевому рівнях та звітності про їх виконання;

— урахування світових методик і стандартів створення програм гуманітарного розвитку;

— розроблення системи аналітичних і прогнозних документів;

— посилення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів, виділених для гуманітарної сфери, за їх нецільове використання;

— обов'язкова наукова експертиза проектів рішень щодо гуманітарної сфери;

— забезпечення системи управління в гуманітарній сфері кваліфікованим персоналом.

В Україні інституційне забезпечення реалізації гуманітарної політики здійснюється законодавчою і виконавчою гілками влади.

Уряд є найважливішою складовою частиною і центральною ланкою всього державного механізму.

Функція уряду у гуманітарній сфері — забезпечення проведення політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, науки, освіти, культури. Кабінет міністрів вирішує в даній сфері наступні питання:

— за участю громадських організацій розробляє систему заходів щодо підтримання та зміцнення здоров'я населення, забезпечує умови щодо використання фізичної культури і спорту;

— затверджує державні стандарти освіти з кожного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня;

— встановлює порядок створення, реорганізації, ліквідації, ліцензування, інспектування, атестації та акредитації закладів освіти;

— встановлює порядок забезпечення стипендіями, гуртожитками, інтернатами вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, аспірантів, докторантів;

— організовує розробку та здійснення комплексних і цільових загальнодержавних програм, створює економічні, правові

та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність в галузі охорони здоров'я;

— забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я;

— забезпечує реалізацію політики держави у сфері культури;

— забезпечує фінансування та матеріально-технічне постачання закладів охорони здоров'я, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби та інші.

2 квітня 2010 р. відповідно до Указу Президента України було створено *Громадську гуманітарну раду*, як дорадчо-консультативний орган при главі держави.

Створення консультативно-дорадчих органів, які працюють при Главі держави або його адміністрації є поширеною практикою. Наприклад, в Російській Федерації вирішенням проблем гуманітарного розвитку держави опікується принаймні сім рад та комісій при Президентові РФ, серед яких: Рада у справах інвалідів, Рада з питань культури та мистецтва, Рада з питань сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства і прав людини, Рада із взаємодії з релігійними об'єднаннями, Рада з науки, технологій та освіти та ін.

Президент Латвії в реалізації гуманітарної політики має змогу користуватися кадровим та інтелектуальним потенціалом таких дорадчих органів як: Консультативна рада з питань національних меншин, Комісія з державної мови, Комісія істориків Латвії, Рада з відновлення Ризького замку. Серед інституцій гуманітарного блоку, що утворені при Президентові Естонії можна назвати Естонську раду співробітництва, Академічну консультативну раду, Естонський інститут пам'яті. При Президентові Казахстану створені і працюють: Комісія з прав людини, Національна комісія в справах жінок та сімейно-демографічної політики, Громадська рада в справах ЗМІ тощо.

Але в структурі, персональному складі, напрямках і формах роботи зазначених рад і комісій та ГГР при Президентові України є і помітні відмінності. Зокрема, Президент РФ є головою не всіх, але кількох з існуючих консультативно-дорадчих органів, наприклад: Ради з науки, технологій та освіти, Ради з питань розвитку місцевого самоврядування. У той же час, Раду з питань інвалідів очолює керівник Адміністрації Президента РФ. Окремо відзначимо Раду з питань сприяння розвитку громадянського суспільства і прав людини, яка очо-

лена одним з радників Президента і до складу якої з 40 осіб не входить жодного чиновника президентської адміністрації.

Президент Латвії не є Головою Консультативної ради з питань національних меншин, а Раду з питань відновлення Ризького замку очолює не чинний, а колишній Президент Латвійської республіки — Гунтіс Улманіс. Взагалі Президент Латвійської республіки не очолює жодної з Комісій та Рад гуманітарного та соціально-економічного спрямування, керуючи лише Військовою радою та Радою національної безпеки. В Казахстані головою ради з питань ЗМІ при Президентові республіки є Державний секретар, а на чолі Ради з молодіжної політики стоїть керівник Канцелярії Прем'єр-міністра.

Вже з перших днів свого президентства В. Янукович чітко визначив основні пріоритети державної гуманітарної політики. Так, у посланні до Українського народу від 3 червня 2010 р. він запропонував запровадити на державному рівні: 2011 р. — *«Рік освіти та інформаційного суспільства»*; 2012 р. — *«Рік культури та відродження музеїв»*; 2013 р. — *«Рік фізичного здоров'я та екології»*; 2014 р. — *«Рік науки»*; 2015 р. — *«Рік єдності поколінь»* [6].

За перші чотирнадцять місяців існування (квітень 2010-червень 2011 р.) відбулося сім засідань ГГР. На першому з них, що проходило 13 травня 2010 р. було вирішено низку організаційних питань, зокрема, про створення ГГР в регіонах, про розподіл членів ГГР при Президентові України на робочі групи тощо.

Проте, Рада не має ані Президіуму, члени якого могли б збиратися між офіційними засіданнями Ради та корегувати і координувати роботу ГГР, ані секретаріату, працівники якого могли б відслідковувати проходження та виконання рішень Ради, які, щоправда, мають рекомендаційний характер і навіть не є обов'язковими для розсилки центральним та місцевим органам виконавчої влади. Наявність ефективно працюючого апарату є очевидно потрібною для функціонування ГГР при Президентові України ще й тому, що абсолютна більшість її членів — це керівники наукових, освітніх, творчих колективів, тобто люди надзвичайно завантажені повсякденною професійною діяльністю.

На окрему увагу заслуговує кадрове забезпечення діяльності регіональних Гуманітарних рад. Очевидним недоліком

в роботі регіональних Гуманітарних рад є відсутність робочого апарату, або секретаріату, працівники якого б мали повноваження і ресурси для підготовки питань до розгляду членами ГГР, контролю за виконанням прийнятих Радою рішень тощо. Очолюють регіональні ГГР як правило особисто голови ОДА, одночасно, зрозумілим є те, що абсолютна більшість поточної роботи здійснюється відповідальним секретарем Ради, як правило — заступником голови облдержадміністрації.

Проте, далеко не у всіх регіонах є заступник голови ОДА з гуманітарних питань. Немає такої посади в державних адміністраціях, наприклад, Донецького, Харківського та інших регіонів України. Зокрема на Донеччині питання гуманітарної і соціальної сфери в цілому контролює заступник голови ОДА — начальник Головного управління охорони здоров'я, яка і є відповідальним секретарем ГГР, а окремо питання освітньої діяльності — інший заступник голови ОДА. На Харківщині питання, на вирішення яких має бути спрямована діяльність ГГР, відносяться до повноважень як заступника голови ОДА з соціальних питань, так і до повноважень заступника з питань внутрішньої політики та комунікацій.

Необхідно запобігти і дублюванню функцій у вирішенні питань гуманітарного розвитку регіонів. Те, що таке дублювання видається можливим, стає очевидним після ознайомлення із переліком комітетів (робочих груп, комісій) Громадських рад, які активно створюються при ОДА протягом останнього року. Наприклад, в складі Громадської ради при Одеській ОДА є такі комітети як: Комітет з питань культури, мистецтва та туризму; Комітет в справах дітей та охорони здоров'я; Комітет в справах освіти, сім'ї та молоді; Комітет з питань гендерної політики; Комітет з питань фізичної культури, спорту та патріотичного виховання тощо [7].

Гуманітарну політику на певній території реалізують місцеві державні адміністрації — єдиноначальні місцеві органи виконавчої влади загальної компетенції, наділені правом представляти інтереси держави і приймати від її імені владні рішення.

Діяльність місцевих органів виконавчої влади в гуманітарній сфері спрямована на реалізацію державної політики в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді.

Координацію в сфері реалізації гуманітарної політики здійснює заступник голови райдержадміністрації. Заступник голови з гуманітарних питань виконує обов'язки визначені головою і несе персональну відповідальність за стан справ на довірчій йому ділянці роботи: в освіті, медицині, культурі, молодіжній політиці, соціальній сфері.

5.3. Гуманітарний аудит та розробка і реалізація державних програм у гуманітарній сфері

Здійснення державного управління як сукупної, парадигмально визначеної діяльності, вищою метою, основним засобом і головним результатом якої є людина, має супроводжуватися відповідною формою контролю. З огляду на масштабність цієї діяльності, її соціальну спрямованість, контроль за виконанням гуманітарних завдань повинен здійснюватися не лише уповноваженими на це владними структурами, але й незалежними громадськими організаціями. Ще однією важливою умовою вказаного процесу має бути доповнення контролюючої функції прогностичною та рекомендаційною, що досягається залученням науковців.

Зазначене вище можна вважати підставою для запровадження *гуманітарного аудиту* у сфері державного управління.

На думку *П.Петровського* [12], автентичний гуманітарний аудит відрізняється від всіх інших подібних тим, що:

По-перше, застосовує існуючі показники гуманітарного розвитку суспільства (насамперед індекс людського розвитку) до визначення реального його стану, здійснює моніторинг виконання урядових програм соціального розвитку.

По-друге, формує систему завдань гуманітарного розвитку суспільства із чіткою фіксацією ієрархії цілей державно-управлінської діяльності.

По-третє, вибудовує (чи деталізує) парадигму гуманітарного розвитку держави шляхом конкретизації його концепції, стратегії, програм, проектів, методів, ресурсів тощо.

По-четверте, розглядає державно-управлінські рішення (закони, програми, проекти, укази, постанови, розпорядження тощо) на предмет їх відповідності гуманітарним основам суспільства (етичним, правовим, науковим).

По-п'яте, не зупиняється на констатації відповідності/невідповідності намірів, мотивів та інших суб'єктивних чинників управлінської діяльності гуманітарним знанням та цінностям, а пропонує заходи їх оптимізації і/чи заміни.

Таку змістовну схему застосування гуманітарного аудиту можна конкретизувати щодо особливостей його здійснення у тій чи іншій сфері державного управління, на тому чи іншому його рівні, стосовно тієї чи іншої установи.

Запровадження гуманітарного аудиту на загальнодержавному рівні повинне бути одним із необхідних методологічних прийомів із втілення у життя *Концепції гуманітарного розвитку України* та дотримання вимог гуманітарної парадигми. Іншими словами, оцінювати і рекомендувати засоби покращення можна лише відносно того, що усвідомлено впроваджувалося в життя, було внутрішнім змістом, а не спорадичним наслідком управлінського впливу.

З огляду на зазначене вище, гуманітарний аудит економічної політики держави покликаний не просто розкрити зміст такого важливого показника індексу людського розвитку, як валовий внутрішній продукт на душу населення, але й дати детальний аналіз національних особливостей (диспропорцій, нормативно-правових колізій тощо) та сформулювати системні рекомендації для ліквідації недоліків.

Другий рівень ієрархії потреб людини — *потреба безпеки*, що має різні складові — від фізичної до психологічної, і в державно-управлінському вимірі стосується проблеми збереження природно-цивілізаційного та соціокультурного середовища людського існування. Значення гуманітарного аудиту тут виявляється у встановленні відповідності стратегічних тенденцій розвитку гуманітарним цінностям — забезпечення сталого розвитку, збереження довкілля, поширення здорового способу життя, проведення належної демографічної політики тощо.

Щодо третього рівня потреб — *потреб спілкування*, необхідно зауважити, що вони задовольняються високим рівнем соціалізації, на досягнення якого працюють керовані державою інститути освіти та культури. Зрозуміло, що соціалізація передбачає не тільки єдину соціокультурну ідентичність, але й плюралізм ідентичності на основі етнічних, релігійних та інших відмінностей. Діяльність держави у цьому напрямі

може бути контрольована за допомогою таких гуманітарних показників, як рівень соціальної довіри і толерантності у суспільстві, міра врахування інтересів різних соціальних груп, домінування ієрархічно-владних чи горизонтально структурованих відносин, мала чи велика дистанція влади. У цьому контексті необхідно додати, що існуюча корупція пронизує не лише владно-управлінські відносини, але й демонструє диспаритетність суспільних відносин та відсутність єдиних норм і правил спілкування. Гуманітарний аудит особистісних вимірів суспільних відносин може базуватися на широкому спектрі соціологічних методик визначення ставлення людей до проблем ідентичності та поляризації суспільства, до можливостей та чинників соціальної мобільності, а також формувати на цій основі рекомендації щодо державного впливу на динаміку змін у цій сфері.

Значно менші можливості впливу держави існують щодо *ствердження особою самоповаги та власної гідності* (четвертий рівень потреб), а відповідно зменшується і дієвість гуманітарного аудиту. Ця суб'єктивно-особистісна визначеність людського життя досить часто мало залежить від об'єктивних параметрів розвитку суспільства, хоча у загальній статистичній тенденції рівень самоповаги залежить не лише від власних досягнень, але й від поваги до свого народу, країни, історії тощо. Засобами здійснення гуманітарного аудиту в цій сфері можуть бути методи соціально-психологічних досліджень — тестування, інтерв'ю, опитування.

Зазначене вище повною мірою стосується вищого рівня потреб людини — її *прагнення самореалізації чи актуалізації* (здійснення в суспільно-значимій формі) своїх можливостей до праці, реалізації свого творчого потенціалу.

Завдання держави в цьому відношенні полягають у забезпеченні максимально сприятливих правових, матеріальних та соціокультурних умов розвитку. З огляду на це, гуманітарний аудит може насамперед визначити соціально-політичні та ідеологічні бар'єри процесу самореалізації особистості і рекомендувати управлінські заходи їх усунення. Важливим індикатором орієнтації владних інституцій на самоактуалізацію особистості є залучення її до вирішення управлінських завдань за допомогою її власних переконань, а не методів примусу чи маніпулювання.

Обмеженість державного впливу на процес актуалізації творчих особистостей може компенсуватися проведенням виваженої та професійно орієнтованої політики організації творчих спілок, формування високих стандартів творчості, відповідної системи заохочень тощо [12, с. 342-345].

Орієнтація гуманітарного аудиту на рівень особистісного задоволення основних потреб людини, попри те, що визначає базові виміри людського життя, далеко не вичерпує можливості його структурування та здійснення. Закономірним його продовженням має бути запровадження низки показників ставлення особи до влади та механізмів їх врахування у практиці публічного врядування, зокрема таких:

- рівень залучення громад і її представників до вирішення завдань публічного врядування;
- міра врахування інтересів окремих груп населення та окремих громадян в управлінських рішеннях;
- дотримання приватних прав особи як пріоритетних щодо узаконених прав більшості;
- залучення громадських об'єднань до первинного вирішення колізій у відносинах громадянин — владна інституція тощо.

Гуманітарний аудит як послідовне відстеження результатів застосування відповідної парадигми дає можливість принципово відокремити її від інших моделей управління, провести відмінність від соціетарного, етатичного та тоталітарного підходів. Його можливості поширюються на різні сфери державного управління та різні етапи здійснення останнього. Фактично всі основні складові системи державного управління — інститути, їх діяльність та мотиваційні чинники можуть стати об'єктом гуманітарного аудиту. Принципово важливим є і те, що його можна здійснювати стосовно всіх суб'єктивних складових процесу управління, починаючи із декларованих програм політичних партій і закінчуючи особистими й прихованими намірами окремих політиків і управлінців. Наприклад, за допомогою контент-аналізу можна більш-менш точно встановити приватні мотиви прийняття того чи іншого управлінського рішення, а практики психоаналізу дозволяють з достатньою мірою точності встановити скриті психологічні імпульси (бажання, інстинкти, манії, фобії тощо).

Здійснення гуманітарного аудиту можна структурувати за такими напрямками:

1) встановлення відповідності прийнятих на центральному, регіональному та місцевому рівнях нормативно-законодавчих актів конституційно закріпленим правам і свободам особи.

2) перевірка актуального змісту діяльності конкретної установи публічної влади на відповідність вимогам законодавства та інших нормативно-правових актів у частині дотримання гуманітарних вимог.

3) оцінка діяльності владної інституції з позицій дотримання не лише нормативно-правової бази, а й гуманітарних цінностей упродовж виконання всіх управлінських функцій.

4) систематичне застосування показників людського розвитку до визначення реального соціального стану країни, окремого її регіону чи окремої соціальної групи.

5) моніторинг звернень громадян на предмет реагування владних структур на їх проблеми, якості надання адміністративних послуг тощо [12, с. 346-347].

Особливе значення має гуманітарний аудит при розробці та реалізації програм у гуманітарній сфері.

Під час розробки державних програм мають бути враховані специфічні умови, в яких здійснюватиметься процес гуманітарного розвитку, визначені пріоритети з їх обов'язковим включенням до програм соціально-економічного розвитку на кожний рік відповідно до фінансових можливостей держави. Також необхідно узагальнити міжнародний досвід впровадження програм гуманітарного розвитку з урахуванням існуючих методик і стандартів та сформувані основи для його поширення.

Державні програми в гуманітарній сфері мають бути спрямовані на:

— створення необхідних фінансово-економічних умов для підвищення якості життя населення; залучення інвестицій у реалізацію проектів в освітній, культурній та науковій сферах;

— проведення цілеспрямованої інституційної політики у сфері підвищення якості життя населення;

— поєднання державного впливу з ринковими формами управління, стимулювання якісних змін шляхом пріоритетного фінансування, кредитування, матеріально-технічного та ва-

лютного забезпечення, надання економічних пільг пріоритетам гуманітарного розвитку;

— дотримання гарантій безпеки людини й суспільства;

— розміщення продуктивних сил у контексті ефективного вирішення проблем гуманітарного розвитку;

— активізацію соціальної політики та забезпечення соціальних гарантій населенню;

— налагодження партнерства між основними соціальними групами у сфері вирішення соціальних проблем, розвиток взаємодії між державою, некомерційними організаціями та бізнесом, демонополізацію соціальної сфери, диверсифікацію форм надання послуг на основі активного залучення всіх сегментів суспільства.

Для успішної реалізації державних програм гуманітарного розвитку необхідне запровадження його моніторингу, основним завданням якого є збирання та аналіз інформації про якість життя населення та гармонійного розвитку людини. Результати моніторингу мають подаватися щороку в Національній доповіді про стан гуманітарного розвитку в Україні.

На регіональному рівні передбачається розроблення проектів програм соціально-економічного розвитку територій, формування місцевих бюджетів з урахуванням пріоритетності цілей і завдань гуманітарного розвитку, реалізація комплексу заходів збалансованого розвитку регіонів, серед яких першочергове значення надається підвищенню рівня економічного розвитку регіонів за рахунок раціонального використання внутрішньорегіональних умов, ширшого залучення ресурсів місцевого значення.

Реалізація програм на регіональному рівні дасть змогу:

— забезпечити рівні можливості для всебічного гармонійного розвитку людини незалежно від місця проживання;

— врахувати особливості кожного регіону, своєрідність природно-ресурсних, географічних, історичних, економічних, соціальних, етнокультурних та інших умов у контексті загальнодержавних інтересів;

— поліпшити конструктивність та ефективність реформ, надати їм коректної соціально-екологічної спрямованості;

— визначити оптимальні обсяги та джерела покриття потреб регіонів у ресурсах багаточільового призначення, зокрема тих, що стимулюють всебічний розвиток людини;

— створити ефективні механізми для регулювання гуманітарного розвитку регіонів із наданням додаткових повноважень органам місцевого самоврядування в частині формування і використання коштів місцевих бюджетів, у тому числі на вирішення проблем гармонійного розвитку людини [1].

Відповідальна гуманітарна політика в Україні здійснюватиметься лише за умови активної співпраці держави і громадянського суспільства. Лише за умови рівноправного діалогу можна домогтися максимального врахування інтересів та потреб громадян у гуманітарній сфері та ефективної реалізації прийнятих в умовах консенсусу рішень, що передбачає рівну відповідальність учасників за втілення у життя намічених кроків. Водночас успішний діалог передбачає і високий рівень кваліфікації усіх його учасників. Тому інститути громадянського суспільства — професійні спілки, благодійні та громадські організації та рухи, політичні партії, професійні об'єднання, асоціації, творчі спілки, незалежні засоби масової інформації, органи самоорганізації населення за місцем проживання — покликані генерувати громадянські ініціативи в різних сферах суспільного життя, створювати організаційні умови для їх підтримки та успішного здійснення.

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Концепція* гуманітарного розвитку України на період до 2020 року : Проект. — К. : [б. в.], 2011. — 58 с.
2. *Гуманітарна політика* Української держави в новітній період : монографія / За ред. С.І.Здіорука. — К., 2006. — 403 с.
3. *Скурацівський В.А.* Гуманітарна політика в Україні / В.А.Скурацівський, В.П.Трощинський, С.А.Чукот : навч. посіб. — К. : Вид-во УАДУ, Міленіум, 2002. — 262 с.
4. *Зубченко С.* Сучасні наукові підходи до аналізу гуманітарної політики в Україні / С.Зубченко // Стратегічні пріоритети. — 2010. — № 1. — С. 103-106.
5. *Здіорук С.* Пріоритети і перспективи гуманітарної політики Української Держави / С.Здіорук, М.Степико // Стратегічні пріоритети. — 2011. — № 2 (19). — С. 37-48.
6. *Бульба В.Г.* Діяльність Громадських гуманітарних рад та її висвітлення на веб-сайтах обласних державних адміністрацій / В.Г.Бульба, А.В.Меляков [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=346>.

7. *Бульба В.Г.* Громадська гуманітарна рада при Президентові України : підсумки року діяльності / В.Г.Бульба, А.В.Меляков [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=262>.
8. *Рубан Ю.Г.* Концептуальні засади гуманітарного розвитку України : стратегічні пріоритети державної політики / Ю.Г.Рубан // Стратегічні пріоритети. — 2009. — № 3 (12). — С. 5-10.
9. *Управління* соціальним і гуманітарним розвитком : навч. посіб. — К. : НАДУ, 2008. — Ч. 2. — 290 с.
10. *Україна в 2010 році* : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / За заг. ред. А.В.Єрмолаєва. — К. : НІСД, 2010. — 528 с.
11. *Малімон В.І.* Гуманітарна політика / В.І.Малімон : практикум. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. — 164 с.
12. *Петровський П.М.* Гуманітарна парадигма в системі державного управління / П.М.Петровський : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління. — К., 2010. — 417 с.

Контрольні запитання та завдання

1. Основні принципи гуманітарного розвитку.
2. Які особливості та тенденції гуманітарного розвитку сучасного українського суспільства?
3. Стратегічні засади гуманітарного розвитку України.
4. Сутність гуманітарної політики.
5. Головна мета гуманітарної політики.
6. Назвіть основних суб'єктів гуманітарної політики, охарактеризуйте особливості їх функціонування в незалежній Україні.
7. Стратегічні засади гуманітарної політики України.
8. Які основні державні інституції визначають гуманітарну політику в Україні?
9. Назвіть і охарактеризуйте основні напрямки гуманітарної політики Української держави.
10. Основні завдання гуманітарної політики в сфері гармонізації людського і природного середовища.

ТЕМА 6.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОСВІТИ ТА НАУКИ

Мета вивчення теми

Засвоїти знання про засади державної політики у сфері освіти та науки

Основні питання

1. Розвиток освіти в «організованому суспільстві»: українські реалії та перспективи.
2. Освіта та наука як основа механізму трансформаційної динаміки українського суспільства.
3. Освітня політика України в умовах глобалізації.

Основні поняття: освіта, освітній простір, «організоване суспільство», глобалізація, наука, науково-інформаційний простір, науково-освітній комплекс, дослідницький університет, інноваційна політика, освітня політика.

Щоб не перетворити людину на сховище знань, комору істин, правил та формул, треба вчити її думати.

В.Сухомлинський

6.1. Розвиток освіти в «організованому суспільстві»: українські реалії та перспективи

В сучасному світі освіта є провідним культурно-цивілізаційним фактором забезпечення розвитку суспільства і людини, однією з детермінант державотворчих процесів. Щоб досягти успіху в процесі побудови Української держави, необхідно, поперше, усвідомити значення освітнього чинника на всіх етапах розбудови державності; по-друге, переосмислити накопичений історичний досвід власної країни та зарубіжних країн; по-третє, існує гостра потреба забезпечити рівновагу між нововведеннями і традиціями в освітянській сфері, підняти суспільний статус освічених людей; по-четверте, необхідно вирішити, що слід зробити, аби примножити внесок педагогів і вчених у якісні й кількісні зміни в освіті, зберегти інтелек-

туальний потенціал навчальних закладів, враховуючи глобалізацію освітнього процесу.

Ось такі гострі проблеми постають перед нашим суспільством, яке перебуває в процесі суспільної трансформації. І не тільки перед суспільством в цілому, а й перед кожною людиною зокрема. А там, де діє людина, виникають і певні політичні й психологічні проблеми.

Сучасне суспільство є таким, що розвивається дуже динамічно. Виникають нові форми взаємодії як по вертикалі, так і по горизонталі. Відбувається ускладнення структури традиційних суспільних інститутів, з'являються нові канали соціальної комунікації. Нове суспільне оточення вимагає більшої гнучкості, мобільності, адекватності.

Мультикультуралізм, гетерогенність та професійний прагматизм усе наполегливіше й ґрунтовніше проникають в українське суспільство, зумовлюють розробку освітньої політики, програм підготовки професіоналів, змісту освіти, встановлення морально-психологічного клімату і відносин між усіма учасниками освітнього процесу на усіх його рівнях, при яких кожен школяр або студент, незалежно від кольору шкіри, етнічного і соціального походження, релігійних, вікових, політичних, класових, мовних і мовленнєвих відмінностей, мав би всі необхідні можливості для свого інтелектуального та соціально-психологічного розвитку як громадянина Української держави.

Широке розмаїття інтерпретацій системної трансформації суспільства в сучасній науковій літературі дає змогу екстраполювати існуючі теорії на нинішню Україну, синтезувати їх в якості необхідних складових вітчизняної моделі демократичного вдосконалення та еволюційного само відтворення соціуму, з'ясувати українські особливості «організованого суспільства».

Як слушно зауважує **В. Андрущенко**, до «організованого суспільства» Україну «підводять» світовий досвід подолання суспільних криз та глибока внутрішня державотворча традиція. Від Київської Русі, через Козацтво, Гетьманщину й до драматичної долі Центральної Ради **В.Винниченка**, **М.Грушевського**. Україна завжди прагнула організованості — інтеграції, цілісності, а також динаміки, намагалася забезпечити громадянську стабільність й розширити діапазон соціального реформування» [1, с. 3].

Організоване суспільство є полем і школою демонополізації державної влади, зростання авторитету політичних партій, а його провідними рисами є:

- міцна правова держава з енергійним, мудрим і авторитетним політичним лідером-реформатором;
- ринково-регульована економіка, побудована на засадах плюралізму форм власності;
- гарантований соціальний захист населення;
- виважена гуманітарна стратегія, що інтегрує колективно-народну (національну) волю, мобілізує громадян на здійснення реформ;
- легітимність уряду, громадська злагода та згуртування;
- свобода особистості;
- соціальна справедливість [1, с. 3].

Українському суспільству на поточний момент властиві тільки окремі ознаки *«організованого суспільства»*. Так, у зародковій стадії перебуває політична і державотворча дієздатність політичних інститутів, в першу чергу, політичних партій і профспілок. Існуючі потужні політичні сили (*«Партія Регіонів»*, Блок Юлії Тимошенко, *«Фронт змін»*) не мають яскравого *«ідеологічного обличчя»*, системних концепцій націє- і державотворення. Освітні блоки програм впливових політичних суб'єктів обмежуються загальними малозначущими фразами, не містять конкретних механізмів реалізації освітніх планів та проектів. Політичні лідери не усвідомлюють у повній мірі важливості освітнього чинника у процесі проведення суспільних реформ. В той час у розвинутих країнах світу (США, Японія, Франція, ФРН) питання освіти й науки займають вагоме місце у політичних програмах і доктринах, а їх розв'язанням займаються урядовці й політики усіх рівнів. Зокрема, у США питання якості і її доступності освіти проголошено питанням *«геополітичного лідерства американської нації»*. Причому, визнаного світового успіху досягають системи освіти тих країн, де панують логічність і систематичність навчання, де масово поширене постійне виконання учнями і студентами вміло підібраних і скомпонованих завдань різного ступеня складності, де компетентність формується у вигляді конкретних реалізаційних спроможностей [2, с. 144].

По-друге, нерозвинутими залишаються правові інститути. В країні процвітає непомітний, корупція, використання тінювих схем з метою власного самозбагачення, все більшої політичної і економічної ваги набувають окремі фінансово-промислові групи, що різними шляхами лобюють свої корпоративні інтереси. Судові інстанції стають розмінною монетою у політичних іграх та економічних спекуляціях. Освітній сектор потерпає від наявності численних правових колізій, незадовільної правозастосовчої практики законодавства про освіту.

По-третє, вкрай незадовільним є соціальний захист населення. Аналіз сучасних проблем соціального захисту свідчить про його перехідний стан та безсистемність у сфері регулювання рівня та якості життя населення в умовах ринкових перетворень. Це підтверджують такі негативні явища, як глибока соціальна та майнова нерівність, масова малозабезпеченість та бідність, обмеження доступу населення до культури, охорони здоров'я, освіти і науки. Руйнування людського капіталу йде саме в той час, коли конкурентноздатність національної економіки все більше визначається динамікою розвитку саме цього виду капіталу, знань, інновацій та інформації. В цих умовах спостерігається відплив науково-педагогічних і педагогічних працівників з гуманітарного сектору, падає соціальна престижність праці педагога, науковця.

По-четверте, відбувається нівелювання традиційних соціальних цінностей, таких як *«чесна праця»*, *«професійна сумлінність»*, *«соціальна справедливість»*. В результаті освіту намагаються перетворити на систему, яка обслуговує виробничу сферу, а характер її розвитку визначається не потребами суспільства, а попитом на ринку праці. Перед освітою ставлять завдання не стільки громадянського, політичного і культурного розвитку населення, скільки підготовки кадрів. Система освіти використовується як засіб легітимізації сучасних форм соціального розшарування [3, с. 14-15].

Разом з тим, слід відмітити, що певні позитивні тенденції щодо становлення *«організованого суспільства»* в Україні існують, зокрема:

- сформовано відповідну законодавчу базу;
- забезпечено перехід економіки на ринкові засади;

— знайдено певний баланс між регулятивним і організаційним впливом держави та повноваженнями громадянського суспільства;

— гарантовано плюралізм в ідеологічному, культурному, економічному й політичному житті.

«*Організоване суспільство*» є суспільством трансформаційним, перехідним. Воно має свої особливості й існує за ustalеними стандартами, що поступово замінюються (оновлюються) перманентними нововведеннями — вдалими і не зовсім вдалими, — які вводять його в нову соціально-історичну якість. Жити в такому суспільстві непросто, але цікаво. У трансформаційному суспільстві існує суперечливе сприйняття дійсності різними верствами населення, політичними групами. У ньому немає ustalених пріоритетів, ціннісних орієнтацій. Вони лише формуються. До них люди наближаються обережно, з частими «*відкатами*» до старих позицій, сумнівами щодо правильності обраного шляху й гучними звинуваченнями політиків і державних діячів у їх виборі [1, с. 18].

В «*організованому суспільстві*» освіта покликана виконувати три найважливіші функції:

— продукувати і пропагувати знання (*функція Знання*);

— сприяти інтеграції вітчизняного і зарубіжного досвіду в сучасну українську державотворчу концепцію (*функція Пам'яті*);

— давати орієнтири та конкретні механізми втілення державницьких планів та ідей в життя (*функція Волі*).

Знання як стратегічний ресурс трансформації суспільства є складним соціально-культурним феноменом, одним з основних чинників системних соціальних перетворень впливу людини на природне і суспільне середовище. Важливо, що знання, на відміну від ресурсів матеріальних, від поширення в процесі використання не розпорошуються, не амортизуються, а, навпаки, примножуються, потужнішають, підвищують ефективність тієї структури, яка чутлива до дифузії знань, сприяють становленню інформаційного суспільства. Тому і зміни у суспільстві відбуваються адекватно до його інтелектуального розвитку, з чим синхронізуються перетворення в соціальній, економічній, політичній та духовній сферах. При цьому знання, постаючи дієвим засобом соціальної дії, й собі впливають на суб'єкт цієї

дії, сприяючи підтриманню стабільності, суспільної рівноваги, соціального порядку, сталому розвитку і прогресу.

Швидке досягнення Україною політичного, економічного, соціального, духовного успіху можливе лише на основі реформ, постійних якісних змін в інститутах і культурі, застосованих на негайному та ефективному запровадженні обширного комплексу інновацій та нововведень [4, с. 31].

Освіта та професійна підготовка стають найважливішими важелями, що має держава для забезпечення позитивної трансформації суспільства.

Сьогодні система освіти України, що недавно ще могла похвалитися багатьма позитивними показниками і характеризувалася як одна із найрозвиненіших у світі, перебуває у стані затяжної системної кризи.

По-перше, спостерігається зниження позитивної мотивації до тривалого і систематичного процесу набуття знань, умінь і навичок, що становлять основу і зміст освіти в цілому.

По-друге, триває відтік найздібніших наукових і педагогічних кадрів з науково-дослідних установ, вузів, шкіл, дошкільних закладів.

По-третє, має місце деформація психологічного клімату в колективах учнів, учителів, студентів, викладачів вузів у бік його погіршення, негативної зміни ціннісних орієнтирів та загальної деморалізації, пов'язаної з падінням престижу Вчителя.

Загалом, стан освіти в Україні поки що не відповідає потребам назрілої трансформації суспільства. Так, за показниками кількості учнів і студентів на 10 тис. населення ми значно відстаємо від розвинутих країн. Це результат збайдужілості нашого суспільства на певному етапі його розвитку до механізмів його саморозвитку, які закладені в освіті. Це й результат того, що на сьогодні не вироблена та система цінностей, та ідеологія, що могла б бути визнана більшістю людей країни і могла б стимулювати позитивну повсякденну мотивацію, і, звичайно, мотивацію на вищі потреби, сенс життя наших громадян узагалі [4, с. 17-18].

Перед системою освіти гостро постають питання світоглядного характеру, а також завдання посилення ролі «*національної домінанти*» у виховному процесі. Проблеми національно-

го відродження, формування сучасної демократичної національної держави не можуть успішно вирішуватися без участі суспільних наук. Соціальні і гуманітарні науки повинні бути щільніше включені в навчально-виховний процес.

В останні десятиріччя відбуваються радикальні зрушення в технології освітнього процесу. Основою таких зрушень виступають сучасні науки, зокрема інформатика, системотехніка, кібернетика. Ми ще не усвідомили належною мірою той факт, що людство переживає третій інформаційний переворот — за своїми наслідками значиміший, ніж навіть перший інформаційний переворот (пов'язаний з появою писемності) і другий (пов'язаний з появою друкарства). Навчання книжкове перетворюється в навчання комп'ютерне. І хоча ми розуміємо, що не можна впадати в крайнощі і принижувати значення писемності і друкарства, все-таки обличчя *«організованого суспільства»* визначають бази даних, персональні комп'ютери, Інтернет, засоби телевідеодоступу, дистанційне навчання.

Розвиток сучасного суспільства вимагає перманентного підвищення освітнього рівня, оволодіння новими способами отримання і переробки інформації. Постіндустріальна економіка вимагає від людини не стільки фізичного, скільки світоглядно-інтелектуального розвитку. В цій ситуації проблема підвищення ефективності освіти набуває все більшої актуальності. Соціальне замовлення освітній сфері щоразу більше увиразнюється, рік від року стає більш детальним і конкретним. Воно виявляється істотно зміненим вже в процесі реалізації. Це пов'язано з безпрецедентною динамікою суспільного розвитку і перманентною корекцією вимог, котрі ставить перед освітою життя.

Ідеалом освіченої людини має бути не стільки *«людина, що знає»*, скільки *«людина, що думає»*, індивід, якого система освіти підготувала до життя, який орієнтується в складних умовах сучасності й усвідомив своє місце в суспільстві. Звідси — спрямованість процесу реформування освітніх програм, їх переорієнтація з рівня просвітницького на рівень *«почуття-раціо»*, на виховання особистості з виразним і водночас гнучким інтелектом. Парадигмою сучасної освіти має стати не певна сума знань і вмінь, а своєрідна духовна опора людини в сучасному світі, основа духовності й самореалізації, не тільки *«культура мислення»*, а й *«культура розуміння»* (О.Краснікова).

У зв'язку з цим актуалізується потреба нових форм організації освіти з урахуванням, культивуванням і подальшим розвитком усього позитивного, що було в минулому. Завдання оновлення і розвитку сучасної освіти відповідно до соціально-економічних і політичних умов, що змінилися, функціонування всіх його ланок не можуть бути успішно вирішені без урахування багатого досвіду, накопиченого в минулому.

Новітня освітня парадигма має базуватися на імперативах проблемності, діалогічності та дискусійності. Такий підхід сприятиме подоланню монологізму, проповідницьких моделей передавання знань, нескінченних посилань на авторитети тощо. У підсумку це дасть можливість не просто володіти інформацією, а бачити в навколишньому житті проблемні ситуації, чітко формулювати завдання, самостійно вирішувати їх, рефлексійно ставитись до вибраних посилань і критеріїв.

Великого значення у сучасних умовах набирає когнітивно-інформаційний, технологічний підхід до вироблення, нагромадження, використання нових знань, передусім інноваційного рівня. Доповнення відомого гносеологічного підходу до пізнання підходом функціонально-інструментальним передбачає вагомні прориви в методології аналізу та реалізації інтелектуального, інформаційного потенціалу суспільства, який зосереджений у сферах освіти, науки та державного управління, а також нового розуміння їхніх функцій та трансформаційних механізмів [4, с. 18-19].

З іншого боку, освіта має ґрунтуватися на культурно-історичному досвіді. Він формується в результаті самопізнання, самоаналізу, об'єктом якого є власна життєдіяльність окремої особи, її роздуми, поведінка, емпіричні знання й спостереження соціуму взагалі. Культурно-історичний досвід закодований у системі знань, навичок та умінь, які передаються з покоління в покоління, у різноманітних діях і зразках поведінки людей, викристалізований у формах матеріальної та духовної культури народу. Функціонує культурно-історичний досвід через механізм історичної пам'яті.

Історична пам'ять — це минуле, яке живе в нас, у сьогоденні, воно спонукає всіх без винятку співпереживати, любити й ненавидіти, важлива складова історичної свідомості й національної самосвідомості. Історична пам'ять формує духовну ат-

мосферу суспільства, систему цінностей, допомагає йому визначити власне місце в нескінченному потоці часу [5, с. 16-18].

Функція Пам'яті дозволяє виробити оптимальну синтетичну модель освітнього розвитку, накреслити пріоритети та розробити алгоритм усунення недоліків у освітній сфері.

Здійснення сутнісного реформування освітньої галузі неможливе без підготовки менеджерів у освіті, консолідації суспільства і національної еліти на засадах нового мислення, пріоритетів загальнолюдських цінностей та інтересів, переходу від політичної конфронтації до співробітництва, однотипного розуміння алгоритмів саморозгортання освітніх процесів.

Функція Волі дозволить розробити та втілити у життя систему практичних заходів щодо реального реформування освітньої галузі, забезпечить стабільність, послідовність, відкритість і цілеспрямованість, дасть суспільне усвідомлення того, що ми маємо здійснити, яким чином і якими засобами.

Таким чином, в умовах модернізації суспільства одним з елементів соціальних перетворень в Україні має стати орієнтація на *«організоване суспільство»* як модель соціальної організації. Водночас процеси соціальної модернізації і національно-державного будівництва вимагають радикальної зміни освіти суспільства, його ціннісних орієнтирів та мотивів діяльності. На перший план виходять процеси нагромадження і використання набутих знань, переосмислення культурно-історичного досвіду, проектування, само детермінації, визначення власних ціннісних орієнтирів на підставі безпосередньої інтеріоризації освітніх цінностей, які набувають характеру політичного й етичного вибору індивідуального і соціального буття [6].

Швидке досягнення Україною політичного, економічного, соціального, духовного успіху стає можливим лише на основі реформ, впровадження якісних змін в інститутах освіти і культури, освоєння обширного комплексу інновацій та нововведень.

6.2. Освіта та наука як основа механізму трансформаційної динаміки українського суспільства

Визнання людини основним чинником, найвищою цінністю сучасного суспільства передбачає обов'язкове віднесення до числа стратегічних пріоритетів розвиток галузі соціально-

го призначення, в першу чергу, освіти і науки як складових науково-освітнього комплексу (НОК). Саме вони беруть безпосередню участь у формуванні людського капіталу — головного елемента національного багатства країни. Розбудова системи освіти й науки, її реформування є запорукою стабільного й прогресивного політичного і економічного майбутнього, утвердження України на світовій арені як впливового політичного гравця.

Процеси політичного та соціокультурного оновлення, що відбуваються сьогодні в Україні, ставлять нові вимоги до НОК, зокрема обумовлюють необхідність розробки кількісних та якісних показників аналізу й оцінки освітніх та наукових програм, концепцій та проектів.

Зважаючи на зазначене, актуальними для політичної теорії та суспільно-політичної практики є проблеми:

— переосмислення теоретико-методологічних підходів щодо аналізу сутнісних характеристик освітнянських та наукових систем з врахуванням тенденцій, властивих сучасним типам перехідних суспільств;

— з'ясування особливостей формування та функціонування НОК у пострадянському суспільному просторі;

— виявлення основних соціально-політичних пріоритетів у соціальному просторі українського суспільства та тих провідних детермінант, які зумовлюють їх формування;

— визначення місця освіти і науки у трансформаційних процесах;

— знаходження політико-ідеологічної основи, на якій в умовах загальноєвропейської та локальноукраїнської кризи індивідуальної й колективної самоідентичності може формуватися українська національна свідомість і самосвідомість.

З початку 90-х років ХХ ст. під час складання національної системи освіти України було проголошено роль освіти і науки як основи розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорукою майбутнього України. За роки незалежності на основі конституції України і міжнародних освітніх стандартів було визначено пріоритети розвитку НОК, створено відповідну нормативно-правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з державною програмою *«Освіта»* (*«Україна ХХІ ст.»*). Зокрема, пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти визначені:

- особистісна орієнтація освіти;
- формування національних і загальнолюдських цінностей;
- створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення змісту та програм навчально-виховного процесу;
- розвиток системи безперервної освіти;
- розширення україномовного освітнього простору;
- забезпечення освітніх потреб національних меншин;
- інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів [7].

Відповідно прийнято та втілюються в життя конкретні освітні концепції, програми та проекти.

Наука сьогодні — це не просто пізнавальна (як це було на світанку її розвитку), але, перш за все перетворювальна діяльність людини. А також це діяльність, пов'язана із задоволенням потреб особистості і соціуму, зокрема — потреб виробництва товарів, послуг та інформації, управління індивідуальною і колективною свідомістю. Причому її перетворювальний потенціал був усвідомлений ще в XVII ст. (**П.Фейєрбанд** визначав науку як «*нову релігію*»). У цьому контексті заслуговує на увагу висновок, до якого дійшов **Ф.Бекон**: «*Найсерйозніша зі всіх помилок полягає у відхиленні від кінцевої мети науки. Адже одні люди прагнуть до знання через природжену і безмежну цікавість, інші — заради задоволення, треті — щоб набутти авторитету, четверті — щоб взяти верх у змаганні і суперечці, більшість — заради матеріальної вигоди і лише дуже небагато — заради того, щоб даний від Бога дар розуму спрямувати на користь людському роду*» [8, с. 121].

Отож, у нових суспільних історичних умовах виникає необхідність врахування різних мотивів наукової діяльності, забезпечення державної та громадської підтримки діяльності наукових шкіл та окремих науковців.

Головним завданням освіти та науки в наш час стає формування інтелектуальних, моральних і духовних властивостей індивіда, що з політичної точки зору сприятиме стабільності політичної системи суспільства, позитивній динаміці її еволюції.

Для освіти і науки також характерна схожа внутрішня структура з переважанням неринкового, так званого суспіль-

ного сектора, обмеженість можливостей приватної підприємницької діяльності, спільні принципи просторового розміщення інфраструктури. Перелічені риси та необхідність тісної взаємодії закладів освіти і науки з підприємствами, що виробляють товари науково-освітнього призначення, здійснюють матеріально технічні постачання, організують розподільчі канали, стимулюють попит населення, є підставою для виділення *науково-освітнього комплексу (НОК)*. Він являє собою сукупність закладів установ, підприємств, та органів управління ними, в яких проводяться різноманітні види діяльності щодо виробництва, розподілу і організації споживання товарів і послуг науково-освітнього призначення з метою забезпечення потреб населення.

До складу НОК входять державна і приватна освіта усіх рівнів (дошкільна, загальна середня, професійно технічна, вища, післядипломна) та за всіма видами (очна, заочна, дистанційна); діяльність наукових та науково-дослідних установ та органів управління ними; функціонування об'єктів власності, що знаходяться на балансі закладів освіти й науки тощо.

Територіальна структура характеризує розміщення елементів НОК, форми їх зосередження, взаємозв'язки між ними та проявляється у формуванні різних поєднань науково-освітніх закладів підприємств, установ, органів управління залежно від чисельності населення центру обслуговування та величини території, що до нього тяжіє. Створюється так звана ступінчаста система, для якої характерне поступове додавання організацій вищого рівня обслуговування по мірі зростання людності та адміністративної ролі населеного пункту. Вона доповнюється закладами, розташування яких базується на використанні сприятливих природних, історичних умов та можливості забезпечити соціальну та економічну ефективність свого існування [9, с. 5-6].

Показники розвитку НОК виступають важливими характеристиками трансформаційної динаміки суспільства, оскільки відображають здатність не тільки «*рутинно*» відтворювати існуючі структури і правила, але й утворювати нові, що відповідають матеріальним і духовним вимогам соціальних факторів. Здатність творити і вбудовуватись в існуючі структурні об-

меження, а також переборювати їх обумовлює найважливішу для суспільства та соціальних факторів якість «суб'єктності». В свою чергу, ця якість, по суті, утворює, соціокультурний і політичний потенціал суспільства, або ціннісно-нормативне середовище функціонування певних соціальних факторів, їх здатність до певних соціальних дій, що реалізується в їх соціальних практиках [10, с. 12].

Однією з найбільш відмітних ознак наявності проблем в інтеграції української науки у світовий інтелектуальний простір є низький індекс цитування праць вітчизняних науковців, а також і низькі інтегральні індекси розвитку української науки в цілому. Протягом кількох останніх років за показниками цитування провідної міжнародної бази даних наукової інформації SCOPUS Україна стабільно посідає місце у четвертому десятку країн світу. Станом на 11 липня 2011 року, за даними бази SCOPUS, Україна посідала 38-ме місце [28], між Ірландією і Угорщиною (у грудні 2010 року Україна посідала 33-тє місце). При цьому варто відзначити, що і ці не надто високі місця у міжнародному рейтингу забезпечуються порівняно великою кількістю і високою якістю наукових праць у доволі нечисленних традиційно сильних в Україні напрямках. Зокрема, йдеться про молекулярну біологію, генетику, матеріалознавство, певні розділи хімії і фізики. Водночас у багатьох галузях, наприклад, гуманітарних наук визнаних на міжнародному рівні публікацій в Україні створюються буквально лічені одиниці.

Безперечно, низькі показники цитування автоматично не означають низької якості роботи українських науковців. Існують потужні чинники загальноекономічного і інфраструктурного характеру, що впливають на індекси цитування (передусім, рівень фінансування наукових установ та наявність потужних фахових видань і наукових видавництв). Разом з тим низькі показники цитування недвозначно свідчать, як мінімум, про недостатню обізнаність закордонних колег з доробком вітчизняних вчених, що якраз і вказує на далеко не достатню інтегрованість української науки у міжнародний дослідницький, освітній та інноваційний процеси. Наукометрія і реферовані бібліографічні бази даних не є рівнозначними самому процесу міжнародного наукового співробітництва, проте вони є надійним індикатором стану такого співробітництва, місця країни

на науковій мапі світу і ступеня інтегрованості країни у світовий науковий, інноваційний і освітній простір.

Однією з вагомих причин того, що українських фахівців мало цитують, а відповідно, і мало знають за кордоном, є недостатній рівень володіння іноземними мовами, передусім, англійською, та низький рівень обізнаності з міжнародними фаховими виданнями, які можуть публікувати роботи наших вчених, а також з міжнародними проектами, у яких вони можуть брати участь. Таке становище склалося не в останню чергу через те, що індивідуальні науковці і наукові колективи часто не мають адекватних мотивів для того, щоб докладати реальних зусиль для інформування зарубіжних колег про результати своєї дослідницької діяльності. У багатьох випадках вимоги до результатів досліджень (поточні публікації, дисертаційні роботи, проектна документація і т.ін.) щодо зарубіжного досвіту з відповідної теми мають формальний характер. З іншого боку, реальне урахування актуальних результатів зарубіжних колег у власних роботах досі надто часто не вважається по-справжньому важливим компонентом дослідження, а тому не посідає належного місця серед пріоритетів при здійсненні досліджень і документуванні їх результатів [29].

Починаючи з 2000 р., в Україні жодного разу не було виконано норму, визначену статтею 34 Закону України «Про науку і науково-технічну діяльність», щодо забезпечення державою бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності в обсязі не менше ніж 1,7% ВВП. Щорічний розмір бюджетних видатків на науку становив 0,3-0,5% ВВП (сумарно з усіх джерел — 1,2-0,89%).

Відповідно до Концепції національної інноваційної системи держава повинна виконувати такі функції:

- формування сприятливих умов для розвитку інноваційного бізнесу, зокрема розроблення стратегії інноваційного розвитку економіки; прогнозування технологічного розвитку і визначення на його базі науково-технологічних пріоритетів; підтримка формування інноваційної інфраструктури, реалізації заходів щодо непрямого стимулювання інноваційної діяльності;
- розроблення державних цільових програм;
- формування механізмів передачі інвесторам інтелектуальної власності, що належить сьогодні державі;

— розв'язання конфліктів між бізнесом, науковими працівниками та владою;

— створення концепції венчурної індустрії.

В основу державної політики в галузі науки і технологій має бути покладена переорієнтація чинних цільових програм наукових та експериментальних досліджень на забезпечення пріоритетних напрямів розвитку науки і технологій з урахуванням номенклатури першорядних проектів державного значення.

Держава має забезпечити на конкурсній основі замовлення підприємствам, які володіють сучасною технологією, що ґрунтується на новітніх наукових досягненнях.

Це стане імпульсом для тих підприємств, які здатні постачати виробництву технологічні розробки, що забезпечать конкурентоспроможність продукції. Саме за таких умов наука як інститут набуде статусу впливового і рівноправного партнера в мережі соціально-економічних взаємодій [30].

Все більшого значення набуває перехід до практики створення дослідницьких університетів.

Прикметно, що сам термін *дослідницький університет* (*research university*) набув значного міжнародного поширення після його появи 1994 року у класифікаторі *Фонду Карнегі* для університетів США (*Carnegie Classification of Institutions of Higher Education*). У поточній, значно переробленій, редакції класифікатора Карнегі самого цього терміну немає, однак багато ВНЗ у різних країнах світу продовжують ним доволі широко послуговуватися. Загалом, у світі термін «*дослідницький університет*» має не нормативний (надання певного статусу і відповідних державних пільг і преференцій), а дескриптивний характер — відзначення відповідності певним критеріям наукового, освітнього та економічного характеру, що робить його ефективним у наукових дослідженнях та інженерно-технічних розробках, а також популяризує на висококонкурентному ринку освітніх послуг.

При університеті, який претендує в Україні на статус дослідницького мають працювати не менше 15 спеціалізованих рад із захисту докторських та кандидатських дисертацій. Він повинен мати наукову бібліотеку з не менше як 1 млн. примірників книг, власне видавництво, не менше 10 власних фахових наукових видань. Також ВНЗ повинен мати Інтернет-центр

і облаштованих комп'ютерних навчальних місць не менше як один комп'ютер на трьох студентів денної форми навчання.

Важливе місце серед критеріїв діяльності ВНЗ займають показники наукової підтримки студентів, аспірантів і молодих вчених. В університеті мають проводитись впродовж року не менше 10 студентських олімпіад і конкурсів студентських наукових робіт, не менш 10 міжнародних, всеукраїнських, регіональних та студентських наукових конференцій. Молоді науковці та студенти повинні проходити стажування у провідних ВНЗ та наукових центрах (не менше 50 осіб на рік).

Таким чином, дослідницький університет кардинально відрізняється від звичайного метою, підходами, технологіями та ресурсами науково-освітньої діяльності. У звичайному на роботу професорами приймають викладачів, а у дослідницькому — професійних дослідників. У звичайному наголос іде на години викладання, а у дослідницькому — на якість досліджень і відповідних публікацій. У звичайному викладачі розповідають студентам про чужі відкриття та матеріал 10-20 літньої давності, а у дослідницьких професори вчать студентів на основі власних відкриттів інтегрованих у найостанніші здобутки науки. У звичайних університетах професор може займатися компіляціями і називати це «*наукою*», а у дослідницьких він зобов'язаний робити оригінальні дослідження. Порівняно зі звичайними університетами, де бакалаври і магістри отримують загальну поверхневу освіту, у дослідницьких — кожний бакалавр має можливість займатися оригінальними дослідженнями і бути співавтором реферованих публікацій.

У сучасному світі «*дослідницький університет*» — це вищий навчальний заклад, який не просто провадить наукові дослідження поряд із освітньою діяльністю, а й має значні успіхи у таких дослідженнях і випускники якого самі стають провідними науковцями. Тобто, цей термін зазвичай є синонімом для «*провідний університет*», «*престижний*», «*елітний*», «*багатий університет*».

Поняття «*дослідницького університету*» у світі сьогодні передбачає кілька важливих параметрів, серед яких:

1) Частка наукових досліджень у бюджеті університету; вважається, що у провідних університетах, таких як *Гарвард*, *Стенфорд* і *Массачусетський технологічний інститут*, вона

має становити близько 50% . При цьому переважна частина цих коштів надходить з федерального бюджету, однак бюджетні кошти отримуються виключно на конкурсній основі (а не тому, що університет має якийсь преференційний державний статус).

2) Велика різноманітність дисциплін, що викладаються і досліджуються в університеті; значна, часом більше половини усіх хто отримує тут освіту, частка тих, хто здобуває науковий ступінь (аспіранти і докторанти).

3) Значна частка залучених викладачів, у тому числі — з-за кордону (30-60% усього викладацького складу). Цей параметр є надзвичайно важливим, про що, зокрема, свідчить досвід Університету Сан-Паулу у Бразилії, який проектувався і створювався з метою увійти до першої сотні університетів світу. Незважаючи на великі витрати на університет, мети так і не було досягнуто — саме через обмеження щодо міжнародних зв'язків (залучення закордонних викладачів, вживання іноземних мов тощо).

4) Розвинута інфраструктура, як для власне навчання студентів і аспірантів, так і для наукових досліджень, і так звана «інноваційна інфраструктура» (відрізняється від інфраструктури фундаментальних досліджень вищими економічними пріоритетами, характерніша для технічних вузів). Найпоказовіший приклад вузу з розвинутою інноваційною інфраструктурою — *Массачусетський технологічний інститут*, який має навколо себе понад 300 малих підприємств, які доводять до кінцевого споживача науково-технічні інновації.

5) Дуже високий ступінь академічної автономії і наявність особливої корпоративної етики — значною мірою пояснюється тим, що переважна більшість провідних університетів США є приватними [12, с. 32-34].

Згідно з рішеннями Кабінету Міністрів України статус дослідницького університету мають:

- Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана;
- Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
- Львівський національний університет імені Івана Франка;
- Національний авіаційний університет;

— Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»;

— Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»;

— Національний університет біоресурсів і природокористування;

— Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого;

— Національний університет «Києво-Могилянська академія»;

— Національний університет «Острозька академія»;

— Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна.

Розвиток вищої освіти, підвищення її якості, зокрема, за рахунок посилення інтеграції з науковими дослідженнями, є одним з пріоритетів Європейського Союзу. Рада Європи у 2000 році в Лісабоні (Португалія) прийняла так звану *Лісабонську стратегію (Lisbon Strategy)* розвитку Євросоюзу, а в 2003-му в Барселоні (Іспанія) цю стратегію було доповнено рішенням щодо необхідності спрямування до 2010 року не менше 3% від ВВП на дослідження та інновації. Головною метою зазначеної стратегії стало забезпечення до 2010 року трансформації об'єднаної Європи у найбільшу в світі економіку, засновану на знаннях. Було напрацьовано нову концепцію взаємодії європейських університетів (Болонья, 1997 рік; Прага, 2001 рік; Берлін, 2003 рік; Берген, 2005 рік). У результаті 45 країн Європи перейшли до впровадження Болонського процесу, метою якого є формування єдиного освітньо-наукового простору.

Роль координаторів наукових досліджень відповідно до стратегії розвитку об'єднаної Європи відіграють *Європейська дослідницька рада (European Research Council)* та *Європейський науковий фонд (European Science Foundation)*, добре фінансовані коштами з бюджету ЄС. Загальноєвропейські кошти, на додачу до національних, інвестуються не лише в наукові дослідження, як було раніше, а переважно у трикутник знань: освіта, дослідження, інновації на жорсткій конкурсній основі.

Розвиток інноваційної інфраструктури передбачає, зокрема: розробку і реалізацію проектів комерціалізації технологій та результатів фундаментальних та прикладних досліджень відповідно до пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки та технологій в Україні; створення в університеті інноваційних центрів. На базі дослідницьких університетів, як пра-

вило, створюються дослідницькі парки (наукові, технологічні, науково-технологічні) як форма інтеграції науки, освіти та бізнесу. Дослідницький парк є науково-виробничою, навчальною і соціально-культурною зоною — інтелектуальним центром, сформованим навколо дослідницького університету. Парки допомагають вченим, інженерам, програмістам довести свої ідеї до стадії комерційного продукту, організувати власне підприємство.

В основу створення технопарків покладено принцип координації діяльності та співробітництва чотирьох головних ланок: науки, вищої школи, державного сектору виробництва, приватних компаній і регіональних міських органів управління. Функцією технопарку є прискорення процесів передавання науково-технічних знань, отриманих під час фундаментальних та прикладних наукових досліджень, у виробництво.

Основна ідея технопарків — комерціалізація наукових досліджень університетських, академічних та інших дослідних центрів, наукова продукція яких за допомогою інноваційних процедур доводиться до промислових та комерційних структур. Сьогодні у світі нараховується декілька сотень технопарків різних видів, більшість з яких зосереджено в США, Європі, Японії та Китаї, тобто в регіонах, що економічно найбільш вагомі та найбільш динамічно розвиваються.

Дослідницькі університети активно беруть участь, переважно на комерційній основі, в додатковій післявузівській освіті, пропонують багаторівневі програми підвищення кваліфікації і перепідготовки. На відміну від вузькопрофільних комерційних навчальних закладів, університети мають можливість реалізації різноманітних програм, що ґрунтуються на міждисциплінарному підході. Здебільшого дослідницькі університети мають дуже міцні зв'язки з промисловістю. Так, наприклад, *Массачусетський технологічний інститут США* має зв'язки майже з 300 корпораціями. Суттєвою особливістю формування професорсько-викладацького складу кращих американських університетів є ротація кадрів, що охоплює сфери освіти, науки та бізнесу.

Завдяки тісній співпраці учасників інноваційно-виробничої секції створюється інноваційний продукт, який є результатом взаємодії складових: наука, освіта, виробництво та фінанси.

Процес трансферу університетських інновацій до промисловості має низку проблем, які зумовлені недосконалістю інформаційного простору, обмеженістю фінансових ресурсів, відсутністю фахівців інноваційного менеджменту. Так, згідно з аналізом, що був проведений українським дослідником *О.Мазуром*, перед українськими технопарками, так само, як і перед дослідницькими університетами, стоять глобальні завдання інтенсифікації діяльності, головні напрямки якої відображено у *таблиці 6.1*.

Таблиця 6.1

**Техніко-економічні показники технопарків
(вчора, сьогодні, завтра)**

Показник	2000-2004 рр.	2005-2008 рр.	2010-2015 рр.
Прийнято проектів	108	8	60
Реалізовано ІІ, всього, млн. грн.	3797	10540	15000
— у т.ч. в рамках спецрежиму	3797	4220	6000
Постачання на експорт, млн грн.	594	1130	1500
Частка технопарків в інноваційній продукції промисловості, %	6,5	6,3	12
Створено робочих місць	2357	889	2500
Обсяг держпідтримки, млн. грн.	383	96	500
Відрахування до бюджету, млн. грн.	245	648	1000

У 2010 році для поліпшення управління науковою сферою було зроблено важливий крок — замість Державного комітету інформатизації, Державного комітету з питань науково-технічного та інноваційного розвитку і Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації створено єдиний профільний центральний орган виконавчої влади — *Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України*. Воно має формувати та забезпечувати реалізацію державної політики у відповідних сферах, координувати діяльність даної галузі; удосконалювати мережу науково-дослідних (науково-технічних) установ; формувати пріоритетні напрями

розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності; забезпечувати інтеграцію вітчизняної науки у світовий науковий простір, зберігаючи національні інтереси.

Програмою економічних реформ України на 2010-2014 роки «*Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава*» визначено стратегічні орієнтири розвитку науково-технічної та інноваційної сфер. Внесено зміни до закону України «*Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки України*», що враховують як глобальні тенденції науково-технічного прогресу, так і проривний потенціал провідних галузей вітчизняної науки.

У 2011-му стартував проект зі створення у країні ключових лабораторій. Перша така лабораторія з'явилася на базі двох відомих академічних інститутів — фізіології ім. О. Богомольця та молекулярної біології та генетики, які мають високий рейтинг у науковому світі. На конкурсній основі на проект виділено державне фінансування, зокрема для придбання сучасного обладнання, без якого неможливо проводити дослідження на світовому рівні.

Помітною подією 2011 року стало рішення Кабінету Міністрів України про підписання угоди про надання Україні статусу асоційованого члена ЦЕРН (Європейської організації ядерних досліджень). Українські вчені відомі в цій організації успішною участю в проекті зі створення *Великого адронного колайдера*, а також у створенні інших експериментальних установок. Тепер, завдяки *«вхідному квитку»* до цього елітного європейського наукового співтовариства, відкривається можливість працювати в ЦЕРНі та вести дослідження багатом українським науковим установам, а не тільки окремим ученим і групам фахівців.

Покладено початок співробітництву між Україною і США за цільовими міжнародними програмами, у тому числі програми з ядерної медицини.

Дедалі більша кількість українських учених долучається до європейського наукового простору. *За даними 2011 року, понад 700 наших науковців узяти участь у 560 проектних пропозиціях, фінансованих ЄС. Після проведеної оцінки підтримку дістали 103 проекти, в яких задіяно 139 українських дослід-*

ників. Водночас Україна посідає дев'яте місце серед країн — учасниць 7-ї Рамкової програми, які не є членами ЄС.

У 2011 році «*Укрпатент*» складав своєрідний іспит на якість: *Всесвітня організація інтелектуальної власності* (штаб-квартира в Женеві) розглядала питання надання йому статусу міжнародного пошукового органу. На території СНД таким є тільки «*Роспатент*». Крім очевидної престижності, статус міжнародного пошукового органу додасть ваги українському патенту, посилить його інвестиційну привабливість. Рішення про акредитацію «*Укрпатента*» мають прийняти уже в 2012 р.

За інформацією *Держінформнауки*, починаючи з 2011 року, істотно мали б збільшитися обсяги коштів, які будуть спрямовані на фінансування відібраних на конкурсній основі наукових проектів у рамках виконання державних цільових науково-технічних програм (до 23,1 млн. грн.) та держзамовлення на розробку нових технологій (до 34,8 млн. грн.). З ініціативи агентства, у червні 2011 року затверджено Державну цільову програму створення лікарських засобів для охорони здоров'я людини та для ветеринарної медицини на 2011-2015 рр. (*Дзеркало тижня*. — 2011. — 29 грудня).

Водночас поєднання освіти й науки виступає умовою модернізації політичної системи, головним чинником її подальшого розвитку, що забезпечується:

- постійним збільшенням обсягів фінансування науки відповідно до потреб її випереджального розвитку;
- фундаменталізацією освіти, інтенсифікацією наукових досліджень у вищих навчальних закладах, науково-дослідних установах;
- розвитком освіти на основі новітніх наукових і технологічних досягнень;
- інноваційною освітньою діяльністю у навчальних освітніх закладах усіх типів, рівнів акредитації та форм власності;
- правовим захистом освітніх інновацій та результатів науково-педагогічної діяльності як інтелектуальної власності;
- запровадженням наукової експертизи державних стандартів освіти, підручників, інноваційних систем навчання і виховання;

— залученням до наукової діяльності обдарованої учнівської та студентської молоді, педагогічних працівників;

— поглибленням співпраці та кооперації навчальних закладів і наукових установ, широким залученням до навчально — виховного процесу та дослідницької роботи в навчальних закладах учених Національної академії наук України та галузевих академій;

— створенням науково-інформаційного простору, насамперед для дітей та молоді, використанням для цього нових комунікаційно-інформаційних засобів;

— запровадженням цільових програм, що сприяють інтеграції освіти і науки;

— випереджальним розвитком педагогічної та психологічної науки, віднесенням їх до пріоритетних напрямів розвитку науки в Україні [11, с. 18].

Реалізація поставлених завдань дозволить забезпечити поступальний розвиток українського суспільства у XXI ст.

На жаль, на сьогодні для НОК України властивий цілий ряд незадовільних характеристик:

— відсутні науково-обґрунтовані методологічні орієнтири реформування освітньо-наукових систем;

— низькою є частка державного фінансування науки і освіти;

— прийняті загальнодержавні регіональні програми та проекти не мають належного організаційно-кадрового, фінансово-матеріального та інформаційно-комунікаційного забезпечення;

— збільшується частка застарілого наукового обладнання, незадовільним є ступінь соціального захисту науковців та членів їхніх сімей;

— порівняно високим є рівень корупції в освіті, спостерігається процес знецінення освіти й науки;

— збільшується відтік наукових та науково-педагогічних кадрів за кордон та в інші галузі суспільного виробництва.

В зв'язку з цим окреслюються наступні *пріоритети державної політики в галузі науки й освіти*:

— визначення науково обґрунтованих моделей освітньо-наукового розвитку держави;

— збільшення частки державного фінансування науково-освітніх закладів та установ, посилення соціального захисту наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників;

— з'ясування оптимальних параметрів децентралізації систем освіти й науки;

— забезпечення рівного доступу до якісної освіти;

розширення можливостей для заняття науковою та науково дослідницькою діяльністю;

— розробка і впровадження в життя освітніх інноваційних проектів;

— усунення причин існуючих протиріч між задекларованими пріоритетами у різних освітніх доктринах та програмах та реальним станом освіти у суспільстві, найближчими перспективами у її розвитку [12, с. 192].

Вирішення зазначених завдань набуває особливої ваги з огляду на те, що «*є всі підстави вважати, що освітньо-науковий комплекс становитиме ядро суспільства майбутнього — суспільства знань*» [2, с. 140].

Таким чином, освіта й наука виступають серцевиною суспільної трансформації, у значній мірі визначають їх сутнісні характеристики та забезпечують поступальний розвиток суспільства.

6.3. Освітня політика України в умовах глобалізації

Політики та вчені різних галузей знань розглядають освіту як вагомий складову національної безпеки, запоруку розвитку суспільства й країни, основу державотворення тощо. Кожна зі сфер діяльності держави, зокрема економічна, політична, екологічна, військова, інформаційна, для безпечного функціонування потребує висококваліфікованих спеціалістів. Якість їхньої підготовки безпосередньо залежить від конструктивних впливів на процес становлення нової освітньої парадигми, керівництво якою здійснюється через державну освітню політику.

У сучасних умовах одночасно функціонують три парадигмальні типи освіти: *просвітницька* (опирається на традиції просвітництва); *індустріальна* (враховує реалії індустріального суспільства, але не може цілком забезпечити розвиток освіти в умовах загальносистемних соціальних змін); *постін-*

дустріальна або постмодерністська (формується разом із становленням постіндустріального суспільства).

Просвітницька парадигма освіти пов'язує своє існування з класичним університетом. Освітня діяльність університету при цьому зорієнтована на підготовку перспективної, високоосвіченої та культурної людини для майбутнього суспільства. Відповідно до концепції традиціоналізму освітня система спрямовується на вирішення задач формування базових знань, умінь та навичок, що дає змогу студентам перейти до самостійного засвоєння знань, цінностей та вмінь вищого рівня порівняно із засвоєним. Основними принципами діяльності є широка автономія при достатньому державному фінансуванні, самоуправління кафедр при наголосі на вільний характер досліджень без вузького практичного спрямування, що створило умови для свободи викладання для професорів з поєднанням науки та навчання студентів.

За індустріальною парадигмою відбувається певне руйнування підвалин класичного університету з притаманними йому академічною свободою, автономією, повагою до людської індивідуальності, національними цінностями. Парадигма інноваційної освіти пов'язується з інноваційною освітою, провідною роллю університетів в суспільно-економічному житті країни.

Постмодерністська парадигма освіти базується на новій ідеології вищої освіти, за якою ролі агентів навчального процесу підпорядковані тому, щоб навчити студента вчитися. Для такої парадигми характерна неінституціональна модель університетської освіти (*П. Гудман, І. Ілліч, Ж. Гудлед, Ф. Клейн, Дж. Холт, Л. Бернар, В. Ходаков, В. Кудін* та інші), зорієнтована на надання освітніх послуг позатрадиційних соціальних інституцій, якими є університети. Мова йде про Інтернет, про різні форми дистанційного навчання, про «*відкриті університети*», про різноманітні літні школи, де навчання здійснюється на «*природі*», та інші форми організації навчально-виховного процесу, у тому числі і засобами масової інформації.

До причин зміни освітньої політики варто віднести, зокрема, потребу в нових висококваліфікованих фахівцях, зумовлену переходом суспільства до вільних економічних відносин; необхідність у нових знаннях з міжнародного права й зовнішньоекономічної діяльності, у володінні іноземними мовами

у зв'язку з інтеграцією України до європейського простору; потребу у вільному володінні інформаційно-комунікаційними технологіями, зумовлену появою сучасних засобів нагромадження, зберігання та передавання інформації.

У 2010 році мережа ВНЗ I-IV рівнів акредитації налічувала 861 заклад, із них державної форми власності — 455, комунальної — 219, приватної — 187. Із 511 вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації — 228 державної форми власності, 204 — комунальної та 79 — приватної. З 350 вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації 227 — державної форми власності, 15 — комунальної та 108 — приватної. Серед вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації — 198 університетів, 58 академій, 110 інститутів, 231 коледж, 136 технікумів, 127 училищ та 1 консерваторія.

Наявна мережа не збалансована з наявними кадровими, дослідницькими, інформаційними, фінансовими, матеріально-технічними ресурсами. Кількість ліцензованих місць для прийому студентів (близько 700 тис.) перевищує чисельність випускників загальноосвітніх шкіл. Наразі у ситуації економічної та демографічної кризи є передумови для впорядкування мережі навчальних закладів [31, с. 45].

Жоден з численних українських ВНЗ не входить до 500 кращих університетів світу за провідними світовими рейтингами. Для порівняння: в Австралії з-поміж 39 університетів (з яких 37 є державними), що охоплюють 94% студентів країни, 8 входять до 200 кращих університетів світу. Нова Зеландія має 8 університетів, з яких 3 входить до 200 кращих. За радянських часів провідні ВНЗ не брали участі у світових рейтингах, проте опосередковано визнавалися конкурентоспроможними у світі.

Не відповідає сучасним вимогам Національна система кваліфікацій, переліків галузей, напрямів, спеціальностей освіти. Досі немає законодавчо встановлених стандартизованих освітніх рівнів. Відсутні стандартизовані галузі, напрями і спеціальності вищої освіти, що узгоджувалися б із Міжнародною стандартною класифікацією освіти, іншими відповідними світовими та європейськими нормами. У вирішенні цього питання Україна суттєво відстала від багатьох передових країн світу. Так, чинний перелік професій, за якими здійснюється навчан-

ня в ПТНЗ, нараховує понад 3000 найменувань, тоді як, наприклад, у Німеччині він не перевищує 300. Тому закономірно, що кваліфікації, яких набуває українська молодь, дедалі більше не влаштовують роботодавців і не отримують визнання за межами країни [31, с. 46].

Зважаючи на структурні й функціональні зміни в діяльності соціальних інститутів освітньої сфери та інші модернізаційні процеси в галузі освіти, потребує оновлення й відповідна система управління.

Удосконалення державного управління освітою потрібно проводити з урахуванням потреб і вимог сучасності, ліквідувавши недоліки управління цією галуззю, що обмежують можливості державних освітніх політичних сил стати регулятором змін. Серед таких недоліків варто виділити такі: обмежені ресурси, їх нераціональне використання; постійний дефіцит бюджетного фінансування; відсутність пріоритетного статусу в суспільстві; повне домінування одного політичного актора — держави, низький рівень активності інших учасників освітньої політики; існування «*тіньового сектору*» (в оплаті праці, фінансуванні галузі) та неформальних політичних мереж; нестача ефективних технологій і методик управління; низький креативний потенціал політичної еліти тощо [27].

Необхідною теоретичною основою реформування існуючої системи політичного керівництва й управління системою освіти в Україні є створення моделей освітньої політики. Значну увагу на цю проблему звертала **В. Гальперіна**, аналізуючи плюралістичну, інституційну, системну модель, а також модель суспільного вибору, модель еліти [15].

Ураховуючи вплив глобалізації на освітню сферу, **Л. Хижняк** запропонувала критерії оптимальної моделі державної освітньої політики, а саме: доступність вищої освіти, справедливий розподіл освітніх можливостей у суспільстві, конкурентоспроможність освітніх закладів [23].

Вартими уваги, хоча й дискусійними, є пропозиції **О. Рибалкіна** щодо змін в управлінні ВНЗ [24]:

— відмовитися від диплома єдиного державного зразка, що сприятиме виведенню на ринок дипломів різних навчальних закладів; визначення рейтингів ВНЗ набуде справжнього, як

в усіх розвинених країнах, значення, і тоді в «*змаганнях*» за абітурієнта переможуть лише найкращі навчальні заклади;

- переглянути системи фінансування науки й освіти;
- здійснювати моніторинг розподілу виділених коштів;
- увести тарифну систему (спочатку в державних ВНЗ) із

розрахунку 1,5-2 (залежно від ступеня викладача) середньомісячної зарплати в промисловості, передбачивши персональну відповідальність ректора за дотримання законодавства в цій частині;

— запровадити обмеження (спочатку в державних ВНЗ) педагогічного навантаження до рівня, що відповідав би європейському досвіду, на одного викладача залежно від його ступеня, передбачивши персональну відповідальність ректора за дотримання законодавства в цій частині;

— зарахування на роботу в державних ВНЗ на посади старших викладачів, доцентів, професорів, завідувачів кафедр проводити виключно на основі щорічного відкритого конкурсу та за результатами таємного голосування викладачів відповідних кафедр; на законотворчому рівні передбачити персональну відповідальність ректора за публікацію у відкритій пресі результатів таких конкурсів;

— ректора ВНЗ обирати таємним голосуванням на два-три роки, після чого обов'язково оголошувати нові вибори;

— створити раду університетів, що входять у першу двадцятку ВНЗ країни відповідно до рейтингу «*Топ-200 Україна*», з метою розроблення та обговорення шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняної науки й освіти.

Під час формування та реалізації освітньої політики потрібно чітко діяти відповідно до встановлених принципів, а саме: відкритості, безперервності, доступності, прозорості, справедливості й рівності в освіті; демократизації діяльності органів державно-громадського управління; поєднання університетської автономії та державного контролю; законності, антикорупційності, інноваційності, якості освіти; конкурентності в освітньому просторі; академічної чесності та ін.

Підтримуючи думку про потребу формування нової ролі держави в розробленні освітньої політики та прийнятті рішень, **А. Козмінскі** пропонує для розгляду такі «*взірці політик*» нового типу [26]:

— *політика «дешевої інформації»* — спрямована на забезпечення недорогого та простого доступу до всіх складових інформаційного процесу (передавання, оброблення, збереження і т.д.) і до всіх інформаційних товарів та послуг (комп'ютери, програмне забезпечення тощо); така політика сприятиме накопиченню й циркуляції інтелектуального капіталу, мінімізації витрат на вищу освіту; прикладом успішного впровадження цієї політики є такі країни, як Пакистан, Індія, Сінгапур;

— *політика вибіркової підтримки* — надання допомоги обмеженій кількості академічних центрів, що спеціалізуються в найважливіших для розвитку й ліквідації відставання держави галузях знань;

— *політика забезпечення масового доступу до вищої освіти* — спрямована на те, щоб створити можливість її отримання кожним дорослим громадянином; така політика сприятиме розвитку наукоємних, прибуткових секторів економіки; для забезпечення масового доступу до вищої освіти необхідно сприяти диверсифікації ВНЗ і створенню великої їх кількості різного рівня акредитації та з різноманітними формами навчання (чотирирічна, п'ятирічна, очна, заочна, вечірня, дистанційна тощо), однак існування різноманітних ВНЗ за рівнем акредитації, формами та методами навчання потребуватиме відповідного набору стандартів, процедур ліцензування й акредитації, метою яких є захист споживачів (студентів) від неякісних освітніх послуг;

— *політика всесторонньої підтримки дослідної роботи* — проводиться для попередження занепаду наукової діяльності; зв'язок наукових досліджень з ВНЗ та їх цілеспрямоване державне фінансування дасть можливість відродити науково-дослідний потенціал;

— *політика підтримки інтелектуального підприємництва* — входження підприємництва в академічні спільноти, що володіють значним інтелектуальним потенціалом; розвиток приватної вищої освіти, дослідницької діяльності, консультаційних й експертних послуг дасть змогу зберегти та примножити інтелектуальний капітал, розширити спектр пропонованих інтелектуальних послуг без державного фінансування, але з відповідною підтримкою з боку держави.

Адаптуючись до вимог глобалізованого суспільства, змін потребує і структура освітньої політики. Очевидно, що в недалекому майбутньому управління освітньою галуззю перейде на новий щабель розвитку — від державного до державно-громадського.

З урахуванням усіх компонентів впливу на освітню галузь і систему управління нею розроблена інфраструктура державно-громадського управління цією галуззю включає підрозділи, які за суттю своєї діяльності є тотожними до державних управлінських структур [27]. Відмінність полягає не стільки в змісті діяльності, скільки в потребі оптимізації державних управлінських структур шляхом уключення до них самоврядних асоціацій учасників освітньої діяльності; децентралізації управління; перерозподілу функцій і повноважень між державою та громадськістю; переходу до програмно-цільового управління; поєднання державного та громадського контролю; створення системи моніторингу управлінських рішень, їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях; удосконалення понятійного апарату; розроблення базової моделі та визначення механізмів управління вищою освітою на державно-громадських засадах з урахуванням сучасних законодавчих і нормативних актів з питань освіти в Україні тощо.

Згідно із цією моделлю, зміст державно-громадського управління повинен формуватися діяльністю його суб'єктів у таких напрямках:

— забезпечення науково-дослідної, навчально-виховної освітніх сфер;

— участі в підготовці, прийнятті та реалізації нормативно-правової бази;

— взаємодії державних органів і громадських об'єднань та організацій у розподілі бюджету навчального закладу та організації контролю за використанням коштів;

— розвитку системи управління освітою, розроблення й реалізації відповідних програм, спрямованих на її модернізацію, удосконалення змісту, форм і методів освітньої діяльності;

— налагодження тісної співпраці у впровадженні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, за допомогою яких буде здійснюватися інформаційне забезпечення навчальної та науково-дослідної діяльності, моніторинг якості навчан-

ня, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, а також координуватися освітній процес в Україні;

— спільної діяльності органів влади та громадськості з організації моніторингу якості освітніх послуг, що включає оцінку роботи університету, освітнього процесу, науково-дослідної, управлінської, фінансової, господарської діяльності, шляхів подальшого розвитку ВНЗ та ін. [27].

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство : потреба для України / В.П. Андрущенко // Нова парадигма. Журнал наукових праць. — К., 2005. — Вип. 50. — С. 3-21.
2. Дзвінчук Д. Розвиток суспільства та освіти : історико-філософський аналіз / Д. Дзвінчук. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. — 156 с.
3. Золотухін Г. Освіта — не товар, студенти — не покупці / Г. Золотухін // Соціальна психологія. — 2005. — № 1 (9). — С. 14-36.
4. Кушерець В.І. Аналіз знання як стратегічного ресурсу трансформації суспільства (Світоглядно-методологічний аспект) / В.І. Кушерець. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. — К., 2003. — 42 с.
5. Кравченко П.А. Соціальні аспекти трансформації вітчизняного культурно-історичного досвіду / П.А. Кравченко // Мультиверсум. Філософський альманах. — К., 2001. — Вип. 20. — С. 15-26.
6. Стасюк Г.Є. Розвиток освіти в «організованому суспільстві» : українські реалії та перспективи / Г.Є. Стасюк // Нова парадигма : Журнал наукових праць. — К. : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. — Випуск 62. — С. 52-58.
7. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ ст.») // Освіта. — 1993. — № 44-46.
8. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук / Ф. Бэкон Сочинения : В 2-х т. — Т. 1. — М., 1971.
9. Остафійчук Я.В. Організаційно-економічний механізм формування культурно-освітнього комплексу (на прикладі Івано-Франківської області) / Я.В. Остафійчук. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. — К., 2001. — 20 с.
10. Бабенко С.С. Соціокультурний потенціал трансформацій пострадянського суспільства / С.С. Бабенко. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. — Харків, 2004. — 21 с.
11. Національна доктрина розвитку освіти : затверджена указом Президента України 18 квітня 2002 р. / Книга методиста. Організація, завдання і зміст методичної роботи. — Харків : ПП «Тарсінг плюс», 2006. — С. 8-21.

12. Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України : оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку. — К., 2011. — 43 с.
13. Савельєв В.Л. Освітня політика : Час домовлятися про термінологію / В.Л. Савельєв // Вищ. освіта України. — 2006. — № 3. — С. 447-453.
14. Савельєв В.Л. Проблемне поле освітньої політики в Україні / В.Л. Савельєв // Філософії освіти. — 2005. — № 2. — С. 78-94.
15. Гальперіна В.О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві : соціально-філософський аналіз / В.О. Гальперіна : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03; Ін-т вищ. освіти АПН України. — К., 2003. — 17 с.
16. Филиппов В.М. Образовательная политика России на современном этапе / В.М. Филиппов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.philipov.ru>.
17. Журавський В.С. Державна освітня політика : поняття, системність, політичні аспекти / В.С. Журавський // Правова держава : щорічник наук. пр. — К., 2003. — Вип. 14. — С. 20.
18. Налетова И.В. Образовательная политика в области образования / И.В. Налетова [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.tsu.tmb.ru>.
19. Тертичка В.В. Державна політика : аналіз та здійснення в Україні / В.В. Тертичка. — К. : Основи, 2002. — 750 с.
20. Корсак К.В. Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті : інтегрально-філософський аналіз / К.В. Корсак : монографія. — К. : Ін-т вищ. освіти АПН України; Ніжин : НДПУ ім. М.Голобя, 2004. — 224 с.
21. Василюк А.В. Педагогічний словник-лексикон : Англо-український : Українсько-англійський / А.В. Василюк. — Ніжин : НДПУ ім. М.Гоголя, 2004. — 154 с.
22. Стасюк Г.Є. Освіта як чинник державотворення / Г.Є. Стасюк : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.10; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2008. — 16 с.
23. Хижняк Л.М. Державна освітня політика в умовах глобалізації : пошуки оптимальної моделі / Л.М. Хижняк // Держ. буд-во. — 2007. — № 1. [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/doc/1/02.pdf>.
24. Рибалкін О. Яка реформа потрібна вищій школі? / Олег Рибалкін // Дзеркало тижня. — 2008. — № 18.
25. Верхоглядова Н.І. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти в процесі формування людського капіталу : автореф. дис. ... д-ра економ. наук : 08.02.03 / Н.І. Верхоглядова; Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2005. — 32 с.
26. Козмински А. Роль высшего образования в реформировании общества в условиях глобализации : Академическая надежность и стремление

- к підвищенню рівня вузів / Анжей Козмински // Высш. образование сегодня. — 2003. — № 3. — С. 35-38.
27. Баран М.П. Освітня політика України в умовах глобалізації / М.П. Баран, Д.І. Дзвінчук // Вісник державної служби України. — 2010. — № 2. — С. 49-56.
28. *The SCImago Journal & Country Rank*, 11.07.2011. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.scimagojr.com/countryrank.php?area=0&category=0&region=all&year=all&order=it&min=0&min_type=it.
29. *Оптимізація* інституційних структур української науки у процесі інтеграції в світовий інтелектуальний простір [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/545/>.
30. Федулова А. Проблеми забезпечення ефективності наукової системи України / А. Федулова // Вісник НАН України. — 2010. — № 4. — С. 21-29.
31. *Модернізація України* — наш стратегічний вибір : Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — К., 2011. — 416 с.

Контрольні запитання та завдання

1. Основні підходи до розуміння поняття «освіта».
2. Роль вищої освіти у реформуванні суспільства в умовах глобалізації.
3. Охарактеризуйте провідні тенденції в розвитку української освіти в сучасних умовах.
4. В чому полягає мета державної політики щодо розвитку освіти?
5. Охарактеризуйте принципи освітньої політики незалежної України.
6. Визначте пріоритетні напрямки державної політики у сфері освіти.
7. У чому сутність нової моделі державного управління науково-освітнім комплексом?
8. Наука як основа трансформаційної динаміки суспільства.
9. Проблеми забезпечення ефективності наукової системи України.
10. Охарактеризуйте державно-громадську модель управління освітою.

ТЕМА 7.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ

Мета вивчення теми

Засвоїти знання про засади державної політики у сфері культури.

Основні питання

1. Культурна політика держави як чинник трансформації суспільних відносин.
2. Нормативно-правові засади функціонування сфери культури в Україні.
3. Інституційне структурування і фінансова основа реалізації державної культурної політики в Україні.

Основні поняття: культура, культурний простір, культурна політика, культурна безпека, механізми державного регулювання сфери культури, пріоритети культурної політики, функції культурної політики, суб'єкти і об'єкти культурної політики, культурні блага, заклади культури, фінансове забезпечення сфери культури.

*Якби я міг почати все спочатку,
я б починав би не з вугілля і сталі, а з
культури.*

Жан Моне

7.1. Культурна політика держави як чинник трансформації суспільних відносин

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема методології вивчення культурної політики держави являється надзвичайно важливою і актуальною. В силу того, що культурна політика як предмет дослідження являє собою дуже складний феномен, її осмислення потребує особливого наукового підходу. Поняття «*культурна політика*» не має в дослідницькій літературі однозначного тлумачення. Складність вивчення культурної політики пов'язана з тим, що в останній об'єднуються інструментальна (технологічна) і змістовна сторони управління.

В теперішній час зацікавлення до визначення поняття «*культурна політика*» обумовлене, на нашу думку, рядом причин. Передусім, це потреби розвитку науки про управління взагалі і уточнення самої категорії «*культурна політика*». Тут виникають питання не тільки про межі втручання політики в культуру, але і самого допуску такого втручання.

По-друге, інтерес до культурної політики зумовлений потребами розвитку людини в духовній сфері.

Розкриваючи зміст духовної сфери життєдіяльності людей, визначаючи її як уявлення, дослідники співставляють політику з духовною сферою. Зрозуміло, що їх цікавить не тільки співвідношення культурної політики і духовної сфери, але їх взаємодія в процесі функціонування і розвитку.

По-третє, інтерес до культурної політики держави, визначення її параметрів зумовлюється потребами становлення інституцій громадянського суспільства та правової держави, потребами інтеграції в загальноєвропейський і світовий культурний процес. Перш за все, існує гостра потреба у визначенні культурної політики як вихідного поняття, яке дозволило би розробляти операційні поняття для аналізу впливу держави на різних рівнях організації суспільства.

Відзначимо, що концепція культурної політики розвивалась одночасно з тим, як змінювалося поняття культури. В сучасному вигляді воно включає не тільки мистецтво і літературу, але і спосіб життя, форми спільного проживання, системи цінностей, традиції і світогляд.

Так, ще в радянські часи виокремилось ряд підходів щодо відносин держави і культури. Політика в цій галузі в той час будувалася на ідеологічному трактуванні культури, а її призначенням було служити інструментом ідеологічної уніфікації соціальної картини світу, організації культурної активності в колективних формах, маніфестації з допомогою нового мистецтва соціалістичного способу життя і нових цінностей.

Починаючи з 50-х років ХХ ст. сформувалось нове уявлення про культурну політику і на перший план висунулось завдання культурного обслуговування населення. На рубежі 70-80 років ХХ ст. в практичному здійсненні культурної політики зроблено акцент на самодіяльності населення, а культура стала трактуватися як живе активне джерело. Це зна-

йшло своє відображення в ідеї вільного вибору культурних послуг, в створенні клубних об'єднань. До середини 80-х років ХХ ст. були створені унікальні цінності, виникла розгалужена мережа установ культури і мистецтва.

Після здобуття незалежності в 1991 році завдання видозміни відносин держави і культури почало набувати конкретного змісту, й багато хто вірив, що нове відродження національної культури вже не за горами. На жаль, інертність і невизначеність державної політики (або й відсутність артикульованої культурної політики взагалі) стала чи основною причиною кризових явищ 1990-х рр. [2, с. 19].

В сучасній науковій літературі при дослідженні культурної політики, перш за все, вивченні її сутності, використовуються різноманітні підходи, які дозволяють розкрити її багатогранність.

Найбільш актуальним, з точки зору своєї сутності, поняття «*державна політика у сфері культури*» є визначення, запропоноване під час проведення дискусії щодо культурного розвитку, яка відбулася за ініціативи ЮНЕСКО в Монако в 1967 р. Під політикою держави в цій сфері було прийнято розуміти «*комплекс операційних принципів, адміністративних і фінансових видів діяльності та процедур, які забезпечують основу дій держави в галузі культури*» [3]. У цьому галузевому підході до визначення поняття *реалізація політики у сфері культури* — «*вся сума свідомих дій (чи утримання від дій) у суспільстві, спрямованих на досягнення певних культурних цілей шляхом оптимального використання всіх фізичних та духовних ресурсів, що їх має суспільство в цей час*» [3, с. 57-58].

Доречним є також запропоноване *О.Флієром* розрізнення власне культурної політики і управління сферою культури. Очевидно, що цими поняттями позначаються хоч і близькі, але несхожі сенси й сфери діяльності. У першому випадку йдеться про «*сукупність науково обґрунтованих поглядів та заходів з всебічної соціокультурної модернізації суспільства та структурних реформ по всій системі культуровиробничих інститутів, як система нових принципів пропорціонування державної та суспільної складових у соціальному та культурному житті... як свідоме корегування загального змісту вітчизняної культури*». Управління сферою культури є комп-

лексом оперативних дій з вирішення поточних проблем інститутів, які забезпечують виробництво актуальних культурних форм [14, с. 14].

Оксфордський словник сучасної англійської мови визначає *politics* гранично чітко (як, втім, і багато інших суспільних, історичних і культурних термінів) — *art of government; political affairs or life*, тобто, буквально, як мистецтво управління або як політичні справи або життя (знову ж таки, як справи або життя (процеси), пов'язані з управлінням). А *culture* — це *state of manners, taste and intellectual development at a time or place* (дослівно — стан уявлень, відчуттів і інтелектуально-го розвитку (рівня) в певний час або у визначеному місці) [15].

Тобто, йдеться про трансляцію та ретрансляцію змістів, суттєво важливих для самоусвідомлення громадян. Враховуючи багатомірність концепта «політика», пропонується розрізняти його аспекти таким чином: *politics* — як *сфера взаємин різних соціальних груп і індивідів у використанні інститутів публічної влади заради реалізації суспільно значущих інтересів і потреб*; *policy* — план, курс дій або «*напрямок дій, прийнятий і дотримується владою, керівником, політичною партією і так далі; певний курс дій, обраний заради вигідності, зручності тощо*» [16].

В. Тертичка обґрунтовує необхідність впровадження терміну суспільна (замість державна чи в поєднанні суспільна/державна) — як компромісний варіант) політика й, відповідно: суспільна політика (*public policy*) й аналіз суспільної політики (*public policy analysis*) — як підкреслення важливості, що вона проводиться в суспільстві, для суспільства і в умовах розбудови громадянського суспільства [17].

Отже, політика загалом і державна політика зокрема можуть розглядатися як соціально значущий вид комунікації, метою якої є підтримка певного типу соціальності. Культурна політика має бути представлена як її складова, спрямована на формування певної смислової та ціннісної системи, адекватної характеру світоглядних проблем, що постають перед суспільством.

С. Чукот відзначила, що держава, коли визначає основні напрямки своєї діяльності в галузі культури, обґрунтовуючи їх відповідною законодавчою базою, неодмінно проводить ту чи

іншу культурну політику, тобто здійснює управління в сфері культури, визначаючи при цьому певні пріоритети, свідомо чи несвідомо спирається на попередні напрацьовані цією сферою. Тому, на думку автора, розглядаючи культурну політику держави, неправомірно зводити її лише до «*управління культурою*» чи «*підтримки культури*». Як вважає науковець, правомірніше водночас вести мову і про управління, і про підтримку культури, що, насамперед, повинно знаходити свій прояв у визначенні пріоритетних напрямків управління культурою, а саме того, що має виступати першочерговим об'єктом цього управління [18].

Спроби синтезувати теоретичний і практичний аспекти у визначенні культурної політики простежуються у підході представників Школи культурної політики, які пропонують розрізняти, як мінімум, чотири трактування:

- 1) культурна політика як культура політичних відносин;
  - 2) культурна політика як управління культурною діяльністю і розвитком галузі культури;
  - 3) культурна політика як сукупність технологій для продукування певних культурних стереотипів і знаків (культуртехніка);
  - 4) культурна політика як сукупність певних цінностей та особлива форма соціокультурного буття людини.
- Культурна політика може формувати новий простір самовизначення, задаючи нові контури, в яких можливі пошуки нових позицій — масок (так звана «*рамкова*» культурна політика), а також може формувати нові змістовні одиниці (маски) в уже існуючому просторі («*ядерна*» культурна політика) [19].

Причому, якщо культура є удосконаленням самої людини. її тіла, душі і духу. то й управління культурою має бути передусім орієнтованим на створення і підтримку умов, за яких людина може здійснювати таке самовдосконалення. А коли йдеться про політичні засоби такого управління, то створення таких умов забезпечується шляхом суспільного визнання такого їх сполучення, за якого саморозвиток одних не заважатиме, а сприятиме саморозвитку інших членів суспільства. І найважливіші напрями такого визнання отримують інституційне політичне забезпечення.

Політична підтримка інститутів культурного розвитку (саморозвитку) членів суспільства може розглядатися також як така, що реалізується за основними напрямками тілесного, душевного та духовного самовдосконалення.

Саме тому управління культурою у політичній сфері постає як доволі делікатні стосунки, які належать до сфери «*м'якого управління*». Водночас, якщо за методами здійснення впливу це управління є доволі делікатним і м'яким, порівняно з економічною політикою або політикою в галузі безпеки, то за своєю значущістю для національної ідентичності держави і особи, управління культурою має пріоритетне значення і потребує системного дотримання і надзвичайно чіткого виконання: «*культурні директиви*» у сфері політики є стратегічними, а тому пріоритетними.

Водночас справедливим ж є визнати і зворотній зв'язок між політикою і культурою: не лише культура формує політику і політиків, але й політики (особливо впливові), а також сама політика є одними з найбільш дієвих чинників культурних змін. Адже саме політики (вищі посадові особи) можуть суттєво вплинути на параметри розробки і відтворення культури. Звісно, не слід орієнтуватися на такі зразки політичного впливу на сферу культури як «*культурна революція*», однак не варто забувати, що вплив політики може бути навіть настільки вагомим [20].

Дж. О'Коннор зазначає, що ще на початку 1960-х рр. культурна політика в західних країнах втрачає свою початкову роль інструмента державного і суспільного будівництва. Однак вона зберегла зв'язок з такими галузями, як розвиток місцевого співтовариства, індивідуальне самовираження і розвиток особистості. Згодом вона починає відігравати роль у випіщенні соціальних питань і питань відродження території, а починаючи з 1980-х рр. виникає її зв'язок з економічною політикою [21].

На сучасному етапі культурна політика держав направлена на зберігання і підтримку культурного різноманіття у всіх його формах, чи це історичні пам'ятники, чи сучасні твори. Ця політика заснована на ряді нормативних документів ЮНЕСКО, охоплюючи всю проблематику сектора культури. Так, в 2000-му році в Секретаріаті ЮНЕСКО був створений *відділ культурної політики*, який безпосередньо відпові-

дальний за розробку цілісного підходу до культурної політики, охоплюючи всі аспекти діяльності ЮНЕСКО в області культури і, зокрема, проблему культурного плюралізму. Це дозволяє ЮНЕСКО допомагати країнам при перегляді або вдосконаленні ними своєї культурної політики, вирішуючи при цьому подвійне завдання: з однієї сторони, вдосконалювати управління питаннями культури в тому, що стосується законодавства, підготовки управлінських кадрів; а з другої — добиватися, щоб культура займала достойне місце в політиці розвитку країн, зокрема в галузі освіти, науки, комунікації, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища і туризму [22].

Декларація про принципи міжнародного культурного співробітництва (1966 р.), Міжуправлінська конференція з інституційних, адміністративних і фінансових аспектах культурної політики (Венеція, 1970 р.) і конференція з культурної політики (Богота, 1978 р.) підтвердили важливість розвитку, який враховує місцеву специфіку, і висунули ідею «*схрещування культур*» або т. зв. *змішаної культури*, ставлячи під питання традиційне поняття культурно-монолітичних країн. Конференція з культурної політики (Мондіакульт, Мексико-сіті, 1982 р.) підкреслила важливість наростаючої взаємозалежності між культурою і розвитком; Всесвітнє десятиліття культурного розвитку проголошене 1988 р.; продовжило розвиток цієї теми, яка була завершена публікацією доповіді «*Наше творче різноманіття*» (1995 р.) і скликання Міжуправлінської конференції з метою розвитку (Стокгольм, 1998 р.), яка була посвячена питанням взаємозв'язку міжкультурною політикою і розвитком. Всезагальна декларація ЮНЕСКО про культурне різноманіття (2001 р.) поклала початок новій фазі в розробці і вкоріненні культурної політики, яка підтримана також Всесвітнім самітом по стійкому розвитку (Йоханнесбург, 2002 р.), на якому було підкреслено, що *культура являється четвертою опорою розвитку, поряд з економікою, навколишнім середовищем і суспільним життям*. Культурне різноманіття стало розглядатися як «*надбання*».

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури у Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва (Париж, 4 листопада 1966 р.) зазначає: «*Розвиток своєї культури є правом і обов'язком кожного*

народу» [22, с. 404]. З цього положення можна зробити висновок, що культурна політика, перш за все, націлена на розвиток власної культури колективного суб'єкта — народу.

Рекомендація № 119 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Управління у сфері культури. Створення органів, що займаються проблемами культури» визнає культуру як «чинник, що сприяє інтеграції та орієнтації спільної соціальної політики...» Конференція рекомендує розглядати культуру як духовну і матеріальну силу, що має впливати на життя суспільства.

У наведених витягах із нормативно-правових актів, що визначають напрямки культурної політики, простежується процес еволюції поняття «культурна політика»: розповсюдження культури → збереження → розвиток власної культури народу → інтеграційна сутність культури → культура як фактор сталого розвитку суспільства [23].

Процес формування і реалізації культурної політики умовно можна поділити на два блоки: стратегічний і тактичний. Стратегічний блок містить наступні структурні елементи: 1) детальний аналіз соціокультурної ситуації; 2) виявлення проблемно-цільових орієнтирів; 3) визначення на їх основі пріоритетів культурної політики; 4) впливаючі з них цілі і задачі. Тактичний блок передбачає використання відповідних технологій, ресурсів і способів: 1) програмний спосіб — соціокультурне проектування, програмування і планування; 2) науково-ідеологічне і соціально-психологічне забезпечення культурної політики через такі сфери як наука, мистецтво, релігія, система освіти, ЗМІ; 3) оптимальне використання правових, економічних (матеріально-технічних, виробничих, інфраструктурних), кадрових (людських), інформаційних і інших ресурсів [24, с. 29-31].

Предметом культурної політики є сукупність регульованих соціокультурних процесів та взаємодій, пов'язаних зі створенням, збереженням, поширенням культурних цінностей, їх сприйняттям, а також з організацією дозвілля, що має велике значення для культурного розвитку суспільства.

Мета культурної політики полягає в тому, щоб сприяти розвитку й самореалізації особистості гуманізації суспільства, підтримувати культурне життя різних національних груп та

культурні інтереси членів суспільства, різних національностей [11, с. 60].

Відповідно до статті 3 Закону України «Про культуру» основними засадами державної політики у сфері культури є:

— визнання культури одним з основних факторів самобутності Українського народу — громадян України всіх національностей (далі — Український народ);

— сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури;

— захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури;

— сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті;

— забезпечення свободи творчості, захист прав інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав;

— гарантування прав громадян у сфері культури;

— створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, задоволення культурних потреб Українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення до сфери культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійництва, інших не заборонених законодавством джерел;

— сприяння діяльності професійних творчих спілок та громадських організацій у сфері культури, активному функціонуванню державної мови в культурному просторі України, доступу громадян до культурних благ;

— визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури;

— забезпечення діяльності базової мережі закладів культури, закладів освіти сфери культури;

— підтримка діяльності у сфері культури, пов'язаної з виготовленням і розповсюдженням електронних та друкованих засобів масової інформації, аудіо- та аудіовізуальної продукції, розробленням комп'ютерних технологій та підвищенням їх потенціалу для розширення доступу та залучення громадськості до діяльності у сфері культури тощо;

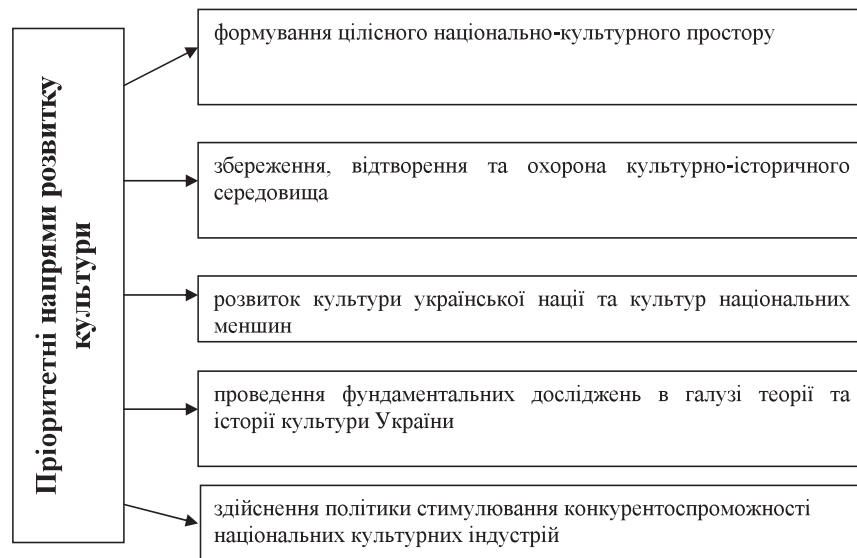
— пропагування української національної культури у всій її різноманітності за кордоном та світового культурного надбання в Україні;

— підтримка вітчизняного виробника у сфері культури;

— забезпечення розвитку міжнародного культурного співробітництва;

— створення страхового фонду документації про культурні цінності та документів на об'єкти культурної спадщини [25].

Пріоритети державної політики у сфері культури визначаються: державними програмами економічного і соціального розвитку України та програмами діяльності Кабінету Міністрів України, в яких обов'язково враховуються аспекти розвитку культури; державними цільовими програмами у сфері культури, що розробляються і затверджуються згідно із законодавством. Ці напрями схематично зображені на *рис. 7.1*.

Рис. 7.1. — Пріоритетні напрями розвитку культури в Україні

Здійснення державної культурної політики в сучасних умовах в розвинених державах відбувається, як було вже зазначено вище, на основі Декларації Мехіко, яка визначає основні принципи культурної політики: принцип єдності та різ-

номаніття культури: світова культура являє собою результат культурної творчості всіх народів, що складають людство; культура кожного народу є частиною світової культури; рівність у цінності всіх культур: збереження культури — це обов'язок не тільки народу, що її створив, а й усього міжнародного співтовариства; культурна самобутність народів, яка оновлюється та збагачується внаслідок контактів з традиціями і цінностями інших народів; принцип культурного виміру розвитку людства: будь-які програми розвитку людства — економічні, політичні, науково-технічні, особливо соціальні — повинні включати в себе як критерій необхідності культурний аспект; принцип культурної демократії: культура створюється суспільством і тому належить усьому суспільству; культурна демократія несумісна з дискримінацією, спробами обмежити право користування рідною мовою, відправлення релігійних культів, створення громадських організацій.

Культурна політика відіграє роль механізму регулювання суспільних процесів, виконуючи певні соціальні функції.

Функції культурної політики — сукупність ролей, які вона виконує щодо суспільства, сукупність засобів (технологій) здійснення колективної життєдіяльності. До основних функцій культурної політики можна віднести: соціальну інтеграцію людей; регуляцію процесів взаємодії між людьми (нормування, стандартизація найбільш вдалих елементів соціального досвіду); консолідацію та самоідентифікацію людей у колективі (формування спільних цілей, ідеалів сумісного існування, групових інтересів, потреб; формування системи образів групової ідентичності — етнічних, соціальних, конфесійних, державних; формування основ особистої самоідентифікації людини в колективі); забезпечення основних засобів сумісної життєдіяльності людей.

Функції культурної політики можна класифікувати таким чином:

1. Регулятивна (культурна політика — регулятор суспільних відносин).

2. Координаційна (культурна політика повинна координувати, узгоджувати інтереси різних соціальних груп, досягати консенсусу між ними).

3. Інтегративна (в умовах полікультурності головна функція культурної політики — об'єднання різних культурних утворень, зближення субкультур).

4. Виховна (включає в себе гуманістичну, освітню, пізнавальну, комуні-кативну, трансляційну спрямованість).

5. Стимулююча (стимулює суспільні відносини).

6. Інноваційна [23].

Розглядаючи культурну політику сучасного демократичного суспільства, доцільно охарактеризувати основні елементи соціальних відносин у сфері культурної політики:

1. Суб'єкти — ті, хто вступає в соціальні відносини в сфері культурної політики, носії предметно-практичної діяльності та пізнання, джерела активності в сфері культурної політики, спрямовані на об'єкт: а) фізичні особи (творці, споживачі культурних цінностей, меценати, спонсори, державні діячі, управлінці, політичні діячі, інші фізичні особи); б) колективні суб'єкти (громадські організації, в тому числі релігійні, політичні партії, теле-, радіокомпанії, видавництва, інші юридичні особи); в) людські спільноти (субкультури, соціальні прошарки населення — страти); г) держава (з її ознаками та атрибутами); д) суспільство.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про культуру» суб'єктами діяльності у сфері культури є:

- держава в особі уповноважених органів виконавчої влади;
- територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування;
- професійні творчі працівники;
- наукові працівники, зокрема, музейних, бібліотечних закладів, історико-культурних заповідників, архівних установ;
- педагогічні працівники закладів освіти сфери культури;
- митці, які працюють на засадах мистецького аматорства;
- працівники культури;
- заклади культури, а також підприємства, установи та організації всіх форм власності, статuti (положення) яких передбачають провадження діяльності у сфері культури;
- окремі громадяни, об'єднання громадян, які провадять діяльність у сфері культури [25].

Головними суб'єктами інституційно зумовлених соціокультурних трансформацій виступають громадянське суспіль-

ство як соціальна система, що саморозвивається, і держава як владно-правовий інститут, що регулює внутрішньодержавні та міждержавні суспільні відносини між людьми. Це є одним з основних методологічних принципів нашого подальшого дослідження.

2. Об'єкти — те, з приводу чого суб'єкти вступають у соціальні відносини в сфері культурної політики: фізичні особи; колективні суб'єкти; людські спільноти; суспільні відносини, процеси, які формують, характеризують, реалізують сферу культурного життя; картина світу як головний об'єкт.

Об'єкти культурного призначення — цілісні майнові комплекси клубних закладів (клубів, будинків культури, палаців культури тощо), парків культури та відпочинку, бібліотек, музеїв, архівів історико-культурних заповідників, театральновидовищних закладів (театрів, філармоній, концертних організацій, музичних колективів, ансамблів тощо), кінотеатрів, інших закладів культури; пам'ятки культурної спадщини, предмети колекцій, зібрання, фонди, будівлі, споруди культурного призначення та інші культурні цінності.

Культурні блага — товари та послуги, що виробляються в процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та церковні вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо) [25].

3. Зміст — права, обов'язки, інтереси суб'єктів соціальних відносин у сфері культури [23].

Діяльність у сфері культури (культурна діяльність) — творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, музейна, освітня, культурно-дозвіллева та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування, популяризацію, збереження і використання культурних благ та культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян [25].

З одного боку, культура формує той або інший тип особи. Загальне історичне минуле, історична пам'ять, просторово-часові концепти, групова совість, міфологія, релігійні доктрини, загальноприйняті ритуали, біосоціальний досвід, сис-

тема загальнозначущих моделей–зразків, особливості географічного простору і соціальних інститутів, переважаючи економічні моделі, колективні думки і відчуття, заботони, родинні зразки, історичні традиції, ідеали і цінності, відношення до чужих цінностей — ось далеко не повний перелік тих чинників, які впливають на формування особи в культурі.

З іншого боку, особа відтворює, змінює, відкриває нове в культурі. Без особи немає культури, тобто особа не лише рушійна сила і творець культури, але і головна мета її становлення.

Держава, в свою чергу, виступає основним гарантом безпеки людини у просторі культури, чим обумовлюється залежність безпеки суспільства та людини. Усвідомлення культурної самобутності, національної спадщини, історичних коренів і творчого потенціалу суспільства є рушійною силою розвитку. Дії держави як суб'єкта культурної політики мають спрямовуватися на збереження, відтворення та створення культурної самобутності нації [10].

7.2. Нормативно-правові засади функціонування сфери культури в Україні

Основою культурної політики в Україні є низка законів і указів, прийнятих за роки незалежності. Ключовими серед них є: «*Основи законодавства про культуру в Україні*» (1992 р.), «*Концепція державної культурної політики України*» (1995 р.), Закон України «*Про концепцію державної культурної політики на 2005-2007 рр.*», «*Концепція гуманітарного розвитку України: проект*» (2008 р.), Закон України «*Про культуру*» (2010 р.). Важливим документом, в якому окреслені шляхи культурного будівництва на найближчі роки, став проект «*Концепції державної цільової програми інноваційного розвитку української культури на 2009-2013 рр.*».

Поява цих законодавчих документів демонструє складні трансформаційні процеси в сфері культури, які супроводжують становлення незалежної держави, а їхній зміст віддзеркалює провідні тенденції у формуванні законодавчих основ культурного будівництва та визначає пріоритетні завдання державної політики у сфері культури на кожному з етапів національного державотворення.

14 лютого 1992 року Верховна Рада України прийняла Закон України «*Основи законодавства України про культуру*» (далі — «*Основи*»), який на 18 років став базовим законодавчим актом у сфері культури. У «*Основах*» були сформульовані основні принципи культурної політики та пріоритети у розвитку культури, основними серед яких є: визнання державою культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, що проживають на території України; збереження і примноження культурних надбань, а також створення умов для проведення фундаментальних досліджень в галузі теорії та історії культури України, що свідчить про першочерговість завдань національного культурного будівництва. Незважаючи на складний перехідний етап прийняття «*Основах*», в них вперше в історії України на законодавчому рівні закріплена орієнтація на загальнолюдські та національні цінності, визнана їх пріоритетність над політичними та класовими інтересами.

В аспекті формування законодавчих підходів щодо розвитку культури української нації та культур національних меншин «*Основи*» порушили важливі питання функціонування української мови у сфері культури, збереження національної культурної спадщини, що, в цілому, продемонструвало прагнення української інтелігенції перебудувати культурну галузь і зробити українську мову важливою складовою національної ідентичності.

Аналіз «*Основах законодавства про культуру*» дає можливість констатувати, що дія Закону не була розрахована на умови вільної ринкової економіки і зорієнтована тільки на бюджетне фінансування закладів культури. Крім того, не передбачена фінансова підтримка з боку держави недержавним культурним організаціям, хоча і вперше в законодавчих нормах їх визнано правовими суб'єктами, яким гарантується можливість вільного існування. Як і можна було очікувати від закону, створеного у перші роки незалежності, «*Основи*», пропонуючи нові цікаві ідеї, не приділяли уваги практичним заходам уряду з реалізації цих ідей. Цей закон також створив сумний прецедент, коли законодавство в культурній сфері є радше декларативним, ніж практичним.

Втім, саме «*Основи законодавства про культуру*» стали першою спробою сформулювати державну культурну політику

доби незалежності, порушили важливі питання розвитку української мови, збереження національної культурної спадщини та прав громадян у сфері культури.

Згодом законодавча база культурної сфери була доповнена законами України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» і «Про музеї та музейну справу», прийнятими в 1995 році, а також Законом України «Про кінематографію», прийнятим у 1998 році. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» визначає загальні засади бібліотечної справи і бібліотечну систему України, встановлює вимоги до формування і збереження бібліотечних фондів, бібліотечного обслуговування з метою задоволення інформаційних, наукових і культурних потреб суспільства, збагачення духовного потенціалу народу. Закон України «Про музеї та музейну справу» регулює суспільні відносини в галузі музейної справи, встановлює правові, економічні, соціальні засади наукового комплектування, вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, діяльності музейних закладів в Україні. В цьому Законі музеї визначаються як культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини. Основними напрямками їхньої діяльності має бути культурно-освітня, науково-дослідна діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, пам'яткоохоронна робота.

Слід відзначити, що механізми реалізації державної політики у сфері культури були закладені в указах Президента України. Указ Президента України від 6 лютого 1992 р. «Про невідкладні заходи щодо соціального захисту діячів літератури і мистецтва в умовах переходу до ринкових відносин» надавав певні пільги та соціальні гарантії працівникам культурної галузі. Цю державну лінію було продовжено іншими указами: «Про додаткові заходи щодо державної підтримки культури» (1994 р.), «Про стипендії Президента України для найбільш обдарованих молодих митців України» (1995 р.), «Про державні стипендії видатним діячам науки, освіти та культури» (1996 р.). На піднесення української культури до світо-

вого рівня були спрямовані укази «Про фонд сприяння розвитку мистецтв України», «Про національні заклади культури» (1994 р.), «Про заходи щодо відтворення видатних пам'яток історії та культури» (1995 р.) та інші законодавчі акти.

Укази Президента України «Про Міністерство культури і туризму України» та «Про Положення про Міністерство культури і туризму України» передбачили істотне розширення повноважень та функцій Міністерства культури і туризму.

На підтримку пропозиції Міністерства культури і туризму України та Національної ради з питань культури і духовності Президент України **В. Ющенко** видав Указ «Про Фестиваль мистецтв України». Проведення Фестивалю було започатковано з метою сприяння розвитку академічного, традиційного народного та сучасного мистецтва, професійної та аматорської творчості, а також популяризації етнічних і культурних традицій регіонів України.

За період 1992-2010 рр. в Україні було прийнято низку важливих законодавчих актів, які визначають основні напрями розвитку окремих ділянок культурної сфери в нашій державі. Це, зокрема, закони України «Про видавничу справу», «Про охорону культурної спадщини», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та інші. В нашій державі є чинним Закон «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», що визначає правовий статус професійних творчих працівників, встановлює правові, соціальні, економічні та організаційні засади діяльності творчих спілок у галузі культури та мистецтва. Крім того, Закон України «Про кінематографію», який зараз діє в державі, визначає правові основи діяльності в галузі кінематографії та регулює суспільні відносини, пов'язані з виробництвом, розповсюдженням, зберіганням і демонструванням фільмів.

Особливу роль у фінансовій підтримці сфери культури зіграли положення Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року. Цей Закон визначив правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій.

В березні 2005 року Верховна Рада України ухвалила Закон України про *Концепцію державної культурної політики на 2005-2007 рр.*

У Розділі 3 *Концепції*, схваленої цим Законом, цілі та пріоритетні завдання культурної політики визначені наступним чином:

— визначення культурного розвитку України та її окремих регіонів одним з пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

— розробка та затвердження довгострокової програми культурного розвитку України, а також сприяння розробці середньострокових регіональних програм культурного розвитку;

— зміна методів управління у галузі культури, зокрема переорієнтація органів державної влади та органів місцевого самоврядування з виконання певних функцій на досягнення поставлених цілей, залучення громадськості до процесів управління та контролю в галузі культури;

— створення ефективної моделі фінансового та матеріально-технічного забезпечення культурного розвитку;

— розробка, затвердження та впровадження державних соціальних стандартів надання послуг населенню у сфері культури, що гарантуються державою (перелік та обсяг послуг, порядок їх надання, показники виконання та якості послуг), а також методики визначення розміру фінансового забезпечення державних соціальних стандартів надання послуг населенню у сфері культури, що гарантуються державою, в розрахунку на душу населення;

— запровадження коригуючих коефіцієнтів фінансових нормативів бюджетної забезпеченості видатків місцевих бюджетів на культуру і мистецтво, розрахованих виходячи з кількості об'єктів культурної спадщини, предметів основного фонду музеїв, охорона яких здійснюється за рахунок коштів місцевого бюджету;

— реалізація комплексу освітніх, культурно-мистецьких програм і проектів для дітей та молоді;

— підтримка та розвиток культури на селі;

— формування цілісного інформаційно-культурного простору України, зокрема шляхом інвентаризації культурних ресурсів, складання мапи культурних ресурсів, створення відповід-

них аналітичних баз даних, видання інформаційних буклетів, а також створення телеканалу «*Культура*»;

— участь України у міжнародних культурних проектах, здійснення комплексу інформаційно-культурних заходів для ознайомлення світової громадськості з культурними цінностями України.

Водночас необхідно відзначити, що більшість із положень *Концепції*, спрямованих на удосконалення чинного законодавства, залишилися не реалізованими.

У вересні 2008 р. Верховна Рада України прийняла Закон «*Про перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації*».

Підготовлено також інші законопроекти, які повинні внести у пам'яткоохоронне законодавство вагомі зміни, пов'язані із зміною соціально-економічної ситуації в державі та розбудовою в Україні інституту власності, в тому числі на землю. Міністерством внесено до Кабінету Міністрів України законопроект «*Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони культурної спадщини*», опрацьовується питання щодо створення місцевих органів охорони культурної спадщини у всіх областях України.

Разом з тим, не здійснено потрібних заходів державного протекціонізму щодо національної культури. Так, досі не прийнято законопроект «*Про національний культурний продукт*», який визначає основні засади та механізми державної підтримки культурного продукту. Прийняття документа сприяло б забезпеченню комплексу культурних прав людини: «*збереження і розвиток національної культури, формування міцної національної мовно-культурної ідентичності громадян України, розвиток творчого потенціалу українського суспільства, задоволення творчих, духовних, дозвіллевих потреб його членів*».

Документом, що визначає перспективи розвитку української культури на 2009-2013 рр., став проект «*Концепції Державної цільової програми інноваційного розвитку української культури на 2009-2013 рр.*», реалізація якого спрямована на подолання кризових явищ в культурній сфері, пов'язаних із недостатньою роллю національної культурної спадщини, національної кінематографії та сучасних культурних індустрій у розбудові й наповненні національним культурним продуктом

інформаційно-культурного простору України, у справі виховання молодого покоління і формування національної свідомості.

Зроблений у *Програмі* аналіз проблем у культурній сфері на сучасному етапі дає можливість виокремити найважливіші чинники, які гальмують процес ефективного управління галуззю. Серед них: невідповідність сучасним суспільним умовам успадкованої від радянської доби культурно-мистецької інфраструктури та системи управління нею; виникнення кризових явищ в економіці, які негативно впливають на матеріально-технічну базу сфери культури, не дозволяють налагодити інвестиційно-стратегічний напрям її розвитку, а також наявність незбалансованого і тенденційного способу формування ринку культури, дозвілля та інформації, на якому монополні позиції посів закордонний культурний продукт, що викликає потребу в захисті культурного та інформаційного простору країни.

На основі порівняльного аналізу у *Програмі* запропоновано визначення оптимального варіанту розв'язання проблем, який ґрунтується на концептуально нових засадах і передбачає стимулювання залучення позабюджетних джерел фінансування, зокрема коштів спонсорів, благодійників, меценатів та інвесторів, перехід до продюсерської системи організації і фінансування культурного виробництва, впровадження передових технологій. З метою підтримки процесу формування цілісного українського інформаційно-культурного простору України запропоновано поєднання протекціонізму стосовно виробника національного культурного продукту.

14 грудня 2010 року прийнято Закон України «Про культуру», який визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані із створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них.

У статті 1 дано визначення таких понять, як «культура», «заклад культури», «базова мережа закладів культури», «грант», «вітчизняний (національний) культурний продукт», «культурні блага», «культурний простір України» та інших.

У статті 6 зафіксовано, що громадяни мають право на:

— свободу творчості;

— вільний вибір виду діяльності у сфері культури, засобів і сфер застосування творчих здібностей, самостійне розпорядження своїм твором;

— провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва;

— створення закладів культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм;

— об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури;

— збереження, розвиток, пропагування культурної, мовної самобутності, традицій, звичаїв та обрядів;

— захист прав інтелектуальної власності, зокрема авторського права і суміжних прав;

— доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ;

— здобуття культурно-мистецької освіти;

— інші права, встановлені законодавством.

Відповідно до статті 8 громадяни мають право на доступ до культурних цінностей та культурних благ. Право на доступ до культурних цінностей реалізується шляхом утримання або надання закладам культури державної підтримки з державного та місцевих бюджетів для забезпечення їх функціонування та доступності їх послуг для різних категорій населення. Діти дошкільного віку, учні, студенти, пенсіонери, інваліди мають право на відвідування державних та комунальних закладів культури, позашкільних закладів освіти галузі культури на пільгових умовах, передбачених законодавством.

Прерогативи та функції державних органів, які діють у сфері культури, — як щодо підпорядкованих їм державних закладів культури, так і щодо недержавної частки культурної сфери, також прописані у законі. Це, насамперед свідчить про обов'язковість підтримки недержавної культурної сфери органами державної влади; координування політики різних галузевих відомств і міністерств, які фактично діють у сфері культури, опрацювання та реалізація єдиної політики для сфери культури в Україні заслуговують на особливу увагу у цьому проекті. У ньому також розмежовано розміри та структуру базової мережі культурних закладів, тобто тієї інфраструктури,

утримання й утворення якої мають взяти на себе органи місцевого самоврядування та держава; чітко зафіксовано фінансові, правові та організаційні обов'язки держави і місцевої влади щодо цієї інфраструктури.

Але не все викладене в Законі України «Про культуру» є досконалим. Розробники Закону основним засобом задоволення в реалізації права громадян на доступ до культурних цінностей і культурних благ вважають тільки базову мережу закладів культури. Але у Законі не враховано, що ці заклади через різні причини неспроможні у повній мірі задовольнити культурні потреби громадян. На якості закону суттєво позначається відсутність чіткого розмежування культурної політики і культурного стратегічного планування.

До негативної сторони проаналізованого закону слід віднести також відсутність прописаних принципів та критеріїв, за якими потрібно було б здійснювати оцінювання культурних процесів, чіткої межі між бізнесом і культурою.

Разом з тим, втілення закону в життя дасть змогу більш ефективно реалізовувати державну політику у сфері культури, вдосконалити правові відносини у сфері культури та врегулювати суспільні відносини, пов'язані зі створенням, розповсюдженням, збереженням і використанням культурних цінностей.

Враховуючи реалії перехідного періоду, він повинен врегулювати процес впровадження в сфері культури ринкових механізмів (децентралізація та приватизація, маркетинг, спонсорство), передбачити можливість і механізми активної участі структур громадянського суспільства в розробці та здійсненні культурної політики і водночас забезпечити певні гарантії бюджетного фінансування культури та соціального захисту її працівників. Значна частина нормативно-правових актів не діє, а пільги та преференції в окремих випадках залишаються декларативними.

Важливою складовою законодавства у сфері культури є міжнародні правові акти, ратифіковані Україною.

Так, *Загальна декларація прав людини* (далі — ЗДПЛ), прийнята 10 грудня 1948 р. на III сесії Генеральної Асамблеї ООН, проголосила права і свободи людини, в тому числі право кожної людини на вільний розвиток її особистості в економічній, соціальній і культурній сферах (ст. 22), право вільно

брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі та користуватися його благами (ст. 27). Загальновизнані демократичні засади цього міжнародного документа набрали юридичної сили міжнародного звичаю, стали основою для розроблення в подальшому міжнародно-правових актів.

Вони відобразилися в *Декларації принципів міжнародного культурного співробітництва* (далі — ДПМКС), проголошеній 4 листопада 1966 р. на XIV сесії Генеральної конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, згідно з якою цими принципами мають постійно керуватися «*всі уряди, власті, організації, асоціації та установи, відповідальні за культурну діяльність*». У статті II ДПМКС підкреслюється: «*Народи мають прагнути продовжити паралельний і по можливості одночасний розвиток усіх галузей культури з тим, щоб забезпечити гармонійну рівновагу з технічним і морально-інтелектуальним прогресом людства*».

Право кожної людини на участь у культурному житті було закріплено у ст. 15 *Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права* (далі — МПЕСКП), що був укладений 16 грудня 1966 р. на XXI сесії Генеральної Асамблеї ООН (Міжнародний пакт ратифіковано указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII). Офіційна позиція ООН, встановлена у ЗДПЛ, МПЕСКП та інших її документах, виражає, що всі групи прав людини, закріплені зазначеними документами, є неподільними, невід'ємними, універсальними, взаємозалежними та взаємопов'язаними.

Один з прикладів виведення культурних прав на міжнародний рівень — це *Європейська культурна конвенція 1954 року*, до якої в 1996 році приєдналася й Україна. Цією конвенцією передбачаються зобов'язання країн-учасників надавати своїм громадянам можливість безперешкодно знайомитися з культурним надбанням інших європейських країн (що включає вільне пересування територіями цих країн, вільне вивчення європейських мов та культур, в тому числі — надання можливості громадянам інших європейських країн безперешкодно вивчати культуру, мову, історію України).

На захист культурної спадщини, цінностей, творчості та культурного розмаїття спрямовані: *Європейська конвенція*

про правопорушення, які пов'язані з культурною власністю (1985 р.); Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи (1985 р.); Європейська конвенція про кінематографічну продукцію спільного виробництва (1992 р.); Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.) та багато інших. Відповідно до цих міжнародних документів, кожна країна-учасниця, в тому числі й Україна, бере на себе зобов'язання здійснювати політику всебічного забезпечення культурних прав.

7.3. Інституційне структурування і фінансова основа реалізації державної культурної політики в Україні

Можливість реалізації політики держави, спрямованої на створення умов і гарантій для культурного розвитку суспільства, обумовлює, окрім правового механізму, наявність організаційного та фінансово-економічного механізмів державного управління. Вказані механізми повинні забезпечувати системність і структурованість культурної політики держави, що веде до її послідовності, а, отже, ефективності [30].

Організаційний механізм державного управління у сфері культурної політики включає в себе інституційне забезпечення, зокрема, систему органів і організацій та їх практичну діяльність, спрямовану на створення суб'єктами державного управління умов і гарантій соціального становлення й культурного розвитку громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, а також комунікативні зв'язки й відносини, що складаються з приводу здійснення культурної політики держави. Це відносини, що виникають: в межах системи державних органів; між громадянами, їх об'єднаннями й суспільством, державою; відносини між державою, її органами й іншими соціальними інститутами (рис. 7.2.).

До основних засобів реалізації організаційного механізму, на нашу думку, можна віднести розмежування повноважень центрального та місцевих органів виконавчої влади у сфері культури; створення структурних підрозділів з питань культурної політики на всіх рівнях; утворення координаційних консультативно-дорадчих органів з питань розвитку культури; удосконалення засобів взаємовідносин органів місцевого самоврядування з суб'єктами культурно-господарської діяльності, пов'язаної з наданням культурних послуг; створен-

ня культурно-інформаційних центрів; удосконалення системи підвищення кваліфікації керівників та працівників закладів та установ культури.

Рис. 7.2. — Схема організаційного механізму державного управління у сфері культурної політики

В узагальненому вигляді суб'єкти, які впливають на вироблення і проведення культурної політики держави подано на рисунку 7.3. Загальне керівництво сферою культурної політики здійснюють — Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України. На загальнодержавному рівні уповноважені органи розробляють стратегію й основні напрями культурної політики, затверджують певні соціальні нормативи та стандарти, визначають і забезпечують відповідні ресурси.

Повноваження державних органів у сфері культури можна узагальнити наступним чином. По-перше, Верховна Рада України визначає політику держави у сфері культури, правові, економічні та соціальні гарантії її реалізації, систему соціального захисту працівників культури.

По-друге, вищі органи виконавчої влади та державного управління:

- забезпечують реалізацію політики держави у сфері культури;
- здійснюють за участю громадських об'єднань розробку державних програм розвитку культури та їх фінансування;
- створюють умови для відродження і розвитку культури української нації, культур національних меншин, які проживають на території України;
- встановлюють державні замовлення на випуск літератури, творів мистецтва;
- сприяють розвитку нетрадиційних форм мистецтва;
- здійснюють заходи щодо повернення у власність народу України культурних та історичних цінностей, що знаходяться за її межами;

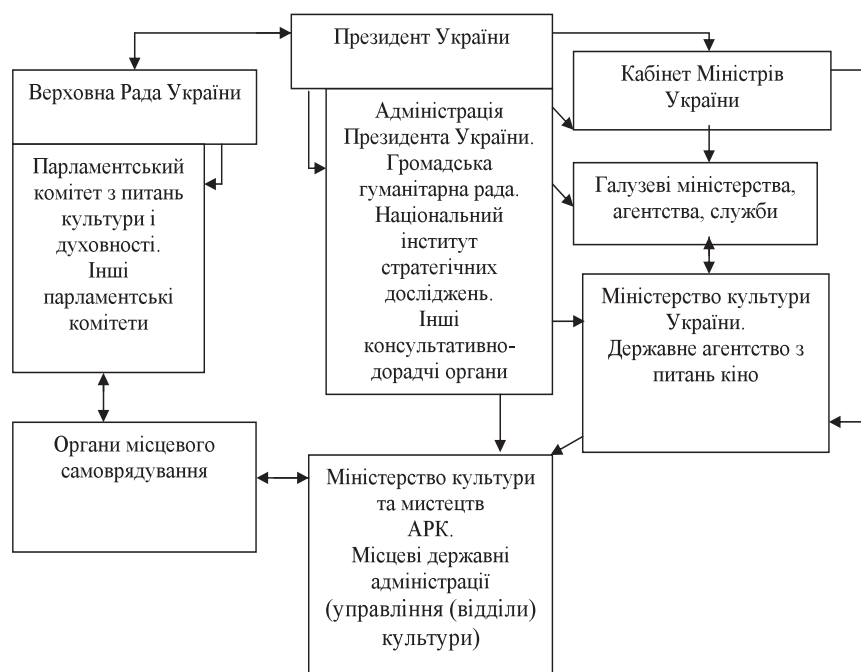

Рис. 7.3. — Система органів влади з формування та реалізації державної культурної політики в Україні

— вирішують у встановленому законодавством порядку питання про надання закладам культури, що відіграють визначну роль у духовному житті народу, статусу національних;

— розробляють і забезпечують впровадження науково обґрунтованих суспільно необхідних нормативів культурного обслуговування населення різних регіонів України, матеріальних і фінансових норм забезпечення закладів культури;

— забезпечують підготовку кадрів, створення необхідної мережі державних навчальних закладів, науково-дослідних установ та стимулюють розвиток наукових досліджень з проблем культури;

— створюють базу для виробництва спеціального обладнання для закладів, підприємств і організацій культури;

— організують та здійснюють культурне співробітництво з зарубіжними країнами та міжнародними організаціями, сприяють створенню спільних інвестиційних фондів розвитку культури в Україні, а також центрів української культури за кордоном;

— здійснюють координацію діяльності міністерств, відомств, наукових установ, творчих спілок та інших громадських організацій щодо реалізації політики держави у сфері культури.

Наукове, методичне та організаційне забезпечення діяльності у сфері культури покладається на спеціально уповноважені центральні органи державного управління, які утворюються в порядку, встановленому законодавством.

Відповідно до Положення про Міністерство культури України від 6 квітня 2011 року Міністерство культури України (Мінкультури України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мінкультури України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо формування державної політики у сфері кінематографії, формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, а також спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин України.

Державне управління у сфері культури на рівні регіонів здійснюють управління культури обласних та відділи культури районних державних адміністрацій.

Певними повноваженнями щодо культурного розвитку територій наділені органи місцевого самоврядування.

Відповідно до статті 16 Закону України «Про культуру» органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують:

— збереження культурних цінностей на території України, охорону культурної спадщини, захист історичного середовища;

— збереження Музейного фонду України, Державного бібліотечного фонду України, Національного архівного фонду України, фільмофонду, їх постійне поповнення сучасними творами мистецтва, продукцією вітчизняного книговидавництва, кінематографа, аудіовиробництва;

— функціонування і розвиток мережі музеїв, архівів, бібліотек, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання та студій), клубів, кінотеатрів, кіно-, відеопрокатних підприємств, об'єднань, заповідників, реставраційних закладів державної та комунальної власності;

— збереження нематеріальної культурної спадщини, в тому числі традиційної народної культури, мов, діалектів і говірок, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів, народних художніх промислів та ремесел, історичних топонімів тощо.

З метою задоволення потреби громадян у мистецькому аматорстві, створення умов для їх дозвілля органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування формують базову мережу закладів культури (клубних закладів, культурних центрів, парків культури та відпочинку, центрів народної творчості тощо), засоби масової інформації і надають їм фінансову підтримку, а також сприяють створенню недержавних закладів культури, клубів, мистецьких аматорських об'єднань, гуртків, студій за інтересами та провадженню ними діяльності.

Відповідно до статті 31 Закону України «Про культуру» [25] громадські організації (професійні спілки, творчі спілки, товариства, фонди, асоціації тощо) беруть участь у реалізації державної політики у сфері культури відповідно до законодавства.

Громадські організації мають право самостійно та на договірній основі утворювати благодійні організації для фінансування культурних програм розвитку літератури та мистецтва, підтримки талантів і творчих починань у сфері культури, розв'язання соціальних і побутових проблем професійних творчих працівників.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють діяльності неприбуткових закладів культури.

Для неприбуткових закладів культури, закладів освіти сфери культури, а також фізичних та юридичних осіб, які надають благодійну допомогу неприбутковим закладам культури, створюється сприятливий режим оподаткування, передбачений податковим законодавством.

Держава забезпечує створення умов для провадження інвестиційної та інноваційної діяльності у сфері культури.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про культуру» [25] заклади культури загальнодержавного та місцевого рівня базової мережі залежно від форми власності утримуються або отримують фінансову підтримку відповідно за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, інших місцевих бюджетів, а також коштів установ, організацій, громадян та їх об'єднань.

Приватні заклади культури фінансуються їх засновниками.

З метою залучення додаткових фінансових ресурсів для розвитку культури держава створює сприятливий режим оподаткування фізичним та юридичним особам, які спрямовують свої кошти на розвиток культури.

Держава сприяє:

— забезпеченню закладів культури, закладів освіти сфери культури будівлями, спорудами, приміщеннями, збудованими за спеціальними проектами, або іншими упорядженими приміщеннями, що відповідають потребам закладу культури;

— створенню виробничої бази з випуску спеціального обладнання для закладів культури, музичних інструментів, техніки для атракціонів, допоміжних матеріалів і засобів для індивідуальної художньої творчості, а також розвитку мережі спеціалізованих виробництв.

За рахунок коштів державного бюджету фінансуються такі заклади та заходи:

а) державні культурно-освітні програми (національні та державні бібліотеки, музеї і виставки національного значення, заповідники національного значення, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи);

б) державні театральні-видовищні програми (національні театри, національні філармонії, національні та державні музичні колективи і ансамблі та інші заклади і заходи мистецтва згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України);

в) державна підтримка громадських організацій культури і мистецтва, що мають статус національних;

г) державні програми розвитку кінематографії;

д) державна архівна справа.

За ознакою підпорядкування з державного бюджету фінансуються також усі підприємства, організації та заклади культури, що безпосередньо підпорядковані Міністерству культури та іншим міністерствам, службам та агенствам.

Інші бюджетні культурно-мистецькі заклади фінансуються головним чином із відповідних місцевих бюджетів. Зокрема, до видатків, що здійснюються з районних бюджетів та бюджетів міст республіканського значення Автономної Республіки Крим і міст обласного значення, належать державні культурно-освітні (бібліотеки, музеї та виставки) та театральні-видовищні програми (філармонії, музичні колективи і ансамблі, театри, палаци і будинки культури республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, школи естетичного виховання дітей, інші заклади та заходи у галузі мистецтва).

В умовах обмеженості бюджетних призначень на реалізацію культурної політики, актуальності набуває позабюджетний механізм фінансування, проте він є малорозвиненим. Найважливішим джерелом позабюджетних надходжень є фінансування заходів за рахунок підприємств, установ і організацій.

З метою запровадження нових інструментів фінансування сфери культури необхідно здійснити наступні заходи:

— запровадити систему змішаного фінансування, яка передбачає програмний принцип формування бюджету в поєднанні із нормативним фінансуванням;

— слід запроваджувати, поряд з уже існуючими, нові механізми фінансування культурних організацій і проектів, зокре-

ма: фінансування культурно-мистецьких проектів на конкурсних засадах (грантові програми), подальший розвиток продюсерської системи, системи культурних інвестицій, залучення недержавних коштів тощо.

Модернізація існуючої системи управління культурною політикою дасть можливість чіткіше збудувати систему державного регулювання розвитку культури на загальнодержавному і регіональному рівнях, уникнути непотрібних дублювань повноважень і сфер компетенцій різних управлінських органів, і, крім того, не фрагментарно, а комплексно вписати культурну політику держави в систему механізмів реформування суспільства.

Список використаної і рекомендованої літератури

1. *Sorokin P. Sociological Theories of Today / P.Sorokin. — N-Y., L., 1966. — 402 p.*
2. *Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість : Методологічно-світоглядний аналіз / В.Андрущенко, Л.Губерський, М.Михальченко. — К. : Знання України, 2002. — 578 с.*
3. *Cultural Policy : A Preliminary Study. — Paris : UNESCO, 1969. — 357 p.*
4. *Жидков В.С. Культурная политика России : теория и история / В.С.Жидков, К.Б.Соколов : Учеб. пособие для вузов. — М. : Академический Проект, 2001. — 592 с.*
5. *Кравченко О.В. Культурологічна парадигма державної культурної політики України / О.В.Кравченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Kis/2010_2/22.pdf.*
6. *Пономаренко О.П. Сравнительный анализ моделей культурной политики : образовательный аспект / О.П.Пономаренко // Философия образования. — 2008. — № 3. — С. 201-206.*
7. *Драгичевич-Шешич М. Культура : менеджмент, анимация, маркетинг / М.Драгичевич-Шешич, В.Стойкович. — Новосибирск : Тигра, 2000. — 227 с.*
8. *Ижилова Н. Антропологическое измерение социокультурной политики / Н.Ижилова // Власть. — 2009. — № 8. — С. 24-27.*
9. *Михайлович В.А. Освітні тенденції культурної політики в умовах глобалізації. Автореферат дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 — філософія освіти / В.А.Михайлович. — Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. — К., 2010. — 20 с.*
10. *Бакальчук В.О. Культурна самобутність як фактор національної безпеки України : гуманітарний аспект / В.О.Бакальчук [Електронний*

- ресурс]. — Режим доступу : // <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/rapogama>.
11. Карлова В. Політика держави у сфері культурного розвитку / В. Карлова // Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навчальний посіб. / Авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський та ін.; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. — К. : НАДУ, 2010. — Ч. 2. — С. 48-87.
  12. Михеева Н. А. Сравнительный анализ международного опыта государственного управления в социально-культурной сфере / Н. А. Михеева // Вестник Самарского ГТУ. Серия Экономические науки. — 2006. — № 49. Ч. 1. — С. 131-138.
  13. Задихайло О. А. Організація управління культурою в Україні (адміністративно-правовий аспект) / О. А. Задихайло. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 — теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. — Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. — Харків, 2006. — 19 с.
  14. Флиер А. Я. О новой культурной политике России / А. Я. Флиер // Общественные науки и современность. — 1994. — № 5. — С. 14-25.
  15. *The Advanced Learner's Dictionary of Current English*. — Oxford : University Press, 1972.
  16. Гриценко О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі / О. Гриценко. — К. : УЦКД, 2000. — 228 с.
  17. Тертичка В. Наука про суспільну політику : досвід становлення в Україні / В. Тертичка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Pubupr/2010/2010-1/doc/2/02.pdf.
  18. Чукут С. А. Генеза духовної культури (управлінський вимір) / С. А. Чукут. — К. : Вид-во УАДУ, 1999. — 256 с.
  19. Щедровицкий П. Гуманитарно-технологическая перспектива, или Эпоха культурной политики / П. Щедровицкий [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.shkr.ru/lib/publications/46>.
  20. Костира І. Поняття «управління культурою» в світлі сучасних політологічних досліджень / І. Костира [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_35/.../P10_doc.pdf.
  21. О'Коннор Дж. Культурная политика как влияние. Экспорт идеи «творческих индустрий» в Санкт-Петербург / Дж. О'Коннор [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.spolicy.ru/analytics/87.html>.
  22. *Международные нормативные акты ЮНЕСКО : конвенции, соглашения, протоколы, рекомендации, декларации* / Комиссия Российской Федерации по делам ЮНЕСКО; Сост. И. Д. Никулин. — М. : Логос, 1993. — 639 с.
  23. Андреева Т. О. Теоретичні засади моделювання сучасної культурної політики демократичного суспільства // Т. О. Андреева, С. В. Дрожжина [Електронний ресурс]. — Режим доступу : // http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/intelekt/2008_6/15.pdf.
  24. Бирженюк Г. М. Основы региональной культурной политики и формирования культурно-досуговых программ / Г. М. Бирженюк, А. П. Марков. — Спб., 1997. — 128 с.
  25. Про культуру : закон України від 14 грудня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12852.html>.
  26. Рада Європи. Європейська програма оглядів національних культурних політик. Культурна політика України — оцінка міжнародних експертів. — Рада культурної співпраці. — березень, 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=95770>.
  27. Копієвська О. Ф. Культурна функція держави як предмет наукового аналізу / О. Ф. Копієвська [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2010_1/27.pdf.
  28. Батищева О. С. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації / О. С. Батищева. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.01 — теорія та історія державного управління. — Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. — Львів, 2007. — 20 с.
  29. Малімон В. І. Проблеми модернізації державного регулювання у сфері культури / В. І. Малімон // Публічне адміністрування : теорія і практика. Електронний збірник наукових праць. — 2010. — Вип. 2(4). — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2010_2/10mvirsk.pdf.
  30. Малімон В. І. Культурна політика держави як чинник реформування суспільства / В. І. Малімон : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління за спец. 25.00.02 «механізми державного управління». — Івано-Франківськ, 2011. — 20 с.
  31. Дзвінчук Д. І. Щодо доцільності інноватизації механізмів державного управління діяльністю і розвитком мистецько-культурного середовища в Україні / Д. І. Дзвінчук, О. В. Немчук // Публічне управління : теорія та практика. — 2011. — № 3 (7). — С. 216-223.
  32. Шейко В. М. Формування інформаційного простору та зовнішньої культурної політики України в роки незалежності / В. М. Шейко // Вісник ХДАК. — 2010. — Випуск 29. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/vkhdk/2010_29/V29-1-01.pdf.

Контрольні запитання та завдання

1. Яке значення має культура в розвитку держави і суспільства?
2. Яка роль культури у формуванні національної свідомості й самосвідомості?
3. Як рівень культури забезпечує якість людського потенціалу та конкурентоспроможність економіки?
4. Визначте провідні тенденції розвитку української культури в сучасних умовах.
5. В чому полягає сутність культурної політики?
6. Охарактеризуйте принципи і механізми регуляції соціокультурних процесів?
7. Як змінюється зміст культурної політики держави в умовах демократизації суспільного життя?
8. Обґрунтуйте форми і методи управлінської діяльності в культурній сфері в умовах демократизації.
9. Наскільки відповідає вимогам сьогодення законодавче забезпечення культурної політики держави?
10. Проаналізуйте особливості реалізації культурної політики України в сучасних умовах.

ТЕМА 8.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Мета вивчення теми

Засвоїти знання про засади державної політики у сфері охорони здоров'я.

Основні питання

1. Стан сфери охорони здоров'я в Україні.
2. Ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я в Україні.
3. Історичний досвід та сучасний стан реформування системи охорони здоров'я в Україні.

Основні поняття: здоров'я, система охорони здоров'я, медицина, сімейна медицина, фармацевтичний сектор, заклади охорони здоров'я, медична допомога, первинна медико-санітарна допомога, медичне обслуговування, лікарський формуляр, паліативна допомога, медичне страхування.

Здоров'я народу — найвища турбота держави.

Гай Юлій Цезар

8.1. Стан сфери охорони здоров'я в Україні

Згідно з статтями 3 та 49 Конституції України, життя і здоров'я людини є найвищими соціальними цінностями держави, і кожний громадянин України має право на охорону здоров'я та медичну допомогу.

Здоров'я людини є не лише однією з найважливіших життєвих цінностей, основою життя людини та способом (формою) її існування (німецький філософ *А.Шопенгауер* писав: «Здоров'я настільки перевищує усі інші блага життя, що воістину здоровий жебрак — щасливіший, ніж хворий король»), але й одним із визначальних чинників розвитку економіки країни, показником її благополуччя, індикатором результативності й ефективності соціальних реформ. Як вказують *експерти ВООЗ*, здоров'я населення — це фактор довготривалого

стійкого економічного зростання, підвищення національного доходу, що, у свою чергу, впливає і на соціальне благополуччя, сприяє безперервному економічному зростанню і зниженню рівня бідності.

Особливо це актуально сьогодні, адже в період економічної кризи на перше місце повинні виступати соціальні пріоритети. Саме ступінь орієнтованості держави на покращення здоров'я громадян, вдосконалення діяльності сфери охорони здоров'я і є одним із основних, показників розвитку держави, її цивілізованості і конкурентоспроможності [1, с. 3].

Між тим, показники стану здоров'я населення України (за даними як вітчизняної, так і міжнародної статистики) упродовж останніх десятиріч набули досить серйозних негативних тенденцій: зросли рівні смертності (особливо серед людей працездатного віку), захворюваності, зменшилась середня тривалість життя тощо.

З-поміж інших чинників, це, безперечно, пов'язане з критичним станом вітчизняної сфери охорони здоров'я. Адже за останні півстоліття здатність сфери охорони здоров'я впливати на здоров'я населення збільшилась в декілька разів. За умов її ефективної організації, як зазначають експерти ВООЗ, сфера охорони здоров'я може забезпечити зменшення загальної смертності у віці до 75 років на 23% у чоловіків і на 32% у жінок; а смертності від ішемічної хвороби серця — на 40-50%.

Сучасна *система охорони здоров'я (СОЗ)*, що дісталась Україні у спадок від УРСР, знаходиться в кризовому стані, що наочно підтверджується медико-демографічними показниками. Вона погано пристосована для того, щоб за нинішніх умов соціально-економічного розвитку країни належним чином реагувати на потреби населення. За роки незалежності ця чи не найважливіша складова сфери соціального захисту набула спонтанної деформації без належної адаптації до сучасних вимог та суспільних потреб.

Основним чинником погіршення стану СОЗ є відсутність впродовж всього періоду незалежності України дієвих кроків щодо її адаптації до ринкових умов. Для з'ясування коренів проблем доцільно розглянути основні процеси трансформації принципів радянської системи охорони здоров'я, впровадже-

ної наркомом охорони здоров'я РРФСР *М.Семашком*, за роки незалежності в Україні.

Система Семашка будувалась на наступних принципах: загальнодоступність безкоштовного медичного обслуговування, профілактика соціально значущих захворювань, якісне медичне обслуговування, тісна взаємодія медичної науки і практики та єдність пропаганди здорового способу життя, лікування і реабілітації.

В результаті було створено цілісну систему загальнодоступного безкоштовного медичного обслуговування, основними рисами якої були:

- домінуюча роль держави як у забезпеченні соціальних гарантій, так і в управлінні діяльністю охорони здоров'я;

- пріоритетність заходів щодо заохочення народжуваності й забезпечення здоров'я матері і дитини;

- профілактична спрямованість медичної політики: запровадження регулярних медичних оглядів серед дітей і трудящих (обов'язкова диспансеризація; санаторії і оздоровчі центри були добре обладнані і вважалися неодмінною частиною медичного обслуговування);

- гарантований доступ всього населення до медичної допомоги (платними були лише ліки, отримані поза лікарнею);

- збалансована система лікування, профілактики, реабілітації і санітарно-епідеміологічного нагляду;

- добре розвинута, чітко структурована система санітарно-епідеміологічної служби, спрямованої на боротьбу з інфекціями, професійними захворюваннями та хворобами, пов'язаними з екологічними проблемами (для медичного обслуговування робочих при промислових підприємствах створювали медико-санітарні частини);

- сформована, добре розвинена на всіх рівнях інфраструктура галузі;

- налагоджена система кадрового забезпечення.

Однак, зазначена система виявилася непридатною для використання в умовах зміни економічної моделі суспільства й розвитку ринкової економіки.

Крім того, незважаючи на безумовні переваги, які можливі лише за належного фінансування галузі та в умовах адміністративно-командної системи, ця модель з самого по-

чатку мала низку вад, які без адаптації до зміни ринково-економічної ситуації в країні суттєво загострились, а саме:

1. Відсутність реакції на зміну економічної ситуації в країні.

Незважаючи на поступ ринкових реформ в Україні, у сфері охорони здоров'я продовжував використовуватися командно-адміністративний підхід до управління без можливості гнучкого прийняття управлінських рішень на місцях в залежності від потреб громади, який полягає в наступному:

— низька самостійність медичних закладів щодо прийняття управлінських і фінансових рішень;

— фактично відсутній вплив громадськості (як професійного самоврядування, так і громадськості в цілому) на вироблення і прийняття політичних та управлінських рішень щодо забезпечення діяльності сфери охорони здоров'я;

— відсутність чіткого розмежування між платником та постачальником медичних послуг та відсутність договірних відносин між ними;

— неефективність політики децентралізації: відсутність чіткого розмежування функцій і повноважень між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування.

Держава не спроможна фінансово підтримувати СОЗ у повному обсязі, а механізми компенсації та формування фінансових пулів не були розроблені ані в державі в цілому, ані на місцях. Крім того, на початку існування незалежної України не було ані єдиної нормативної бази, ані достатнього кадрового забезпечення для децентралізованого розвитку СОЗ.

2. Недоліки кадрового забезпечення сфери охорони здоров'я.

Наразі триває використання архаїчної системи планування потреб СОЗ у кадрових ресурсах, виходячи з жорстких штатних нормативів. Має місце диспропорція кадрової структури лікарського корпусу, яка проявляється у надмірній спеціалізації лікарів з одночасним браком спеціалістів первинної ланки. Особливо гостро ці проблеми стоять у сільській місцевості. Серед іншого значну роль відіграє відсутність компенсаторних механізмів при реалізації держзамовлення на підготовку спеціалістів. В країні існує система замовлення на підготовку медичних кадрів за рахунок держави. Проте на прак-

тиці ситуація складається таким чином, що більшість фахівців, які були підготовлені за державні кошти для, наприклад, первинної ланки, працюють на вторинній ланці, або в приватному секторі).

Слід зазначити також, що низька оплата праці та соціального захисту медичних працівників спонукає останніх до заохочення тіньової оплати пацієнтами послуг медичного персоналу.

3. Диспропорційність у фінансово-організаційній структурі сфери охорони здоров'я, яка виявляється в наступному:

— відбувається зміщення акценту з первинної на вторинну та третинну ланки;

— розподіл коштів між медичними закладами здійснюється в залежності від ресурсних показників (кількість ліжок, кількість штатних посад тощо), що обумовлює екстенсивний розвиток цих закладів — орієнтацію на кількість, а не на якість;

— кошторисне фінансування медичних закладів призводить до відсутності мотивації їхнього керівництва до покращення якості діяльності та ефективного використання фінансів;

— недостатнє фінансування СОЗ та системна корупція в країні призвели до розбалансованості системи лікування, профілактики, реабілітації та санітарно-епідеміологічного нагляду;

— комерціалізація підприємств у поєднанні з відсутністю ефективних механізмів державного регулювання системи охорони здоров'я призвела, особливо на початку становлення незалежної України, до руйнації системи профілактики професійних захворювань та захворювань, пов'язаних з екологічними проблемами.

4. Деформація фармацевтичного сектору.

Залежність вітчизняної фармацевтичної галузі від імпорту сировини призвела до різкого спаду виробництва вітчизняної фармацевтичної продукції і, тим самим, до руйнації системи гарантованого забезпечення ліками, навіть у стаціонарах.

У наукових дослідженнях також відзначається, що комерціалізація фармацевтичної галузі у поєднанні з недосконалими нормативно-правовими механізмами державного регулювання, призвела до закриття переважної більшості державних та ко-

мунальних аптек, насамперед — відділів внутрішньоаптечного виготовлення ліків [1, с. 7].

Недосконалість та неадаптованість до ринкових реалій фінансово-економічних механізмів функціонування СОЗ потягнула за собою наступні наслідки:

1) *Нестача ресурсного забезпечення сфери охорони здоров'я*, зокрема, низька частка витрат на охорону здоров'я відносно *валового внутрішнього продукту (ВВП) України*. Вона за останні п'ять років коливається у межах 3%. Разом з тим, слід наголосити, що даний показник має досить відносний характер, оскільки стосується суто державних видатків. Адже, як свідчать дані національних рахунків в охороні здоров'я, загальні витрати на охорону здоров'я в Україні коливаються в межах 5,5-6,5% ВВП (як і у деяких країнах Східної та Центральної Європи). Характерною особливістю України при цьому є співвідношення перевищення недержавних джерел фінансування над державними.

Вади ресурсного забезпечення сфери охорони здоров'я в Україні передусім полягають у наступному:

— бюджетне фінансування практично йде на утримання інфраструктури і не залежить від обсягу та якості наданих послуг;

— досить незначні державні видатки на виконання державних (регіональних) програм є розпорощеними, тому — неефективними;

— суперечливість статистичних даних і утрудненість обліку неофіційних витрат на потреби сфери охорони здоров'я ускладнюють процес розрахунку та планування видатків держави.

2) *Вади механізмів державного фінансування сфери охорони здоров'я*, зокрема:

— неефективність ресурсного забезпечення галузі. Загальний обсяг фінансування охорони здоров'я з державного та місцевих бюджетів щорічно збільшується. Так, у 2010 році він становив 41,7 млрд. грн, з яких: загальний фонд (бюджетні кошти) — 39,4 млрд. грн, що на 9,4 млрд. грн. (31,5%) перевищує показник 2009 року (2009 р. — 29,9 млрд. грн.), у тому числі: місцеві бюджети в обсязі 32,1 млрд. грн із зростанням на 30,6%, державний бюджет в обсязі 7,3 млрд. грн із зростанням на 35,8%; спеціальний фонд (власні кошти закладів, установ,

Стабілізаційний фонд) — 2,3 млрд. грн. Питома вага видатків на охорону здоров'я в загальному обсязі ВВП склала 3,64% (2009 р. — 2,9%). З 2000 до 2011 р. розмір фінансування сфери охорони здоров'я зріс у номінальному вимірі майже у дев'ятеро (у 2000 р. — 4,8 млрд. грн, у 2010 р. — 41,7 млрд. грн).

Збільшення бюджетного фінансування сфери охорони здоров'я в основному було пов'язане з необхідністю підвищення заробітної плати медичним працівникам та індексом інфляції. Проте об'єктивного покращення забезпечення галузі не відбувається. Рівень заробітних плат в медичній галузі, за даними *Держстату*, залишається одним з найнижчих. Таким чином, ані медичні працівники, ні пацієнти не відчують збільшення видатків на сферу охорони здоров'я. Основною причиною, є те, що державні й комунальні заклади охорони здоров'я, маючи статус «*бюджетних установ*», згідно з вимогами *Бюджетного кодексу України*, фінансуються за єдиним можливим для цих установ методом постатейного кошторису. Відповідно, керівники таких лікарень не мають права самостійно оперативного перерозподіляти надані їм для використання кошти між різними напрямками витрат в залежності від пріоритетних потреб конкретної лікарні (які, в свою чергу, мають відповідати конкретним потребам громади, яка обслуговується лікарнею). Будь-яка зміна кошторису вимагає прийняття рішення відповідною місцевою радою та дозволу місцевих фінансових органів.

— Висока частка неформальних платежів (хабарів) за надання офіційно безкоштовної допомоги в державних/комунальних закладах охорони здоров'я (які, за окремими даними, становлять 3-3,5% сукупних державних видатків на охорону здоров'я).

— Відсутність технології розрахунку собівартості медичної послуги в державних та комунальних медичних закладах різного рівня (первинного, вторинного, третинного) у поєднанні з законодавчою неможливістю (ст. 49 Конституції України) розробки стандартів мінімального, гарантованого державою обсягу медичної допомоги, ускладнює процес планування економічно обґрунтованого розміру бюджетного фінансування державних медичних закладів, а також ускладнює процес державного контролю за використанням матеріальних, трудових та грошових ресурсів.

— Дублювання фінансування з бюджетів різних рівнів.
— Фрагментація коштів, що виділяються на охорону здоров'я (за рахунок існування відомчої медицини), а механізми інтеграції практично не діють.

— Формування кошторису медичних закладів залежно від потужності медичного закладу (чисельності ліжок і медичного персоналу), а не від реальних потреб населення в медичній допомозі, що веде до екстенсивного розвитку галузі. Переважна частка державного фінансування йде на фінансування лікарень, при цьому 80-90% з них спрямовуються на оплату праці персоналу та комунальні послуги.

Незважаючи на збільшення в останні роки бюджетного фінансування сфери охорони здоров'я, його розмір у душовому вимірі залишається дуже низьким, що зумовлює зростання частки особистих витрат населення (як офіційних, так і неофіційних) і заміщення безоплатної медичної допомоги платною [1, с. 8-9].

3) *Висока вартість ліків, неконтрольована система ціноутворення на лікарські засоби та недостатнє державне забезпечення ліками.* Наслідком вищезазначеного є те, що частина населення України не в змозі придбати необхідні ліки з причини їх високої вартості. Лише 4-5% витрат, необхідних для медикаментозного забезпечення сфери охорони здоров'я, покривається за рахунок бюджету — всі інші витрати лягають на пацієнтів. Навіть в умовах стаціонарного лікування переважну частку (понад 80%) вартості ліків сплачують пацієнти¹⁸, тоді як третина загальних витрат СОЗ спрямовується саме на медикаментозне забезпечення.

Необхідність придбання населенням ліків за власні кошти обумовила появу агресивної реклами, яка у поєднанні з недосконалістю механізмів регулювання та контролю відпуску лікарських засобів (рецептурна форма) сприяє:

— «просуванню» фармацевтичними працівниками більш дорогих, переважно імпорتنних ліків: в Україні станом на квітень 2011 р. зареєстровано 14205 лікарських засобів, при цьому вітчизняного виробництва з них — лише 3681 (10524 — іноземного виробництва). Обсяги продажу лікарських засобів вітчизняного виробництва у 2010 р. становили 24,5%, а імпоротного — 75,5%. При цьому частка генеричних (дешевших) лікар-

ських засобів вітчизняного виробництва становить в середньому лише 16%;

— самолікуванню та необґрунтованому й неконтрольованому використанню лікарських засобів: за даними статистики, першість по захворюваності в Україні належить хворобам серцево-судинної системи, а за обсягом реалізації лікарських засобів на першому місці знаходяться найбільш розрекламовані препарати, що використовуються при патології шлунково-кишкового тракту.

Недосконалість існуючої системи закупівлі лікарських та діагностичних засобів призводить до того, що досить часто тендерна закупівля відбувається за завищеними цінами і з запізненнями (особливо гостро це питання стоїть у випадках життєзабезпечуючих ліків — стосовно яких передбачені *Державні цільові програми*). Так, наприклад, попри наявність Державної цільової програми «*Цукровий діабет*», своєчасного і в повному обсязі забезпечення хворих інсуліном та реактивами не відбувається. Подібна ситуація складається із препаратами для хворих гемофілією, ВІЛ/СНІДом.

4) *Недоліки соціально-економічного забезпечення медичних працівників в Україні:*

Попри збільшення питомої ваги видатків на оплату праці медичних працівників у загальних видатках, зростання середньої заробітної плати в охороні здоров'я залишається вкрай низьким. Підвищення з 1 липня 2011 р. заробітної плати медичним працівникам (Постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 року № 524 «*Питання оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери*» з 1 липня 2011 року було збільшено розмір посадового окладу лікаря (в т. ч. педіатра, дільничного терапевта). За єдиною тарифною сіткою (далі — ЄТС) розмір першого тарифного розряду з 1 липня 2011 року становить 635 грн. Відповідно розмір посадового окладу лікарів: без категорії — 1156 грн.; другої категорії — 1251 грн.; першої категорії — 1346 грн.; вищої категорії — 1441 грн. Тобто, середній посадовий оклад лікаря-хірурга за ЄТС з 1 липня 2011 року становить 1394 грн., лікаря — 1299 грн., медичної сестри — 1074 грн. Також з 1 липня 2011 року для лікарів дільничних та лікарів педіатрів розмір середнього посадового окладу

з урахуванням обов'язкових виплат (підвищення посадового окладу за оперативні втручання, у зв'язку зі шкідливими умовами праці, надбавки за вислугу років, за тривалість безперервної роботи тощо) складає 1688,7 грн. – http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20110809_2.html) суттєво не впливає на ситуацію — відсоток зарплати медиків у відношенні до середньої зарплати по промисловості зріс з 46% у 2000 р. всього до 68,7% у 2011 р., що свідчить про порушення статті 77 Закону України «*Основи законодавства України про охорону здоров'я*», яка передбачає встановлення у державних закладах охорони здоров'я посадових окладів на рівні, не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості.

Низька оплата праці медичних працівників, відповідно, негативно впливає й на їхній соціальний захист (пенсійне забезпечення, соціальний захист на випадок профзахворювань тощо). Ннадзвичайно актуальною для медичних працівників є проблема безпеки на робочому місці, адже рівень профзахворювань медиків досить високий (за останні роки, наприклад, лише на туберкульоз захворіли 150 працівників, на вірусний гепатит — понад 50). І, хоча фінансування заходів щодо охорони праці, передбачене законодавством для медичної галузі, яке має становити не менше 0,2% фонду заробітної плати, здійснюється, але при фактичних розрахунках, зважаючи на розмір самого фонду заробітної плати в охороні здоров'я, видатки становлять лише 62 грн. Переважна більшість страхових випадків залишаються проблемою самого постраждалого. Для порівняння, у галузі торгівлі аналогічні витрати становлять 210 грн. на одного працівника, в промисловості — близько 600 грн., у середньому по країні — 540 грн. (за даними 2010 року) [1, с. 11].

Таким чином, *українська система охорони здоров'я характеризується фінансовою та ресурсною розпорошеністю та деформованістю структури медичних послуг*. Це сприяє загостренню проблем медичного обслуговування населення, особливо в умовах фінансово-економічної кризи, та вимагає реформування системи охорони здоров'я таким чином, щоб, з одного боку, забезпечити зростаючий попит населення у медичній допомозі, а з іншого — стримувати зростання витрат на охорону здоров'я.

8.2. Ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я в Україні

До системи органів державного управління охорони здоров'я входять Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони здоров'я України, Рада Міністрів АРК, місцеві державні адміністрації (управління охорони здоров'я обласних державних адміністрацій, відділи охорони здоров'я районних державних адміністрацій).

Кабінет Міністрів України організує розробку та здійснення комплексних і цільових програм; створює економічні, правові та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність у галузі охорони здоров'я; укладає міжурядові угоди та координує міжнародне співробітництво з питань охорони здоров'я, а також у межах своєї компетенції здійснює інші повноваження, покладені на органи виконавчої влади в галузі охорони здоров'я.

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі охорони здоров'я є *Міністерство охорони здоров'я України* (далі — *МОЗ України*), до основних завдань якого належать:

- розробка пріоритетних напрямів діяльності національної служби охорони здоров'я;
- забезпечення гарантованого рівня кваліфікованої медичної допомоги населенню установами охорони здоров'я всіх форм власності;
- здійснення заходів щодо розвитку профілактичного напрямку в охороні здоров'я населення;
- формування здорового способу життя;
- забезпечення надання державними установами охорони здоров'я загальнодоступної, як правило, безкоштовної, висококваліфікованої медичної допомоги населенню;
- розробка прогнозу та показників розвитку національної служби охорони здоров'я, пов'язаних зі змінами власності;
- охорона материнства і дитинства тощо.

Для вирішення найважливіших завдань діяльності і розвитку охорони здоров'я у МОЗ України створюється колегія, рішення якої проваджуються в життя наказами Міністра.

Рада Міністрів АРК і місцеві державні адміністрації реалізують державну політику в галузі охорони здоров'я в межах

своїх повноважень. Так, місцеві державні адміністрації здійснюють загальне керівництво закладами охорони здоров'я, які перебувають у сфері їх управління, їх матеріально-фінансовим забезпеченням, організують роботу медичних закладів із надання медичної допомоги населенню, здійснюють заходи щодо попередження інфекційних захворювань, епідемій, епізоотій та їх ліквідації тощо.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1051 «Про утворення Ради з питань функціонування системи охорони здоров'я» створено Раду з питань функціонування системи охорони здоров'я, до складу якої увійшли перший віце-прем'єр-міністр України — Міністр економічного розвитку і торгівлі (голова Ради), Міністр охорони здоров'я (заступник голови Ради), Президент Національної академії медичних наук (заступник голови Ради), Голова Державної служби України з лікарських засобів, Заступник керівника Державного управління справами, Радник Президента України — Керівник Головного управління з питань реформування соціальної сфери Адміністрації Президента України, Радник Прем'єр-міністра України, Голова центрального комітету профспілки працівників охорони здоров'я, Голова Національної комісії з Кодексу Аліментаріус (секретар).

Основними завданнями Ради є:

1) підготовка пропозицій щодо:

стратегії державної політики у сфері охорони здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення;

внесення змін до актів законодавства з метою збереження та поліпшення здоров'я населення, забезпечення безпеки середовища життєдіяльності людини, підвищення рівня доступності медичних послуг, забезпечення розвитку медичної науки та практики, створення належних умов для життєзабезпечення та професійної діяльності медичних працівників;

2) сприяння:

забезпеченню координації діяльності центральних органів виконавчої влади з питань функціонування системи охорони здоров'я;

врахуванню громадської думки під час підготовки рішень Кабінету Міністрів України, центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань функціонування системи охорони здоров'я;

організації вивчення та поширення досвіду іноземних держав у вирішенні питань функціонування системи охорони здоров'я населення та професійної діяльності медичних працівників;

залученню в Україну іноземних інвестицій, використанню передових технологій і досвіду у сфері охорони здоров'я та забезпеченню санітарно-епідемічного благополуччя населення;

3) проведення аналізу проектів державних цільових програм з питань функціонування системи охорони здоров'я.

Державні функції в галузі охорони здоров'я здійснюють також інші органи, які мають у своєму віданні установи охорони здоров'я. До таких органів, зокрема, належать Міноборони України, МВС України, Служба безпеки України, Мінтранс України. Ці органи визначають структуру управління відомчими установами охорони здоров'я.

Виконання основних принципів державної політики у сфері організації виробництва лікарських засобів і забезпечення цією продукцією населення та закладів охорони здоров'я покладено на МОЗ України.

Органи місцевого самоврядування беруть активну участь у реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я населення. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначається, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у цій сфері входять: управління установами охорони здоров'я, які належать територіальним громадам або передані їм, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення; організація медичного обслуговування в закладах освіти, культури, фізкультури та спорту, оздоровчих установ, що належать територіальним громадам; забезпечення в межах наданих їм повноважень доступності та платності медичного обслуговування на відповідній території; забезпечення згідно із законом розвитку всіх видів медичного обслуговування, розвитку та вдосконалення мережі лікувальних закладів усіх форм власності, визначення потреб у підготовці спеціалістів для них, організація роботи по підвищенню кваліфікації кадрів; забезпечення відповідно до законодавства пільгових категорій населення ліками та виробами медичного призначення; реєстрація згідно із законодавством статутів (положень) розміщених на відповідній території установ

охорони здоров'я незалежно від форм власності; внесення пропозицій у відповідні органи щодо ліцензування індивідуальної підприємницької діяльності у сфері охорони здоров'я.

Безпосередню охорону здоров'я населення забезпечують санітарно-профілактичні, лікувально-профілактичні, фізкультурно-профілактичні, санаторно-курортні, аптечні, науково-медичні та інші заклади охорони здоров'я. До закладів охорони здоров'я належать лікарні, поліклініки, спеціалізовані диспансери, пологові будинки, санітарно-епідеміологічні центри, станції швидкої медичної допомоги, медико-санітарні частини установ і закладів та ін. Базовою ланкою практичної медицини є лікарні. За галузевою належністю можна виділити відомчі лікарні та лікарні, що входять до системи МОЗ України; за територіальною ознакою — районні, міжрайонні, міські, обласні лікарні [25].

Загальна кількість лікарняних закладів системи МОЗ України, які надають стаціонарну допомогу становила у 2010 році 2442 заклади, в тому числі 2176 лікарень та 266 диспансерів зі стаціонарами.

В системі Міністерства охорони здоров'я продовжувалась реорганізація мережі лікувально-профілактичних закладів, внаслідок чого їх кількість зменшилась на 45 (при цьому кількість дільничних лікарень зменшилась на 34 в основному за рахунок реорганізації їх в сільські амбулаторії).

В умовах обмеженого фінансування на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 року № 640 з урахуванням медико-економічної ефективності роботи ліжка продовжувалися заходи щодо оптимізації ліжкового фонду та розширення мережі стаціонарно-замінних видів допомоги, забезпечення ефективності їх використання.

Кількість ліжок порівняно з 2009 роком зменшилась в цілому на 2793, скорочення ліжкового фонду відбулося за рахунок закладів місцевого підпорядкування.

Показник забезпеченості ліжками на 10 тис. населення стабільний (майже не змінився) і становив 86,5 ліжок (86,8 — 2009 рік), європейський регіон — 66,2 (2008 р.), країни СНД — 83,3 (2009). Високі показники забезпеченості ліжками на 10 тисяч населення утримуються в Чернігівській області (114,0), Луганській (99,0), Дніпропетровській (97,3),

Кіровоградській (93,6). Нижчі за середній показники забезпеченості в Житомирській області (74,6), Закарпатській (77,8). Забезпеченість ліжками на 10 тисяч населення сільських адміністративних районів становить 63,3 (2009 рік — 63,6).

Рівень госпіталізації на 100 жителів не змінився і становить 22,9 (2009 р. — 22,4), в т.ч. міських жителів — 22,9 (2009 р. — 22,3), сільських жителів 22,9 (2009 р. — 22,4). Рівень госпіталізації у Європі — 18,3 (2009 р.), в країнах СНД — 20,9 (2009 р.). Найбільш низький рівень госпіталізації відмічається в Одеській області (19,8), Закарпатській, м. Києві (20,2). Вищий за середній рівень госпіталізації залишається в Чернігівській області (27,7), Кіровоградській (26,4), Черкаській області (24,2), Луганській (24,1). Середнє число днів зайнятості ліжка становить 329 день (2009 р. — 327), середнє перебування хворого на ліжку — 12,4 (2009 р. — 12,7). Більш високим залишається середнє перебування хворого на ліжку в Одеській області — 13,8 дня, Чернігівській — 13,3, Дніпропетровській, Запорізькій обл. — 13,2. Нижчий від середнього термін перебування хворого на ліжку відмічається в Житомирській області — 10,6, м. Києві — 11,2, Черкаській області — 11,3. Середнє перебування хворого на ліжку в обласних лікарнях становить 11,0; міських лікарнях — 10,9; центральних районних лікарнях 10,2; дільничних лікарнях — 11,4. В закладах сільських адміністративних районів середнє перебування хворого на ліжку становить 10,7 (2009 рік — 10,9), середнє число днів зайнятості ліжка 329 (2009 рік — 325) [3, с. 58].

У 2010 році надання медичної допомоги у лікувально-профілактичних установах системи Міністерства охорони здоров'я України забезпечувало близько 197 тисяч лікарів та 430 тисяч молодших спеціалістів з медичною освітою.

Забезпеченість лікарями по Україні становила 43,2 на 10 тис. населення, поряд з цим, забезпеченість лікарями, які безпосередньо надають медичну допомогу населенню — 26,9 на 10 тис. населення.

Підготовка фахівців для галузі охорони здоров'я в Україні здійснювалася у вищих медичних та фармацевтичних навчальних закладах I-IV рівнів акредитації МОЗ України — серед них 69 медичних коледжів, 39 медичних училищ, два інсти-

тути медсестринства, 15 медичних університетів (академій), дев'ять з яких мають статус національних.

Станом на 01.01.2011 р. у вищих навчальних закладах IV рівня акредитації, підпорядкованих МОЗ, за державним замовленням навчалися 25070 студентів (лікарів — 22337, провізорів — 1536, біотехнологів — 10, економістів — 4, бакалаврів — 218, молодших медичних спеціалістів — 237, фармацевтів — 74). За контрактною формою навчалися 23178 студентів громадян України (лікарів — 18800, провізорів — 5675, економістів — 36, біотехнологів — 21, менеджерів — 15), з них 12611 навчалася за заочною формою (провізори).

Науковий потенціал галузі охорони здоров'я у 2010 році був представлений 23 науково-дослідними установами (НДУ), 15 вищими медичними (фармацевтичним) навчальними закладами та 3 закладами післядипломної освіти (ВМНЗ), в яких працює більше 13 тисяч науковців, серед яких більше 2000 докторів наук і близько 8000 кандидатів наук [3, с. 89].

У вищих навчальних закладах МОЗ здійснювалася підготовка майже 17,8 тисяч іноземних громадян із 112 країн світу (студентів — 16093, клінічних ординаторів — 1090, аспірантів — 133, магістрантів — 130), що складало третину від усіх іноземних громадян, які навчалися в Україні.

Обсяг прийому студентів до вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладів I-II рівнів акредитації у 2010 році становив 22295 осіб (у 2009 році — 22295 осіб), в т.ч. на бюджетну форму навчання — 14215 осіб (у 2009 році — 14615), випуск становив 22053 особи (у 2009 році — 19469 осіб).

Контингент студентів у навчальних закладах I-II рівнів акредитації становив понад 72,3 тисячі осіб, із них за спеціальностями: медичні сестри — 31,3 тис. осіб; фельдшери — 21,4 тис. осіб; акушерки — 5,7 тис. осіб. Випуск бакалаврів у вищих медичних (фармацевтичних) навчальних закладах I-IV рівнів акредитації становив 1082 особи (у 2009 році — 805 осіб) [3, с. 87].

На виконання рішення колегії МОЗ України працевлаштовано 4159 або 99,8% випускників вищих медичних навчальних закладів 2010 року, що навчалися за державним замовленням.

Значну частину — 53% від усього випуску лікарів забезпечено роботою у сільській місцевості.

Разом з тим, у закладах охорони здоров'я до цього часу залишаються неуккомплектованими 19,2 тисяч лікарських посад, у тому числі 5,8 тисяч — у сільській місцевості, а також проблеми з укомплектуванням лікарських посад у фтизіатричній, патологоанатомічній, рентгенологічній, лабораторній та санітарно-епідеміологічній службах [3, с. 37].

Загальний обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я у 2010 році визначено у сумі 39411,5 млн. грн., в т.ч. державний бюджет — 7263,9 млн. грн., з якої державний бюджет МОЗ складав 4693,4 млн. грн., та місцевий бюджет — 32147,6 млн. грн.

Планові видатки на охорону здоров'я із загального фонду зведеного бюджету на душу населення у 2010 році становили 849,9 грн. проти планових 2009 року 646,1 грн., що на 31,6% більше.

У 2010 році заклади і установи, які підпорядковані МОЗ, з державного бюджету профінансовано в повному обсязі до річного плану в сумі 5518,5 млн. грн., а саме: охорони здоров'я — 4436,7 млн. грн. освіта — 730,2 млн. грн. наукові установи — 55,9 млн. грн. культура — 14,1 млн. грн. керівництво — 204,0 млн. грн. інші видатки — 77,6 млн. грн.

Обсяг видатків місцевих бюджетів, визначений за формульним підходом, що враховувався при визначенні міжбюджетних трансфертів, у 2010 році становив 32147,6 млн. грн., прийнято місцевими радами — 35485,9 млн. грн., що на 3338,3 млн. грн. (10,4%) більше від розрахункового обсягу. Профінансовано за оперативними даними в сумі 33179,2 млн. грн., або 93,5% від прийнятих бюджетів.

Окремі видатки закладів охорони здоров'я із місцевих бюджетів профінансовано наступним чином: оплата праці — 98,9%, придбання медикаментів — на 97,8%, продуктів харчування — на 98,4%, комунальні послуги та енергоносії — 95,1%, придбання обладнання — 90,0%. Найнижчий рівень фінансування — в Одеській (94,3%), Харківській (94%) та Київській (96,2%) областях.

Додатковим джерелом фінансування бюджетних закладів та установ охорони здоров'я є їх власні надходження. Ці над-

ходження заклади отримують від надання платних медичних і освітніх послуг, від здійснення господарської діяльності та отримання благодійних внесків, дарунків, гуманітарної допомоги тощо.

8.3. Історичний досвід та сучасний стан реформування системи охорони здоров'я в Україні

Як відомо, за визначенням *Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ)*, на сучасному етапі розвитку в жодній країні світу не створено ідеальної системи охорони здоров'я, водночас, сімейна медицина визнана такою системою, яка здатна найповніше задовольнити потреби населення у медичній допомозі та є економічно доцільною для держави. А сімейного лікаря визнано таким спеціалістом медичної галузі, який здатен найповніше впливати на стан здоров'я населення.

Варто зазначити, що питання «охорони народного здоров'я» були включені до порядку денного Радянського уряду і місцевих органів влади відразу після революції 1917 р. Вже в перші дні радянської влади за підписом В. І. Леніна видається ряд декретів, які спрямовувалися на подолання ряду інфекційних та інших захворювань, що поширилися на значній території держави, зокрема тифу, малярії, віспи, дифтерії та ін., на охорону материнства і дитинства, соціальне страхування та ін. 18 грудня 1929 р. було прийнято постанову ЦК ВКП (б) «Про медичне обслуговування робітників і селян», яка визначила магістральний напрям розвитку радянської охорони здоров'я.

У цілому, слід відзначити підвищену увагу Радянського Союзу до здоров'я населення: питання у цій сфері постійно включалися до програм Комуністичної партії та врегульовувалися законами, постановами, які регламентували вимоги і норми у сфері санітарно-гігієнічної охорони праці і побуту населення (санітарне законодавство), постановами з питань боротьби з інфекційними та іншими захворюваннями, а також з організації охорони здоров'я [23].

На початку другої половини ХХ ст. у СРСР спостерігається друга хвиля актуалізації питань охорони здоров'я і медичної науки, які знайшли своє відображення у ряді постанов ЦК КПРС і Радянського уряду. Зокрема, Постановою ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого поліп-

шення медичного обслуговування і охорони здоров'я населення СРСР» від 14 січня 1960 р. [21] Ради міністрів республік, обласні та крайові виконкоми було зобов'язано вживати заходів щодо розширення мережі медичних закладів шляхом спрямування капіталовкладень насамперед на будівництво лікарень, поліклінік, пологових будинків, забезпечення кваліфікованою медичною допомогою і підвищення культури медичного обслуговування населення. Здійснення цього напряму державної політики мало було поліпшити госпіталізацію хворих туберкульозом, раком, психічно хворих, а також поліпшення стану здоров'я матерів і дітей. Пунктом 3 згаданої Постанови заохочувалися ініціативи щодо будівництва за рахунок колективних господарств місцевих лікарень, аптек, фельдшерсько-акушерських пунктів. Таким господарствам надавалася допомога в будівництві цих об'єктів шляхом забезпечення їх будівельними матеріалами, обладнанням та ін.

Подальшим кроком у напрямі послідовного і виваженого розвитку охорони здоров'я стала Постанова ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого поліпшення охорони здоров'я і розвитку медичної науки в країні» від 5 липня 1968 р. Цим нормативним актом зобов'язано центральні і місцеві органи виконавчої влади вживати рішучих заходів щодо вдосконалення роботи медичних установ і підвищено відповідальність органів охорони здоров'я науково-дослідних інститутів, вищих медичних навчальних закладів і лікувально-профілактичних установ за подальше поліпшення якості медичної допомоги й охорони здоров'я населення наукових досліджень і підготовки медичних кадрів. До найважливіших завдань у сфері охорони здоров'я населення було віднесено проведення профілактичних і лікувально-оздоровчих заходів, спрямованих на зниження загальної та інфекційної захворюваності і травматизму серед населення, поліпшення умов праці і побуту, вдосконалення роботи лікувальних і санітарно-профілактичних закладів охорони здоров'я, широке впровадження в практику охорони здоров'я новітніх досягнень медичної науки і наукової організації праці.

Передбачалося продовжити здійснювати будівництво лікарень у районних центрах і сільській місцевості та зміцнювати матеріально-технічну базу охорони здоров'я.

У 1969 р. Верховна Рада СРСР затверджує *Основи законодавства СРСР і союзних республік про охорону здоров'я*. У цьому законі підкреслюється, що охорона здоров'я населення — одне із найважливіших завдань радянської держави та обов'язок усіх державних органів і громадських організацій (ст. 4). Цим законом також передбачено заходи щодо вдосконалення охорони здоров'я: продовження будівництва великих спеціалізованих і багатопрофільних лікарень, поліклінік, диспансерів з метою підвищення якості медичної допомоги і ширшого забезпечення населення всіма її видами; розширення мережі станцій швидкої допомоги і санітарно-епідеміологічних станцій; збільшення кількості лікарняних ліжок тощо. Втім, прийнятий Верховною Радою СРСР 19 грудня 1969 р. Закон СРСР «*Про затвердження основ законодавства СРСР і союзних республік про охорону здоров'я*», до якого впродовж 1969-1990 рр. вносилися відповідні зміни (чотирма указами Президії Верховної Ради СРСР та трьома законами СРСР), привернув увагу тим, що саме в цьому акті офіційно на законодавчому рівні було регламентовано та закріплено принципи і положення радянського державного управління у сфері охорони здоров'я, а також форми медичної допомоги населенню. До 1969 р. у Радянському Союзі принципи системи охорони здоров'я монополюно визначалися політичним курсом КПРС. Зокрема, у прийнятій XXII з'їздом КПРС Програмі Комуністичної партії СРСР задекларовано, що «*соціалістична держава — єдина держава, яка бере на себе турботу про охорону і постійне поліпшення здоров'я усього населення. Це забезпечується системою соціально-економічних і медичних заходів*» [22, с. 96]. У 1961 р. Програмою Комуністичної партії СРСР було окреслено базові засади організації і функціонування радянської системи охорони здоров'я, виконання яких сприяло динамічному розвитку держави, зокрема, демографічному, соціальному та економічному.

Профілактична спрямованість розглядалася генеральною лінією в розвитку радянської охорони здоров'я. На практиці цей принцип реалізовувався в державній системі соціальних і медичних установ, метою діяльності яких було запобігання виникненню хвороб, а також вжиття заходів щодо охорони здоров'я, працездатності й активного довголіття.

Профілактична спрямованість охорони здоров'я забезпечувалась соціально-економічними заходами держави і специфічною лікувально-профілактичною діяльністю. Виконуючи взяті на себе зобов'язання щодо охорони здоров'я громадян, уряд СРСР постійно піклувався про поліпшення умов життя населення країни, спрямовував свої зусилля на покращення умов праці на виробництві, житлове будівництво. У країні було створено умови для підвищення культурного і санітарного рівня населення, удосконалювалася система соціального забезпечення. Важливе значення в охороні здоров'я громадян, лікуванні та профілактиці різних захворювань відігравало санаторно-курортне лікування, яке, зокрема, проводилося на базі курортів, санаторіїв, будинків відпочинку. У центрі особливої уваги і турботи радянської держави було здоров'я матерів та виховання дітей, яке здійснювалось в дитячих лікувально-профілактичних установах: санаторіях, поліклініках, лікарнях, дитячих відділеннях загальних лікарень, яслах-садах, відділеннях шкільної гігієни санітарно-епідеміологічних станцій та ін.

Дотримання принципу участі громадськості у сфері охорони здоров'я в СРСР забезпечувалось представниками профспілок, активістами Союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР, а також громадськими організаціями.

Найбільш важливим принципом радянської медицини стала спрямованість на цілковите домінування у цій галузі держави, максимальне надання їй державного характеру. Саме тому вживається ряд заходів на державному рівні, метою яких було вибудувати ієрархічну систему охорони здоров'я, об'єднати її навколо єдиного центру державного управління, централізовано розподіляти фінансування з державного бюджету, а також забезпечити безпосередню участь найвищих державних органів управління в розробленні та затвердженні програм громадської охорони здоров'я [23].

Розуміння необхідності реформування в галузі охорони здоров'я України на основі багатого міжнародного досвіду проявилось ще в радянські часи: у 1988 р. у Львові вперше в колишньому СРСР було розпочато експеримент з впровадження сімейної медицини в систему охорони здоров'я, а в 1997 р. він був поширений на всю Україну. У процесі його узагальнення опрацьовано *Концепцію реформування первинної медико-санітарної*

допомоги населенню (ПМСД), моделі організації первинної медико-санітарної допомоги на засадах загальної практики-сімейної медицини, пакет інструктивно-методичних матеріалів, проектів нормативно-правових документів і статистичних форм, необхідних для регламентації та характеристики впровадження сімейної медицини в практику охорони здоров'я [4, 5].

В «*Основах законодавства України про охорону здоров'я*» [10], прийнятих Верховною Радою ще у 1992 році, ПМСД трактується як основна частина медико-санітарної допомоги, що передбачає: консультацію лікаря; просту діагностику та лікування основних найпоширеніших захворювань, травм та отруєнь; профілактичні заходи; направлення пацієнта для надання спеціалізованої та висококваліфікованої медичної допомоги.

У 1993 р. розроблено програму дій Міністерства охорони здоров'я України щодо реформування системи охорони здоров'я. Основою цієї реформи є створення такої системи охорони здоров'я, яка б відповідала європейським стандартам. На жаль, ця програма дій МОЗ України в 90-их роках ХХ століття призвела до подальшого скорочення посад лікарняних ліжок і мережі медичних організацій, особливо в сільській місцевості, не пішла.

Основні напрямки реформування охорони здоров'я в Україні були розроблені в 1999 р. провідними вченими-медиками, практиками, спеціалістами і професійними управлінцями обласних, міських, районних управлінь охорони здоров'я («*Пульс України*»), а також працівникам Міністерства охорони здоров'я, лягли в основу нової національної державно-комунальної системи охорони здоров'я України.

Згідно з програмою «*Пульс України*», головними джерелом фінансування системи охорони здоров'я повинно стати обов'язкове медичне страхування. Основним джерелом його мають бути гарантовані платежі підприємств для страхування здоров'я працюючих. Страхова медицина на сьогоднішній день найбільш прийнятна з точки зору забезпечення доступності і збереження солідарності медичної допомоги.

На розгляд Верховної Ради було також внесено низку законопроектів стосовно страхової медицини: «*Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування*» № 6152-1 від 6 березня 2001 р., «*Про фінансування охоро-*

ни здоров'я та медичне страхування» № 3370 від 8 жовтня 2003 р., «*Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування*» № 4505-1 від 12 грудня 2003 р., «*Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування*» № 5771 від 9 липня 2004 р., «*Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування*» № 2192 від 19 вересня 2006 р., «*Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування*» № 3155 від 9 лютого 2007 р., «*Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування*» № 3155-1 від 12 лютого 2007 р.

З метою підвищення якості і доступності медичної допомоги для громадян України та впровадження політики якості у систему надання медичної допомоги розроблено та затверджено накази МОЗ:

«*Про затвердження Порядку контролю за дотриманням показників безпеки та якості донорської крові, її компонентів та препаратів у закладах служби крові України*» (від 9 березня 2010 року № 211);

«*Про Концепцію управління якістю клінічних лабораторних досліджень на період до 2015 року*» (від 18 серпня 2010 року № 696);

«*Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції управління якістю клінічних лабораторних досліджень на період до 2015 року*» (від 17 листопада 2010 року № 1003).

Для забезпечення впровадження європейської системи стандартизації медичної допомоги розроблено та затверджено «*Методичні рекомендації «Уніфікована методика з розробки клінічних настанов, медичних стандартів, уніфікованих клінічних протоколів медичної допомоги, локальних протоколів медичної допомоги (клінічних маршрутів пацієнтів) на засадах доказової медицини (частина I, II)*».

Розроблено та затверджено систему розробки медико-технологічних стандартів на засадах доказової медицини (наказ МОЗ від 27 вересня 2010 року № 819 «*Про розробку, апробацію та впровадження медико-технологічних стандартів та нормативів у галузі охорони здоров'я*»).

Затверджено функціонально-структурну схему управління якістю медичної допомоги (наказ МОЗ України від 24 лютого

2010 року № 163 «Про управління якістю медичної допомоги»). Для її реалізації на рівні МОЗ України, МОЗ АР Крим, головних управлінь та управлінь охорони здоров'я областей, міст Києва та Севастополя, органів управління міністерств та відомств, управлінь (відділів) охорони здоров'я міських, районних органів місцевого самоврядування організовані та функціонують координаційні ради та *клініко-експертні комісії*. Функції внутрішнього контролю та управління якістю в закладах охорони здоров'я покладено на *медичні ради*. Зовнішній контроль якості надання медичної допомоги здійснюється як клініко-експертними комісіями з якості медичної допомоги усіх рівнів, при отриманні ліцензії на медичну практику та державної акредитації закладів охорони здоров'я, атестації вимірювальних лабораторій, атестації лікарів та молодших спеціалістів з медичною освітою на присвоєння відповідної кваліфікаційної категорії, а також під час планових та позапланових перевірок додержання *Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики*.

6 червня 2011 р. у Києві в Українському домі відбулася офіційна презентація національного проекту «*Нове життя. Нова якість охорони материнства та дитинства*». У презентації взяли участь Ірина Акімова, перший заступник голови Адміністрації Президента України; Тетяна Бахтеєва, голова Комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я; Олександр Аніщенко, міністр охорони здоров'я України; Олів'є Адам, постійний координатор системи ООН в Україні, представник Програми розвитку ООН; Андрій Сердюк, президент НАМН України; Віктор Пінчук, меценат.

Під час презентації мова йшла про те, що охорона материнства і дитинства є важливою невід'ємною складовою державної політики. Право дитини на життя і охорону здоров'я гарантовано Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, ратифікованою нашою державою, та *Основами законодавства України про охорону здоров'я* та Законом «*Про охорону дитинства*».

Проект передбачає, що у всіх регіональних центрах, містах Києві та Севастополі будуть створені центри III рівня, в яких сконцентруються висококваліфіковані спеціалісти, буде встановлено сучасне обладнання, використовуватимуться найсу-

часніші технології. Міністерством охорони здоров'я України розроблена *Концепція подальшого розвитку перинатальної допомоги* та план реалізації заходів, передбачених у ній (далі — Концепція).

Відповідно до передбаченої схеми розвитку перинатальної допомоги в регіонах вона буде надаватися на трьох рівнях.

I рівень — амбулаторії загальної практики — сімейної медицини або фельдшерсько-акушерські пункти, де медична допомога надаватиметься спеціалістами первинної ланки.

II рівень — це міські пологові будинки та міжрайонні перинатальні центри на базі потужних міських пологових будинків, які приймають не менше 1500 пологів на рік і мають радіус обслуговування не менше 60 км. Також до II рівня віднесено міжрайонні акушерські відділення районних лікарень, які приймають не менше 400 пологів на рік і мають радіус обслуговування не менше 60 км.

III рівень — це державний перинатальний центр, перинатальні центри обласні, міст Києва та Севастополя або їх структурно-функціональні моделі, акушерське відділення обласної лікарні, неонатологічне відділення дитячої обласної лікарні.

Таким чином, реалізація національного проекту «*Нове життя*» — це один із етапів реформування медичної галузі в цілому.

Шляхи реалізації проекту «*Нове життя*»:

— зміна місця надання медичної допомоги (від третинного і вторинного до первинного рівнів), перерозподіл ресурсів;

— зміна технології надання медичної допомоги (акцент на профілактичний напрям, здоровий спосіб життя, запобігання та своєчасне виявлення захворювань, чітка система направлень пацієнта по медичному маршруту);

— зміна персоналу (спеціалістів), які надають медичну допомогу і/або його (їх) кваліфікації (підвищення кваліфікації, перепрофілювання, підготовка менеджерів, економічна і соціальна мотивація на досягнення якнайкращого кінцевого результату).

Всього на національний проект заплановано витратити 320 млн. грн. з Державного і місцевих бюджетів, а також залучен-

ня коштів приватного бізнесу та іноземної технологічної допомоги. Ці кошти будуть інвестовані:

— у розвиток матеріальної бази (придбання сучасного обладнання, розвиток інноваційних технологій, створення комфортних умов перебування матері і дитини, забезпечення сучасним технологічним транспортом для гарантованої своєчасної доставки пацієнта, безоплатне забезпечення медикаментами і витратними матеріалами);

— у людські ресурси (забезпечення висококваліфікованими лікарськими кадрами, орієнтація медичного персоналу на пацієнта, запровадження міжнародних стандартів надання послуг, доброзичливих до жінки та дитини, створення комфортних умов для персоналу, стажування у клініках-партнерах за кордоном;

— інформаційна підтримка, формування мотивації до здорового способу життя, забезпечення населення друкованими інформаційними матеріалами [26].

7 липня 2011 р. Верховна Рада України ухвалила у другому читанні закони «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги» та «Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві».

Серед новацій, включених до Закону «Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги», слід зазначити такі:

Затверджені визначення:

— *здоров'я* — стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад;

— *заклад охорони здоров'я* — юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми, основним завданням якої є забезпечення медичного обслуговування громадян на основі професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників, її відокремлений підрозділ, основним завданням якого є забезпечення медичного обслуговування громадян на основі професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників;

— *медична допомога* — діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, ді-

агностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами;

— *медичне обслуговування* — діяльність закладів охорони здоров'я та фізичних осіб — підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію в установленому Законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою;

— *пацієнт* — фізична особа, яка звернулася за медичною допомогою та/або якій надається така допомога.

Дуже важливим є те, що новою редакцією Закону передбачено чітке розмежування медичної допомоги на первинну, вторинну, третинну та екстрену, дані визначення паліативної допомоги, якої потребує зараз щонайменш 30 тис. українців, медичної реабілітації, системи стандартів надання медичної допомоги.

Первинна медична допомога — медична допомога, що надається в амбулаторних умовах або за місцем проживання (перебування) пацієнта лікарем загальної практики — сімейним лікарем і передбачає надання консультації, проведення діагностики та лікування найбільш поширених хвороб, травм, отруєнь, патологічних, фізіологічних (у період вагітності) станів, здійснення профілактичних заходів; направлення відповідно до медичних показань пацієнта, який не потребує екстреної медичної допомоги, для надання йому вторинної (спеціалізованої) або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги; надання невідкладної медичної допомоги в разі гострого розладу фізичного чи психічного здоров'я пацієнта, який не потребує екстреної, вторинної (спеціалізованої) або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги.

Надання первинної медичної допомоги забезпечують центри первинної медичної (медико-санітарної) допомоги, до складу яких можуть входити як структурні чи відокремлені підрозділи (фельдшерсько-акушерські пункти, амбулаторії, медичні пункти, медичні кабінети), а також лікарі загальної практики — сімейні лікарі, що провадять господарську діяльність з медичної практики як фізичні особи — підприємці та перебувають із центрами первинної медичної (медико-санітарної) допомоги у цивільно-правових відносинах.

Лікуючим лікарем з надання первинної медичної допомоги пацієнтові є лікар загальної практики — сімейний лікар закладу охорони здоров'я або лікар загальної практики — сімейний лікар, що провадить господарську діяльність з медичної практики як фізична особа — підприємець.

Лікуючий лікар з надання первинної медичної допомоги вибирається пацієнтом у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

Первинна медична допомога надається безоплатно державними і комунальними закладами охорони здоров'я, з якими укладено договори про медичне обслуговування населення.

Вторинна (спеціалізована) медична допомога — медична допомога, що надається в амбулаторних або стаціонарних умовах лікарями відповідної спеціалізації (крім лікарів загальної практики — сімейної медицини) у плановому порядку або в екстрених випадках і передбачає надання консультації, проведення діагностики, лікування, реабілітації та профілактики хвороб, травм, отруєнь, патологічних і фізіологічних (у період вагітності та пологів) станів; направлення пацієнта відповідно до медичних показань для надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги з іншої спеціалізації чи третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги.

Надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги забезпечують заклади охорони здоров'я, якими є:

— у стаціонарних умовах — багатопрофільні лікарні інтенсивного лікування, лікарні відновного (реабілітаційного), планового лікування, хоспіси, спеціалізовані медичні центри;

— в амбулаторних умовах — консультативно-діагностичні підрозділи лікарень, центри з медичних консультацій та діагностики (консультативно-діагностичні центри).

Вторинну (спеціалізовану) медичну допомогу також можуть надавати лікарі, що провадять господарську діяльність з медичної практики як фізичні особи — підприємці.

Лікуючим лікарем з надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги є лікар закладу охорони здоров'я, де надається така допомога, або лікар, що провадить господарську діяльність з медичної практики як фізична особа — підприємець, які отримали підготовку за відповідною спеціальністю (крім спеціальності «Загальна практика — сімейна медицина»).

Лікуючого лікаря з надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги у закладі охорони здоров'я визначає керівник відповідного закладу охорони здоров'я або уповноважена ним на прийняття таких рішень особа.

Вторинна (спеціалізована) медична допомога надається безоплатно державними та комунальними закладами охорони здоров'я, з якими головний розпорядник бюджетних коштів уклад договір про медичне обслуговування населення.

Вторинна (спеціалізована) медична допомога надається безоплатно відповідно до медичних показань за направленням лікаря загальної практики — сімейного лікаря державного чи комунального закладу охорони здоров'я або відповідно до медичних показань за направленням закладу охорони здоров'я з надання вторинної (спеціалізованої) іншої спеціалізації чи третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги, з якими укладено договори про медичне обслуговування населення.

Без направлення вторинна (спеціалізована) медична допомога відповідно до медичних показань надається безоплатно державними та комунальними закладами охорони здоров'я, з якими укладено договори про медичне обслуговування населення, пацієнтам, які звернулися до акушера-гінеколога, стоматолога, педіатра, та пацієнтам із хронічними захворюваннями, які перебувають на диспансерному обліку у відповідному закладі охорони здоров'я, а також у разі необхідності надання екстреної медичної допомоги.

Порядок направлення пацієнтів відповідно до медичних показань до закладів охорони здоров'я, що надають вторинну (спеціалізовану) медичну допомогу, а також порядок надання вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги визначається центральним органам виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

З метою забезпечення належної якості та доступності безоплатної вторинної медичної допомоги та ефективного використання ресурсів у сфері охорони здоров'я в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, створюються госпітальні округи.

Третинна (високоспеціалізована) медична допомога — медична допомога, що надається в амбулаторних або стаціонарних умовах у плановому порядку або в екстрених випадках

і передбачає надання консультації, проведення діагностики, лікування хвороб, травм, отруєнь, патологічних станів, ведення фізіологічних станів (у період вагітності та пологів) із застосуванням високотехнологічного обладнання та/чи високоспеціалізованих медичних процедур високої складності; направлення пацієнта відповідно до медичних показань для надання вторинної (спеціалізованої) допомоги або третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги з іншої спеціалізації.

Надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги здійснюється високоспеціалізованими багатопрофільними або однопрофільними закладами охорони здоров'я.

Лікуючим лікарем з надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги є лікар закладу охорони здоров'я, який отримав підготовку за відповідною спеціальністю, має кваліфікаційну категорію не нижче першої.

Лікуючого лікаря з надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги у закладі охорони здоров'я визначає керівник відповідного закладу охорони здоров'я або уповноважена ним на прийняття таких рішень особа.

Третинна (високоспеціалізована) медична допомога надається безоплатно державними та комунальними закладами охорони здоров'я, з якими укладено договори про медичне обслуговування населення.

Третинна (високоспеціалізована) медична допомога надається безоплатно державними та комунальними закладами охорони здоров'я за направленням відповідно до медичних показань державних та комунальних закладів охорони здоров'я з надання первинної чи вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги, з якими укладено договори про медичне обслуговування населення.

Без направлення третинна (високоспеціалізована) медична допомога надається безоплатно відповідно до медичних показань державними та комунальними закладами охорони здоров'я, з якими укладені договори про медичне обслуговування населення, пацієнтам, які потребують надання екстреної медичної допомоги, та пацієнтам із хронічними захворюваннями, які перебувають на диспансерному обліку у відповідному високоспеціалізованому багатопрофільному або однопрофільному закладі охорони здоров'я.

Порядок направлення пацієнтів відповідно до медичних показань до закладів охорони здоров'я, що надають третинну (високоспеціалізовану) медичну допомогу, встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

На останніх стадіях перебігу невиліковних захворювань пацієнтам та членам їх сімей надається *паліативна допомога*, яка включає комплекс заходів, спрямованих на полегшення фізичних та емоційних страждань пацієнтів, а також надання психосоціальної і моральної підтримки членам їх сімей.

Паліативна допомога надається безоплатно за направленням державного чи комунального закладу охорони здоров'я, в якому пацієнтові надавалася вторинна (спеціалізована) чи третинна (високоспеціалізована) медична допомога, з яким укладено договір про медичне обслуговування населення в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, з якими укладено договори про медичне обслуговування населення.

Порядок надання паліативної допомоги відповідно до медичних показань визначається центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

Галузевими стандартами у сфері охорони здоров'я є:

— *стандарт медичної допомоги (медичний стандарт)* — сукупність норм, правил і нормативів, а також показники (індикатори) якості надання медичної допомоги відповідного виду, які розробляються з урахуванням сучасного рівня розвитку медичної науки і практики;

— *клінічний протокол* — уніфікований документ, який визначає вимоги до діагностичних, лікувальних, профілактичних та реабілітаційних методів надання медичної допомоги та їх послідовність;

— *табелі матеріально-технічного оснащення* — документ, що визначає мінімальний перелік обладнання, устаткування та засобів, необхідних для оснащення конкретного типу закладу охорони здоров'я, його підрозділу, а також для забезпечення діяльності фізичних осіб — підприємців, що провадять господарську діяльність з медичної практики за певною спеціальністю (спеціальностями);

— *лікарський формуляр* — перелік зареєстрованих в Україні лікарських засобів, що включає ліки з доведеною ефективністю

тю, допустимим рівнем безпеки, застосування яких є економічно вигідним.

Також Законом встановлюється, що мережа державних і комунальних закладів охорони здоров'я формується з урахуванням потреб населення у медичному обслуговуванні, необхідності забезпечення належної його якості, своєчасності, доступності, ефективного використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена.

Згідно із Законом планування розвитку мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я, прийняття рішень про її оптимізацію, створення, реорганізацію, перепрофілювання державних і комунальних закладів охорони здоров'я здійснюється відповідно до Закону органами, уповноваженими управляти об'єктами відповідно державної і комунальної власності.

Законом України «Про прядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві» визначено організаційні та правові засади реформування системи охорони здоров'я у пілотних регіонах. Зокрема, врегульовується питання надання первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної та екстреної медичної допомоги та фінансово-економічного забезпечення функціонування системи охорони здоров'я та оплати праці медичних працівників у пілотних регіонах.

Визначено, що метою реалізації у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві пілотного проекту щодо реформування системи охорони здоров'я є впровадження та відпрацювання нових організаційно-правових та фінансово-економічних механізмів, що спрямовані на підвищення ефективності та доступності медичного обслуговування населення і є необхідними для розвитку системи охорони здоров'я України.

Законом встановлюється, що пілотний проект щодо реформування системи охорони здоров'я передбачає проведення протягом 2011-2014 рр. структурно-організаційної та функціональної перебудови системи медичного обслуговування у пілотних регіонах, що дасть змогу підвищити рівень медичного обслуговування населення, розширити можливості щодо його

доступності та якості; впровадити нові підходи щодо організації роботи закладів охорони здоров'я в пілотних регіонах та їх фінансового забезпечення тощо.

Згідно із Законом, учасниками пілотного проекту є заклади охорони здоров'я незалежно від виду і типу, які здійснюють медичне обслуговування на території пілотних регіонів згідно з вимогами цього Закону, а також центральний орган виконавчої влади у сфері охорони здоров'я, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування пілотних регіонів.

Також встановлюється, що фінансування охорони здоров'я здійснюється за рахунок Державного бюджету України та місцевих бюджетів, фондів медичного страхування, благодійних фондів та будь-яких інших джерел, не заборонених законодавством [27].

На 1 січня 2012 р. у всіх 4 пілотних регіонах мали бути *Центри первинної медико-санітарної допомоги (ЦПМСД)*. До 1 липня 2012 р. у них же повинна бути створена *Єдина система надання екстреної медичної допомоги* з відповідним єдиним на всю область центром, підпорядкованими йому відділеннями і підстанціями на базі дільничних лікарень (там будуть створені й амбулаторії сімейної медицини). Цей центр буде мати відповідний юридичний статус, що дасть можливість знівелювати межі районів області. Таким чином, буде виконуватися одна з основних складових реформи — медична допомога стане максимально наближеною до пацієнта, лікарі первинної ланки знаходитимуться неподалік, швидка приїздитиме вчасно. Паралельно з цим вестиметься робота щодо реорганізації надання вторинної, тобто спеціалізованої медичної допомоги, а також третинної — високоспеціалізованої.

Звичайно, поряд зі структурним розмежуванням провідне значення матиме зміна системи фінансування. Виглядатиме вона таким чином:

— усі бюджетні кошти на охорону здоров'я у регіоні акумулюються;

— на первинну медико-санітарну допомогу виділяється приблизно 25-30% (раніше ці видатки становили до 10%) районного/міських бюджетів, тобто розпорядниками цих коштів є відповідні районні та міські державні адміністрації. Вони будуть використані на виплату зарплат, профілактичні заходи,

модернізацію, оснащення і в першу чергу — на мотивацію медичних працівників первинної ланки;

— на розвиток системи екстреної медичної допомоги передбачено 10-12% всього обсягу коштів, які будуть виділятися вже із обласного бюджету;

— з обласного бюджету фінансуватиметься також вторинна (спеціалізована) і третинна (високоспеціалізована) медична допомога [29].

Видатки на виконання державних цільових програм та здійснення заходів програмного характеру з охорони здоров'я передбачені у 2012 році у сумі 2 млрд. гривень, що на 21,5 відсотка більше порівняно з 2011 роком. Видатки збільшилися за такими напрямками:

— імунопрофілактика населення — 0,3 млрд. гривень для забезпечення профілактичної вакцинації та ревакцинації 8 млн. дітей відповідно до календаря щеплень;

— забезпечення медикаментозного лікування близько 3,2 тис. хворих на гемофілію (в тому числі дітей) — 0,1 млрд. гривень;

— здійснення заходів Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД — 0,3 млрд. гривень, що на 0,1 млрд. гривень, або 38,5 відсотка більше, ніж у 2011 році, що дасть змогу забезпечити відповідним лікуванням більше 30 тис. ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД;

— здійснення централізованих заходів з лікування близько 1,9 тис. онкохворих дітей — 0,1 млрд. гривень;

— здійснення медичних заходів із запобігання та лікування серцево-судинних та судинно-мозкових захворювань — 0,3 млрд. гривень;

— виплата щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям (близько 7,6 тис. дітей віком до 16 років) — 19,2 млн. гривень (для збільшення у 5 разів її розміру з 1 січня 2012 року).

Для здійснення з 1 січня 2012 р. виплати допомоги на оздоровлення більш як 1,2 млн. медичним та фармацевтичним працівникам державних і комунальних закладів (установ) у розмірі одного посадового окладу під час надання основної щорічної відпустки передбачено 1,6 млрд. гривень.

На продовження реалізації розпочатого в 2012 році національного проекту «*Нове життя. Нова якість охорони материнства та дитинства*» з метою створення протягом кількох років 27 регіональних перинатальних центрів, забезпечених інноваційними технологіями та сучасним обладнанням, передбачено 0,1 млрд. гривень (для створення восьми перинатальних центрів у 2012 році, в тому числі двох, роботи із створення яких розпочалися у 2011 році. В 2012 році планується введення в експлуатацію трьох регіональних перинатальних центрів).

Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості на одного жителя, які є основою для визначення розрахункових показників обсягу видатків на охорону здоров'я для бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення та бюджетів районів, порівняно з 2011 роком зростають на 107,4 гривні і становлять 557,3 гривні, для обласних бюджетів відповідно — на 53,5 гривні і 277,6 гривні.

За таких умов показник обсягу видатків на охорону здоров'я на 2012 рік становить 39,5 млрд. гривень, що на 7,3 млрд. гривень, або 22,8 відсотка більш як у 2011 році.

В цілому, на думку *Т. Попченко* [1], для покращення діяльності вітчизняної сфери охорони здоров'я необхідна реалізація наступних кроків:

1) *Вдосконалення законодавчого забезпечення СОЗ:*

— з метою забезпечення гарантованої державою безоплатної медичної допомоги на законодавчому рівні визначити базовий пакет надання медичних послуг, гарантованих державою, що в подальшому стане базовим для запровадження медичного страхування, а саме внести поправку в статтю 49 Конституції України, а саме частини 3;

— з метою забезпечення законодавчої захищеності прав пацієнтів та медичних працівників в Україні прийняти Закон України «*Про захист прав пацієнта*»;

— з метою посилення ефективності механізмів реалізації чинного законодавства запровадити систему моніторингу та відстеження якості та належності виконання нормативно-правових актів, що регламентують діяльність СОЗ;

— з метою комплексного врегулювання всіх аспектів нормативно-правової бази сфери охорони здоров'я створити базовий документ — Кодекс законів України про охорону здоров'я.

2) *Посилення ресурсного забезпечення СОЗ:*

— з метою забезпечення прозорого механізму фінансування сфери охорони здоров'я визначити чіткий перелік гарантованих державою послуг з охорони здоров'я, виходячи з наявного обсягу фінансування створити проблемну комісію з економістів, фінансистів, юристів, медиків тощо для обрахунку вартості послуг з охорони здоров'я;

— запровадити механізми інноваційного фінансування СОЗ шляхом, зокрема, введення механізму цільового використання акцизних зборів на шкідливі для здоров'я продукти (алкоголь, тютюнові вироби, напої з великим вмістом цукру тощо) на потреби охорони здоров'я;

— з метою вдосконалення процедури державного забезпечення населення України базовим пакетом лікарських препаратів створити Державний реєстр цін на лікарські засоби; на державному рівні запровадити систему фіксування цін на низку найбільш соціально важливих лікарських засобів з одночасним введенням державного замовлення на їх виробництво;

— з метою підвищення ефективності використання видатків на СОЗ, впровадити систему моніторингу, яка б оцінювала ефективність державних видатків з точки зору якісних наслідків для здоров'я суспільства;

— сприяти розвитку соціального партнерства між державою та представниками приватної медицини шляхом залучення їх до соціальних програм: побудови та фінансування хоспісів, фінансування протитуберкульозних програм тощо;

3) *Стимулювання розвитку добровільного медичного страхування:*

— з метою забезпечення принципу багатоканальності фінансування СОЗ, сприяти подальшому розвитку добровільного медичного страхування, лікарняних кас; ширше використовувати ресурси приватних медичних закладів;

— з метою стимулювання застосування системи офіційних співоплат населення в процесі медичного обслуговування встановити пільги з оподаткування прибутковим податком для тих, хто користується приватними медичними послугами;

— з метою підвищення якості медичної допомоги, забезпечення цілеспрямованого і контрольованого використання коштів, сприяти подальшому розвитку лікарняних кас, залу-

ченню до них підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності. При цьому підприємства можуть сплачувати частину внесків чи повний їх розмір за своїх співробітників;

— з метою ширшого використання добровільного медичного страхування, зниження цін на його послуги, запровадити механізми фінансування страховими компаніями профілактичних заходів, спрямованих на зниження ризиків захворюваності, підвищення рівня здоров'я населення і тим самим — скорочення кількості страхових випадків.

4) *Підвищення якості послуг з охорони здоров'я:*

— з метою посилення громадського контролю, побудови двостороннього зв'язку між державою, сферою охорони здоров'я і громадянським суспільством у царині охорони здоров'я посилити роль Громадської ради МОЗ України шляхом забезпечення активного залучення її до аналітичної роботи щодо вивчення впливу механізмів реформування на діяльність СОЗ, задоволення населення результатами реформування; забезпечення фахової громадської експертизи галузевого законодавства тощо;

— з метою забезпечення якості, безпеки та ефективності лікарських засобів та раціонального їх використання, широко запровадити формулярну систему лікарських засобів та розроблену МОЗ України методичку її моніторингу та оцінки якості;

— забезпечити розроблення нових та оновлення існуючих медичних стандартів і клінічних протоколів надання медичної допомоги на основі доказової медицини з паралельним забезпеченням процедури контролю МОЗ України, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства над реалізацією та додержанням цих стандартів;

— з метою підвищення ефективності використання ресурсів у СОЗ, запровадити систему диференційованої стимулюючої оплати праці в СОЗ та систему контрактних державних закупівель медичних послуг шляхом укладання контрактів між надавачами медичних послуг (медичними закладами, приватно-практикуючими лікарями) та платником — державними органами управління з прив'язкою до якості та шкали складності надання медичної допомоги;

— створити програму безперервного підвищення якості надання послуг з охорони здоров'я (у тому числі за рахунок дистанційного навчання, комп'ютеризації робочих місць лікарів тощо), які застосовуються на різних рівнях СОЗ, удосконалення системи позавідомчого (ліцензування, акредитація, атестація) та відомчого контролю якості;

— посилити мотиваційні механізми підвищення якості надання послуг, зокрема:

посилити заходи соціального захисту працівників системи охорони здоров'я, в першу чергу на рівні первинної ланки (забезпечення житлом, надання пільгових кредитів тощо);

підвищити рівень заробітної плати; запровадити стимулюючу систему оплати за профілактичну діяльність тощо.

5) Підвищення якості кадрового забезпечення СОЗ:

— З метою усунення диспропорції в кадровому забезпеченні СОЗ запровадити систему прогнозування на довгострокову перспективу за категоріями медичного персоналу у відповідності до потреб охорони здоров'я з урахуванням стратегії та темпів системних перетворень галузі, зовнішніх та внутрішніх міграційних процесів та природного вибуття кадрів.

— Забезпечити підготовку і перепідготовку випереджаючими темпами лікарів загальної практики/сімейної медицини, сімейних медичних сестер, середнього медичного персоналу з вищою освітою. Для цього в Державному бюджеті передбачити відповідну статтю фінансування.

6) Створення національної моделі охорони здоров'я:

З метою пошуку оптимальної для України національної моделі охорони здоров'я, діяльність та інфраструктура якої відповідатимуть потребам населення та враховуватимуть географічні, історичні та культурні особливості України, забезпечити:

— проведення поточного та ретроспективного аналізу елементів сучасних світових моделей охорони здоров'я, які показали свою ефективність;

— оптимізацію системи збору та аналізу статистичних даних, зокрема узгодження порядку надання та обігу інформації між Міністерством охорони здоров'я, регіональними центрами медичної статистики та Держстатом;

— запровадження системи оцінки якості надання медичних послуг кінцевому споживачу та ефективного зворотного зв'язку задля розроблення науково та економічно обґрунтованих механізмів реформування вітчизняної СОЗ [1, с. 34-36].

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Попченко Т.П. Реформування системи охорони здоров'я в Україні : організаційне, нормативно-правове та фінансово-економічне забезпечення / Т.П.Попченко. — К. : НІСД, 2011. — 41 с.
2. Лехан В.М. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я : Український вимір / В.М.Лехан, Г.О.Слабкий, М.В.Шевченко. — К., 2009. — 50 с.
3. Медико-демографічна ситуація та організація медичної допомоги населенню у 2010 році : підсумки діяльності системи охорони здоров'я та реалізація Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». — К. : МОЗ України, 2011. — 104 с.
4. Ситуаційний аналіз сімейної медицини в Україні. 2010 рік / За заг. ред. Г.О.Слабкого. — К., 2011. — 28 с.
5. Ціборовський О.М. Шляхи систематизації законодавства України у сфері охорони здоров'я / О.М.Ціборовський, С.В.Істомін, В.М.Сорока. — К., 2011. — 72 с.
6. Методичні рекомендації щодо планування видатків та використання бюджетних коштів для надання медичної допомоги закладами охорони здоров'я. — К., 2011. — 29 с.
7. Модернізація України — наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К., 2011. — 416 с.
8. Стратегічні напрямки розвитку охорони здоров'я в Україні / За ред. В.М.Лехан; у складі автор. кол. І.М.Солоненко та Л.І.Жаліло. — К. : Сфера, 2001. — 172 с.
9. Карамішев Д. Механізми державного управління ресурсним забезпеченням системи охорони здоров'я / Дмитро Карамішев, Віктор Шевченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/1/06.pdf>
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801-ХІІ. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2801-12>.
11. Медицинская реабилитация раненых и больных / Под ред. Ю.Н.Шанина. — СПб. : Специальная литература, 1997. — 960 с.
12. Длугопольський О.В. Теорія економіки державного сектора : навчальний посібник / О.В.Длугопольський. — Тернопіль : Економічна думка, 2007. — 488 с.

13. *Ковжарова Е.* Міжнародний досвід вирішення проблеми фінансування системи охорони здоров'я : Практичні висновки для України / Е.Ковжарова. // Формування демократичного та ефективного державного управління в Україні : матеріали наук.-практ. семінару (11-12 берез. 2002 р.) / за заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князєва. — К. : Вид-во УАДУ, 2002.—С. 64-67.
14. *Фильев В.И.* Социальное страхование в России и зарубежных стран : практическое пособие / В.И.Фильев. — М. : Бизнес-школа-Интел-Синтез, 1997. — 176 с.
15. *Губар О.Є.* Медичне страхування у країнах Європейського Союзу / О.Є.Губар // Фінанси України. — 2003. — № 7. — С.130-136.
16. *Стеценко С.Г.* Адміністративне право України : навчальний посібник / С.Г.Стеценко. — К. : Атіка, 2007. — 624 с.
17. *Черненко В.Г.* Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я. Уроки для України / В.Черненко, В.Рудий. — К. : Академпрес, 2002. — 112 с.
18. *Щербенко О.В.* Организация и финансирование здравоохранения в США / О.В.Щербенко // Здравоохранение Российской Федерации. — 1997. — № 2. — С. 81-84.
19. *Новіков Н.* Організаційно-економічний механізм медичного страхування у ФРН / Н.Новіков, Б.Надточій // Економіка України. — 1993. — № 10. — С. 80-84.
20. *Воробйов В.В.* Досвід провідних країн світу в управлінні сферою охорони здоров'я / В.В.Воробйов // Форум права. — 2011. — № 2. — С. 139-146 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11vvvcoz.pdf>.
21. *Здравоохранение* // Большая советская энциклопедия, электронная версия. — М. : Большая Российская энциклопедия : Гласнет, 2002.
22. *Программа Коммунистической партии Советского Союза* : [Принята XXII съездом КПСС]. — М. : Политиздат, 1971. — 144 с.
23. *Клюзко В.М.* Историчні аспекти реалізації принципів державного управління в галузі охорони здоров'я / В.М.Клюзко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_du/...3/.../DU310_41.pdf
24. *Радиш Я.Ф.* Державне управління охороною здоров'я в Україні : генезис, проблеми та шляхи реформування / Я.Ф.Радиш; Українська академія державного управління при Президентіві України. — К., 2001. — 360 с.
25. *Бобровська О.* Розвиток управління сферою охорони здоров'я в Україні на корпоративних засадах / О.Бобровська, І.Хожило [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/soc_gum/Dums/2010.../10boyukz.pdf
26. *Устінов О.* Національний проект «Нове життя» — складова реформування системи охорони здоров'я / О.Устінов // Український медичний часопис. — 2011. — № 3.
27. *Устінов О.* Реформування медичної галузі в Україні отримало законодавче забезпечення / О.Устінов // Український медичний часопис. — 2011. — № 4.
28. *Вовк Я.* Реформа системи охорони здоров'я : Україна пішла шляхом Польщі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/12/12/309345/>
29. *Устінов О.* Реформа в медичній галузі — це, перш за все, зміна фінансування / О.Устінов // Український медичний часопис. — 2011. — № 5.
30. *Ярош Н.* Державне управління якістю медичної допомоги / Н.Ярош // Вісник НАДУ. — 2004. — № 2. — С. 282-288.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть основні ознаки системи Семашка.
2. Основні причини критичного стану здоров'я українців.
3. Назвіть та охарактеризуйте органи державного управління системою охорони здоров'я.
4. Політико-правовий статус Міністерства охорони здоров'я України.
5. Стратегічні напрямки розвитку охорони здоров'я в Україні.
6. Стан фінансового забезпечення медичної галузі у 2010-2011 рр.
7. Які переваги сімейної медицини?
8. Що передбачає національний проект «Нове життя. Нова якість охорони материнства та дитинства»?
9. Які області обрані як пілотні щодо проведення реформування системи охорони здоров'я в Україні?
10. Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я: уроки для України.

ГЛОСАРІЙ

Аномія — стан суспільства, що характеризується розпадом системи традиційних цінностей і норм, дезорієнтацією суспільства і особи, відсутністю чіткої моральної регуляції поведінки індивідів.

Безробітні — працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. Безробітними визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу.

Бюджет сім'ї раціональний — розрахунковий бюджет, що розробляється на підставі науково обґрунтованих нормативів споживання населення різноманітних матеріальних благ/продуктів харчування, одягу, предметів культури, побуту тощо / та послуг культурно-побутового призначення.

Бюджет сім'ї споживчий мінімальний/прожитковий мінімум — мінімально необхідний рівень споживання матеріальних благ та послуг для забезпечення нормальної життєдіяльності людини при даному рівні розвитку продуктивних сил і досягнутому рівні життя населення і може визначатися у натуральній /споживчій/ вартості і грошовій формі.

Бюджет споживання оптимальний — життєві засоби, захищені на підставі норм і нормативів споживання, що задовольняють раціональні потреби людей.

Вартість мінімального споживчого кошика — показник, що характеризує мінімальний рівень задоволення фізіологічних і соціальних потреб і визначає допустимий рівень бідності у суспільстві.

Ветерани війни — особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни.

Видавнича продукція — сукупність видань, призначених до випуску або випущених видавцем (видавцями).

Видання — твір (документ), який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений друкуванням, тисненням або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення, і відповідає вимогам державних стандартів, інших нормативно-правових актів щодо видавничого оформлення, поліграфічного і технічного виконання.

Визначні місця — зони або ландшафти, природно-антропогенні витвори, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

Вітчизняний (національний) культурний продукт — культурні блага і культурні цінності, створені (надані) вітчизняним виробником.

Вчений — фізична особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка має повну вищу освіту та проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні результати.

Гуманітарний розвиток — це така модель суспільного розвитку, що орієнтована на максимальне розкриття потенціалу людини, створення гідних умов для реалізації її інтелектуальних, культурних, творчих можливостей.

Державна гуманітарна політика — це система й послідовна діяльність держави у відносинах з людиною, зокрема, суспільством в цілому, що здійснюється через органи законодавчої, законодавчої та судової влади при залученні громадськості й з урахуванням основних прав людини і ставить за мету досягнення високого життєвого, духовного та інтелектуального рівня особистості як у її власних інтересах, так і в інтересах України в цілому.

Державне регулювання соціальних процесів — вплив органів державної влади за допомогою різноманітних засобів (форм, методів та інструментів) на розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення країни, забезпечення цілісності, стабільності та розвитку суспільного життя.

Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування — організаційно-технічна система, при-

значена для накопичення, зберігання та використання інформації про збір та ведення обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, його платників та застрахованих осіб, що складається з реєстру страхувальників та реєстру застрахованих осіб.

Державні соціальні гарантії — встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Державні соціальні стандарти — встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Державно-приватне партнерство — співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами — підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому законодавчими актами.

Дитина війни — особа, яка є громадянином України та якій на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше 18 років.

Довічна пенсія з коштів накопичувального пенсійного фонду — пенсійна виплата, сума якої визначається в договорі страхування довічної пенсії та сплачується у визначеному законом порядку застрахованій особі після досягнення нею пенсійного віку або членам її сім'ї чи спадкоємцям.

Доходи населення — грошові та натуральні надходження громадян з різних джерел які використовуються для задоволення їх особистих потреб, нетоварних витрат і приросту їх заощаджень.

Екологічна експертиза в Україні — вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів,

еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Екомережа — єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування — консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб та членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Жертви нацистських переслідувань — особи, які в роки Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни постраждали від нацистських переслідувань з мотивів політичного, національного і релігійного характеру, ворожого ставлення до націонал-соціалізму.

Життєвий рівень населення — економічна категорія, яка характеризує забезпеченість населення матеріальними, духов-

ними благами, ступінь задоволення особистих потреб людей, що виникають на певному етапі розвитку суспільства.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування — це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формується шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також з бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Зайнятість — це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

Заробітна плата — грошовий вираз вартості і ціни робочої сили, яка визначається вартістю засобів існування, необхідних для її відтворення і до неї входять вартість харчування, одягу, взуття, послуг, витрат на утримання сім'ї, освіти, охорону здоров'я, відпочинок, задоволення культурних запитів та інші потреби.

Заробітна плата номінальна — величина заробітної плати поточного періоду, виражена в грошових одиницях.

Заробітна плата реальна — обсяг товарів і послуг, які можна придбати на заробітну плату в поточному періоді, виходячи з цін в базисному періоді і обчислюється шляхом розподілу номінальної заробітної плати поточного періоду без урахування податків і інших утримань на індекс споживчих цін.

Заробітна плата середня — заробітна плата, обчислена в середньому на одного працівника або на одиницю відпрацьованого часу.

Застрахована особа — фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок.

Здоров'я — стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад.

Індекс вартості життя — індекс роздрібних цін спеціального набору товарів і послуг, що становлять бюджет середнього споживача («споживчий кошик»), його прожитковий мінімум.

Індекс людського розвитку — визначається Організацією Об'єднаних Націй, є головним узагальнюючим показником, на основі якого формуються рейтинги рівня життя. Цей показник формується з чотирьох складових: тривалість життя, що очікується, грамотність серед дорослого населення, доступність освіти — зведений показник того, наскільки вільним є доступ до вищих навчальних закладів всіх рівнів; валовий внутрішній продукт на душу населення.

Індекс розвитку людського потенціалу — показник, запропонований ООН як інтегрована оцінка рівня цивілізованості країни, що ґрунтується на таких складових: 1) тривалість життя населення; 2) рівень освіти; 3) обсяг ВВП на душу населення.

Індекс якості життя — комбінований показник, який конкретизує показник ІЛР (індекс людського розвитку) і характеризує рівень освіти, медичного обслуговування, тривалість життя, ступінь зайнятості населення, його платоспроможність, доступ до культурних цінностей, участь у політичному житті тощо.

Кінематографія — галузь культури, що об'єднує комплекс видів професійної діяльності, пов'язаної з виробництвом, розповсюдженням, зберіганням та демонструванням фільмів, навчально-науковою роботою у цій галузі.

Коефіцієнт страхового стажу — величина, що визначається для обрахування страхового стажу при обчисленні розміру пенсії у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Культура — сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мис-

тецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти.

Культурний простір України — сфера, в якій відповідно до законодавства провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвілєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, радіо і телебачення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище.

Культурні блага — товари та послуги, що виробляються в процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо).

Культурні цінності — об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичнє, етнографічнє та науковє значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України.

Культурно-мистецький проект — форма культурної діяльності з визначеними метою і строком реалізації (досягнення мети), а також цільовим фінансуванням згідно з кошторисом (бюджетом).

Курорт — освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації і підлягає особливій охороні.

Людський капітал — набуті знання, навички, мотивації, творчі здібності та енергія, що отримані через формальну освіту або через практичний досвід, це якості людини, що принципово впливають на результати активності. Складові людського капіталу: капітал освіти, капітал здоров'я, капітал культури. Поруч з економічним та символічним капіталом людський капітал нації формує її можливості у сучасному світі.

Малозабезпечена сім'я з дітьми — сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Медична допомога — діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами.

Межа малозабезпеченості — це величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством.

Мета соціального захисту — забезпечення рівня життя непрацездатних громадян не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого державою; попередження соціальної напруженості, яка може виникнути в суспільстві внаслідок майнової, расової, культурної, релігійної та соціальної нерівності.

Мистецтво — творча художня діяльність у сферах: літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах.

Міжнародний стандартний номер книги (ISBN) — номер, який на міжнародному рівні ідентифікує будь-яку книгу чи брошуру певного видавця.

Мінімальна пенсія — державна соціальна гарантія, розмір якої визначається Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Мінімальний страховий внесок — сума коштів, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір страхового внеску, встановлених законом на день отримання заробітної плати (доходу).

Музей — науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науко-

вою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини.

Музейна справа — спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності, що включає комплектування, зберігання, охорону та використання музеями культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини України, в тому числі їх консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію.

Накопичувальний пенсійний рахунок — частина персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку, яка відображає стан пенсійних активів застрахованої особи в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Накопичувальний пенсійний фонд — цільовий позабюджетний фонд, який акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам та членам їхніх сімей чи спадкоємцям.

Наукова діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Науково-технічна діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

Національне культурне надбання — сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що

мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України.

Недержавний пенсійний фонд — недержавний пенсійний фонд, який створений та діє відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення.

Непрацездатні громадяни — особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку або визнані інвалідами, у тому числі діти-інваліди, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Об'єкт страхування — страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та надання соціальних послуг.

Одиниця пенсійних активів Накопичувального фонду — одиниця виміру загальної вартості пенсійних активів Накопичувального фонду, що накопичені та обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи, що застосовується для визначення вартості пенсійних активів на момент їх оцінки.

Одноразова виплата — пенсійна виплата, що здійснюється в разі досягнення застрахованою особою пенсійного віку та в інших випадках за рахунок коштів накопичувального фонду.

Особа, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС — це учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та потерпілі від Чорнобильської катастрофи.

Охорона праці — це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Пенсійний фонд України — орган, уповноважений відповідно до цього Закону вести облік платників єдиного внеску, забезпечувати збір та ведення обліку страхових коштів, контролювати повноту та своєчасність їх сплати, вести Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування та виконувати інші функції, передбачені законом.

Пенсійні активи накопичувального фонду — грошові кошти, цінні папери, майнові права та зобов'язання щодо них, які сформовані в накопичувальному фонді.

Пенсійні виплати — грошові виплати в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що здійснюються у вигляді пенсії, довічної пенсії або одноразової виплати.

Пенсіонер — особа, яка отримує пенсію, довічну пенсію, або члени її сім'ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи.

Пенсія — щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї.

Персоніфікований облік у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування — організація та ведення обліку відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Податки — обов'язкові платежі, які стягуються у державний бюджет у визначених законодавством розмірах та встановлені строки, економіки.

Працездатність — здатність виконувати трудові функції без шкоди здоров'ю.

Працівник — особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом).

Праця — доцільна діяльність людей завдяки розумовим та фізичним здібностям (зусиллям), які можуть бути застосовані для виробництва товарів або послуг.

Представники застрахованих осіб — профспілки або їх об'єднання чи інші уповноважені найманими працівниками органи (представники).

Представники роботодавців — організації роботодавців, їх об'єднання чи інші уповноважені роботодавцями органи (представники).

Пріоритети соціальної політики — найважливіші, найбільш значущі соціальні проблеми, усвідомлені як першочерго-

ві задачі соціальної політики. Пріоритетність визначається виходячи зі складу, реального взаємозв'язку і гостроти найважливіших соціальних проблем і припускає ранжирування заходів у рамках соціальної політики, виділення довгострокових, середньострокових і екстрених заходів.

Прожитковий мінімум — це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум для сім'ї — визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення.

Рівень соціальних потреб мінімальний — гарантований державою мінімальний рівень соціальних послуг на душу населення в межах України.

Роботодавець — власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання; фізична особа, яка використовує працю найманих працівників (у тому числі іноземців, які на законних підставах працюють за наймом в Україні); власник розташованого в Україні іноземного підприємства, установи, організації (у тому числі міжнародної), філії та представництва, який використовує працю найманих працівників, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї — обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Середня очікувана тривалість життя — одна з основних інтегральних характеристик рівня та якості життя, починаючи від ефективності системи охорони здоров'я, екологічних

умов, стереотипами поведінки та психологічним самопочуттям населення. Характеризує не тільки поточний стан речей, але й минулу якість життя відповідних поколінь, тому що стан здоров'я конкретної людини залежить від умов його існування з моменту народження. Як демографічний показник означає середню кількість років майбутнього життя людини, що досягла даного віку.

Система соціального захисту населення — встановлення допустимих параметрів життя (розмір прожиткового фізіологічного і соціального мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги); захист населення від зростання цін і товарного дефіциту; вирішення проблеми безробіття і забезпечення ефективної зайнятості; перепідготовка кадрів; пенсійне забезпечення; утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку тощо; надання необхідної медичної допомоги.

Сім'я з дітьми — поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування.

Складні життєві обставини — обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).

Соціальна депривація — відсутність або недостатня наявність екон. та психол. умов розвитку людини (забезпеченість житлом, грошима, а також турбота близьких людей чи адекватна їй заміна).

Соціальна держава — форма оптимізації суспільного буття, метою якої є реалізація права людини на гідне життя, створення всебічних умов для самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил, забезпечення соціальної безпеки, со-

ціальних цінностей та соціальної справедливості, соціального прогресу суспільства.

Соціальна діагностика — процес наукового визначення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків, ставлення індивіда до соц. цінностей суспільства, вивчення сутності соціальних проблем, котрі утворюють складну життєву ситуацію індивіда, родини, групи.

Соціальна політика — система цілеспрямованої діяльності суб'єктів соціально-політичного життя, сукупність принципів, норм, правил, рішень, дій, спрямованих на забезпечення ефективного, оптимального функціонування та розвитку процесів соціального буття, насамперед формування та реалізацію соціальних потреб людини та суспільства, забезпечення їх соціальної безпеки.

Соціальна програма — програма або ініціатива, спрямована на поліпшення соціальних умов життя на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях.

Соціальна профілактика — вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді.

Соціальна реабілітація — вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді.

Соціальна справедливість — соціоекономічна цінність суспільства, яка є однією з головних умов соціального прогресу, реалізація якої супроводжується утвердженням рівності соціальних прав кожної особистості (рівність можливостей, рівне користування перевагами), скасуванням необґрунтованих привілеїв, відповідністю величини доходу людини витратам праці та капіталу, захистом соціально-економічних прав і свобод громадян, соціальним захистом непрацевдатних, малозабезпечених категорій населення.

Соціальна стратифікація — процес соціального розвитку суспільства, обумовлений суспільним розподілом праці та соціальною диференціацією, характерними ознаками якого є структурована нерівність соціальних спільностей, груп, верств людей, відмінності в становищі індивідів, соціальних груп, різноманітність їх статусів, ролей, позицій, постійне переміщення їх в соціальній ієрархії, відтворення соціальної нерівності.

Соціальна терапія — соц. технологія, спрямована на допомогу клієнтові на емоційному, когнітивному чи поведінковому рівні у визнанні й розв'язанні ним власних поточних труднощів та життєвих проблем.

Соціальне виховання — створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спец. знань, соц. досвіду з метою формування в нього соц.-позит. ціннісних орієнтацій.

Соціальне забезпечення — організаційно-правова діяльність держави щодо матеріального забезпечення осіб, які не мають виходу на ринок праці, які не застраховані в системі загальнообов'язкового соціального страхування, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та (або) засоби для існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців.

Соціальне обслуговування — система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності.

Соціальне регулювання — регулювання з боку уряду, покликане служити соц. цілям, у таких сферах, як: а) регулювання питань здоров'я та безпеки (напр. безпеки праці, безпеки харчових продуктів); б) захист довкілля (обмеження забруднення, оцінка впливу на середовище тощо); в) регулювання інформації (напр. регулювання проти недобросовісної реклами, захист від шахрайства); г) культурне регулювання (напр. регулювання тематики, мовне законодавство).

Соціальне середовище — суб'єктивно пережита індивідом об'єктивна реальність, умови його існування, формування і ді-

яльності. У широкому значенні С. с. (макросередовище) охоплює суспільно-економічну систему загалом — виробничі сили, сукупність суспільних відносин та інститутів, суспільну свідомість, культуру суспільства; у вузькому значенні (мікросередовище) безпосереднє оточення людини: сім'ю, трудовий, навчальний та інший колективи, референтні групи, об'єднані за інтересами. С. с. забезпечує індивіду умови формування і розвитку на основі вивчення і засвоєння ним цінностей, норм, установок, взірців поведінки, властивих певному суспільству, соціальній спільноті, групі. Водночас під впливом творчої активності людини, видозміни характеру взаємовідносин між групами С. с. змінюється, перетворюється, і в процесі цих перетворень змінюються й самі люди.

Соціальне страхування — 1) джерело матеріального забезпечення громадян у разі безробіття, захворювання, нещасного випадку, а також у старості. Відповідно до цього виділяють такі самостійні види С. с: страхування на випадок безробіття; медичне страхування; страхування на випадок втрати працездатності; страхування від нещасного випадку на виробництві; пенсійне страхування; 2) сукупність норм, які передбачають порядок формування держ. страхових фондів, розмір обов'язкових страхових платежів, коло платників цих платежів та терміни сплати внесків, а також відповідальність у разі несплати або несвоєчасної сплати обов'язкових платежів; порядок використання коштів на соц. забезпечення і соц. обслуговування громадян та їхніх сімей у випадках, передбачених законодавством.

Соціальне страхування на випадок безробіття — страхування з метою виплати матеріального забезпечення у разі безробіття. Такі виплати здійснюють із коштів Фонду загальнообов'язкового соціального страхування України на випадок безробіття.

Соціальний діалог — процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формуван-

ня та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин.

Соціальний захист — комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних соціально-економічних умовах суспільства. Це — 1) сукупність соціальних і правових гарантій, метою яких є забезпечення державою для кожного члена суспільства реалізації його основних соц.-екоп. прав, передусім права на рівень життя, необхідний для норм, відтворення та розвитку особистості; 2) ефективні засоби, що дають змогу впровадити необхідний рівень солідарності між особами, які отримують доходи, та особами, котрі їх не мають через вік, стан здоров'я та неможливість знайти роботу. Соціальний захист населення — державна підтримка певних категорій населення, які можуть зазнавати негативно впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найвразливішим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі через встановлення соціальних стандартів.

Соціальний працівник — професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги.

Соціальний ризик — це визначена законодавчо імовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або трудового доходу з об'єктивних, соціально значимих причин, а також необхідності додаткових витрат.

Соціальний супровід — вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

Соціальні послуги — комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які

перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Соціальні проблеми — негативні аспекти в житті суспільства, котрі розглядають як такі, що потребують втручання з боку держави.

Соціальні сироти — діти, які при живих батьках чи опікунах піклувальниках виявилися соц. відторгнутими через: негаразди в сім'ї; несумлінне виконання обов'язків опікуном/піклувальником; втечу з дому та кочовий спосіб життя; сексуальні домагання з боку дорослих; дитячу проституцію тощо.

Соціальні служби — підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та відомчої належності, а також громадяни, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги.

Соціальні стандарти — офіційно встановлені державою у сфері соціальних відносин нормативи (мінімальна чи середня заробітна плата, мінімальна пенсія, рівень прожиткового мінімуму, тривалість робочого тижня, відпустки, умови праці тощо).

Соціально-трудова відносина — відносина, що виникають у процесі трудової діяльності, визначаються характером власності на засоби виробництва, регулюються законодавством та існують у формі трудових правовідносин.

Спорт (англ. *sport*, походить від давньофранцузького фр. *disport* — «дозвілля», «розвага») — організована за певними правилами діяльність людей, що полягає в зіставленні їх фізичних та інтелектуальних здібностей, а також підготовка до цієї діяльності і міжособові відносина, що виникають у процесі гри.

Стандарт медичної допомоги (медичний стандарт) — сукупність норм, правил і нормативів, а також показники (індикатори) якості надання медичної допомоги відповідного виду, які розробляються з урахуванням сучасного рівня розвитку медичної науки і практики.

Страхова організація — юридична особа, виключним видом діяльності якої є страхування, яка має відповідну ліцензію, видану в порядку, встановленому законодавством, та здійснює страхування і виплату довічних пенсій.

Страховий випадок — це подія, через яку застраховані особи втратили заробітну плату або інші передбачені законодавством України доходи внаслідок втрати роботи з незалежних від них обставин; обставини, які вимагають додаткових матеріальних витрат. Це подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Страховий стаж — період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне соціальне страхування і за який сплачено страхові внески.

Страховик — Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України із відповідного виду страхування.

Страхові внески — кошти відрахувань на соціальне страхування.

Страхувальники — роботодавці та застраховані особи, які сплачують страхові внески.

Тарифи на комунальні послуги — тарифи на теплову енергію (крім тарифів на виробництво теплової енергії на теплоелектроцентралях, теплоелектростанціях, атомних електростанціях і когенераційних установках та установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії), транспортування теплової енергії магістральними та місцевими (розподільчими) тепловими мережами, постачання теплової енергії, а також тарифи на послуги централізованого водопостачання та водовідведення.

Творча спілка — добровільне об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, яке має фіксоване членство і діє на підставі статуту.

Туризм — тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування.

Турист — особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін.

Туристичний продукт — попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо).

Циклічне безробіття — втрата роботи через періодичні спади у циклі виробництва, збуту та розподілу.

Цінності у соціальній політиці — цінності, що відіграють вирішальну роль у формуванні соціальної політики. Врахування або прийняття певних цінностей є основою будь-якого політичного рішення. Соціальна політика з позицій врахування цінностей базується на такому: 1) поглядах на природу людської поведінки; 2) певних цінностях; 3) підходах до прийняття і розуміння цінностей.

Червона книга України — офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення.

Фізична культура — діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя.

Фільм — аудіовізуальний твір кінематографії, що складається з епізодів, поєднаних між собою творчим задумом і зображувальними засобами, та який є результатом спільної діяльності його авторів, виконавців і виробників.

Харчові стандарти — встановлені державою вимоги щодо якості продуктів харчування, тобто допустимі види харчових добавок (консерванти, барвники тощо), не шкідливі для здоров'я людини.

Якість життя — категорія, що відбиває рівень задоволення матеріальних і культурних потреб людей; якість харчування, одягу, комфорт житла, якість освіти, охорони здоров'я, сфери обслуговування, навколишнього середовища, рекреації, задоволення потреб в об'єктивній інформації, змістовному спілкуванні, знаннях, творчій праці та ін.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Андріїв В.М.* Юридичні гарантії захисту трудових прав працівників / В.М.Андріїв // Форум права. — 2011. — № 4. — С. 15-20 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11avmzpp.pdf>.
2. *Андрусів В.* Цивілізаційна модернізація : держава-партнер / В.Андрусів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/03/14/5949961>.
3. *Андрущенко В.П.* Світанок Європи : проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи ХХІ століття / В.П.Андрущенко. — К. : Знання України, 2011. — 1099 с.
4. *Андрущенко В.П.* Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу / В.П.Андрущенко. — К. : ТОВ Атлант ЮЕмСі, 2005. — 498 с.
5. *Анипкин М.А.* Власть и общество. Социальная и системная интеграция : региональный аспект / М.А.Анипкин. — Волгоград : Волгоградское научное издательство, 2009. — 246 с.
6. *Антропов В.В.* Социальная защита в странах Европейского Союза. История, организация, финансирование, проблемы / В.В.Антропов. — М. : ЗАО Экономика, 2006. — 271 с.
7. *Архипова О.В.* Идея образования в контексте постнеклассической культуры / О.В.Архипова : монография. — Спб. : СпбГИЭУ, 2011. — 268 с.
8. *Архипова О.В.* Модель университетского образования как феномен культуры / О.В.Архипова : монография. — Спб. : СпбГИЭУ, 2009. — 132 с.
9. *Атаманчук Г.В.* Теория государственного управления / Г.В.Атаманчук : курс лекций. — 2-е изд. доп. — М. : Омега-Л, 2004. — 584 с.
10. *Афонін О.* Українська книга в контексті світового книговидання / О.В.Афонін, М.І.Сенченко; Держ. наук. устан. «Книжкова палата України ім. І.Федорова». — К. : Кн. палата України, 2009. — 277 с.
11. *Бабакін В.М.* Особливості розслідування розкрадання культурних цінностей в Україні / В.М.Бабакін, В.В.Ковальов // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 14-20 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11bvmsvu.pdf>.
12. *Бакуменко В.Д.* Прийняття рішень в державному управлінні / В.Д.Бакуменко : навчальний посібник [у 2 ч.]. — Ч. 1. Теоретико-методологічні засади. — К. : ВПЦ АМУ, 2010. — 276 с.
13. *Бакуменко В.Д.* Державне управління : основи теорії, історія і практика / В.Д.Бакуменко, П.І.Надолішній, М.М.Їжа, Г.І.Арабаджи :

- навчальний посібник / За заг. ред. П.І.Надолішнього, В.Д.Бакуменка. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. — 394 с.
14. *Балабанова Н.В.* Соціальний діалог. Соціальне партнерство. Соціальне государство / Н.В.Балабанова, В.И.Жуков, В.Е.Пилипенко. — К. : Акад. тр. і соц. отношений Федерации профсоюзов Украины, 2002. — 189 с.
  15. *Баланюк Н.Ю.* Проблема створення та функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення : порівняльно-правовий аналіз / Н.Ю.Баланюк // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 28-33 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11bnjppa.pdf>.
  16. *Бауліна Т.В.* Формування державної політики розвитку інноваційно-інтелектуальної сфери / Т.В.Бауліна : монографія. — К. : РВПС України НАН України та МНТУ МОН України, 2010. — 384 с.
  17. *Бауліна Т.В.* Інтелектуальний капітал : стратегічний ресурс трансформації національного господарства / Т.В.Бауліна : монографія. — К. : РВПС України НАН України та МНТУ МОН України, 2009. — 276 с.
  18. *Безверхнюк Т.М.* Ресурсне забезпечення регіонального управління : теоретико-методологічні засади / Т.М.Безверхнюк : монографія. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. — 318 с.
  19. *Безтелесна Л.І.* Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні : оцінка і перспективи / Л.І.Безтелесна : монографія. — Рівне : НУВГП, 2010. — 361 с.
  20. *Беляев И.А.* Целостность человека в аспекте взаимосвязи его способностей и потребностей / И.А.Беляев : монография. — Оренбург : ОГИМ, 2011. — 360 с.
  21. *Биков О.М.* Особливості взаємовідносин держави і церкви в країнах з монорелігійним складом населення / О.М.Биков // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 47-52 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11bommcn.pdf>.
  22. *Бондаренко В.И.* Социальная модернизация российского общества : влияние глобальных и региональных тенденций / В.И.Бондаренко. — Ростов н/Д. : Изд-во СКНЦ ВШ ЮФУ, 2010. — 235 с.
  23. *Борецька Н.П.* Соціальний захист населення на сучасному етапі : стан і проблеми / Н.П.Борецька. — Донецьк : Янтра, 2001. — 352 с.
  24. *Бронзино Л.Ю.* Современный социальный дискурс : постмодернизм в контексте неклассических социологических теорий / Л.Ю.Бронзино. — М. : Изд-во РУДН, 2009. — 284 с.
  25. *Букина Т.В.* Музыкальная наука в России 1920 — 2000-х годов (очерки культурной истории) / Т.В.Букина : монография. — Спб. : РХГА, 2010. — 192 с.
  26. *Бутирська Т.О.* Державне будівництво : стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні / Т.О.Бутирська : монографія. — К. : Вид-во НАДУ, 2007. — 484 с.
  27. *Буттаева М.* Государственная семейная политика в свете взаимоотношений семьи и государства (социально-философский аспект) / М.Буттаева // Власть. — 2010. — № 4. — С. 18-20.
  28. *Вдовина М.В.* Функциональные изменения межпоколенческого конфликта в семье / М.В.Вдовина : монография. — М. : Изд-во Московского Гуманитарного университета, 2010. — 274 с.
  29. *Від практики реалізації природоохоронних заходів до екологічної політики в Україні : шляхи і проблеми / В.Г.Потапенко, А.Б.Качинський [та ін.]; за ред. Ю.М.Скалецького, В.Г.Потапенко. — К. : НІСД, 2011. — 31 с.*
  30. *Вітер Д.В.* Стилi мислення в управлінні соціальним розвитком / Д.В.Вітер // Актуальні проблеми держ. управління : Зб. наук. пр. / Редкол. : С.М.Серьогін (голова ред.) та ін. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2003. — № 3 (13). — С. 60-71.
  31. *Витте Л.* Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість : яку роль відіграє ЄС? / Л.Вітте. — К. : Заповіт, 2006. — 240 с.
  32. *Внукова Н.М.* Соціальне страхування : [конспект лекцій] / Н.М.Внукова, Н.В.Кузьминчук; Харківський держ. економічний ун-т. — Х. : ХДЕУ, 2004. — 216 с.
  33. *Волгин Н.А.* Социальное государство / Н.А.Волгин, Н.Н.Гриценко, Ф.И.Шарков : [учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «Социальная работа»]. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. — 414, [1] с.
  34. *Воложанина О.А.* Теория и методология развития социально-экономических систем / О.А.Воложанина : монография. — Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2010. — 226 с.
  35. *Габдрахманова Г.Ф.* Освоение пространства. Социально-экономические практики трудовых мигрантов в России / Э.А.Сагдиева, Г.Ф.Габдрахманова, Р.Н.Мусина. — LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. — 160 с.
  36. *Габдрахманова Г.Ф.* Этнокультурные ресурсы экономического развития / Г.Ф.Габдрахманова. — Казань : Казан. ун-т, 2010. — 370 с.
  37. *Ганслі Т.М.* Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / Теренс М.Ганслі; [пер. з англ. Олексій Перепада]. — К. : Основи, 1996. — 236, [2] с.
  38. *Гапонюк П.Н.* Институциональная методология управления модернизацией современной системы образования / П.Н.Гапонюк. — М. : «Вузовская книга», 2011. — 416 с.
  39. *Гапонюк П.Н.* Методология управления образованием в условиях модернизации / П.Н.Гапонюк. — М. : «Вузовская книга», 2011. — 192 с.

40. *Гембаренко В.И.* Реформа управления социальной защитой населения / В.И. Гембаренко. — М. : Изд-во Союз, 2010. — 110 с.
41. *Гембаренко В.И.* Управление процессами реформирования социальной сферы современной России / В.И. Гембаренко : монография. — М. : Изд-во Союз, 2010. — 229 с.
42. *Геник С.* Усе починається з родини / С.Геник. — Івано-Франківськ : Сіверсія ЛТД, 1998. — 725 с.
43. *Генова Н.М.* Культурная политика в системе инфраструктуры культуры региона / Н.М. Генова : монография. — Омск : Издательство ОмГУ, 2011. — 282 с.
44. *Герасимова О.* Генезис теорій взаємного впливу мови, культури та суспільства / О.Герасимова // Публічне управління : теорія та практика : зб. наук. пр. Асоц. докт. держ. упр. — Х. : Асоц. докт. держ. упр, 2011. — № 3 (7). — С. 179-185.
45. *Герасимова О.* Держава та мова в контексті процесів глобалізації / О.Герасимова // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. — Х. : Вид-во ХАРІ НАДУ «Магістр», 2009. — Вип. 3 (26). — С. 432-437.
46. *Головащенко О.С.* Взаємодія держави і громадянського суспільства при здійсненні соціальної політики / О.С. Головащенко // Форум права. — 2011. — № 4. — С. 113-116 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11goczsr.pdf>.
47. *Гончарова С.Ю.* Соціальна політика : [навчальний посібник] / С.Ю. Гончарова, І.П. Оленко; Харк. держ. екон. ун-т. — Х. : ХДЕУ, 2003. — 198 с.
48. *Горин Д.Г.* Производство смысла и коды социального опыта в России / Д.Г. Горин. — М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. — 352 с.
49. *Горнова Г.В.* Антиномии города / Г.В. Горнова : монография. — Омск : Изд-во ОмГПУ, 2011. — 220 с.
50. *Гошовська В.* Соціальна держава : типи, сутність, зміст / В.Гошовська // Вісник НАДУ. — 2007. — № 3. — С. 259-265.
51. *Гребнев Л.С.* Болонский процесс и «четвертое поколение» образовательных стандартов / Л.С. Гребнев // Высшее образование в России. — 2011. — № 11. — С. 29-41.
52. *Грекова М.М.* Визначення поняття та ознак міжнародних трудових стандартів / М.М. Грекова // Право України. — 2008. — № 4. — С. 50-53.
53. *Грибанькова А.А.* Модернизация университетского образования : историко-культурные и философские основы / А.А. Грибанькова. — Калининград : Изд-во БФУ им. И. Канта, 2011. — 77 с.
54. *Гришина Т.В.* Аудиторское обследование социальной ответственности в сфере социально-трудовых отношений : механизмы и методики / Т.В. Гришина. — М. : Издательский дом ИД «АТИСО», 2011. — 207 с.
55. *Гришина Т.В.* Социальная ответственность в системе современных социально-трудовых отношений / Т.В. Гришина. — М. : Издательский дом ИД «АТИСО», 2010. — 267 с.
56. *Гришнова О.А.* Людський капітал : формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. — К. : Т-во Знання, КОО, 2001. — 254 с.
57. *Грицяк І.А.* Управління в Європейському Союзі : теоретичні засади / І.А. Грицяк : монографія. — К. : Вид-во НАДУ, 2005. — 238 с.
58. *Губерський Л.* Філософія як теорія та методологія розвитку освіти / Л.В. Губерський, В.П. Андрущенко. — К. : МП «Леся», 2008. — 516 с.
59. *Гусева С.Л.* Стратегия развития лечебного учреждения на основе использования сбалансированной системы показателей / С.Л. Гусева // Экономика здравоохранения. — 2011. — № 1-2. — С. 11-14.
60. *Давиденко В.В.* Соціальний діалог як інноваційний ресурс сталого розвитку суспільства / В.В. Давиденко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. — 2006. — Вип. 76-79. — С. 215-220.
61. *Давлетшина Д.М.* Теория и методология исследования качества жизни и культурного потенциала молодежи (на материалах Республики Татарстан) / Д.М. Давлетшина. — Казань : ООО «Астория и К», 2011. — 203 с.
62. *Данилишин Б.* Соціальна безпека — підґрунтя сталого розвитку / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. — 2010. — № 1. — С. 20-28.
63. *Данилова З.А.* Международная трудовая миграция в приграничном регионе / З.А. Данилова : монография. — Улан-Удэ : Изд-во БНЦ СО РАН, 2011. — 198 с.
64. *Дарендорф Р.* У пошуках нового устрою : [лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті] / Ральф Дарендорф; [пер. з нім. А. Орган]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 108, [1] с.
65. *Девятова Е.В.* Беспризорность как социокультурное явление в современной России / Е.В. Девятова // Вестник Челябинского государственного университета. Серия : Философия. Социология. Культурология. — Челябинск, 2008. — Вып. 8. — № 28 (129). — С. 89-92.
66. *Державне управління : основи теорії історія і практика : навчальний посібник* / За заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. — Одеса : ОРІДУ НАДУ Магістр, 2009. — 394 с.
67. *Державне управління : філософські, світоглядні та методологічні проблеми* : монографія / Кол. авт.; За ред. д-ра філос. наук, проф. В. М. Князєва. — К. : Вид-во НАДУ; Міленіум, 2003. — 320 с.

68. *Дегтяр А.О.* Державно-управлінські рішення : інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення : моногр / А.О.Дегтяр. — Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ Магістр, 2004. — 224 с.
69. *Дзвінчук Д.І.* Особливості виховання дітей і молоді в умовах соціальної нерівності / Д.І.Дзвінчук, В.І.Малімон // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М.Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2011. — Випуск 54 (№ 11). — С. 431-436.
70. *Дзвінчук Д.І.* Менеджмент організацій / Д.І.Дзвінчук, В.І.Малімон, В.П.Петренко : конспект лекцій. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. — 272 с.
71. *Дзвінчук Д.І.* Методичні рекомендації з проведення самостійної та індивідуальної роботи з студентами та слухачами магістратури спеціальності «Державна служба» в умовах інтенсифікації навчання / Д.І.Дзвінчук. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. — 92 с.
72. *Дзвінчук Д.І.* Освіта в історико-філософському вимірі : тенденції розвитку та управління / Д.І.Дзвінчук : монографія. — К. : Нічлава, 2006. — 378 с.
73. *Дзвінчук Д.І.* Державне управління освітою в Україні : тенденції і законодавство / Д.І.Дзвінчук : навч. посібник для студентів ВНЗ. — К. : ЗАТ «Нічлава», 2003. — 240 с.
74. *Дзвінчук Д.І.* Психологічні основи ефективного управління / Д.І.Дзвінчук : навч. посібник. — К. : ЗАТ «Нічлава», 2000. — 280 с.
75. *Дзьобань О.П.* Національна безпека в суспільствах транзитивного типу / О.П.Дзьобань : монографія. — Х. : НАУ ім. М.Є.Жуковського ХАІ, 2004. — 291 с.
76. *Дзякович Е.В.* Локальные идентичности. Динамика и трансформации / Е.В.Дзякович. — Saarbrucken : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. — 288 с.
77. *Дікон Б.* Глобальна соціальна політика / Б.Дікон, М.Халс, П.Стабс; пер. з англ. А.Олійник, В.Триліс, В.Паламарчук. — К. : Основи, 1999. — 348 с.
78. *Доклад о развитии человека 2009.* Преодоление барьеров : человеческая мобильность и развитие / Пер. с англ. — М. : Издательство «Весь Мир», 2009. — 229 с.
79. *Домнина С.В.* Теоретические исследования социально-экономических проблем собственности и общественного благосостояния : монография / Н.Н.Беланова, С.В.Домнина, Н.В.Овчинникова, Е.К.Чиркунова, И.П.Щеголева; Самарский государственный архитектурно-строительный университет. — Самара, 2011. — 318 с.
80. *Дорошин И.* Экспертиза религиозной социализации в обществе риска / И.Дорошин // Власть. — 2011. — № 11. — С. 84-87.
81. *Дослідження проблем оплати праці : порівняльний аналіз (Україна та країни ЄС) : монографія / А.М.Колот, Г.Т.Кулікова; за заг. ред. А.М.Колота, Г.Т.Кулікова. — К. : КНЕУ, 2008. — 274 с.*
82. *Дугин А.Г.* Этносоциология / А.Г.Дугин. — М. : Академический проект, 2011. — 639 с.
83. *Дугин А.Г.* Социология русского общества / А.Г.Дугин. — М. : Академический проект, 2011. — 583 с.
84. *Елизова Е.А.* Гуманитаризация педагогической системы : методология, теория, концепция, практика / Е.А.Елизова : монография. — Красноярск : Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П.Астафьева 2010. — 298 с.
85. *Елизова Е.А.* Гуманитарное образование: опыт философского осмысления / Е.А.Елизова : монография. — Красноярск : Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П.Астафьева 2009. — 224 с.
86. *Енциклопедичний словник з державного управління / Уклад. : Ю.П.Сурмін, В.Д.Бакуменко, А.М.Михненко та ін.; ред. Ю.В.Ковбасюка, В.П.Троциньського, Ю.П.Сурміна. — К. : НАДУ, 2010. — 820 с.*
87. *Ермоленко Л.* Государственная политика в сфере охраны культурного наследия в первой половине XX в. / Л.Ермоленко // Власть. — 2011. — № 11. — С. 156-159.
88. *Європейська Соціальна Хартія (переглянута) / Страсбург; 3 травня 1996 року : ETS/163. — Офіц. вид. — К. : Фенікс, 2004. — 38 с.*
89. *Євсеева Г.* Державна мовна політика та українська національна ідея / Г.Євсеева; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. — 335 с.
90. *Жигалев Б.А.* Качество образования в современной школе / Б.А.Жигалев : учебное пособие для студентов вуза. — Ниж. Новгород : НГЛУ им. Н.А.Добролюбова, 2011. — 123 с.
91. *Жуков В.* Соціальне партнерство в Україні : [навч. посіб.] / В.Жуков, В.Скуратівський. — К. : УАДУ, 2000. — 198, [2] с.
92. *Задорожний Г.В.* Соціальне партнерство — реальний шлях до відкритого суспільства / Г.В.Задорожний, О.В.Коврига, В.В.Смоловик. — Х. : ХІМБ, 2000. — 189, [2] с.
93. *Зайцева Н.* Основные направления государственной социальной политики в интересах детей / Н.Зайцева // Власть. — 2011. — № 4. — С. 30-33.
94. *Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава.* Програма економічних реформ на 2010-2014 роки. — К., 2010. — 85 с.
95. *Зінченко С.М.* Управління соціальним розвитком як особливий вид управлінської діяльності / С.М.Зінченко // Вісник НАДУ. — 2005. — № 3. — С. 156-161.
96. *Зінченко С.М.* Сутність поняття та природа управління розвитком соціальної сфери в регіонах / С.М.Зінченко // Управління сучасним містом. — 2005. — № 1-2. — С. 185-188.

97. *Зомбарт В.* Идеалы социальной политики / В.Зомбарт; пер. с нем. — СПб., 1996. — 294 с.
98. *Зотова О.Ю.* Основы безопасности личности и общества / Ю.П.Зинченко, О.Ю.Зотова. — М. : Издательство Академии повышения квалификации и переподготовки работников образования, 2010. — 290 с.
99. *Иваницкий В.П.* Благополучие человека в системе современных проблем современности / В.П.Иваницкий // *Управленец*. — 2010. — № 1-2 (5-6). — С. 58-60.
100. *Ивановская О.В.* Гуманизирующая роль веры в пространстве культуры / О.В.Ивановская. — Волгоград : Изд-во ВГСПУ «Перемена», 2011. — 261 с.
101. *Иващенко Я.С.* Культура жизнеобеспечения тунгусо-маньчжуров : системно-синергетический анализ / Я.С.Иващенко : моногр. — СПб. : Астерион, 2011. — 461 с.
102. *Именнова Л.С.* Музейная дестинация в системе культурного туризма : социокультурный анализ / Л.С.Именнова : монография. — М. : Логос, 2011. — 228 с.
103. *Именнова Л.С.* Музей как содержательная доминанта культурного туризма / Л.С.Именнова : монография. — М. : Экон-информ, 2010. — 259 с.
104. *Испулова С.Н.* Социально-трудовые отношения на рынке труда монопрофильного города / С.Н.Испулова : монография. — Магнитогорск : МаГУ, 2010. — 185 с.
105. *Иванова К.А.* Зміни в культурі як глобальна проблема / К.А.Иванова : монографія. — Х. : Золоті сторінки, 2010. — 224 с.
106. *Иванова О.Л.* Соціальна політика : теоретичні аспекти / О.Л.Иванова : [курс лекцій]. — К. : Національний ун-т «Києво-Могилянська академія», 2003. — 105, [2] с.
107. *Игнатенко М.М.* Село на нашій Україні. Новітні політичні стереотипи та соціально-економічні детермінанти змін 1991-2008 рр. / М.М.Игнатенко. — Ялта : РИО КГУ, 2009. — 484 с.
108. *Игнатченко І.Г.* Закон України «Про культуру» : питання вдосконалення правового регулювання / І.Г.Игнатченко // *Форум права*. — 2011. — № 4. — С. 327–331 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11iigvpr.pdf>.
109. *Гляшенко В.А.* Формування державної соціальної політики в Україні / В.А.Гляшенко // *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. — 2010. — № 1. — С. 192-197.
110. *Каверина Е.А.* Событийные коммуникации в культуре : философская пропедевтика и маркетинговая практика. — СПб. : Изд-во РГПУ, 2011. — 187 с.
111. *Калашников С.В.* Функциональная теория социального государства / С.Калашников. — М. : Экономика, 2002. — 188, [2] с.
112. *Калинов В.В.* Государственная научно-техническая политика (1985-2011 гг.) / В.В.Калинов. — М. : Изд-во Московского гуманитарного университета, 2011. — 456 с.
113. *Калинов В.В.* Становление национальной инновационной системы Российской Федерации : предпосылки, этапы, тенденции / В.В.Калинов. — М. : Изд-во Российского государственного университета нефти и газа им. И.М.Губкина, 2011. — 241 с.
114. *Кальниш Ю.Г.* Політична аналітика в державному управлінні : теоретико-методологічні засади / Ю.Г.Кальниш : монографія. — К. : Вид-во НАДУ, 2006. — 272 с.
115. *Капица С.* Парадоксы роста : законы развития человечества / С.Капица. — М. : Альпина Нон-фикшн, 2010. — 192 с.
116. *Каплина Г.А.* Суб'єкти соціального діалогу на локальному рівні / Г.А.Каплина // *Форум права*. — 2011. — № 1. — С. 436-441 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11kgnl.pdf>.
117. *Карлова В.* Місце та роль гуманітарного простору держави у формуванні національної свідомості / В.Карлова // *Вісник НАДУ*. — 2011. — № 1. — С. 40-47.
118. *Карпова Г.В.* Моделирование оценки нематериальной составляющей национального богатства / Г.В.Карпова : монография. — СПб. : СПбГИЭУ, 2010. — 110 с.
119. *Карпова Г.Г.* Социальное поле культурной политики / Г.Г.Карпова. — М. : Вариант, ЦСПГИ, 2011. — 268 с.
120. *Карпова Г.Г.* Праздник в контексте социальных изменений : традиции и власть / Г.Г.Карпова. — Саратов : Научная книга, ЦСПГИ, 2008. — 150 с.
121. *Кастельс М.* Інформаційне суспільство та держава добробуту : фінська модель / М.Кастельс, П.Хіманен; [пер. : О.В.Андреева та ін.]. — К. : Ваклер, 2006. — 231 с.
122. *Кирилина Т.Ю.* Становление социологии морали как специальной социологической теории / Т.Ю.Кирилина : монография. — М. : ГОУ ВПО МГУЛ, 2009. — 264 с.
123. *Коваліско Н.В.* Стратифікаційні порядки суспільства : концептуальні уявлення та досвід вивчення / Н.В.Коваліско. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. — 240 с.
124. *Коваліско Н.В.* Сучасне українське суспільство : стратифікаційний вимір великого міста / Н.В.Коваліско, Р.О.Савчинський. — Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. — 236 с.
125. *Кодекс законів про працю України* в редакції від 13 травня 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322-08>.

126. *Козлова О.Г.* Інноваційна культура : сутнісні характеристики / О.Г.Козлова, Р.В.Миленкова : монографія. — Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. — 140 с.
127. *Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.* / За ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М.Лібанової. — К. : Український центр соціальних реформ, 2006. — 138 с.
128. *Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_011.
129. *Конституція України в редакції від 4 лютого 2011 р.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
130. *Коробенко Н.П.* Пенсійні правовідносини у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування : поняття та особливості / Н.П.Коробенко // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 7. — С. 111-114.
131. *Косенко О.Ю.* Развитие системы предоставления социальных услуг лицам пожилого возраста в России / О.Ю.Косенко. — Ростов-на-Дону : Изд-во СКАГС, 2010. — 379 с.
132. *Косова Л.Б.* Нереализованные возможности : механизмы мобильности в советском и постсоветском обществе / Л.Б.Косова // Общественные науки и современность. — 2009. — № 6. — С. 96-107.
133. *Коструба В.В.* Основні особливості шведської моделі соціально-правової держави / В.В.Коструба // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 12. — Ужгород : Ужгородський національний університет, 2009. — С. 37-41.
134. *Котляр О.І.* Правове положення «нових» меншин у Федеративній Республіці Німеччина : сучасний стан / О.І.Котляр // Форум права. — 2011. — № 4. — С. 428-433 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11koince.pdf>.
135. *Кравченко М.* Вплив демографічної кризи на систему соціального захисту / М.Кравченко // Вісник НАДУ. — 2011. — № 1. — С. 225-233.
136. *Кравченко М.В.* Розробка моделей організації управління соціальним захистом населення : націон. та зарубіжний досвід : навч.-метод. посіб. / М.В.Кравченко, О.М.Петроє. — К. : Іноліс, 2007. — 249 с.
137. *Кребель И.* Территория предела : Эстетика мысли русского модерна / И.Кребель. — М. : «Канон+», 2011. — 327 с.
138. *Кремень В.Г.* Філософія управління / В.Г.Кремень, С.М.Пазиніч, О.С.Пономарьов : Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К. : Знання України, 2007. — 360 с.
139. *Крещенко Н.* Соціальний діалог з позиції країн ЄС / Н.Крещенко // Віче. — 2010. — № 18. — С. 23-26.
140. *Крикун О.І.* Досвід дослідження середнього класу в країнах Східної Європи / О.І.Крикун // Вісник Хмельницького національного університету. — 2006. — № 5. — Т. 2. — С. 82-87.
141. *Кримський С.Б.* Під сигнатурою Софії / С.Б.Кримський. — К. : Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 718 с.
142. *Круглов О.М.* Функції соціального страхування України в умовах подолання негативних наслідків світової фінансової кризи : теоретичний аспект / О.М.Круглов // Форум права. — 2011. — № 2. — С. 463-467 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11komkta.pdf>.
143. *Кузеванова А.Л.* Социокультурные основы бизнеса / А.Л.Кузеванова. — Волгоград : Изд-во ВолГМУ, 2010. — 224 с.
144. *Куйбарь В.И.* Эколого-информационный глобализм и устойчивое развитие цивилизации. Теоретико-методологический аспект / В.И.Куйбарь. — Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2005. — 162 с.
145. *Кулешова Н.С.* Население современной России : этносоциокультурный поход / Н.С.Кулешова : [монография]. — М. : ИД «Ключ-С», 2011. — 304 с.
146. *Кулешова Н.С.* Современный человек в системе философского знания / Н.С.Кулешова, А.С.Ляховец : научное издание. — М., 2011. — 266 с.
147. *Кулешова Н.С.* Современные этносоциокультурные процессы : основные понятия и термины / Н.С.Кулешова : научное издание. — М., 2010. — 171 с.
148. *Культурология* : фундаментальные основания прикладных исследований / Под ред. И.М.Быховской. — М. : «Смысл», 2010. — 640 с.
149. *Кундакчян Р.М.* Социальные факторы качества жизни населения : институциональный подход / Р.М.Кундакчян // Вестник КГФЭИ. — 2011. — № 1. — С. 85-92.
150. *Кундакчян Р.М.* Институциональные преобразования социально-экономической сферы российской экономики / Р.М.Кундакчян. — Казань : Изд-во «Фэн» АН РТ, 2010. — 182 с.
151. *Куценко В.І.* Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики) / В.І.Куценко, В.П.Удовиченко, Я.В.Остафійчук; Рада по вичевенню продуктивних сил України НАН України. — К. : «Заповіт», 2003. — 228 с.
152. *Ларионова Н.И.* Институционализация рынка социальных услуг / Н.И.Ларионова. — Йошкар-Ола : МарГТУ, 2010. — 444 с.
153. *Ларионова Н.И.* Социальное партнерство как механизм согласования интересов институтов гражданского общества / Н.И.Ларионова. — Йошкар-Ола : МарГТУ, 2006. — 162 с.
154. *Лебедева Л.Ф.* США : государство и социальное обеспечение. Механизм регулирования / Л.Ф.Лебедева; РАН; Институт Соединенных Штатов Америки и Канады. — М. : Наука, 2000. — 144 с.

155. *Левченко К.Б.* Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та проблемні питання вдосконалення українського законодавства / К.Б.Левченко, А.С.Санченко // Форум права. — 2011. — № 4. — С. 451-456 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11lkkvuz.pdf>.
156. *Левченко К.Б.* Статистичний вимір виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» / К.Б.Левченко // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 456-462 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11lkbvnc.pdf>.
157. *Лемішко Б.* Модернізаційний розвиток системи охорони здоров'я / Б.Лемішко // Демократичне врядування. Науковий вісник. — 2011. — Вип. 7.
158. *Лібанов М.О.* Принципи функціонування недержавних пенсійних фондів у законодавстві Європейського Союзу / М.О.Лібанов // Віче. — 2007. — № 21-22. — С. 44-47.
159. *Лига М.Б.* Теоретико-методологические основы выявления индикаторов качества жизни / М.Б.Лига // Вестник ЧитГУ. — 2011. — № 8. — С. 110-117.
160. *Лига М.Б.* Качество жизни как основа социальной безопасности. — М., 2006. — 170 с.
161. *Лобас В.М.* Регионализация государственного социального управления : вопросы теории и практики / В.М.Лобас : монографія. — Донецк : МЧП ВИК, 2003. — 250 с.
162. *Локтев В.* ...І про науку в Україні можна забути / В.Локтев // Дзеркало тижня. — 2012. — 17 лютого.
163. *Лопухин В.Ю.* Социологическая концепция воспроизводства человеческого фактора / В.Ю.Лопухин. — Саратов : Саратов. гос. техн. ун-т, 2011. — 334 с.
164. *Лопухин В.Ю.* Человеческие ресурсы и инновационное общество / В.Ю.Лопухин. — Саратов : Саратов. гос. техн. ун-т, 2010. — 252 с.
165. *Лопушняк Г.* Система пенсійного забезпечення в Україні : сучасний стан та тенденції реформування / Г.Лопушняк // Демократичне врядування. Науковий вісник. — 2011. — Вип. 7.
166. *Луговий В.І.* Десять років становлення (досвід досліджень, розробок і впроваджень у сфері державного управління) / В.І.Луговий. — К. : Вид-во НАДУ, 2005. — 356 с.
167. *Лукьянчикова Т.Л.* Человеческий капитал : основа и источник достойных доходов населения / Т.Л.Лукьянчикова : монографія. — Орел : Издатель Александр Воробьев, 2011. — 356 с.
168. *Любимова О.В.* Нормативные профессиональные компетенции : проблемы содержания и диагностика / О.В.Любимова. — Saarbrücken, Germany : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. — 248 с.
169. *Любимова О.В.* Ключевые компетенции : вопросы идентификации, нормирования и диагностики / О.В.Любимова : монографія. — Ижевск : Изд-во ИжГТУ, 2010. — 116 с.
170. *Людський розвиток в Україні : можливості та напрями соціальних інвестицій : колективна науково-аналітична монографія /* За ред. Е.М.Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. — 356 с.
171. *Макарова О.В.* Державні соціальні програми : теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки / О.В.Макарова. — К. : Ліра-К., 2004. — 328 с.
172. *Маклюэн М.* Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего = The Gutenberg Galaxy : The Making of Typographic Man / Маршал Маклюэн; [пер. с англ. В.Николаева]. — М. : Академический проект, 2005. — 496 с.
173. *Максименко Л.А.* НОМО COSMICUS : Опыт антропологической космологии / Л.А.Максименко : монографія. — Омск : изд-во ОмГПУ, 2011. — 420 с.
174. *Малиновська О.А.* Мігранти, міграція та Українська держава : аналіз управління зовнішніми міграціями / О.А.Малиновська. — К. : Вид-во УАДУ, 2004. — 236 с.
175. *Малиновська О.А.* Біженці у світі та в Україні : моделі вирішення проблеми / О.А.Малиновська. — К. : Генеза, 2003. — 288 с.
176. *Малімон В.І.* Проблеми модернізації державного регулювання у сфері культури / В.І.Малімон // Публічне адміністрування : теорія та практика. Електронний збірник наукових праць. — 2010. — Вип. 2 (4) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2010_2/10mvirsk.pdf.
177. *Малімон В.І.* Гуманітарна політика / В.І.Малімон : практикум. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. — 164 с.
178. *Малюга Л.Ю.* Деякі аспекти вдосконалення законодавства України щодо соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи / Л.Ю.Малюга // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 498-504 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11mljvhk.pdf>.
179. *Маринич Л.В.* Правовий екскурс щодо проблем реформування інституту оплати праці / Л.В.Маринич // Форум права. — 2011. — № 1. — С. 617-623 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11mlviop.pdf>.
180. *Маркова В.* Книга в соціально-комунікаційному просторі : минуле, сучасне, майбутнє / В.Маркова : [монографія]. — Х. : ХДАК, 2010. — 252 с.
181. *Маркс К.* К критике политической экономии / К.Маркс. — М. : Политиздат, 1990. — 204 с.

182. *Мартиненко В.М.* Інноваційна стратегія демократичного розвитку України : від місцевої демократії до демократичної держави / В.М.Мартиненко : монографія. — Х. : Константа, 2004. — 231 с.
183. *Маслова М.В.* Гуманитарная безопасность России в современных условиях : к вопросу социально-философской методологии исследования / М.В.Маслова // *Власть*. — 2011. — № 11. — С. 12-15.
184. *Махова И.Ю.* Психологические основания моделирования систем высшего образования / И.Ю.Махова : монография. — Комсомольск-на-Амуре : Изд-во АмГПУ, 2011. — 474 с.
185. *Мельник С.В.* Механізм регулювання соціально-трудової сфери України / С.В.Мельник. — К. : Видавництво «Соціформ», 2009. — 786 с.
186. *Мельниченко О.А.* Підвищення рівня та якості життя населення : механізм державного регулювання / О.А.Мельниченко : [монографія]. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ Магістр, 2008. — 232 с.
187. *Михалёнок Н.О.* Теория и методология управления рынком образовательных услуг / Н.О.Михалёнок : монография. — М. : NOTA BENE, Самара, СамГУПС, 2010. — 286 с.
188. *Михалёнок Н.О.* Проблемы управления развитием формальных и неформальных институтов в системе образования / Н.О.Михалёнок, В.А.Носков : монография. — Самара : СНЦ РАН, 2007. — 234 с.
189. *Міжнародна організація праці* : зб. конвенцій та рекомендацій : в 2 т. / Міжнародне бюро праці; Женева. — [2-е вид. укр. мов.]. — 2001. — Т. 1. — 2001. — 1560 с.
190. *Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права* : [від 16 грудня 1966 р.] / Організація Об'єднаних Націй; Генеральна Асамблея [Електронний ресурс]. — Офіц. вид. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042.
191. *Мкртумова И.В.* Дихотомия моделей девиации в различных социальных институтах : специфика и особенности социальной конструкции (на примере исследований 2000-2008 гг.) / И.В.Мкртумова. — М. : Изд-во МНЭПУ, 2008. — 288 с.
192. *Мовна політика і мовна ситуація в Україні* : [аналіз і рек.] / [за ред. Ю.Бестерс-Дільгер]. — 2-е вид. — К. : Києво-Могилян. акад., 2010. — 363 с.
193. *Могилевич Б.Р.* Межкультурная коммуникация в системе социологического знания / Б.Р.Могилевич. — Саратов : Изд-во «Научная книга», 2008. — 275 с.
194. *Модернізація України* : визначення пріоритетів реформ. Проект для обговорення. — К., 2009. — 120 с.
195. *Модернізація України* — наш стратегічний вибір : щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — К., 2011. — 416 с.
196. *Молокова М.А.* Гражданское общество и модернизация / М.А.Молокова : научная монография. — Курск, 2011. — 500 с.
197. *Моль А.* Социодинамика культуры / Абраам Моль; [пер. с фр., предисл. Б.В.Бирюкова]. — изд. 3-е. — М. : Издательство ЛКИ, 2008. — 416 с.
198. *Наука и социум* (Теории и концепции, анализ реальности и перспективы) : коллективная монография / Под ред. О.И.Кирикова. — Воронеж : Изд-во ВГУ, 2011. — 175 с.
199. *Нестеренко Г.О.* Українська політична нація : самоорганізаційні засади становлення / Г.О.Нестеренко : [монографія]. — К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. — 360 с.
200. *Новий курс : Реформи в Україні. 2010-2015.* Національна доповідь / За заг. ред. В.М.Гейця та ін. — К. : НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
201. *Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні*. — К. : НІСД, 2012. — 53 с.
202. *Орлова Л.В.* Малый и средний бизнес : деловой климат в контексте региональной миграционной динамики (методологические подходы) / Л.В.Орлова : монография. — Самара : Изд-во «Самарский муниципальный институт управления», 2010. — 144 с.
203. *Орлов М.О.* Социальная динамика глобального мира / М.О.Орлов. — Саратов : ИЦ «Наука», 2009. — 256 с.
204. *Осипова Е.А.* Связи с общественностью как средство формирования ценностного коммуникативного пространства / Е.А.Осипова : монография. — М. : ИПК госслужбы, 2009. — 144 с.
205. *Осипова Е.А.* Связи с общественностью в социальной сфере. Ценностно-ориентированный подход к PR-практике / Е.А.Осипова : монография. — М. : ИПК госслужбы РАГС, 2007. — 128 с.
206. *Осипова О.П.* Педагогическое содействие в условиях дистанционного сопровождения повышения квалификации / О.П.Осипова : монография. — М. : АПКіППРО, 2011. — 294 с.
207. *Павлова О.Д.* Основные исследовательские парадигмы культуры / О.Д.Павлова // *Теория и практика общественного развития*. — 2011. — № 4. — С. 95-98.
208. *Павловський М.А.* Стратегія розвитку суспільства : Україна і світ (економіка, політологія, соціологія) / М.А.Павловський. — К. : Техніка, 2001. — 312 с.
209. *Паладій М.* Інфраструктура системи державного управління сферою інтелектуальної власності : підхід до удосконалення / М.Паладій // *Демократичне врядування. Науковий вісник*. — 2011. — Вип. 7.
210. *Панасюк О.Т.* До проблеми соціального забезпечення державних посадових осіб / О.Т.Панасюк, Д.С.Гоменюк // *Форум права*. — 2010. — № 2. — С. 359-362 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10potdpo.pdf>.

211. *Пархоменко В.П.* Соціальні послуги як об'єкт управління органів місцевого самоврядування / О.О.Казанська, В.П.Пархоменко // *Держава та регіони*. — 2008. — № 1. — С. 85-88.
212. *Пашко Л.А.* Людські ресурси у сфері державного управління : теоретико-методологічні засади оцінювання : монографія / Л.Пашко. — К. : Вид-во НАДУ, 2005. — 236 с.
213. *Пенсійна система України* : [навч. посіб.] / [За заг. ред. В.І.Грушка]. — К. : Кондор, 2006. — 336 с.
214. *Петрачкович С.С.* Принципи правового регулювання соціального партнерства / С.С.Петрачкович // *Форум права*. — 2011. — № 3. — С. 592-596 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11pccsr.pdf>.
215. *Петренко В.П.* Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах / В.П.Петренко : наукова монографія. — Івано-Франківськ : Вид-во Нова Зоря, 2006. — 359 с.
216. *Петровський П.* Теоретико-методологічні особливості детермінації державно-управлінської діяльності / П.Петровський // *Демократичне врядування. Науковий вісник*. — 2011. — Вип. 7.
217. *Петровський П.М.* Гуманітарна парадигма в системі державного управління / П.М.Петровський : монографія. — Львів : ЛІДУ НАДУ, 2008. — 252 с.
218. *Петроє О.* Міжнародні стандарти та механізми інституціоналізації європейського соціального діалогу в галузі державного управління / О.Петроє // *Вісник НАДУ*. — 2011. — № 1. — С. 233-243.
219. *Петроє О.* Вплив соціального діалогу на показники соціально-економічного розвитку країни : зарубіжний досвід / О.Петроє // *Вісник НАДУ*. — 2010. — № 4. — С. 216-225.
220. *Петроє О.* Соціально-психологічний аналіз ринку праці / О.Петроє // *Вісн. УАДУ*. — 2003. — № 3. — С. 436-443.
221. *Післякризовий розвиток економіки України : засади стратегії модернізації*. — К. : НІСД, 2011. — 66 с.
222. *Пірон І.В.* Сучасна державна політика зайнятості населення в Україні / І.В.Пірон // *Форум права*. — 2010. — № 1. — С. 300-306 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10pivvu.pdf>.
223. *План модернізації державного управління : пропозиції щодо приведення державного управління та державної служби України у відповідність із принципами і практиками демократичного урядування* / В.Афанасьєва, А.Вишневський (кер. авт. колективу), Р.Гекалюк [та ін.]; під заг. ред. Т.Мотренка. — К. : Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2010. — 320 с.
224. *Погорецька Н.В.* Міжнародне усиновлення : проблемні питання / Н.В.Погорецька // *Форум права*. — 2011. — № 3. — С. 612-617 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11pivvu.pdf>.
225. *Поляков А.Ф.* Феномен китча в контексте современной культуры / А.Ф.Поляков. — Улан-Удэ : ВСГАКИ, 2011. — 270 с.
226. *Понікаров В.Д.* Пенсійне та соціальне забезпечення : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Д.Понікаров, М.М.Топоркова. — Х. : Харківський національний економічний ун-т. : ВД «ІНЖЕК», 2006. — 400 с.
227. *Попченко Т.П.* Реформування системи охорони здоров'я в Україні : організаційне, нормативно-правове та фінансово-економічне забезпечення / Т.П.Попченко. — К. : НІСД, 2011. — 41 с.
228. *Про відпустки* : Закон України від 15 листопада 1996 р. № 504 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=504%2F96-%E2%F0>.
229. *Про встановлення деяких розмірів виплат, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету* : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 2011 р. № 745 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=745-2011-%EF>.
230. *Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії* : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>.
231. *Про державну допомогу сім'ям з дітьми* : Закон України від 21 листопада 1992 р. № 2811 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2811-12>.
232. *Про державну службу* : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3723-12>.
233. *Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям* : Закон України від 1 червня 2000 р. № 1768 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1768-14>.
234. *Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам* : Закон України від 18 травня 2004 р. № 1727 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1727-15>.
235. *Про жертви нацистських переслідувань* : Закон України від 23 березня 2000 р. № 1584 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1584-14>.
236. *Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування* : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15>.

237. *Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності* : Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1105-14>.
238. *Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням* : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2240 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2240-14>.
239. *Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи* : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3668-VI. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3668-17>.
240. *Про збір та облік єдиного соціального внеску* : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12162.html>.
241. *Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні* : Закон України від 21 березня 1991 р. № 875 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=875-12>.
242. *Про пенсійне забезпечення* : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1788-12>.
243. *Про службу в органах місцевого самоврядування* : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2493-14>.
244. *Про соціальний захист дітей війни* : Закон України від 18 листопада 2004 р. № 2195 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2195-15>.
245. *Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей* : Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2011-12>.
246. *Про соціальні послуги* : Закон України від 19 червня 2003 р. № 966 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-15>.
247. *Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю* : Закон України від 21 червня 2001 р. № 2558 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2558-14>.
248. *Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту* : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3551-12>.
249. *Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи* : Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=796-12>.
250. *Програма соціально-економічного та культурного розвитку Івано-Франківської області на 2011 рік* / Редкол. : І.Т.Зварич (голова), В.С.Плавюк, О.В.Ткач, В.В.Насадюк, С.Г.Шкунда, Г.Р.Яворська; Івано-Франківська обласна державна адміністрація. Головне управління економіки. — Івано-Франківськ, 2011. — 104 с.
251. *Процишен М.В.* Невідповідність законопроекту Трудового кодексу України міжнародному досвіду : правовий аналіз положень, що стосуються права на страйк / М.В.Процишен // Форум права. — 2011. — № 2. — С. 768-772 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11pmpvnc.pdf>.
252. *Пруднікова О.В.* Інноваційна культура : проблеми правового регулювання / О.В.Пруднікова, М.В.Рожкова // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 644-647 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11povppr.pdf>.
253. *Рекун Г.П.* Формування ціннісних орієнтирів середнього класу, як основа стійкого розвитку економічної системи / Г.П.Рекун // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. — 2009. — № 840. — С. 195-200.
254. *Ритцер Джордж.* Макдональдизация общества 5 / Пер. с англ. А.В.Лазарева; вступ. статья Т.А.Дмитриева. — М. : Издательская и консалтинговая группа Праксис, 2011. — 592 с.
255. *Рівень життя населення України* / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л.М.Черенько. — К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. — 428 с.
256. *Рогова Е.Е.* Одиночество в социуме / Е.Е.Рогова : монография. — Краснодар : Издательский Дом-Юг, 2011. — 278 с.
257. *Рубцова М.В.* Концептуальные основания исследования феномена управляемости в социологии управления / М.В.Рубцова. — Спб. : Книжный дом, 2010. — 354 с.
258. *Рунова Н.О.* Джерела (форми) права соціального обслуговування : сучасні тенденції розвитку / Н.О.Рунова // Форум права. — 2011. — № 1. — С. 859-863 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11rnoctr.pdf>.
259. *Савинков В.И.* Коммуникативные стратегии культурной политики России (Коммуникативные стратегии становления и развития современной культурной политики России : социологический анализ) / В.И.Савинков. Монография. — М. : Изд-во РАГС, 2011. — 210 с.

260. *Савинков В.И.* Коммуникативные основания культурной политики (социологический подход) / В.И.Савинков / МГУ им. М.В.Ломоносова. — М. : Изд-во ООО «МАКСПресс», 2010. — 120 с.
261. *Садова У.Я.* Соціальна політика в Україні : регіональні дослідження і перспективи розвитку / Уляна Садова; НАН України; Інститут регіональних досліджень. — Львів : ІРД НАН України, 2005. — 408 с.
262. *Саенко Л.А.* Социальные отношения безработных : формирование, развитие, возможность коррекции / Л.А.Саенко : монография. — Ставрополь : Бюро новостей, 2011. — 228 с.
263. *Саенко Н.Р.* Формы и образы небытия в культуре / Н.Р.Саенко. — Saarbrücken : Lambert Academic Publishing, 2011. — 452 с.
264. *Саенко Н.Р.* Структура, деструкция и реконструкция знака в актуальном искусстве, или Эстетические маски пустоты / Н.Р.Саенко // Вопросы культурологии. — М., 2011. — № 11. — С. 94-98.
265. *Саенко Н.Р.* Нигитология культуры (опыт построения) / Н.Р.Саенко. — Волгоград : Изд-во ВГПУ «Перемена», 2010. — 218 с.
266. *Санникова О.В.* Трансформация содержания профессионального социально-гуманитарного образования : социологический подход / О.В.Санникова. — Ижевск : Удмурт. ун-т, 2009. — 449 с.
267. *Свіжа О.О.* Дитячий будинок сімейного типу в системі видів улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування / О.О.Свіжа // Форум права. — 2011. — № 1. — С. 864-872 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-1/11soorbpr.pdf>.
268. *Святославский А.В.* О некоторых теоретико-методологических проблемах охраны культурного наследия / А.В.Святославский // Поиск : Политика. Обществоведение. Искусство. Социология. Культура. Научный и социокультурный журнал. — М. : НИЦ «Академика», 2011. — № 2 (31). — С. 51-61.
269. *Святославский А.В.* Проблемы культурной памяти в зарубежной науке : основные направления исследований / А.В.Святославский // Вопросы культурологии. Научно-практический и методический журнал. — 2010. — № 12. — С. 22-27.
270. *Северюков Д.Г.* Природа та особливості соціальної допомоги та взаємної підтримки в середньовічному європейському місті / Д.Г.Северюков // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 703-707 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-3/11cdgcem.pdf>.
271. *Семигин Г.Ю.* Социальное партнерство в современном мире / Семигин Геннадий Юрьевич. — М. : Мысль, 1996. — 208 с.
272. *Семигіна Т.В.* Порівняльна соціальна політика : [навч. посіб.] / Т.В.Семигіна; Міжрегіональна академія управління персоналом. — К. : МАУП, 2005. — 276 с.
273. *Семюел Л.* Основні соціальні права. Практика застосування Європейської соціальної хартії / Леня Семюел; [пер. Д.Шкрьоба]; Бюро інформації Ради Європи в Україні. — К. : Фенікс, 2003. — 296 с.
274. *Сергеев В.В.* Формирование культурной безопасности в условиях модернизации российского общества / В.В.Сергеев. — М. : НИЦ «Академика», 2010. — 435 с.
275. *Сергієнко О.* Соціальна політика в сучасному світі та в Україні / О.Сергієнко // Україна : аспекти праці. — 2010. — № 1. — С. 31-37.
276. *Сикорская Л.Е.* Добровольческая деятельность как сфера социализации молодежи / Л.Е.Сикорская. — М. : Изд-во МосГУ, 2009. — 306 с.
277. *Сільченко С.О.* Етичні засади правового регулювання соціального страхування в Україні / С.О.Сільченко // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 728-733 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11ccocvu.pdf>.
278. *Сімейний кодекс України* в редакції від 11 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2947-14>.
279. *Сімутіна Я.В.* Методи регулювання заробітної плати на сучасному етапі (правові проблеми) / Я.В.Сімутіна : монографія. — К. : Київськ. ун-т права НАН України, 2009. — 176 с.
280. *Скрипнюк О.В.* Демократія : Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О.В.Скрипнюк. — К. : Логос, 2006. — 368 с.
281. *Скрытый кризис : вооруженные конфликты и образование.* Всемирный доклад по мониторингу ОДВ 2011. — Издательство ЮНЕСКО, 2011. — 484 с.
282. *Скулиш Ю.І.* Бюджетне забезпечення соціальної сфери в Україні : оцінка ефективності та підходи до обґрунтування / Ю.І.Скулиш // Економіка і держава. — 2009. — № 1 (73). — С. 21-23.
283. *Скуратівський В.* Державне регулювання фінансового забезпечення пенсійних систем : досвід країн Європейського Союзу / В.Скуратівський, О.Линдюк // Вісник НАДУ. — 2011. — № 1. — С. 206-217.
284. *Скуратівський В.А.* Правовий вимір діяльності соціальної держави / В.А.Скуратівський, А.В.Скуратівський // Вісник НАДУ. — 2007. — № 4. — С. 178-192.
285. *Скуратівський В.* Гуманітарна політика в Україні : навч. посіб. / В.Скуратівський, В.Трошинський, С.Чукот. — К. : Вид-во УАДУ; Вид-во Міленіум, 2002. — 262 с.
286. *Скуратівський В.* Соціальна політика / В.Скуратівський, О.Палій, Е.Лібанова. — К. : Вид-во УАДУ, 2001. — 289 с.

287. *Слепухин А.Ю.* Трансформация образовательной политики в Европе на современном этапе / А.Ю.Слепухин, Л.С.Костюченко // *Власть*. — 2011. — № 10. — С. 151-154.
288. *Слюсар А.М.* Соціальна держава в контексті трудового права / А.М.Слюсар // *Форум права*. — 2010. — № 1. — С. 336-339 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10samktp.pdf>.
289. *Смирнова Т.В.* Профессиональные ресурсы в пожилом возрасте / Т.В.Смирнова. — Саратов : Сарат. гос. техн. ун-т, 2008. — 160 с.
290. *Сорокин П.А.* Социальная мобильность / П.А.Сорокин. — М. : Academia, LVS, 2005. — 688 с.
291. *Сорокопуд Ю.В.* Педагогическая концепция развития отечественной системы подготовки преподавателей высшей школы / Ю.В.Сорокопуд : монографія. — М. : ВУ, 2010. — 250 с.
292. *Сорокопуд Ю.В.* Повышение эффективности системы подготовки преподавателей высшей школы: пути и решения / Ю.В.Сорокопуд : монографія. — М. : ВУ, 2010. — 170 с.
293. *Социальная политика региона : теория и практика.* Учебное пособие / Кол. авторов; под ред. И.П.Скворцова. — М. : КНОРУС, 2010.
294. *Соціальна безпека : теорія та українська практика* / [І.Ф.Гнибіденко, А.М.Колот, О.Ф.Новікова та ін.]; За ред. І.Ф.Гнибіденка, А.М.Колота, В.В.Рогового. — К. : КНЕУ, 2006. — 292 с.
295. *Соціальна держава : український вибір* / [В.А.Гошовська, Л.І.Льчук, Н.П.Баранова та ін.]; За ред. В.А.Гошовської, Л.І.Льчука; Центр перспектив. соц. дослідж.; М-во праці та соц. політики України; НАН України. — К. : ЦПСД, 2007. — 335 с.
296. *Соціальний захист населення України : навч. посіб.* / Авт. кол. : І.Ф.Гнибіденко, М.В.Кравченко, О.М.Коваль, О.Ф.Новікова та ін.; за заг. ред. В.М.Вакуленка, М.К.Орлатого. — К. : Вид-во НАДУ; Вид-во «Фенікс», 2010. — 212 с.
297. *Соціально-економічні наслідки епідемії ВІЛ/СНІД в Україні : прогнозування, моделювання, оцінка.* — К. : МОП, 2008. — 128 с.
298. *Стецюк Т.І.* Сутність медичного страхування та його місце у системі соціального захисту громадян / Т.І.Стецюк // *Фінанси, облік і аудит* : зб. наук. праць. — К. : КНЕУ, 2008. — Вип. 11. — С. 142-148.
299. *Стиглиц Дж.* Крутое пике. Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса : [пер. с англ.] / Джозеф Стиглиц. — М. : Эксмо, 2011. — 509, [1] с.
300. *Таран О.В.* Сучасний стан і перспективи вдосконалення законодавства у галузі охорони праці / О.В.Таран // *Форум права*. — 2011. — № 3. — С. 770-773 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11tovgor.pdf>.
301. *Тащишин І.Б.* Правові проблеми та новації у забезпеченні соціального діалогу в Україні / І.Б.Тащишин // *Форум права*. — 2011. — № 2. — С. 868-872 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11tibdvu.pdf>.
302. *Теодорович М.Л.* Бедность как социальная проблема : стратегический поход / М.Л.Теодорович : монографія. — Нижегород : Издательство Нижегородского государственного университета им. Н.И.Лобачевского, 2009. — 480 с.
303. *Тимошик М.* Історія видавничої справи / М.Тимошик : підруч. — вид. 2-е, випр. — К. : Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 2007. — 495 с.
304. *Токарева Ю.В.* «Человек культуры» и особенности его формирования на постсоветском пространстве / Ю.В.Токарев // *Вестник ЧитГУ*. — 2011. — № 8. — С. 88-91.
305. *Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення : монографія* / В.М.Князев, Ю.В.Бакаєв, Т.Е.Василевська та ін.; За заг. ред. В.М.Князева; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К. : НАДУ, 2010. — 220 с.
306. *Трунова Г.А.* Правове регулювання соціального партнерства в Україні / Г.А.Трунова : монографія. — Чернівці : Рута, 2009. — 200 с.
307. *Туфанов А.О.* Российское самоуправление : социально-философские основания / А.О.Туфанов : монографія. — Спб. : СПбГАУ, 2011. — 195 с.
308. *Тюрина Ю.А.* Социодинамика образовательного процесса в России : социологический анализ / Ю.А.Тюрина. — Спб. : Изд. дом С.-Петербурга. ун-та, 2009. — 256 с.
309. *Україна в 2005-2009 рр. : стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку* / [за заг. ред. Ю.Г.Рубана]. — К. : НІСД, 2009. — 655 с.
310. *Україна в 2010 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія* / за заг. ред. А.В.Єрмолаєва. — К. : НІСД, 2010. — 528 с.
311. *Українське суспільство : соціологічний моніторинг 1994-2003.* / За ред. Н.В.Паніної. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2003. — 98 с.
312. *Управління людськими ресурсами : філософські засади : навч. посіб.* / В.Г.Воронкова, А.Г.Беліченко, О.М.Попов та ін.; За ред. В.Г.Воронкової. — К. : ВД Професіонал, 2006. — 576 с.
313. *Управління соціальним і гуманітарним розвитком : навчальний посіб.* / Авт. кол. : В.А.Скуратівський, В.П.Троцинський та ін.; за заг. ред. В.А.Скуратівського, В.П.Троцинського : у 2 ч. — К. : НАДУ, 2009. — Ч. 1. — 456 с.
314. *Уряди України у ХХ ст. : Наук.-док. вид.* / Н.П.Барановська, Т.Б.Бикова, С.Г.Богачук та ін.; Відп. ред. В.М.Литвин; Каб. Міністрів України, НАН України. — К. : Наук. думка, 2001. — 606 с.

315. *Фаренік С.А.* Управління соціальними процесами : побудова та реалізація соціальних моделей / С.А.Фаренік : монографія. — К. : Вид-во УАДУ, 2003. — 368 с.
316. *Феськов М.М.* Трудове законодавство України і Європейська соціальна хартія (переглянута) : питання адаптації / М.М.Феськов. — К. : Знання, 2005. — 276 с.
317. *Фокина М.Л.* Формирование системы стратегического управления долгосрочным развитием учреждений культуры / М.Л.Фокина. — СПб. : Изд-во «Герда», 2010. — 204 с.
318. *Формування та розвиток соціальної інфраструктури в міських поселеннях* : монографія / В.М.Вакуленко, М.К.Орлатий, І.В.Прокопа [та ін.]; За ред. В.М.Вакуленка, М.К.Орлатого; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К. : НАДУ, 2009. — 187 с.
319. *Фрицький Ю.О.* Державна влада в Україні : становлення, організація, функціонування / Ю.О.Фрицький. — Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2006. — 360 с.
320. *Фукуяма Ф.* Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию / Френсис Фукуяма; [пер. с англ. Д.Павлова]. — М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. — 730 с.
321. *Фукуяма Ф.* Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Ф.Фукуяма; пер. з англ. В.Дмитрика. — Львів : Кальварія, 2005. — 380 с.
322. *Хабаев С.Г.* Бюджетирование, ориентированное на результат, на основе сбалансированной системы показателей (на примере здравоохранения) / С.Г.Хабаев : монографія. — М. : ИНФРА-М, 2010. — 205 с.
323. *Хао Хайбинь.* Особенности социальной политики КНР в современных условиях / Хайбинь Хао // Социальная экономика. — 2005. — № 3-4. — С. 125-138.
324. *Харченко К.В.* Удовлетворённость : методология и опыт муниципальных исследований / К.В.Харченко. — М. : АЛЬПЕРИЯ, 2011. — 260 с.
325. *Ходос Л.В.* Міжнародні стандарти праці та політико-правові проблеми гармонізації національного й світового ринків праці / Л.В.Ходос // Форум права. — 2010. — № 1. — С. 381-388 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-1/10xlvcpr.pdf>.
326. *Хомський Н.* О природе и языке. С очерком : Секулярное священство и опасности, которые таит демократия / Н.Хомский; [перев. с англ. В.Феденко]. — М. : URSS, 2005. — 285 с.
327. *Цвих В.Ф.* Профспілки у громадянському суспільстві : теорія, методологія, практика / В.Ф.Цвих; Київський національний ун-т. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. — 376 с.
328. *Ціннісний дискурс в освіті в епоху глобалізації та інформаційної революції.* [Вибрані публікації представників наукової школи академіка АПН України, доктора філософських наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, Віктора Андрущенко]. — К. : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, 2009. — 550 с.
329. *Четверікова Л.О.* Сучасна парадигма метасоціального інституту : історико-теоретичні виміри соціальної держави / Л.Четверікова, Ю.Привалов. — Львів : Астролябія, 2007. — 152 с.
330. *Чикарина Л.Я.* Влияние социальной политики на адаптацию населения в условиях трансформации российского общества / Л.Я.Чикарина : монографія. — Краснодар : Краснодарский ЦНТИ — филиал ФГУ «Объединение «Росинформресурс», 2009. — 422 с.
331. *Чутчева О.Г.* Адресність як галузевий принцип права соціального забезпечення / О.Г.Чутчева // Форум права. — 2011. — № 1. — С. 1096-1101 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11hogpcz.pdf>.
332. *Шаров Ю.П.* Стратегічне планування в муніципальному менеджменті : концептуальні аспекти / Ю.П.Шаров : монографія. — К. : Вид-во УАДУ, 2001. — 302 с.
333. *Швайка Л.* Розвиток і регулювання видавничого підприємства / Л.Швайка : [монографія]. — Львів : Українська академія друкарства, 2005. — 432 с.
334. *Шевчук П.І.* Соціальна політика / П.І.Шевчук : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. — [2-е вид.]. — Львів : Світ, 2005. — 400 с.
335. *Шишка О.Р.* Реалізація права громадян на житло з житлового фонду соціального призначення / О.Р.Шишка // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 966-970 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10sopfcr.pdf>.
336. *Шопенко А.Д.* Управление социальными рисками : региональный аспект / А.Д.Шопенко : монографія. — Спб. : СПбГИЭУ, 2010. — 220 с.
337. *Шпилик С.* Оцінювання маркетингового середовища видавничого бізнесу / С.Шпилик. — Тернопіль : ПП «Фірма «Синтез-Поліграф», 2006. — 48 с.
338. *Шульгина Л.В.* Система управления социальной защитой и человеческий капитал в современной России : инновационный подход / Л.В.Шульгина, С.В.Якимчук. — Воронеж : ФЭС-ВГТА, 2010. — 248 с.
339. *Шумило М.М.* Особливості правового регулювання пенсійного забезпечення державних службовців у країнах Центральної та Східної Європи / М.М.Шумило // Актуальні проблеми права : теорія і практика : зб. наук. праць. — № 10. — Луганськ, 2007. — С. 168-176.

340. *Щербакова І.М.* Подолання духовної кризи особистості в умовах сьогодення / І.М.Щербакова // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М.Вашкевич. — К. : ВІР УАН, 2011. — Випуск 43. — С. 308-315.
341. *Юрій С.І.* Соціальне страхування / С.І.Юрій, М.П.Шаварина, Н.В.Шаманська : підручник [для студ. вищих навч. закл.]. — К. : Кондор, 2004. — 464 с.
342. *Юрченко А.А.* Теоретичні аспекти поняття робочого часу / А.А.Юрченко // Форум права. — 2011. — № 4. — С. 872-876 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11jaaprc.pdf>.
343. *Якимчук С.В.* Инновационная система управления социальной защитой населения и социальные инвестиции в человеческий капитал / С.В.Якимчук. — Воронеж : ФЭС-ВГТА, 2011. — 320 с.
344. *Янукович В.В.* Інформаційна складова у соціальній політиці / В.В.Янукович // Менеджер. — 2009. — № 1 (47). — С. 87-92.
345. *Янукович В.В.* Стратегія розвитку соціальної політики — передумова уникнення соціальної кризи / В.В.Янукович // Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами : зб. наук. праць Донецького державного університету управління. — Донецьк, 2008. — Т. IX. Вип. 97. Сер. «Державне управління». — С. 158-164.
346. *Яременко О.О.* Соціальна політика : теоретико-методологічні основи дослідження процесів формування та ефективності реалізації : [монографія; статті; виступи; інтерв'ю] / О.Яременко. — К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України; УІСД ім. Олександра Яременка, 2006. — 480 с.
347. *Ярова Л.* Особливості європейської соціальної політики / Л.Ярова // Вісник ДАКККіМ. — 2010. — № 2. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2010_2/40.pdf.
348. *Bent G.* Historical dictionary of the welfare state. — Lanham etc. : The Scarecrow press, 1998. — 158 p.
349. *Callan T.* Tackling Low Income and Deprivation : Developing Effective Policies / T.Callan [Електронний ресурс]. — Access mode : <http://www.esri.ie/UserFiles/publications/20080617141815/RS001.pdf>.
350. *Della Croce R., C.Kaminker and F.Stewart.* The Role of Pension Funds in Financing Green Growth Initiatives. — OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions. № 10. OECD Publishing [Електронний ресурс]. — Access mode : <http://dx.doi.org/10.1787/5kg58j1lwdjd-en>.
351. *Esping-Andersen G.* The three worlds of welfare capitalism / Esping-Andersen Gosta. — Princeton, N.-J. : Princeton University Press, 1990. — 248 p.
352. *EU social policy to ease the integration of immigrants.* European economic and social committee. — № 20/2010. — 17 February 2010 [Електронний ресурс]. — Access mode : <https://toad.eesc.europa.eu/agendadocuments.aspx?Pmi=p5b5dqa%2f3zq%3d>.
353. *Fuchs A.* Solidaritat der Sozialpolitik / A.Fuchs. — Marburg : Zukunft, 2004. — 280 s.
354. *Gleitze B.* Produktivvermogen ist das Kapital der gewerblichen Unternehmen / B.Gleitze. — Bonn, 2007. — 325 s.
355. *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue.* UNESCO World Report. 2009. — 420 p.
356. *Millar J.* Lone Parents, Employment and Social Policy : Cross-national Comparisons / J.Millar, K.Rowlingson. — Bristol : Policy Press, 2001. — 299 p.
357. *Osborne D.* Inventing Government / D.Osborne, T.Gaebler. — MA. : Addison-Wesley Publ. Co., 1992. — 427 p.
358. *Palmberg C., H.Dernis and C.Miguet.* Nanotechnology : An Overview Based on Indicators and Statistics. — OECD Science, Technology and Industry Working Papers. 2009/7. OECD Publishing [Електронний ресурс]. — Access mode : <http://10.1787/223147043844>.
359. *Pestieau P.* The welfare state in the European Union : economic and social perspectives / Pierre Pestieau. — Oxf., N.-Y. : Oxford UP, 2006. — 169 p.
360. *Reaching the marginalized.* UNESCO EFA Global Monitoring Report. 2010. — 525 p.
361. *Scherer P. and M.Devaux.* The Challenge of Financing Health Care in the Current Crisis : An Analysis Based on the OECD Data. — OECD Health Working Papers. № . 49. OECD Publishing [Електронний ресурс]. — Access mode : <http://10.1787/5kmfkg0nb20-en>.
362. *Schiffman H.* Linguistic Culture and Language Policy / H.Schiffman. — N.-Y. : Rourledge, 1996. — 351 p.
363. *Social determinants approaches to public health : from concept to practice /* Geneva : World Health Organization, 2011. — 209 p.
364. *Social Security Program : Throughout the World : Europe, 2008* [Електронний ресурс]. — Access mode : <http://www.ssa.gov/policy>.
365. *Social Work. An Introduction to Contemporary Practice /* Kate Wilson, Gillian Ruch, Mark Lymbery, Andrew Cooper. — 2nd Edition. — Jun 2011. — 760 p.

Малімон В.І.

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

Підписано до друку _____. Формат 60x84/16.
Гарнітура «UkrainianJournal». Умовн. друк. арк. 20,46.
Тираж _____. Зам. № _____.

Видавництво «Місто НВ»

76000, м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 53,
тел.: (0342) 55-94-93.

Свідоцтво ІФ № 9 від 02.02.2001.

Віддруковано: Друкарня «Місто НВ»

76000, м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 53.

